

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
імені М.В. ПТУХИ НАН УКРАЇНИ

ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

1(32) DEMOGRAPHY
AND SOCIAL
ECONOMY

2018 ДЕМОГРАФИЯ
И СОЦИАЛЬНАЯ
ЭКОНОМИКА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ 3 РАЗИ НА РІК
ЗАСНОВАНИЙ У ЛИСТОПАДІ 2004 РОКУ
КИЇВ

ERIH PLUS
Index Copernicus
Polish Scholarly Bibliography
(PNB)
Ulrich's Periodicals Directory
WorldCat
Google Scholar
CrossRef
RISC
EZB
IBSS

- ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ
ТА ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК
- СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ
- РІВЕНЬ ЖИТТЯ ТА ЗАЙНЯТІСТЬ

Видавці та засновники:
Національна академія наук
України
Інститут демографії та
соціальних досліджень імені
М.В. Птухи НАН України

Свідомство про державну
реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
12.01.2004 р. серія КВ №8304.
Перереєстроване 22.06.2012 р.
серія КВ №19037-7827 ПР
Державною реєстраційною
службою України.
З 2015 року журнал виходить тричі
на рік (лист Міністерства юстиції
України № 20679-0-33-151194 від
12.08.2015 р. про внесення дозволу
до Державного реєстру друкова-
них засобів масової інформації та
інформаційних агентств як суб'єктів
інформаційної діяльності)

Відповідно до наказу МОН України
№ 32 від 15.01.2018 р.
журнал «Демографія та
соціальна економіка»
входить до категорії В Переліку
наукових фахових видань,
в яких можуть публікуватися резуль-
тати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук

Затверджено до друку
та опублікування в мережі Інтернет
Вченою радою Інституту демографії
та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України
30 березня 2018 р. протокол № 6

Підписано до друку 12.04.2018 р.

Адреса редакції:
Україна, 01032, м. Київ,
6-р Тараса Шевченка, 60.
Тел. (044) 486-62-37,
482-17-45, 486-04-97
E-mail: j_dse@ukr.net
<http://www.dse.org.ua>

Формат 70х100/16.
Гарнітура Newton C.
Умов. друк. арк. 17,55.
Обл.-вид. арк. 21,6.
Тираж 200 прим.
Зам. № 5243 від 24.04.2018 р.

Віддруковано
ВД «Академперіодика»
НАН України
01004, Київ,
вул. Терещенківська, 4
Свідомство про внесення до
Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії
ДК № 544 від 27.07.2001

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Голова редакційної колегії: Е.М. ЛІБАНОВА –
директор Інституту демографії та соціальних досліджень (ІДСД)
ім. М.В. Птухи НАН України, акад. НАН України, д-р екон. наук, проф.
Заступник голови редакційної колегії: С.І. ПИРОЖКОВ –
акад. НАН України, д-р екон. наук, проф., віце-президент НАН України
Заступник голови редакційної колегії: О.В. МАКАРОВА –
чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук, заст. директора ІДСД
ім. М.В. Птухи НАН України
Відповідальний секретар: О.М. ГЛАДУН – д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України,
заст. директора ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України

Члени редколегії: А.Л. Баланда, д-р екон. наук, проф., Бердянський університет
менеджменту і бізнесу
А.Г. Вишневецький, д-р екон. наук, проф., акад. РАЕН, Державний університет
«Высшая школа экономики», м. Москва, РФ
О.А. Грішнова, д-р екон. наук, проф., КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
Н.М. Десва, д-р екон. наук, проф., ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України
Г.А. Дмитренко, д-р екон. наук, проф., Університет менеджменту освіти АПН
України, м. Київ, Україна
А.М. Єріна, д-р екон. наук, проф., ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана», м. Київ,
Україна
Т.А. Заяць, д-р екон. наук, проф., ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України
І.С. Каленюк, д-р екон. наук, проф., Науково-дослідний інститут економічного
розвитку ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима
Гетьмана»
М.І. Карлін, д-р екон. наук, проф., Східноєвропейський національний універси-
тет ім. Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
А.М. Колот, д-р екон. наук, проф., ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана», м. Київ,
Україна
І.С. Кравченко, д-р екон. наук, проф., Університет банківської справи НБУ,
м. Київ, Україна
І.О. Курило, д-р екон. наук, проф. ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України
Н.М. Левчук, д-р екон. наук, ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України
Л.С. Лісогор, д-р екон. наук, проф., ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України
О.А. Малиновська, д-р наук з держ. упр., Національний інститут стратегічних до-
сліджень, м. Київ, Україна
Ф. Месле, д-р, науковий директор Національного інституту демографічних до-
сліджень, м. Париж, Франція
В.М. Новіков, д-р екон. наук, проф., ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України
О.Ф. Новікова, д-р екон. наук, проф., Інститут економіки промисловості НАН
України, м. Київ, Україна
Б. Переллі-Харріс, д-р, проф., Саутгемптонський Університет, м. Саутгемптон,
Велика Британія
І.Л. Петрова, д-р екон. наук, проф., Університет економіки і права «КРОК»,
м. Київ, Україна
О.В. Позняк, канд. екон. наук, ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України
Н.О. Рингач, д-р наук з держ. упр., ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України
А.І. Романюк, д-р філ., проф., Університет Альберта, м. Оттава, Канада
М.Д. Романюк, д-р екон. наук, проф., Прикарпатський університет ім. В. Стефа-
ника, м. Івано-Франківськ, Україна
В.Г. Саріогло, д-р екон. наук, ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України
М. Тольц, д-р, Інститут сучасного єврейства ім. А. Хармана, Єврейський універ-
ситет у Єрусалимі, м. Єрусалим, Ізраїль
О.І. Цимбал, д-р екон. наук, Національний інститут стратегічних досліджень,
м. Київ, Україна
Л.М. Черенько, канд. екон. наук, ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України
С. Шербов, д-р, проф., Віденський інститут демографії Австрійської академії
наук, м. Відень, Австрія
Д. Ясіліоніс, д-р, Інститут демографічних досліджень ім. Макса Планка,
м. Росток, Німеччина

Редакційна підготовка до друку А.І. Радченко
Технічний секретар редакційної колегії Г.О. Москаленко
Редактор-перекладач англ. тексту Т.О. Охмакевич
Комп'ютерна верстка Н.В. Тілікіної

Питання, які виникають до членів редакційної колегії журналу, направляти
за E-mail: j_dse@ukr.net

УДК 314 (051)

DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01>

Издатели и основатели:

Национальная академия наук
Украины
Институт демографии и
социальных исследований имени
М.В. Птухи НАН Украины

Свидетельство

о государственной
регистрации печатного
средства массовой информации
12.01.2004 г. серия КВ №8304
Перерегистрировано 22.06.2012 г.
серия КВ №19037-7827 ПР
Государственной регистрационной
службой Украины.
С 2015 года журнал выходит трижды
в год (письмо Министерства юсти-
ции Украины № 20679-0-33-151194
от 12.08.2015 г. о внесении
разрешения в Государственный
реестр печатных средств массовой
информации и информационных
агентств как субъектов
информационной деятельности)

В соответствии с приказом МОН
Украины № 32 от 15.01.2018 г.
журнал «Демография
и социальная экономика»
входит в категорию В
Перечня научных
профессиональных изданий,
в которых могут публиковаться
результаты диссертационных работ
на соискание ученых степеней
доктора и кандидата наук

Утверждено к печати и публикации
в сети Интернет Ученым советом
Института демографии и
социальных исследований
им. М.В. Птухи НАН Украины
30 марта 2018 г. протокол № 6

Подписано к печати 12.04.2018 г.

Адрес редакции:

Украина, 01032, г. Киев
6-р Тараса Шевченко, 60.
Тел. (044) 486-62-37
482-17-45, 486-04-97
E-mail: j_dse@ukr.net
<http://www.dse.org.ua>

Редакционная подготовка к печати

А.И. Радченко
Технический секретарь
редакционной коллегии
А.А. Москаленко
Редактор-переводчик англ. текста
Т.О. Олмакевич
Компьютерная верстка
Н.В. Тиликиной

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Председатель редакционной коллегии: Э.М. ЛИБАНОВА –
директор Института демографии и социальных исследований (ИДСИ)
им. М.В. Птухи НАН Украины, акад. НАН Украины, д-р экон. наук, проф.
Заместитель председателя редакционной коллегии: С.И. ПИРОЖКОВ – акад.
НАН Украины, д-р экон. наук, проф., вице-президент НАН Украин
Заместитель председателя редакционной коллегии: Е.В. МАКАРОВА –
чл.-кор. НАН Украины, д-р экон. наук, зам. директора ИДСИ
им. М.В. Птухи НАН Украины
Ответственный секретарь: А.Н. ГЛАДУН – д-р экон. наук, чл.-кор. НАН
Украины, зам. директора ИДСИ им. М.В. Птухи НАН Украины

Члены редколлегии: *А.Л. Баланда*, д-р экон. наук, проф. Бердянский университет
менеджмента и бизнеса

А.Г. Вишневецкий, д-р экон. наук, проф., акад. РАЭН, Государственный
университет «Высшая школа экономики», г. Москва, РФ

Е.А. Гришнова, д-р экон. наук, проф., КНУ им. Тараса Шевченка, г. Киев,
Украина

Н.Н. Десва, д-р экон. наук, проф., ИДСИ им. М.В. Птухи НАН Украины

Г.А. Дмитренко, д-р экон. наук, проф., Университет менеджмента образования
АПН Украины, г. Киев, Украина

А.М. Ерина, д-р экон. наук, проф., ГВУЗ «КНЭУ им. В. Гетмана», г. Киев,
Украина

Т.А. Заяц, д-р экон. наук, проф., ИДСИ им. М.В. Птухи НАН Украины

И.С. Каленюк, д-р экон. наук, проф., Научно-исследовательский институт
экономического развития ГВНЗ «Киевский национальный экономический
университет им. Вадима Гетьмана»

Н.И. Карлин, д-р экон. наук, проф., Восточноевропейский национальный
университет им. Леси Украинки, г. Луцк, Украина

А.М. Колот, д-р экон. наук, проф., ГВУЗ «КНЭУ им. В. Гетмана», г. Киев,
Украина

И.С. Кравченко, д-р экон. наук, проф., Университет банковского дела НБУ,
г. Киев, Украина

И.А. Курило, д-р экон. наук, проф. ИДСИ им. М.В. Птухи НАН Украины

Н.М. Левчук, д-р экон. наук, ИДСИ им. М.В. Птухи НАН Украины

Л.С. Лисогор, д-р экон. наук, проф., ИДСИ им. М.В. Птухи НАН Украины

Е.А. Малиновская, д-р наук по гос. упр., Национальный институт стратегических
исследований, г. Киев, Украина

Ф. Месле, д-р, научный директор Национального института демографических
исследований, г. Париж, Франция

В.Н. Новигов, д-р экон. наук, проф., ИДСИ им. М.В. Птухи НАН Украины

О.Ф. Новикова, д-р экон. наук, проф., Институт экономики промышленности
НАН Украины, г. Киев, Украина

Б. Перелли-Харрис, д-р, проф., Саутгемптонский Университет, г. Саутгемптон,
Великобритания

И.Л. Петрова, д-р экон. наук, проф., Университет экономики и права «КРОК»,
г. Киев, Украина

А.В. Позняк, канд. экон. наук, ИДСИ им. М.В. Птухи НАН Украины

Н.А. Рынгач, д-р наук по гос. упр., ИДСИ им. М.В. Птухи НАН Украины

А.И. Романюк, д-р фил., проф., Университет Альберта, г. Оттава, Канада

М.Д. Романюк, д-р экон. наук, проф., Прикарпатский университет

им. В. Стефаника, г. Ивано-Франковск, Украина

В.Г. Саригло, д-р экон. наук, ИДСИ им. М.В. Птухи НАН Украины

М. Тольц, д-р, Институт современного еврейства им. А. Хармана, Еврейский
университет в Иерусалиме, г. Иерусалим, Израиль

А.И. Цимбал, д-р экон. наук, Национальный институт стратегических
исследований, г. Киев, Украина

Л.Н. Черненко, канд. экон. наук, ИДСИ им. М.В. Птухи НАН Украины

С. Шербов, д-р, Венский институт демографии Австрийской академии наук,
г. Вена, Австрия

Д. Ясилионис, д-р, Институт демографических исследований им. Макса Планка,
г. Росток, Германия

*Вопросы к членам редакционной коллегии журнала следует направлять
по E-mail: j_dse@ukr.net*

UDC 314 (051)

DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01>

Publishers and founders:

the National Academy
of Sciences of Ukraine,
the Ptoukha Institute for
Demography and Social Studies
of NAS of Ukraine

The Certificate of State

Registration as of 12.01.2004

Series KB № 83047. Registered as of

22.06.2012 (Series KB

№19037-7827 ПП) by Government

registration service of Ukraine.

The journal is published three times

annually according to Justice of Ukraine

№ 20679-0-33-151194

as of August 12, 2015 about the registrati-

on of the permit in the State Register

of print media and news agencies as

subjects of information activity.

Ministry of Education and Science

of Ukraine by Order № 32

of January 15, 2018 Journal

«Demography and Social

Economy» is updated in the new

list of scientific professional

editions, which can publish the

results of PhD theses in Economics

Approved for publishing and Internet

publications by the Academic Senate

the Ptoukha Institute for Demography

and Social Studies National Academy

of Sciences of Ukraine as

of March, 30, 2018

Editorial address:

Ukraine, 01032, Kyiv,

blvd. Taras Shevchenko, 60.

Tel. (044) 486-62-37,

482-17-45, 486-04-97

E-mail: j_dse@ukr.net,

[http // www.dse.org.ua](http://www.dse.org.ua)

Editorial prepress

A.I. Radchenko

Technical Secretary of the Editorial

Board *A.A. Moskalenko*

Editor-translator in English

T. Ohmakevych

Artwork

N.V. Tilikina

EDITORIAL BOARD

Editor in Chief: E.M. LIBANOVA –

Director of the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Academician of National Academy of Sciences of Ukraine, D.Sc., Prof.

Deputy Editor: S.I. PYROZHKOV – Academician of National Academy of Sciences of Ukraine, D.Sc., Prof., Vice President of NAS of Ukraine

Deputy Editor: O.V. MAKAROVA –

Corresponding Member of the NAS of Ukraine, D.Sc., Deputy Director of the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine

Executive Secretary: O.M. GLADUN –

D.Sc., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Deputy director the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine

Editorial Board:

A.L. Balanda, D.Sc., Prof., Berdyansk University of Management and Business

A.G. Vishnevsky, D.Sc., Prof., Academician of RAEN, National Research University Higher School of Economics, Moscow, Russia

O.A. Grishnova, D.Sc., Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

N.M. Deeva, D.Sc., Prof., the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

G.A. Dmitrenko, D.Sc., Prof., Education Management University of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

A.M. Yerina, D.Sc., Prof., Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

T.A. Zaiats, D.Sc., Prof., the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

I.S. Kalenyuk, D.Sc., Prof., Research Institute for Economic Development

«Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman», Kyiv, Ukraine

M.I. Karlin, D.Sc., Prof., Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine

A.M. Kolot, D.Sc., Prof., Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

I.S. Kravchenko, D.Sc., Prof., the University of banking of the National Bank of Ukraine, Kyiv, Ukraine

I.A. Kurylo, D.Sc., Prof., the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

N.M. Levchuk, D.Sc., the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

L.S. Lisogor, D.Sc., Prof., the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

O.A. Malinovska, D.Sc., National Institute of Strategic Studies, Kyiv, Ukraine

F. Mesle, D.Sc., Research director, the Institut National d'Etudes Demographiques (INED), Paris, France

V.M. Novikov, D.Sc., Prof., the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

O.F. Novikova, D.Sc., Prof., Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

B. Perelli-Harris, PhD, Associate Prof., University of Southampton, Southampton, United Kingdom

I.L. Petrova, D.Sc., Prof., University of Economics and Law «KROK», Kyiv, Ukraine

D. Jasilionis, PhD, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Germany

O.V. Pozniak, PhD, the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

N.A. Rynhach, D.Sc., the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

A.I. Romanyuk, D.Sc., Prof., University of Alberta, Ottawa, Canada

M.D. Romanyuk, D.Sc., Prof., Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

V.G. Sarioglo, D.Sc., the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

M. Tolts, PhD, Harman Institute of Contemporary Jewry, Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem, Israel

O.I. Tsymbal, D.Sc., National Institute for Strategic Studies (NISS), Kyiv, Ukraine

L.M. Cherenko, PhD, the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

S. Scherbov, PhD, the Vienna Institute of Demography, Austrian Academy of Sciences, Vienna, Austria

D. Jasilionis, Dr., Research Scientist, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Germany

Questions to the members of the editorial Board of the journal by E-mail: j_dse@ukr.net

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ ТА ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК

РОМАНЮК А. Стаціонарне населення, іміграція, соціальна згуртованість і національна ідентичність: який між ними зв'язок і які наслідки для політики держави? Погляд демографа — з особливою увагою до канадських проблем	11
ХМЕЛЕВСЬКА О.М. Освіта для сталого розвитку: зміст та інституції.....	29
ГЕРАСИМЕНКО Г.В. Проблеми реагування правоохоронних органів на домашнє насильство крізь призму громадської думки	43
МІЩУК Г.Ю., САМОЛЮК Н.М. Вимірювання соціальної справедливості у контексті оцінки ефективності відносин розподілу в суспільстві	58

СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ

НОВІКОВ В.М. Бюджетний ризик: зміст та регулювання у соціальній інфраструктурі	73
ГОРЕМИКІНА Ю.В. Партнерство держави і суспільства у соціальному обслуговуванні внутрішньо переміщених осіб	87
ДАВИДЮК О.О. Суб'єктивний підхід до оцінювання якості обслуговування в інтернатних установах	100
КОРНІЙЧУК О.П. Інноваційні підходи до організації сімейної медицини у контексті поліпшення здоров'я населення	114

РІВЕНЬ ЖИТТЯ ТА ЗАЙНЯТІСТЬ

ЧЕРЕНЬКО Л.М. Житлові умови населення України та вибір пріоритетних напрямів житлової політики	126
ШЛИКОВА В.О., ЛЕВАНДА О.М. Доходи, умови харчування й тривалість життя населення: порівняльний аналіз України та країн ЄС.....	140

<i>РОМАНЧУК Н.М.</i> Оцінка економічної нерівності домогосподарств України за концепцією розширеного доходу	153
---	-----

<i>ПЕТРОВА І.Л.</i> Інноваційний сегмент ринку праці: оцінка тенденцій та перспектив	166
--	-----

КНИЖКОВИЙ ОГЛЯД

<i>БАЛАНДА А.Л.</i> Рецензія на монографію В.П. Звонаря «Соціальна відповідальність як соціоекономічний феномен: теорія та українські реалії»	181
---	-----

Нові видання	183
--------------------	-----

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Пам'яті А. Романюка присвячується.....	190
--	-----

Правила для авторів	200
---------------------------	-----

Правила для авторов	207
---------------------------	-----

Guidelines for Authors	214
------------------------------	-----

Розміщення журналу «Демографія та соціальна економіка» в міжнародних і вітчизняних наукометричних базах, репозитаріях і пошукових системах:

- **ERIH PLUS** – European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (липень, 2016).
- **Index Copernicus** (Польща) <http://journals.indexcopernicus.com/+++p5172,3.html> (грудень, 2013).
- **Polish Scholarly Bibliography (PBN)** (Польща) – наукова база даних польського Міністерства науки и Вищої Ради. PBN є частиною POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (квітень, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (США) www.ulrichweb.serialssolutions.com (липень, 2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demografija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (листопад, 2013).
- **РИНЦ (RISC, РФ)**, http://elibrary.ru/title_about.asp?id=38295 (серпень, 2015).
- **EZB** – Elektronische Zeitschriftenbibliothek, (Universitätsbibliothek Regensburg, (Німеччина)), <http://ezb.uni-regensburg.de/?2815935> (серпень, 2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&-sortby=pubdate (грудень, 2015).
- **IBSS**: International Bibliography of the Social Sciences, (United Kingdom), http://www.proquest.com/documents/Title_List_-_International_Bibliography_of_the_Social_Sciences.html (липень, 2016).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (грудень, 2015).
- **Наукова періодика України** (Uran Publish Servis, OJS), [http://journals.uran.ua/index.php/2309-2351\(xthdtytm,2016\)](http://journals.uran.ua/index.php/2309-2351(xthdtytm,2016)).
- **Українські наукові журнали**, [http://usj.org.ua/content/demografiya-ta-socialna-ekonomika-0\(.tthptym,2016\)](http://usj.org.ua/content/demografiya-ta-socialna-ekonomika-0(.tthptym,2016)).
- **Інформаційно-аналітична система «Бібліометрика української науки»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (лютий, 2013).

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ И ЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ РОЗВИТИЕ

РОМАНЮК А. Стационарное население, иммиграция, социальная сплоченность и национальная идентичность: какая между ними связь и какие последствия для политики государства? Взгляд демографа — с особым вниманием к канадским проблемам	11
---	----

ХМЕЛЕВСКАЯ О.М. Образование для устойчивого развития: содержание и институции	29
--	----

ГЕРАСИМЕНКО А.В. Проблемы реагирования правоохранительных органов на домашнее насилие сквозь призму общественного мнения	43
---	----

МИЩУК Г.Ю., САМОЛЮК Н.Н. Измерение социальной справедливости в контексте оценки эффективности отношений распределения в обществе	58
---	----

СОЦИАЛЬНЫЕ УСЛУГИ

НОВИКОВ В.Н. Бюджетный риск: содержание и регулирование в социальной инфраструктуре	73
--	----

ГОРЕМЫКИНА Ю.В. Партнёрство государства и общества в социальном обслуживании внутренне перемещенных лиц	87
--	----

ДАВИДЮК Е.А. Субъективный подход к оценке качества обслуживания в интернатных учреждениях	100
--	-----

КОРНИЙЧУК А.П. Инновационные подходы к организации семейной медицины в контексте улучшения здоровья населения	114
--	-----

УРОВЕНЬ ЖИЗНИ И ЗАНЯТОСТЬ

ЧЕРЕНЬКО Л.Н. Жилищные условия населения Украины и выбор приоритетных направлений жилищной политики	126
--	-----

ШЛЫКОВА В.А., ЛЕВАНДА Е.М. Доходы, условия питания и продолжительность жизни населения: сравнительный анализ Украины и стран ЕС	140
--	-----

<i>РОМАНЧУК Н.Н.</i> Оценка экономического неравенства домохозяйств Украины согласно концепции расширенного дохода	153
---	-----

<i>ПЕТРОВА И.Л.</i> Инновационный сегмент рынка труда: оценка тенденций и перспектив	166
---	-----

КНИЖКОВИЙ ОГЛЯД

<i>БАЛАНДА А.Л.</i> Рецензия на монографию В.П. Звоняра «Социальная ответственность как социоэкономический феномен: теория и украинские реалии»	181
--	-----

Новые издания	183
---------------------	-----

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Памяти Анатолия Романюка посвящается	190
--	-----

Правила для авторов (укр.)	200
----------------------------------	-----

Правила для авторов (рус.)	207
----------------------------------	-----

Правила для авторов (англ.)	214
-----------------------------------	-----

Размещение журнала «Демография и социальная экономика» в международных и отечественных наукометрических базах, репозиториях и поисковых системах:

- **ERIH PLUS** – European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringsskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (июль, 2016).
- **Index Copernicus** (Польша) <http://journals.indexcopernicus.com/+++p5172,3.html> (декабрь, 2013).
- **Polish Scholarly Bibliography (PBN)** (Польша) – научная база данных польского Министерства науки и Высшего Совета. PBN является частью POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (апрель, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (США) www.ulrichweb.serialssolutions.com (июль, 2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demografija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (ноябрь, 2013).
- **РИНЦ (RISC, РФ)**, http://elibrary.ru/title_about.asp?id=38295 (август, 2015).
- **EZB** – Elektronische Zeitschriftenbibliothek, (Universitätsbibliothek Regensburg, (Германия)), <http://ezb.uni-regensburg.de/?2815935> (август, 2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&sortby=pubdate (декабрь, 2015).
- **IBSS: International Bibliography of the Social Sciences**, (United Kingdom), http://www.proquest.com/documents/Title_List_-_International_Bibliography_of_the_Social_Sciences.html (июль, 2016).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (декабрь, 2015).
- **Научная периодика Украины** (Uran Publish Servis, OJS), <http://journals.uran.ua/index.php/2309-2351> (февраль, 2016).
- **Украинские научные журналы**, <http://usj.org.ua/content/demografiya-ta-socialna-ekonomika-0> (март, 2016).
- **Информационно-аналитическая система «Библиометрика украинской науки»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Национальной библиотеки Украины имени В. Вернадского (февраль, 2013).

CONTENTS

DEMOGRAPHIC PROCESSES AND HUMAN DEVELOPMENT

ROMANYUKA Stationary Population, Immigration, Social Cohesion, and National Identity: What Are the Links and the Policy Implications? With Special Attention to Canada, a Demographer's Point of View	11
KHMELEVSKA O.M. Education for Sustainable Development: Content and Institutions	29
GERASYMENKO G.V. The Problems of Law Enforcement Response to Domestic Violence Through the Prism of Public Opinion	43
MISHCHUK H. Yu., SAMOLIUK N.M. Measuring Social Justice in the Context of Assessment of Distributive Relations Effectiveness in Society	58

SOCIAL SERVICES

NOVIKOV V.M. The Budget Risk: Meaning and Regulation in Social Infrastructure	73
HOREMYKINA Yu.V. Partnership of the State and Society with in the Social Services for Internally Displaced Persons	87
DAVYDYUK O.O. Subjective Approach to Evaluation of Service Quality in Residential Institutions	100
KORNIYCHUK O.P. Innovative Approaches to Organization of the Family Medicine in the Context of Population Life Extension	114

LEVEL OF LIFE AND EMPLOYMENT

CHERENKO L.M. Housing Conditions in Ukraine and Choice of Policy Priorities	126
SHLYKOVA V.A., LEVANDA O.M. Income, Food Conditions and Life Expectancy: Comparative Analysis of Ukraine and EU Countries	140

ROMANCHUK N.M. Assessment of Household Economic Inequality of Ukraine Based on the Expanded Income Concept	153
--	-----

PETROVA I.L. Innovative Segment of Labour Market: Evaluation of Trends and Prospects	166
--	-----

BOOK REVIEW

BALANDA A.L. Review of the monograph by V.P. Zvonarya «Social responsibility as a socioeconomic phenomenon: a theory and Ukrainian realities»	181
---	-----

New additions	183
---------------------	-----

SCIENTIFIC LIFE

Dedicated to Memory of Anatol Romanyuk	190
--	-----

Guidelines for Authors (ukr.)	200
-------------------------------------	-----

Guidelines for Authors (rus.)	207
-------------------------------------	-----

Guidelines for Authors (ang.)	214
-------------------------------------	-----

«Demography and social economy» in international and domestic scientometric databases, repositories and search engines

- **ERIH PLUS** – European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (2016).
- **Index Copernicus** (Польша) <http://journals.indexcopernicus.com/+++p5172,3.html> (2013).
- **Polish Scholarly Bibliography** (PBN) (Poland) – a scientific database of the Polish Ministry of Science and the Supreme Council. The PBN is part of POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (April, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (CША) www.ulrichweb.serialssolutions.com (2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demohrafija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (2015).
- **RISC** (РІНЦ, РФ), http://elibrary.ru/title_about.asp?id=38295 (2015).
- **EZB** – Elektronische Zeitschriftenbibliothek, (Universitätsbibliothek Regensburg, (Germany)), <http://ezb.uni-regensburg.de/?2815935> (2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&sortby=pubdate (2015).
- **IBSS**: International Bibliography of the Social Sciences, (United Kingdom), http://www.proquest.com/documents/Title_List_-_International_Bibliography_of_the_Social_Sciences.html (2016).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (2015).
- **Academic Periodicals of Ukraine** (Uran Publish Servis, OJS), <http://journals.uran.ua/index.php/2309-2351> (2016).
- **«Ukrainian Academic Journals»**, <http://usj.org.ua/content/demografiya-ta-socialna-ekonomika-0> (2016).
- **Information and analytical system «Bibliometrics of the Ukrainian Science»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Vernadskyi National Library of Ukraine (2016).

Вшановуючи світлу пам'ять видатного українсько-канадського
ученого-демографа Анатолія Романюка (24.02.1924—05.03.2018)
журнал «Демографія та соціальна економіка»
пропонує увазі читачів переклад його останньої наукової праці

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.011>

УДК 314

JEL CLASSIFICATION: J11

АНАТОЛІЙ РОМАНЮК

проф., Університет Альберти
м. Оттава, Канада

СТАЦІОНАРНЕ НАСЕЛЕННЯ, ІМІГРАЦІЯ, СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ЯКИЙ МІЖ НИМИ ЗВ'ЯЗОК І ЯКІ НАСЛІДКИ ДЛЯ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ? ПОГЛЯД ДЕМОГРАФА — З ОСОБЛИВОЮ УВАГОЮ ДО КАНАДСЬКИХ ПРОБЛЕМ¹

Присвячується двом нашим колегам-демографам,
які уже відійшли — високоповажним
професорам Жакові Анріпену
та Андре Люксу — у пам'ять про їхнє
чітке бачення нашої долі в разі демографічного краху.

За останні роки автор присвятив частину своїх досліджень питанню про стаціонарне населення як стратегію державної політики для Канади та інших країн. Основну увагу приділено економіці та екології. Стверджувалося, що перевага стаціонарного населення полягає в тому, що воно відповідає як довгостроковим запитам екологів, так і короткостроковим — економістів. У цій статті, наводячи деякі з тих самих економічних переваг, автор розглядає стаціонарне населення як варіант вибору державної політики з погляду національної ідентичності та соціальної згуртованості. З цією метою вивчено політичні й ідеологічні виміри політики багатокультурності в Канаді. Розглянуто також іміграційні тенденції в Канаді й Західній Європі, наведено приклади з історії держав-космополітів, їхніх

¹ Оригінал статті надруковано в науковому журналі Canadian Studies in Population (Канадські демографічні студії) 44, № 3—4 (осінь/зима 2017) під назвою Stationary population, immigration, social cohesion, and national identity: What are the links and the policy implications? With special attention to Canada, a demographer's point of view. Переклад українською Сергія Сингаївського; передрук — за дозволом власника прав (<https://is.gd/cspjournal>; cspeidr@ualberta.ca).

досягнень та невдач. Автор доходить висновку, що з погляду національної ідентичності та соціальної згуртованості стаціонарне населення є оптимальним розв'язком.

Ключові слова: демографічна політика, зростання населення, Джон Стюарт Мілл, соціальна згуртованість, багатокультурність.

Анатолій Романюк

проф., Університет Альберти
г. Оттава, Канада

СТАЦИОНАРНОЕ НАСЕЛЕНИЕ, ИММИГРАЦИЯ, СОЦИАЛЬНАЯ СПЛОЧЕННОСТЬ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ: КАКАЯ МЕЖДУ НИМИ СВЯЗЬ И КАКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА? ВЗГЛЯД ДЕМОГРАФА – С ОСОБЫМ ВНИМАНИЕМ К КАНАДСКИМ ПРОБЛЕМАМ

В последние годы автор посвятил часть своих исследований вопросу о стационарном населении как стратегии государственной политики для Канады и других стран. Основное внимание уделено экономике и экологии. Утверждалось, что преимущество стационарного населения заключается в том, что оно соответствует как долгосрочным запросам экологов, так и краткосрочным — экономистов. В этой статье, излагая некоторые из этих экономических преимуществ, автор рассматривает стационарное население как вариант выбора государственной политики с точки зрения национальной идентичности и социальной сплоченности. С этой целью изучены политические и идеологические параметры политики мультикультурализма в Канаде. Рассмотрены также иммиграционные тенденции в Канаде и Западной Европе, приведены примеры из истории государств-космополитов, их достижений и неудач. Автор приходит к выводу, что с точки зрения национальной идентичности и социальной сплоченности стационарное население является оптимальным решением.

Ключевые слова: демографическая политика, рост населения, Джон Стюарт Милл, социальная сплоченность, многокультурность.

Anatol Romanyuk

Professor, University of Alberta
Ottawa, Canada

STATIONARY POPULATION, IMMIGRATION, SOCIAL COHESION, AND NATIONAL IDENTITY: WHAT ARE THE LINKS AND THE POLICY IMPLICATIONS? WITH SPECIAL ATTENTION TO CANADA, A DEMOGRAPHER'S POINT OF VIEW

In recent years, this author has devoted some of his research to the question of stationary population as a policy vision for Canada and beyond. The focus was largely economics and ecology. The virtue of the stationary population, it was argued, is that it cut across the long-term concerns of ecologists and short-term concerns of economists. The present paper, while reiterating some of the same economic arguments, addresses stationary population as a policy option from the point of view of national identity and social cohesion. To this end, it explores the policy and ideological dimensions of multiculturalism in Canada. It also examines immigration trends in Canada and Western Europe, and makes some incursions into the history of how cosmopolitan states have fared. The paper's conclusion is that stationary population is optimal in terms of national identity and social cohesion.

Keywords: population policy, population growth, John Stuart Mill, social cohesion, multiculturalism.

Вступ. В останні роки деякі мої дослідження були присвячені питанню стаціонарного населення як стратегічній меті демографічної політики для Канади і західних країн у цілому. Зрештою я вирішив розглядати стаціонарне населення як оптимальну відповідь на дилему забезпечення стійкого екологічного й економічного розвитку — в дусі, що нагадує філософію Джона Стюарта Мілла про стаціонарний стан: «Політичні економісти, напевне, завжди розуміли з більшою чи меншою ясністю, що зростання багатства не безмежне і що в кінці того, що вони називають *прогресивним станом*, [буде] стан стаціонарний...» (Mill 1965: 746; курсив мій). Зі свого боку я

стверджував: перевага стаціонарного населення полягає в тому, що воно відповідає як довгостроковим запитам екологів, так і короткостроковим — економістів. Проте, на мою думку, проблеми, пов'язані з національною ідентичністю та соціальною згуртованістю, теж заслуговують на увагу під час розгляду питання стаціонарного населення. Демографічна політика — це така річ, яка потребує жвавого обговорення, і всі варіанти рішень мають бути перед очима.

У демографічному плані *стаціонарне населення* є конфігурацією нульового приросту населення, з коефіцієнтом фертильності, який дещо перевищує двоє дітей на одну жінку (точніше кажучи, дорівнює 2,1 — щоб компенсувати смертність). Цей рівень фертильності забезпечить цілісну заміну одного покоління наступним (Coale 1972). З прагматичних міркувань можемо в контексті цієї статті визначити стаціонарне населення як таке, що в довгостроковій перспективі зупиняється в районі нульового приросту або на рівні загальної народжуваності два народження на одну жінку.

Ця стаття належить до того типу розвідок з демографії, які не тільки описують стан проблеми, а й пропонують ті чи інші дії. Вона пояснює та обстоює певну позицію. Вона — про те, як мало би бути і що робити. Багато висловлено в ній особистих думок, і не все є наукою *per se*. Я написав її як демограф, який давно відійшов від справ, але має достатній міжнародний досвід — і науковий, і управлінський — щоб поза вузькими рамками демографії бачити її ширші цивілізаційні та геополітичні наслідки. Деякі використовувані формулювання швидше полемічні, аніж академічно нейтральні. Бо час від часу в інтересах обговорення демографічної політики на громадському рівні нам слід дозволяти собі перемкнутися на «м'яку демографію». Залишаючись вірними нашій дисципліні, яка в багатьох своїх аспектах має кількісний, аналітичний характер, ми не повинні зневажати пророцькі побудови, що ведуть у царину філософії. А ще ми повинні мати сміливість обстоювати власну думку.

Насправді це не протирічить дисципліні демографії, оскільки багато демографів висловлювали схожі побоювання або спостереження. Видатний французький демограф Альфред Сові з його численними працями, адресованими різним аудиторіям, є чудовим прикладом. І Натан Кейфіц, хоча й був математичним демографом, теж застерігав від поголовного захоплення демоетрією, з якою завжди є ризик вихолостити саму суть демографії. Те саме зробив добре знаний канадський демограф Жак Анріпен, коли двадцять років тому на симпозіумі Федерації канадських демографів у 1995 р. заявив: «Застановімося: чому демографи — зокрема, канадські — так мужньо відстоюють принципи строгості і далеко не такі хоробрі, коли йдеться про демографічне здоров'я їхнього суспільства?», припускаючи, що однією з причин є побоювання привселюдно висловити свою думку, «страх піти проти деяких міфів, пошанованих у західному суспільстві, надто північноамериканському» (Henripin 1995: 307).

Спочатку я представляю стан проблем, пов'язаних з імміграцією, у Канаді, а потім перейду до розгляду політико-ідеологічних аспектів багатокультурності в Канаді й західному світі в цілому. Я також зроблю кілька історичних екскурсів, щоб оцінити перебіг політичного розвитку держав-космополітів. Потім розгляну деякі можливі розв'язки соціально-демографічного ребуса Канади й західного світу в дусі запропонованого ідеалу — стаціонарного населення.

Імміграція в Канаду: етнічні характеристики і тенденції. Основні відомості, наведені нижче, взяті з Національного опитування населення 2011 р. про масштаби й закономірності імміграції за останні роки. Серед країн-членів ОЕСР Канада посідає друге місце за часткою жителів, народжених за кордоном (6 775 800 із загальної кількості 33 476 688 осіб, або 20,6 % населення); попереду тільки Австралія з 26 % (таблиця).

Частка населення іноземного походження в загальному населенні країн «Великої вісімки» та Австралії, %

Країна	Ав- стралія 2010	Канада 2011	ФРН 2010	США 2010	Велика Бри- танія 2010	Фран- ція 2008	Росія 2002	Італія 2009	Японія 2000
Частка	26,8	20,6	13,0	12,9	11,5	8,6	8,2	8,0	1,0

Джерела: Organization for Economic Co-operation and Development, OECD Publishing, 2012, and Statistics Canada, National Household Survey, 2011.

В останні роки чиста міжнародна міграція стала найважливішою демографічною складовою зростання для Канади. Тільки протягом 2006–2011 рр. до Канади імігрувало близько 1 162 900 людей. Приблизно 661 600, або 56,9 %, прибули з Азії (включно з Близьким Сходом), у т. ч. 122 100 з Китаю і приблизно 121 400 з Індії. До 1970-х рр. на частку імігрантів, народжених в Азії, припадало лише 8,5 % від загальної кількості жителів Канади іноземного походження; сьогодні частка недавніх імігрантів із країн Африки, Карибського басейну й Центральної та Південної Америки збільшилася, і ці недавні імігранти мають порівняно молодий вік проти населення, народженого в Канаді. В 2011 р. переважна більшість жителів Канади, народжених за кордоном (94,8 %), проживала в міських агломераціях провінцій Онтаріо, Британська Колумбія, Квебек і Альберта, причому більше трьох п'ятих (62,5 %) оселилися в Торонто, Монреалі й Ванкувері. Майже 6 264 800 людей назвали себе представниками однієї з «помітних меншостей», що разом становлять майже 20 % усіх канадців. Канадці родом з Південної Азії є найчисленнішою з помітних меншостей. Водночас треба зазначити, що три з десяти помітних меншостей є уродженцями Канади.

Що говорять нам ці факти про іміграцію та етнічну картину Канади в останні роки? На тлі дедалі більшої етнічної різноманітності імігранти є молодим, динамічним, заповзятим, інноваційним сегментом населення. Народжені в Канаді є старшими за віком (і, можна припустити, консервативнішими за переконаннями). Імігранти селяться у Торонто, Монреалі й Ванкувері – великих містах, що йдуть в авангарді суспільних змін і домінують в економічному й соціальнополітичному відношенні.

З історичної точки зору іміграція в різних категоріях – економічна, сімейна, гуманітарна, як постійна, так і тимчасова, – останніми роками (приблизно з 1986 р.) сягнула рекордного рівня. Іміграція нині дає основну частку приросту населення Канади. Якщо в 1951–1991 рр. чиста міграція забезпечувала близько чверті приросту людності, то в період 1996–2011 рр. – понад 60 % (Beaujot, Raza 2013: 147).

Раніше іміграція не тільки була значно меншою, але й відбувалася за демографічних умов, коли населення, народжене в Канаді, демонструвало порівняно високий рівень фертильності. Цього вже немає. Отже, інтенсивніша іміграція відбувається за умов, коли канадці за походженням мають показники народжуваності, нижчі від рівня заміщення. Цікаво, що недавні імігранти першого покоління в Канаді та особливо їхні діти мають коефіцієнт фертильності, який є настільки ж низьким, якщо не нижчим, ніж серед канадців у цілому. Це означає, що для збереження чисельності населення на нинішньому рівні, не кажучи вже про зростання, Канада має приймати дедалі більше імігрантів. І якщо ця тенденція збережеться достатньо довго, три нації-засновниці – французи, британці та корінні народи – можуть опинитися на маргінесах. «Поки імігранти масово займають місце тих, хто мав би народжуватися

на цій землі, суспільство, яке приймає їх, буде дедалі більше заміщатися новоприбульцями та їхніми нащадками і зрештою практично зникне», писав Анріпен (1989: 119). За результатами мікромоделювання, проведеного групою демографів зі Статистичного управління Канади, «через 100 років після початку проєкції (2006) від 62 до 88 % населення буде або імігрантами, що прибули до Канади після 2006 р., або їхніми нащадками» (Dion et al. 2015: 118).

Картина на Заході. Те, що вірно для канадської іміграції, у цілому справедливо і для того, що ми часто називаємо «Заходом», а в окремих випадках і більше. У таблиці наведено дані про частку жителів, що народилися в іншій країні, у складі населення найбільш економічно розвинених держав. Як уже згадувалося, Австралія й Канада посідають перші рядки (відповідно 26,8 і 20,6 % від загальної людності).

Обсяг статті не дає нам змоги провести повнішого аналізу іміграції та соціально-етнічної картини західних демократій, однак для наших цілей достатньо швидкого погляду. Наприклад, у Сполученому Королівстві, за даними британського демографа Девида Коулмена, якщо нинішні іміграційні тенденції збережуться, «етнічний склад радикально зміниться вже в цьому столітті». «До середини сторіччя небіле населення збільшиться до 24 млн (31 %), а білі меншості, сукупно називані «інші білі» – на 7 млн (10 %). Біле британське населення становитиме менше половини вже до кінця 2060-х рр.» (2010). Зазначимо, що нинішня (2014) чисельність населення Сполученого Королівства – 64,5 млн. З деякими варіаціями це стосується й інших західних країн, зокрема, Франції. В інших країнах, таких, як Нідерланди і Швеція, очікується, що до кінця століття населення іноземного походження становитиме більшість².

Якщо розглядати ситуацію в історичній перспективі, одна її риса кардинально змінилася. Із континенту еміграції Західна Європа перетворилася на континент іміграції. Уже одне це є важливим поворотним пунктом і має для західного світу далекосяжні наслідки. При тому, що Канада і США явно були країнами імігрантів, західноєвропейські країни походження згодом віддали своє місце східно- та південноєвропейським, а тепер і неєвропейським країнам³.

Як пояснити зростання чисельності та різномірності іміграції в західних країнах? Простої відповіді на це питання немає. Є комбінація причин – демографічних, економічних, а також ідеологічних, і останній фактор, можливо, є ключовим, оскільки він змушує політиків погодитися на високий рівень іміграції та різномірності⁴.

Ідеологічна контрверсія: глобалізм і розмаїття проти національної ідентичності та соціальної згуртованості. Повоєнний бум народжуваності і зростання чисельності населення, що породили такий оптимізм щодо демографічного майбутнього і процвітання західного світу, тривали недовго. Станом на середину 1960-х рр. демографічні тенденції відновили своє затижне довоєнне падіння, і економіка сповзла в тривожну «стагфляцію» 1970-х, яка згодом змінилася серією рецесій. У більшості західних країн, і

² Про сучасний стан іміграції та зміни в етнічній мозаїці Європейського Союзу див. блискучий аналіз румунського демографа Василе Гетав (Vasile Gethau, 2016).

³ Ці західні тенденції різко контрастують з тим, що відбувається в інших місцях, наприклад, в Японії. У той час як у західних країнах відсоток населення іноземного походження вимірюється двома цифрами, в Японії це скромний 1 %. Та хіба повинні ми через це вважати Японію менш розвинутою країною в соціальному, економічному та демократичному плані?

⁴ Цікавий, не скутий якимись рамками, але нейтральний у своїх судженнях аналіз іміграції та її наслідків читач може знайти у двох книжках 2016 р.: Don Kerr and Roderic Beaujot. Population Change in Canada («Зміни складу населення в Канаді») та Frank Trovato. Canada's Population in a Global Context: An Introduction to Social Demography («Населення Канади у глобальному контексті»). Саме з цих двох публікацій автор узяв дані про іміграцію до Канади та її етнічний склад. Щодо сучасної державної політики Канади з народонаселення та іміграції див. Beaujot, Raza (2013).

зокрема в Канаді, фертильність зупинилася на рівні, нижчому від простого заміщення, що, мабуть, стало постійним явищем для демографії Заходу. Тривога з приводу можливого раптового скорочення населення, його старіння, браку робочої сили, а також проблема сталості пенсійних потоків починають переслідувати владу. Однак замість проголошення політики підвищення народжуваності (цей шлях вважається дорогим і потенційно неефективним), країни, що зіштовхнулися із цією проблемою, вирішили, що доцільніше розчехнути двері. Так іміграція стала паліативним розв'язком усіх проблем, реальних і уявних, які обсіли західне суспільство. Після всебічного вивчення широкого кола джерел із цього питання демограф Термот зробив висновок, що «два основних завдання іміграційної політики» — економічне (дохід на душу населення) і демографічне (протидія старінню) — «...не виконуються» (2011: 105). Дюбрей та Маруа дійшли схожого висновку щодо Квебеку у своїй книжці «Уявний засіб: чому іміграція не врятує Квебек» (*Le remède imaginaire: Pourquoi l'immigration ne sauvera pas le Québec*) (2011). Однак, незважаючи на це, як і раніше існує думка, що постійне зростання людності є передумовою економічного прогресу (у сенсі збагачення на душу населення) і проекцією могутності країни на міжнародній арені. Таким чином, рушієм демографічної політики є програми *популяціоністів*. Хоча, як відзначалося раніше, масштабна іміграція в країну, власне (у ній народжене) населення якої більше себе не відтворює, неминуче призведе до радикальної зміни її культурної та етнічної належності, цю тенденцію не визнають або не розглядають як привід для занепокоєння. По-перше, іміграція узгоджується із проголошеним ідеалом транснаціональної держави в тому вигляді, в якому він був сформульований такими прихильниками критичної теорії й постмодернізму, як Дерріда (2002) у Франції та Габермас (2000) у Німеччині. По-друге, дотримання принципів рівності — Міжнародної хартії прав людини ООН і, в загальнішому плані, західних ліберальних традицій (Fukuyama 2007) — сприяє забезпеченню етнічного різноманіття. По-третє, на глобальному рівні діють економічні сили, а саме: ненаситний попит на робочу силу в економіці в умовах зростання глобальної нерівності між багатими й бідними країнами. По-четверте, політичні партії західних демократій конкурують за підтримку меншостей. По-п'яте, іще одна важлива причина полягає в девальвації національних цінностей і нігілістичному менталітеті в західному світі стосовно власної історії й самої ідеї нації (Ferguson 2011). Як наслідок сумарної дії цих сил у західних країнах багатокультурність сьогодні піднесено до рангу офіційної політики, і перед тут веде Канада.

Концепція різноманітності культур добре замислювалася. Однак я маю серйозні сумніви щодо цього ідеологічного сприйняття поняття нації. По-перше, сам термін «багатокультурність» (*multiculturalism*) є хибним, оскільки не має нічого спільного з культурою як такою (крім хіба що піци й вареників). Відносно недавня концепція інтеркультурності (*interculturalism*), що припускає взаємну адаптацію та обмін, не полегшує справи, бо є неприйнятною через саму свою сутність. Вона претендує на те, що має внутрішньо притаманні їй чесноти як засіб націєтворення: «Єдність у різноманітності». Однак це простіше сказати, ніж зробити. Історія рясніє кривавими конфліктами, і не потрібно багато, щоб зрозуміти, що першопричиною багатьох із них була саме та різноманітність, яку дехто підносить на п'єдестал об'єднувальної чесноти. Правда полягає в тому, що різноманітність є дуже складною конструкцією, причому двогострою. Вона може як збагатити, так і зруйнувати, і тому з нею слід поводитися з великою обережністю. Політику різноманітності не можна просто «спустити згорі» або нав'язати людям в ім'я якоїсь ідеї⁵.

⁵ У дужках зазначу, що ті ж люди, які заохочують різноманітність, виступають за національне й колоніальне визволення. Я не проти; однак вони ж натякають канадцям, що ті не володіють монополією на землю, яку займають історично, і повинні ділитися нею з людьми з інших країн незалежно від їхньої кількості й перспектив інтеграції.

За «багатокультурності» на основі формальної ознаки, громадянства, миттєво створюються нові штучні суспільства, що заступає собою поняття *історичної нації*, еволюція якої — до національно свідомих спільнот людей — тривала сотні років. Те, що ми знаємо з історії про штучні держави, не дає приводу для оптимізму. Наприклад, Римська імперія занепала саме тоді, коли ставала дедалі космополітичнішою, читаємо ми в «Занепаді й падінні Римської імперії» великого британського історика Едварда Гіббона (1989, 1848). Є й ближчі до нас приклади. Багатонаціональна імперія Австрії, хоча й ставилася до окремішності своїх численних народів з повагою, зазнала поразки в Першій світовій війні. Багатонаціональний Радянський Союз, тоталітарна держава, не витримав відцентрових сил і врешті-решт розпався. Ще пізніше була Югославія; і єдність Іспанії теж постійно випробовують баски й каталонці, які прагнуть вийти з союзу. Бельгія, квітуча, прогресивна країна, давно б уже розкололася за етнічною ознакою на валлонів та фламандців, якби не монархія, якій дивом вдається тримати їх купи. І хто міг би припустити, що навіть така стабільна й ліберальна країна, як Сполучене Королівство, з її консервативним мисленням, не схильним до радикальних змін, опиниться перед загрозою дроблення за етнічною ознакою, коли Шотландія схоче жити власним життям (Kim 2005), не кажучи вже про майже вічний етнічний конфлікт у Північній Ірландії. Та й сам Європейський Союз — великий багатонаціональний конструкт, що постав після століть братовбивчих війн в Європі, кульмінацією яких стали катастрофічні бійня та руїна двох світових війн, живе в неабиякій напрузі. Що стосується Канади, то я залишаю міркування про неї читачам, з нагадуванням не забувати про квебецькі референдуми 1980 і 1995 рр. щодо національного суверенітету; на другому з них, як пам'ятаємо, сторона *Non* перемогла з лише 50,58 % голосів.

Я не прихильник маніхеїзму, щоб ділити світ на чорне й біле, і визнаю, звичайно, наявність варіацій та нюансів. Бельгія й надалі залишається федеративною державою, Швейцарія вважається успішною конфедерацією, і особливо показовий приклад Індії, про що я писав у своїй науковій рецензії на книгу видатного індо-канадського демографа Парамесвара Кришнана «Погляд на історичну демографію Індії» (*Glimpse of Indian Historical Demography*):

«За свою історію Індія пережила достатньо потрясінь, війн, окупацій і завоєвань, які приносили страждання й спустошення. Останніми з них були масове переміщення населення й поділ країни після здобуття незалежності від Британської імперії, і навіть сьогоденні етнічні, релігійні та соціальні конфлікти в Індії — не рідкість. Однак у цілому після незалежності вона виробила стабільні норми, які дають змогу цій багатоетнічній, багатомовній, багатоконфесійній країні підтримувати внутрішній мир і відстоювати демократичні цінності» (Romaniuk 2013).

У Західній Європі великі прошарки населення відчують, що їм загрожують іміграція з незахідних країн і дедалі більша етнічна строкатість суспільства. Етнічно різномірними державами важко керувати (Raquet 2008, 2010). Як показали нещодавні події у Франції, Німеччині й Бельгії, масова іміграція в західних країнах перетворилася на вибухонебезпечну проблему⁶. Як я вже відзначав раніше: «Навряд чи знайдеться тема, яка породжувала б стільки пристрастей і таку поляризацію суспільної думки, як

⁶ Зводити проблему до «крайніх правих» було б, мабуть, помилкою. «Бо якщо ми уповаємо на Євросоюз як на розв'язання всіх проблем, скандуючи «Європа!» як мантру й вимахуючи прапорами «Європи» перед упертими «націоналістичними» еретиками, ми можемо одного дня прокинутися й побачити, що міф «Європи» замість розв'язку проблеми нашого континенту перетворився на перешкоду для їхнього визнання» (Judt 2015: 46). Це слова знаного британського історика Тоні Джадта, якого навряд чи можна запідозрити в націоналізмі.

іміграція. І це незважаючи на те, що всі ми є продуктом змішування народів протягом усієї історії людства. Немає сумнівів, що міграція зробила свій внесок у генетичний кросбридинг і «перехресне запилення» культур. Її економічні результати оцінюються доволі високо. Однак останнім часом усюди спостерігається дедалі жорсткіше ставлення до всякої, не тільки нелегальної іміграції — явище, яке набуває тривожних масштабів. Довгий час іміграція була жупелом і мішенню екстремістів та ксенофобів; сьогодні вона стає законним предметом занепокоєння центристських політичних сил та щораз більше репрезентує загальну громадську думку (Romaniuk 1998: 93).

Рішення Британії вийти з ЄС, а також вибух феномену Трампа у США є найостаннішими проявами цього явища. Обговорювати цю проблему непросто, про що свідчать такі уривки з більш ранньої статті автора: «Ми схильні змішувати індивідуальні й колективні погляди й поведінку стосовно *alterité* (інакшости). У той час як будь-яка розсудлива людина переступила б через різницю в кольорі шкіри й віросповіданні, щоб побачити в іншій людині таку ж, як вона сама, і чинити відповідно, на колективному рівні діє динаміка практично поза контролем кожного з нас. Аналогічно ми схильні ігнорувати силу природи: ви накидаєте на бочку один обід, а природа проривається там, де інший. Прихильність новоприбулих меншостей до своїх національних, етнічних, релігійних та культурних цінностей залишається протягом поколінь, особливо якщо вони представляють культуру, чужу для приймаючої країни. Вони схильні плекати свою унікальність і, врешті, починають утверджувати її, коли досягають критичної маси» (Romaniuk 2012: 7).

Країни та їхні інтереси залишаються наріжним каменем міжнародних відносин, незважаючи на тенденції до утворювання наднаціональних структур (Smith 2000). За всієї глобалістської риторики світ стає більш, а не менш націоналістичним — якщо не в західних демократіях, що поступово згасають, то безперечно в усіх інших частинах світу, де зростає відчуття, що настала їхня черга творити історію. Омріяний Кантів «вічний мир» залишається малоймовірним. І хоча ми можемо захоплюватися ідеалізмом, наприклад, політичного філософа Джозефа Каренса (2014), який обстоює «відкриті кордони країн» (щоправда, лише економічно розвинених) в ім'я прав людини, ми мусимо дивитися на реальність світу в дії. Транснаціональна держава-суспільство може виявитися просто ілюзією. Імігранти й їхні безпосередні нащадки не менше «канадців з народження» хочуть бачити свою країну стабільною і процвітаючою. Вони визнають важливість соціальної згуртованості та національної ідентичності. Процвітання, мир, свобода, верховенство права та суспільна терпимість — це ті причини, з яких багато мігрантів обирають Канаду.

«Коли ми виділяємо національну ідентичність як питання під час обговорення різноманітності культур та іміграції, мета полягає не в тому, щоб піднести націю до рівня чогось святого й незмінного в часі, або зачинити двері для транснаціонального руху людей. Не все погано з різноманітністю як соціальним утворенням. Повага до іншої культури — це вже чеснота. У багатьох випадках діаспори відіграють позитивну роль у міждержавних стосунках і — шляхом перехресного запліднення — у взаємозбагаченні культур. Крім того, автор геть не позбавлений співчуття до імігрантів і біженців; він є одним з них. Але вихваляння переваг різноманітності є радше питанням політичної коректності або доцільності, а не тверезого аналізу чи глибоких переконань. Ідеться не про «все або нічого», а про міру. Усе зводиться до питання про те, що французький гуманіст, письменник і філософ Альбер Камю (1951) умістив у два слова: *mesure et démesure* — міра і надмірність» (Romaniuk 2012: 7).

Що таке в цьому випадку *mesure* буде темою наступного розділу.

У пошуках оптимального розв'язку соціоекономічної загадки західного світу. Щоб розгадати демографічний ребус сучасного світу, зокрема, західного, потрібно переглянути своє ставлення до кількох речей. По-перше, нам потрібно стримати *популяціоністів*, які твердять, що велике населення та його зростання є саме тією силою, що рухає економіку вперед і уособлює могутність країни на міжнародній арені. Західні країни ніяк не зможуть зрівнятися розміром населення з демографічними гігантами Китаєм та Індією з їхніми 1,4 і 1,3 млрд жителів, відповідно (2014). Ці дві країни разом становлять майже 40 % населення світу (7 млрд, 2014). Африка з її 1,1 млрд, як очікується, до 2050 року збільшить своє населення до 2,4 млрд. При цьому лівова частка приросту припаде на Африку південніше Сахари, де він становить приголомшливі 2–3 % на рік (Romaniuk 2011).

Для порівняння, населення Європи в цілому (разом з Росією) поступово скорочується в загальній масі жителів Землі — з 22 % у 1950-му до 10 % у 2014 році — і за прогнозами ООН до 2050 року впаде нижче від 8 % (у середньому варіанті). Населення Європи, яке 1965 року було вдвічі більшим за африканське, 2025 року має скласти лише половину від нього. Ще до середини століття Нігерія наздожене США, а Ефіопія обжене Росію. Те, що вірно з погляду демографії, справедливо і для економіки. Європейський Союз відступає з позицій одного з лідерів економіки. За сто років його ВВП знизився з 40 % світового виробничого потенціалу (1900) до 25 % (2000), і, як очікується, впаде до 10 % ще до 2050 року.

Тому той, хто вивчає геополітику, не може ігнорувати глобальний демографічний та економічний контекст і тектонічні зрушення. «Революційні демографічні зміни, що їх переживає світ, позначаються на майже всіх аспектах людського життя. Ігнорування цих вагомих наслідків і невнесення потрібних коректив у мінливі демографічні ландшафти істотно вплине на добробут суспільства», заявляє проникливий спостерігач за демографічною ситуацією на планеті, колишній директор Відділу народонаселення ООН Джозеф Чамі (2015b).

Нині широко обговорюється міграція. Іміграція, без сумніву, відіграє свою роль і важлива як для країн походження, так і для країн, які приймають мігрантів, як це переконливо показали автори дослідження «Ера міграції» (*The Age of Migration, Castles et al.*, 2015). Хоча іміграція не розв'язує всіх наших соціальних і економічних проблем, вона може стати частиною розв'язку. Ліберальне суспільство за своїм характером не може бути закритим. Що ж до іміграції, дозвольте нагадати слова бельгійсько-канадського демографа Андре Люкса на вищезгаданому симпозіумі: «Дедалі більше значення іміграції з точки зору демографії, економіки та соціального складу вимагає глибокого вивчення цього аспекту нашого нинішнього і майбутнього життя як суспільства. Іміграцією не варто маніпулювати з короткострокових кон'юнктурних міркувань; вона вимагає довгострокового підходу на основі чіткого бачення того типу суспільства, яке хочемо збудувати, з якою ідентичністю. Не вирішуючи цієї проблеми, боячись зруйнувати ті чи ті табу, ми, можливо, торуємо шлях до дедалі більш «штучної» Канади» (Lux 1996:321).

Що стосується матеріального багатства, то західний світ, зокрема, уже досяг достатньо високого рівня, щоб відтепер приділяти більше уваги питанням якості життя, включаючи питання внутрішньої соціальної гармонії, а також внутрішньої й зовнішньої безпеки. Крім того, ми повинні припинити романтизувати міф і образ мігранта. Людина — тварина атавістична, глибоко прив'язана до свого коріння, до місця народження. Навічно йти в далекі краї, залишаючи позаду коханих і близьких, стираючи спогади дитинства, — це болючий досвід, який затьмарює все життя незалежно від того, наскільки гарними виявляються нові місця.

Іміграція може не бути таким уже важливим фактором економічного зростання (визначеного в категоріях збагачення на душу населення), як це часто стверджують (див., наприклад, Francis 1982). Повоєнні Японія та Німеччина — добрі приклади. Ці країни постали з попелу Другої світової війни, щоб стати світовими економічними державами; їхні міста були зрівняні з землею, а людські ресурси вкрай виснажені, у той час як мільйони німецьких солдатів загинули або перебували в полоні протягом ще не одного року по війні, особливо в Радянському Союзі. Тим часом мільйони етнічних німців, вигнаних Радянською армією зі східних територій, які вони займали, ринули в західну Німеччину, що перебувала під значно щаднішою окупацією союзників. Крім того, те, що на той час залишалося від німецької промисловості після війни, було демонтовано й вивезено до СРСР.

Не був і план Маршала — хоча для зруйнованої Європи він уособив американську політичну мудрість і щедрість — значним фактором німецького економічного дива, *Wirtschaftswunder*. Таким чинником, в умовах вправного врядування країною в цілому, стала грошова реформа 1948 року. І вже пізніше прибули імігранти за програмою *Gastarbeiter* (дослівно гість-робітник) — спочатку з південної Італії, а потім з Туреччини та багатьох інших південних країн. Вони були особливим типом гостей, бо відтоді вже не полишали Німеччину, не піддалися навіть на щедру грошову компенсацію, покликану сприяти репатріації. У цей час на Далекому Сході відбувалося японське економічне диво — без будь-яких імігрантів взагалі.

Але навіщо звертатися до цих чи подібних історичних прецедентів, коли такі авторитетні органи, як Економічна рада Канади доходять висновку, що вищі рівні іміграції, якщо й мають якийсь ефект на душу населення, то вельми незначний (1991). Економісти — назвімо хоча б Дантона і Спенсера (2003) — дійшли аналогічних висновків. Проте вихваляння чеснот іміграції триває без упину. Провідний канадський демограф Жак Анріпен сардонічно нагадував (2011: 55): «І що ж? Це не перешкодило майже всім політичним бардам протягом двох десятиліть навіювати нам, що Канада з економічних причин потребує більше імігрантів». До того ж, економічні переваги іміграції, якщо вони є, треба зіставляти з потенційними екологічними та соціальними втратами. Але ми повернемося до цього питання пізніше.

Сьогодні багато чого в економічному плані може бути створене без людської праці завдяки вражаючим досягненням автоматизації працемістких технологій, робототехніки. Успіхи в галузі бездротових комунікацій уможливили майже миттєву передачу знань і вмінь (Sowell 1983, 1996). Японія вже широко використовує такі працеощадні технології. Значна частина виробництва може і вже віддається до країн з дешевшими трудовими ресурсами, з чого і вони користаються. «Інновації, а не населення стануть основою потуги [країн]. Сьогодні, коли робітників дедалі більше замінюють роботи й алгоритми, тезу про те, що стагнація або зменшення робочої сили прирікають Захід на поразку, варто переглянути», стверджує Катінка Бариш (2016). І останнє, але не менш важливе: значний виробничий потенціал чисельно усе більшого літнього населення, яке у високорозвинених країнах тішиться добрим здоров'ям (McDaniel 1996; Légaré 2001).

Є ще питання про справедливіший розподіл багатства у світі. Канада й інші західні країни можуть і повинні передати частину своїх ресурсів на активну підтримку країн, що розвиваються, — у першу чергу, знову ж таки в Африці — з метою прискорення переходу до нижчого рівня народжуваності і, таким чином, отримання демографічних дивідендів, які вважаються потенційно важливим фактором для їхнього економічного підйому (May 2012). Але істотне зміцнення сьогоднішніх бідних країн не означає,

що багаті країни стануть від того менш заможними. Рівніший розподіл багатства зменшить міграцію. Наприклад, у межах Європейського Союзу вже зараз менше міждержавної міграції, незважаючи на повну свободу пересування громадян ЄС.

І, нарешті, ми повинні пам'ятати про екологічне здоров'я нашої планети — першочерговий пункт довгострокового порядку денного у справі керування добробутом нашого світу (Daly and Cobb 1989; Jackson 2009; Suzuki 2009, 2011). Зростанню населення є межа — принаймні, інтуїтивна, хоча ми й не можемо назвати цифри. Не слід також припускати, що так звані «пустельні простори» в Канаді або Австралії повинні бути заселені. На думку автора, вони є пустельними тільки у відносному сенсі; як і ліси Амазонії й Екваторіальної Африки, їх треба зберігати для екологічного здоров'я не тільки відповідних країн, але й усього світу (Gerken 2015). «Дані за минуле десятиліття показали, що нищення лісів є важливим джерелом газів, які утримують тепло, спричиняючи глобальне потепління», писав видатний канадський еколог Дейвід Судзукі (2009: 122). Деякі високорозвинені країни з високою щільністю населення можуть навіть виграти від скорочення його чисельності, що трохи послабить навантаження на простір, спричинене перенаселеністю. Японія подає нам приклад у цьому (Коно 2009), так само як і Велика Британія, країни Бенілюксу та Німеччина. Коротко кажучи, хоча воно й не є панацеєю для всіх проблем тих чи тих країн і всього світу в цілому, одним з елементів розв'язання цієї проблеми, на думку автора, є стаціонарне населення.

І ще один важливий аспект. Досі йшлося про не таке вже велике, як часто уявляють, значення іміграції для економіки, але слід дещо сказати і про відтворення населення. Насправді, це суть справи. По-різному, на різних швидкостях наш світ рухається до того, що можна назвати режимом демографічної зрілості, за якого люди проживають дедалі довше й здоровіше життя і розмножуються все менше й менше (Chamie 2015; Romaniuk 2010). Це — режим народжуваності, нижчої від рівня заміщення. Людство не втратило свого материнського або батьківського інстинкту; радше фактори, що стримують цей потяг, сьогодні занадто потужні. На шляху до материнства жінки розвинених країн і по всьому світові, що швидко модернізується, стикаються нині з багатьма перешкодами (нестабільність шлюбу, відсутність фінансової безпеки), з одного боку, і мають широкі можливості для професійного зростання та фінансової забезпеченості з іншого. У них залишається мало стимулів до того, щоб проміняти ці визвольні сили на тягар і невизначеність материнства (Perelli-Harris 2005). Альтернативи материнству в сучасному суспільстві просто занадто привабливі, щоб їм опиратися. Сучасну жінку просять про неможливе: бути рівною чоловікові в усіх сферах життя, ба навіть як бойова одиниця у війську, і водночас давати життя, народжувати й виховувати дітей — все те, без чого людства нема й бути не може.

Отож, яка альтернатива? Потрібно переоцінити місце материнства в сучаснім суспільстві. Мусимо набагато повніше, належно винагороджувати материнство морально й матеріально в ім'я справедливішого розподілу, а також і стійкого демографічного розвитку. І це цілком здійсненна річ, з огляду на багатства, що їх посідають сучасні країни. Хоча нерідко можна чути, що державні субсидії на дітей та інші пільги є недостатньо потужними стимулами, щоб сьогодні підтримувати рівень людського відтворення (фахова оцінка політики підтримки родини в ліберальних країнах подається у McDonald 2006). Правда в тому, що різні такі заохочення слугують радше додатком до допомоги з безробіття, ніж стимулом дітонародження. Втім, у таких країнах, як Швеція й Франція, де допомога родинам з дітьми є порівняно щедрою, народжуваність і справді вища — близька до рівня заміщення. Однак навіть у Франції

й Швеції ще багато треба зробити для підтримки народжуваності на рівні заміщення в довгостроковій перспективі. Потрібно трактувати материнство й дітонародження не як приватне, а як суспільне благо, водночас не обмежуючи прав людини або свободу вибору жінки. Паралельно фінансовій винагороді за народження дитини слід забезпечити гнучкість робочого навантаження матерів, які працюють, щоб вони могли сповна виконувати свої материнські обов'язки. І все одно існує кричуща нерівність між чоловіками й жінками в усьому світі, навіть у найбільш економічно й соціально розвинених країнах (Chamie 2015). Проте з дискримінацією стикаються переважно матері. Тому саме тут корективи давно запізнili.

Для розв'язання цієї проблеми я виступав би за те, щоб усім матерям було виплачено суму, рівну їхній зарплатні за значний період часу — і для того, щоб вони ставали матерями, і для того, щоб не потерпали від дискримінації й не почувалися покараними за свій вибір на користь материнства. Нам кажуть, що економіка не може собі цього дозволити (хоча немає жодного серйозного дослідження на підтвердження цих слів). Але згадаймо, що наприкінці XIX століття в західних країнах точилися гострі дебати про доцільність загальної початкової освіти. Однак, попри повсюдний песимізм, цей підхід довів свою слушність. На загальнішому рівні потрібно переосмислити баланс у розподілі ресурсів між виробництвом і відтворенням. На сьогодні перше перебуває в привілейованому положенні відносно другого, і є нагальна потреба усунути дисбаланс, щоб народжуваність, нижча від рівня заміщення, не стала постійною рисою економічно розвинених країн.

Сім'я є центральним елементом будь-якої політики, спрямованої на демографічне відродження людства. Через неї проходять усі демографічні корективи. Вона залишається єдиним інститутом, здатним забезпечити оптимальні дітонародження й соціалізацію потомства, а, значить, і органічне відтворення суспільства. Людство поки що не винайшло придатних заміників. Сім'я переживає потрясіння в самій своїй основі — біологічній. Її підірвано і зневажено як суспільну інституцію. Сім'ї останнім часом доводиться тяжко. І не заборонами розлучень та абортів, не популістськими гаслами про «сімейні цінності» або за допомогою корисливого й вузького пронаталізму можна домогтися її зміцнення. Зусилля з відновлення її статусу повинні розпочатися відразу на декількох фронтах — духовному, законодавчому, соціальному та економічному. Кодекс законів про сім'ю, знецінений безладними законодавчими ініціативами, потребує докорінної реорганізації, а також перегляду супутньої йому системи оподаткування. Як і будь-яка людина, сім'я хоче визнання. У багатьох випадках вона його не дістає і стає жертвою рівноправності всіх форм союзів, включаючи псевдошлюбні, причому перевага надається універсальним правам особи.

Щоб досягти ефекту, матеріальна та інституційна підтримка сім'ї повинна стати багатобічною. Це мають бути інвестиції в те, що економісти називають людським капіталом, тобто в охорону здоров'я й освіту дітей. Така підтримка має полегшити батькам виконання подвійної ролі в суспільстві — вихователя і фахівця. Вона повинна також стати засобом вирівнювання доходів чоловіків та жінок. Адже абсолютно законно, щоб жінки одержували компенсацію за недоотримані матеріальні блага або демографічні втрати, які вони несуть як матері. Іншими словами, щоб дістати схвалення суспільства й мати шанс на успіх, політика щодо сім'ї мусить забезпечити соціальну справедливість (рівність чоловіків і жінок), економічну обґрунтованість (людський капітал) і демографічні міркування (відтворення суспільства). Ідеться про те, щоб повернути сім'ї її найважливішу суспільну функцію — збереження людського роду та соціалізацію потомства.

Є два суміжних питання, яких маємо коротко торкнутися. У цій статті обстоюється стаціонарна демографічна конфігурація суспільства. «Стаціонарна» означає, що на одну жінку припадає приблизно двоє дітей — норма поколіннєвої заміни. Однак при цьому ми виходимо з припущення, що кожна жінка матиме тільки двох дітей. У сучасному суспільстві деякі жінки, можливо, навіть 25 %, воліють не родити дітей. Деякі — з медичних причин, інші — через відсутність партнерів (цілком очікувано в наших анонімних суспільствах і за умов відсутності міцних сімейних уз), треті — бо присвятили себе роботі або теж з інших причин, усі з яких можна вважати небезпідставними. Це означає, що жінки, які обрали материнство, мусять народити в середньому не двоє, а троє дітей. Така норма видається також оптимальною з погляду соціалізації потомства.

Говорячи про народження дітей і материнство в сучасному суспільстві, ми неминуче виходимо на проблему самотніх матерів. Незалежно від чиєїсь думки про те, чи є родина з двома батьками кращим варіантом дітонародження й виховання, реальність така, що приблизно чверть канадських матерів є матерями-одиначками із власного вибору або через обставини. Вони заслуговують на моральну й фінансову підтримку. Реально дивлячись, стабільний шлюб як умова підвищення народжуваності є проблематичним у західних суспільствах з низки причин. Оскільки традиційні великі родини зникли, роль свахи, яку найчастіше відігравали брат або сестра, тепер перебрали на себе незліченні комерційні агенції. У цілому похвальна політика, націлена на те, щоб чоловіки та жінки були однаково честолобні в суспільному житті, теж мала несподівані наслідки. Наприклад, за останнє десятиліття було багато написано про те, що чимало жінок сьогодні значно освіченіші, ніж чоловіки їхнього ж соціального кола, що створює проблеми з пошуками відповідного партнера. Крім того, у багатьох країнах істотний відсоток чоловіків, що досягли шлюбного віку, не може дозволити собі одружитися і створити сім'ю через свій непевний матеріальний стан. Це особливо стосується молодих чоловіків робітничих професій (Economist 2015).

Ось чому підвищення народжуваності навіть до рівня заміщення поколінь є вельми складним завданням. Будь-яка усталена політика в інтересах сім'ї наражається на величезні перешкоди. Однак, як свідчить досвід Франції та скандинавських країн, програми підтримки дітонародження починають працювати, коли досягають критичного рівня впливу. Очевидно, жодна політика не триватиме вічно. Вона повинна бути новаторською, адаптованою до наявних умов і мінливих соціальних контекстів.

Крім того, існує канадська історія та її тяглість, хоч яку демографічну політику було б запроваджено. Дві нації-засновниці, англійська і французька, є й повинні залишатися національним осердям країни. При цьому ніхто з канадців — імігрантів та їхніх нащадків — не повинен забувати, що вони в боргу перед т. зв. першими націями, першопоселенцями цих теренів. Історія далеко не завжди була до них прихильна (Romaniuk 2014). І хоча політики в цілому залишають двері для транснаціонального руху людей відчиненими, як рекомендує, наприклад, канадський демограф Алан Симмонс (2010), вони повинні уникати перетворення Канади на націю імігрантів, демографічний конгломерат, постійно поповнюваний дедалі більшою кількістю імігрантів. Економічно розвинені країни вже досягли доволі високого рівня багатства й повинні тепер приділити більше уваги якості життя, внутрішній соціальній гармонії та зовнішній безпеці.

Заключні зауваження. У статті стверджується, що стаціонарне населення є оптимальною демографічною конфігурацією з точки зору економіки, а також національної ідентичності та соціальної згуртованості. З цією метою автор розглянув

державну політику багатокультурності в Канаді та її ідеологічні аспекти і зробив деякі історичні екскурси, щоб показати, який шлях здолали космополітичні держави. Сучасні автори схильні підкреслювати проблеми старіння населення, виснаження національних трудових ресурсів, потенціальне скорочення населення та негативні наслідки цих процесів для економіки, зокрема для стабільності пенсійних фондів. Ліки для всіх цих недуг часто вбачають у масштабній іміграції. Підтримка позиції популяціоністів залишається частиною націоналістичної ідеології у всьому світі, навіть у демократичних країнах.

Не заперечуючи обґрунтованості деяких із цих претензій, стаття наголошує на важливості якості життя в суспільствах, які вже досягли високого рівня добробуту. Надалі, стверджується у статті, зусилля слід спрямувати на покращення якості життя. Знову цитуючи Стюарта Мілла, «навіть чи потрібно говорити, що стаціонарний стан капіталу й народонаселення не передбачає стабільного вдосконалення людського стану... Тільки коли, на додачу до справедливих інституцій, чисельне зростання людства керуватиметься мудрим передбаченням, усе відвойоване в природи розумом та енергією вчених-першовідкривачів стане спільним надбанням виду, а також засобом покращення та звеличення його спільної долі» (Mill 1848: 751).

Далі, якість життя включає в себе особисту безпеку та соціальну гармонію. Як писав Жак Анріпен (2011: 57), міркуючи про розміри міграційних потоків у Канаду, «є кількості, які не можна перевищувати, якщо хочемо зберегти хоча б мінімальну єдність суспільства...» За «стаціонарного» сценарію потреба в іміграції знизиться, а інтеграція мігрантів в основну частину суспільства спроститься, тим самим усуваючи справедливі побоювання про національну ідентичність і можливі соціальні конфлікти. На відміну від загальної стурбованості з приводу старіння населення, автор бачить цінність у значному продуктивному потенціалі зростання кількості старших людей, котрі ще мають міцне здоров'я.

Розвинені країни, особливо західні, повинні спрямовувати значні ресурси в бідні країни, щоб дати їм шанс уникнути мальтузіанської пастки, підштовхнути їх до економічного злету й тим скоротити економічну нерівність між багатими й бідними країнами, котра є головною причиною еміграції на Захід. Україй важливо запобігти масовому «відпливу мізків» із країн, що розвиваються. Без власного людського капіталу ці країни не зможуть рухатися вперед. «У цьому світі немає нічого простого. За більш-менш задовільного розв'язання однієї проблеми ми створюємо інші. Одним із прикладів є... проблема фінансування проєктів. У той час, коли державу з загальним добробутом уже звинувачують у всіх можливих гріхах, чи не спричиниться поширення її юрисдикції на материнство до справжнього хаосу? А як тоді масова й неконтрольована іміграція, що спричиняє стільки лементу? Чи не перетвориться така щедра країна на Мекку для всіх бідних матерів з далеких країн, а також... біженок, переслідуваних за те, що вони хочуть здійснити своє фундаментальне право й народити дитину (політика «одна родина – одна дитина» в Китаї)? Коли суспільство реально зіштовхнеться з імперативами зрілої демографії, воно обов'язково вимагатиме радикально переоцінити критерії розподілу національного продукту та пріоритетів державного бюджету. Що стосується потенційної втрати контролю над міграційними потоками, то це, по суті справи, питання здатності керувати міграційним портфелем» (Romaniuc 1998).

З огляду на висновок статті про те, що політика стаціонарності населення є оптимальною для збереження національної ідентичності, соціальної згуртованості та матеріального добробуту, залишається питання: чи здійсненою є активна полі-

тика в інтересах сім'ї, націлена на забезпечення дітонародження на рівні заміщення поколінь? За умов режиму демографічної зрілості, що формується в сучасному суспільстві, люди живуть довше й мають краще здоров'я, але відтворюють себе дедалі менше. Багато хто з них сумнівається, що в кінцевому підсумку пронаталістська політика може мати успіх (Gauthier and Hatzius 1997). Я налаштований оптимістичніше, а тому наводжу приклад Швеції та Франції і стверджую, що у ході формування державної політики не можна недооцінювати роль національної еліти, як світської, так і релігійної. Франція, зокрема, може слугувати зразком, маючи свій Національний інститут демографічних досліджень створений під проводом видатного демографа та провідця Альфреда Сові. Зрештою, плоди у Франції принесли не пропаганда, а багаторічні систематичні дослідження, конкретні програми в галузі народонаселення та сім'ї, зусилля з усування демографічних перекосів. Подолано давній французький стереотип «Краще нічого не робити» і скепсис щодо можливості щось змінити в питаннях демографії. І сьогодні, після майже столітньої стагнації, Франція на тлі інших західних країн демонструє демографічне зростання — принаймні, поки що. При цьому їй, як і іншим країнам Європейського Союзу, доводиться відповідати на серйозні виклики інтеграції дедалі строкатішого іммігрантського населення у власне суспільство (Tribalat 1955, 2010, 2013; Zemmour 2014).

У Західній Європі в цілому ситуація неоднозначна. Цей кут Євразійського суходолу відчуває на собі шалений демографічний тиск сусідніх регіонів, звідки постійно прибувають іммігранти, біженці і просто шукачі кращого життя. Африка з її швидким зростанням зубожіння населення є ймовірно найбільшим джерелом мігрантів (May 2016). Інше джерело — Близький Схід і сусідні з ним країни, що потерпають від політичних потрясінь і насильства, до яких частково доклав руку і західний світ. Східна Європа — терени зниклого Радянського Союзу — ризикує перетворитися на зону нестабільності, як показують нинішні події в Україні. Імміграція в Західну Європу та інші країни Заходу, в тому числі Канаду, відбувається на демографічному тлі, яке характеризується репродуктивним режимом на рівні, нижчому від заміщення. Крім того, є різні ознаки, що економіка західного світу може увійти в тривалу хвилю депресії на кшталт кондратьєвської «економічної зими» (Kopala and Budden 2015). Тим часом спостерігаємо зростання Китаю та Індії як світових держав. Їхній практично невичерпний запас потенційних [емігрантів] не можна ігнорувати в глобальному міграційному рівнянні — з тією очевидною відмінністю, що Китай є державою авторитарною, а Індія — демократичною.

Але згадаймо також, що долю західного світу було вирішено з початком Першої світової війни 28 липня 1914 р. Саме вона спровокувала «сутінки Європи», *Der Untergang des Abendlandes* — так називається широковідома праця німецького історика й філософа Освальда Шпенглера (1922). І все-таки сподіватимемося, що попри всі труднощі політика підтримки стаціонарного населення відкриває перспективу стабілізувати, і, можливо, навіть виправити ситуацію. Залишаючись вірними принципам міжнародної солідарності й гуманістичним ідеалам, розуміючи тяжке становище біженців в усьому світі, уряди західних країн повинні принаймні зняти гостроту причин, які змушують до ще більшої імміграції, і критично подивитися на різноманітність як соціальний конструкт у націєтворенні.

Багато чого з вищесказаного є відкритим для дискусії. З упевненістю, однак, можна сказати одне: демографія — це доля.

ЛІТЕРАТУРА

- Barysch, K. 2016. Judy Asks: Can the West regain its influence? («Чи зможе Захід повернути свій вплив?») <http://carnegieurope.eu/strategieurope/?fa=62762>.
- Beaujot, R., and M.M. Raza. 2013. Population and immigration policy («Політика з питань населення та імміграції»), in *Canadian Studies in the New Millennium («Канадські студії в новому тисячолітті»)*, edited by P. James and M. Kasoff. Toronto: University of Toronto Press.
- Camus, A. 1951. *L'homme révolté («Бунтівна людина»)*. Paris: Gallimard.
- Carens, H.J. 2014. *The Ethics of Immigration («Етика імміграції»)*. Oxford: Oxford University Press.
- Castles, S., H. De Haas, and M.J. Miller. 2015. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World («Доба міграції: міжнародний рух населення в сучасному світі»)*. London: The Guilford Press.
- Chamie, J. 2015. Gender Equality Gaps Across Borders Tell a Disturbing Story («Гендерна нерівність перетинає кордони: привід для занепокоєння»). <http://passblue.com/2015/11/18/gender-equality-gaps-across-borders-tell-a-disturbing-story>
- . 2015b. Humanity Future: Below Replacement Fertility («Майбутнє людства: народжуваність нижче від рівня відтворення»), <http://www.ipsnews.net/2015/01/humanitys-future-below-replacement-fertility>
- . 2015c. Opinion: Demography and Destiny («Думки про демографію і долю»). www.ipsnews.net/2015/10/opinion-demography-and-destiny
- Coale, A. 1972. Alternative paths to a stationary population («Альтернативні шляхи до стаціонарного населення»), in *Demographic and Social Aspects of Population Growth («Демографічні та соціальні аспекти зростання населення»)*, edited by C.F. Westoff and R. Parke, Jr. CPGAR Research Report. Washington: Commission on Population Growth and the American Future.
- Coleman, A. David. 2006. Immigration and ethnic changes in low-fertility countries: A third demographic Transition («Імміграція та етнічні зміни у країнах з низькою народжуваністю: третій демографічний перехід»). *Population and Development Review* 32(3):401–46.
- . 2010. Projections of the ethnic minority populations of the United Kingdom («Прогнози чисельності етнічних меншин Сполученого Королівства»), 2006–2056. *Population and Development Review* 36(3):441–86.
- Daly, H.E., and J.B. Cobb, Jr. 1989. *For the Common Good («За для спільного блага»)*. Boston: Beacon Press.
- Conseil Économique du Canada. 1991. *Incidences économiques et sociales de l'immigration («Економічні та соціальні наслідки імміграції»)*. Ottawa: CEC.
- Deaton, A. 2013. *The Great Escape: Health, Wealth, and the Origin of Inequality («Велика втеча: охорона здоров'я, багатство, витoki нерівності»)*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Denton, T.F., and G.B. Spenser. 2003. *Population Change and Economic Growth: The Long Term Outlook («Зміни народонаселення та економічне зростання: довгострокова перспектива»)*. Hamilton: McMaster University.
- Derrida, J. 1992. *The Other Heading: Reflection on Today's Europe («Інший напрямok: роздуми про сьогоднішню Європу»)*. Bloomington: Indiana University Press.
- Dion, P., É. Caron-Malenfant, C. Grondin, and D. Grenier. 2015. Long-term contribution of immigration to population renewal in Canada: A simulation. («Довгостроковий внесок імміграції у відновлення населення Канади»). *Population and Development Review* 41(1):109–26.
- Dubreuil, B., and G. Marois. 2011. *Le remède imaginaire—Pourquoi l'immigration ne sauvera pas le Québec («Уявний засіб: чому імміграція не врятує Квебек»)*. Montreal: Boréal.
- Economist, The. 2015. Blue-collar men in rich countries are in trouble: They must learn to adapt («Люди робітничих професій у багатих країнах у небезпеці: вони мають навчитися адаптації»). 30 May 2017.
- Ferguson, N. 2011. *Civilization, The West, and the Rest («Цивілізація, Захід і решта світу»)*. New York: Penguin Books.
- Francis, D. 1982. *Immigration: The Economic Case («Імміграція: економічний аспект»)*. Toronto: Key Porter Books.
- Fukuyama, F. 2007. Identity and migration («Ідентичність і міграція»). *Prospect Magazine* 131 (February).

- Gauthier, A.H., and I. Hatzuis. 1997. Family benefits and fertility: An econometric analysis («Пільги багатодітним сім'ям та народжуваність: економетрична аналіза»). *Population Studies* 51(3): 295–306.
- Gerken, M. 2015. Paramètres fondamentaux définissant l'avenir forestier de la RDC («Основні параметри, що визначають майбутнє лісів ДРК»).
- Gethau, V. 2016. Populația Uniunii Europene și migrația («Народонаселення Європейського Союзу та міграція»). <http://www.contributors.ro/global-europa/populatia-uniunii-europene-si-migrația>
- Gibbon, E. 1989 (1848). *The Decline and Fall of the Roman Empire* («Занепад і падіння Римської імперії»). London: Encyclopedia Britannica.
- Habermas, J. 2000. *Après l'Etat-nation: Une nouvelle constellation politique* («Після національної держави: нове політичне сузір'я»). Paris: Fayard.
- Henripin, J. 1989. *Naître ou ne pas être* («Народитися або не народитися»). Montreal: Institut québécois de recherche sur la culture, PUL.
- . 1995. *La démographie et l'inconfort des considérations de caractère politique* («Демографія та незручність міркувань політичного характеру»). *Towards the XXI Century: Emerging socio-demographic Trends and Policy Issues* («До XXI століття: нові соціодемографічні тенденції та проблеми політики»). Ottawa: Federation of Canadian Demographers.
- . 2011. *Ma tribu, un portrait sans totem ni tabou* («Моє плем'я, портрет без тотемів і табу»). Montreal: Liber.
- Jackson, T. 2009. *Prosperity without Growth, Economics for a Finite Planet* («Процвітання без зростання: економіка для небезмежної планети»). London: Earthscan.
- Judt, T. 2015. *Europe: The grand illusion* («Європа: велика ілюзія»), in *When the Facts Change: Essays 1995–2010* («Коли змінюються факти: есеї 1995–2010 рр.»). New York: Penguin Press.
- Kerr, D., and R. Beaujot. 2016. *Population Change in Canada* («Зміни народонаселення Канади»). Don Mills, ON: Oxford University Press.
- Kim, N-K. 2005. *The end of Britain? Challenges from devolution, European integration and multiculturalism* («Кінець Британії? Виклики деволюції, Європейської інтеграції та багатокультурності»).
- Kono, S. 2009. *Challenges to Demographic Trilemma of Low Fertility, Ageing and Depopulation*. Keynote Speech («Виклики для демографічної трилеми низької народжуваності, старіння та депопуляції»). Основна доповідь. Center for the Advancement of Working Women, Tokyo.
- Kopala, M., and J. Budden. 2015. *The Dog Bone Portfolio: A Personal Odyssey into the First Kondratieff Winter of the Twenty- First Century* («Портфоліо з мозковими кісточками: особиста одісея в першу кондратьєвську зиму XXI століття»). Toronto: BPS Books, Kindle Edition.
- Légaré, J. 2001. *Aging and social security program reforms: Canada in international perspective* («Старіння та реформування програм соціального захисту»). *ISUMA* 2(2):110–19.
- Lux, A. 1996. *Significant policy issues for the XXIst century in light of the Symposium debate* («Значущі політичні питання для XXI століття у світлі дебатів симпозіуму»). *Towards the XXIst Century: Emerging Socio-demographic Trends and Policy Issues in Canada* («До XXI століття: нові соціодемографічні тенденції та проблеми політики»). Ottawa: Federation of Canadian Demographers.
- May, J. 2012. *World Population Policies: Their Origin, Evolution, and Impact* («Політика з народонаселення у різних країнах світу: витоки, еволюція та наслідки»). Dordrecht: Springer.
- . 2016. Interview: *Pourquoi le XXie siècle sera celui de la démographie africaine*. (Інтерв'ю: «Чому XXI століття буде століттям демографії Африки»). *Le Plus*, 19 June. Available at <http://leplus.nouvelobs.com/contribution/1528893-pourquoi-le-xxie-siecle-sera-celui-de-la-demographie-africaine.html>
- McDaniel, S. 1986. *Canada's Aging Population* («Старіння населення Канади»). Toronto: Butterworths.
- McDonald, P. 2006. *Low fertility and the state: The efficacy of policy* («Низька народжуваність і держава: ефективність політики»). *Population and Development Review* 32(3):485– 510.
- Mill, J.S. 1965 (1848). *Principles of Political Economy* («Основи політичної економії»). Toronto: University of Toronto Press, London: Routledge & Kegan Paul.
- Raquet, G. 2008. *Deep Cultural Diversity: A Governance Challenge* («Глибоке культурне розмаїття: виклики врядування»). Ottawa: University of Ottawa Press.

- . 2010. Immigration and the solidarity-diversity-security nexus («Іміграція та вузол солідарність-різноманіття-безпека»). *Optimum Online: The Journal of Public Sector Management* 40(4). Available at <http://www.optimumonline.ca/article.phtml?e=4JdoCAfcmUx22&id=379>
- Perelli-Harris, B. 2005. The path to the lowest fertility in Ukraine («Шлях до найнижчої народжуваності в Україні»). *Population Studies* 59(1):55–70.
- Romaniuc, A. 1998. L'Europe face à son destin démographique («Європа зустрічає свою демографічну долю»). *Reflets et perspectives de la vie économique* (De Boeck Université, Belgium) 37:83–99.
- Romaniuk, A. 2009. Stationary Population as Theoretical Concept and As Policy Vision «Стаціонарне населення як теоретична концепція і стратегічна мета політики», presented at the International Conference on Population, September 2009 in Marrakesh, Morocco, organized by the International Union for Scientific Study of Population (IUSSP).
- . 2010. Fertility in the age of demographic maturity («Народжуваність у добу демографічної зрілості»). An essay. *Canadian Studies in Population* 34(3–4):283–95.
- . 2011. Persistence of high fertility in tropical Africa: The case of the Democratic Republic of the Congo («Стійка тенденція високої народжуваності у тропічній Африці: на прикладі Демократичної Республіки Конго»). *Population and Development Review* 37(1):1–28.
- . 2012. Stationary population as a policy vision («Стаціонарне населення як стратегічне бачення політики»). *Optimum Online: The Journal of Public Sector Management* 42(1). Available at <http://www.optimumonline.ca/print.phtml?e=4JdoCAfcmUx22&id=405>
- . 2013. Book review of *Glimpses of Indian Historical Demography* by Parameswar Krishnan (Рецензія на книжку «Погляд на історичну демографію Індії Парамесвара Кришнана» (Delhi: B.R. Publishing Corporation 2010)). *Canadian Studies in Population* 40(3–4):248–51.
- Simmons, A.B. 2010. *Immigration and Canada: Global and Transnational Perspectives* («Іміграція і Канада: глобальні та транснаціональні перспективи»). Toronto: Canadian Scholars' Press.
- Smith, T. 2000. *Foreign Attachments: The Power of Ethnic Group in the Making of American Foreign Policy* («Іноземні додатки: впливи етнічних груп на формування американської зовнішньої політики»). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sowell, T. 1983. *The Economics and Politics of Race: An International Perspective* («Расова економіка та політика: міжнародна перспектива»). New York: Quill.
- . 1996. *Migration and Culture: A World View* («Міграція і культура: загальносвітова картина»). New York: Basic Books.
- Spengler, O. 1922. *Der Untergang des Abendlandes* («Сутінки Європи»). Munich: Beck.
- Suzuki, D. 2011. *The Sacred Balance: Rediscovering our Place in Nature* («Священна рівновага: віднайдення нашого місця у природі»). Vancouver: Greystone Books.
- Suzuki, D., and D.R. Taylor. 2009. *The Big Picture: Reflection on Science, Humanity, and a Quickly Changing Planet* («Загальна картина: роздуми про науку, людство, та планету, що швидко змінюється»). Vancouver: Greystone Books.
- Statcan (Statistics Canada). 2001. *National Household Survey* (Статистика Канади-2001. Національний перепис населення). Ottawa: Statistics Canada.
- Termote, Marc. 2011. The efficiency of immigration and integration policies («Ефективність політики з іміграції та інтеграції»). *Population Review* 50(2):90–108.
- Tribalat, M. 1955. *Faire France: une grande enquête sur les immigrants et leurs enfants* («Зробити Францію: велике опитування про імігрантів та їхніх дітей»). Paris: Éditions La Découverte.
- . 2010. *Les Yeux grands fermés: l'immigration en France* («З великими заплющеними очима: іміграція до Франції»). Paris: Denoël.
- . 2013. *Assimilation: la fin du modèle français* («Асиміляція: кінець французької моделі»). Paris: Éditions du Toucan.
- Trovato, F. 2015. *Canada's Population in the Global Context: An Introduction to Social Demography* («Населення Канади у глобальному контексті: вступ до соціальної демографії»). 2nd edn. Toronto: Oxford University Press.
- Trovato, F., and Romaniuk, A. (eds). 2014. *Aboriginal Populations: Social, Demographic, and Epidemiological Perspectives* («Корінне населення: соціальні, демографічні та епідеміологічні аспекти»). Edmonton: University of Alberta Press.
- Zemmour, É. 2014. *Le suicide français* («Французьке самогубство»). Paris: Éditions Albin Michel.

Стаття надійшла до редакції журналу 22.03.2018.

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.029>

УДК 316.42+37

JEL CLASSIFICATION: Z00, I29

О.М. ХМЕЛЕВСЬКА

канд. екон. наук, старш. наук. співроб., пров. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

імені М.В. Птухи НАН України

01032, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: kh_o@ukr.net

ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ЗМІСТ ТА ІНСТИТУЦІЇ

У низці програмних документів ЮНЕСКО та академічних публікацій освіти визнано невід'ємною частиною сталого розвитку та основою сталого суспільства. Це дає автору змогу дійти висновку, що взаємозв'язок трьох складових концепції сталого розвитку (економічної, соціальної та екологічної), а також комплексний характер Цілей Сталого Розвитку значно розширює суб'єктність і об'єктність освіти як соціального інституту, що нерозривно пов'язаний із ключовими сферами життєдіяльності суспільства. Якщо зміст соціального інституту трактувати як комплекс інституцій, то для ключового інструменту сталості – «освіти для сталого розвитку» на національному рівні можна визначити інституційне підґрунтя. Для цього на основі узагальнення міжнародного досвіду проаналізовано зміст та систематизовано напрями відповідної інституціональної роботи. Для України запропоновано зосередитися на розвитку таких освітніх інституцій: переорієнтація функціонального та предметного поля освіти; дизайн компетенцій; запровадження трансформаційної педагогіки; підтримка освітніх агентів; створення сталих навчальних середовищ; удосконалення координації та інтеграції; оновлення змісту освітніх реформ. У подальшому для кожної з цих освітніх інституцій доцільно уточнити ключові функції, інституціональний зміст і конкретні форми реалізації.

Ключові слова: освіта для сталого розвитку, освітні інституції, переорієнтація освіти, ключові компетенції у сфері сталості, трансформаційна педагогіка, освітні агенти, сталі навчальні середовища, освітні практики, освітні реформи.

О.М. Хмелевская

канд. экон. наук, старш. науч. сотр., вед. науч. сотр.

Институт демографии и социальных исследований

имени М.В. Птухи НАН Украины

01032, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60

E-mail: kh_o@ukr.net

ОБРАЗОВАНИЕ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ: СОДЕРЖАНИЕ И ИНСТИТУЦИИ

В ряде программных документов ЮНЕСКО и академических публикаций образование признано неотъемлемой частью устойчивого развития и основой устойчивого общества. Это дает автору

© ХМЕЛЕВСЬКА О.М., 2018

возможность сделать вывод о том, что взаимосвязь трех составляющих концепции устойчивого развития (экономической, социальной и экологической), а также комплексный характер Целей Устойчивого Развития значительно расширяет субъектность и объектность образования как социального института, неразрывно связанного с ключевыми сферами жизнедеятельности общества. Если содержание социального института трактовать как комплекс институций, то для ключевого инструмента устойчивости — «образования для устойчивого развития» на национальном уровне можно определить институциональную основу. Для этого на основе обобщения международного опыта проанализировано содержание и систематизированы направления соответствующей институциональной работы. Для Украины предложено сосредоточиться на развитии таких институций в сфере образования: переориентация функционального и предметного поля образования; дизайн компетенций; внедрение трансформационной педагогики; поддержка образовательных агентов; создание устойчивых сред обучения; усовершенствование координации и интеграции; обновление содержания реформ образования. В дальнейшем для каждой из этих институций можно будет уточнить ключевые функции, институциональное содержание и конкретные формы реализации.

Ключевые слова: образование для устойчивого развития, институции в сфере образования, переориентация образования, ключевые компетенции в сфере устойчивости, трансформационная педагогика, образовательные агенты, устойчивые среды обучения, практики обучения, реформы образования.

O.M. Khmelevska

PhD (Economics), Leading Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, blvd Taras Shevchenko, 60
E-mail: kh_o@ukr.net

EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: CONTENT AND INSTITUTIONS

UNESCO documents and academic publications on sustainable development describe an education as an integral part of sustainable development and the basis of a sustainable society. Also, international documents identified Education for Sustainable Development as an essential tool for achieving sustainable development. In addition, the Global Action Programme on Education for Sustainable Development focuses on the importance of the integration of a sustainable development into an education and of the integration of an education into a sustainable development. Consequently, taking into account the interconnection of the three constituents of the concept of sustainable development (economic, social and environmental) and the complex nature of the Sustainable Development Goals 2030, one can conclude that the subjectivity and objectivity of the social institute of an education will be significantly expanded. If the content of a social institute is treated as the complex of institutions, then one can define the institutional basic for the Education for Sustainable Development at the national level. The author analyzed the content and systematized the directions of the relevant institutional work currently being implemented in different countries or planned for implementation in recent UNESCO publications for this purpose. The aim of the article is to ground the content of the institutions for education, which will promote the transition to sustainability and the implementation of the Sustainable Development Goals 2030 in Ukraine. Therefore, it is suggested for Ukraine to focus on the development of such institutions for education as reorienting of the functional and subject field of an education; design of competencies; introduction of transformative pedagogy; support of education agents; creating sustainable learning environments; improvement of coordination and integration; updating the content of educational reforms. It will be possible to identify the key functions, to supplement the institutional content, to specify the specific forms of implementation for each of these institutions for education during further research. In addition, the author used the approaches and tools of other education practices that are not directly related to the issues of the Education for Sustainable Development, but can be useful for this (in particular, valorization of the curricular programme goals, curricular articulation, relational model of knowledge mobilization).

Keywords: education for sustainable development, institutions for education, reorienting education, the key competencies for sustainability, transformative pedagogy, education agents, sustainable learning environments, education practices, educational reforms.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Концепція сталого розвитку, яка почала оформлюватися з 1970-х років, об'єднала економічну, соціальну та екологічну платформи для збалансованого вирішення актуальних проблем людства, у т. ч. прийдешніх поколінь. У 1992 р. на конференції ООН «Порядок денний XXI» освіту визнано «інструментом» сталості. У 2015 р. на саміті ООН лідери усіх країн висловили підтримку переходу на засади сталості через реалізацію 17 Цілей Сталого Розвитку (ЦСР) на період до 2030 р. При цьому освіта сформульована як самостійна ціль¹, а усі інші ЦСР та їх завдання також пов'язані з освітою. У 2017 р. ЮНЕСКО розробила рекомендації [1] щодо використання потенціалу освіти для досягнення кожної із ЦСР.

У 2016 р. Україна розробила національну систему для ЦСР, до якої увійшли 86 завдань та 172 індикатори (для освіти – 7 завдань та 11 індикаторів) [2]. У 2017 р. представлено результати аналізу стратегічних документів щодо врахування ЦСР і «Матрицю взаємозв'язків між ЦСР» [3, с. 43] як інструменту для посилення міжсекторальної координації та визначення пріоритетів державної політики, у т. ч. у сфері освіти.

Метою статті є систематизація напрямів інституціональної роботи у сфері «освіта для сталого розвитку», обґрунтування змісту освітніх інституцій, що сприятимуть переходу на засади сталості та реалізації ЦСР в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Паралельно із процесом оформлення концепції сталого розвитку поступово змінювалося бачення місії освіти в інтересах сталості, її функціональне призначення, змістовне наповнення, результативність, педагогічні практики, навчальне середовище. Концептуальні документи і політичні рекомендації у цій сфері активно розробляють міжнародні організації, насамперед ООН та ЮНЕСКО. Серед науковців варто зазначити роботи М. База (M. Barth), П. Байберхеф (P. Biberhofer), Д. Бюфе-де Пау (J. Bovee-de Pauw), М. Боннетта (M. Bonnett), Д. Фйєна (J. Fien), Д. Фішера (D. Fischer), Н. Геріка (N. Gericke), С. Гуфа (S. Gough), Ч.А. Хопкінза (C.A. Hopkins), П. Джоунс (P. Jones), Г.Л. Оспіна (G.L. Ospina), Р. Макіоуна (R. McKeown), Г. Мішелсена (G. Michelsen), Й. Оемена (J. Ohman), Д. Роу (D. Rowe), Д.Д. Сакса (J.D. Sachs), У. Скотта (W. Scott), Д. Селбі (D. Selby), С. Стерлінга (S. Sterling), Р.В. Стівенсона (R.V. Stevenson), І. Томас (I. Thomas), А.Д. Урсула (A.D. Ursul), А. Уолса (A.E.J. Wals), М. Вільямса (M. Williams) та багатьох інших.

Останнім часом розгорнуто цікаву наукову дискусію щодо тлумачення, синтезу та подальшої еволюції термінології у сфері сталого розвитку. Для опису практики навчання сталості наразі використовують декілька термінів: «освіта для сталого розвитку» (*education for sustainable development*²), «освіта в інтересах сталості» (*education for sustainability*), «освіта у сфері сталого розвитку» або «навчання сталості» (*sustainability education*). Цій проблематиці приділяють увагу П.Б. Фішер (P.B. Fisher), М. Хофман-Берхольм (M. Hofman-Bergholm), Дж. Хекл (J. Huckle), Б. Джіклін (B. Jickling), Е. Макадамс (E. McAdams), І. Памберг (I. Palmberg), П. Чйоблом (P. Sjöblom), Л.-А. Вольф (L.-A. Wolff) та ін.

Серед нових наукових напрямів, зорієнтованих безпосередньо на сталість, варто зазначити обґрунтування ключових компетенцій (міждисциплінарних, багатофунк-

¹ Ціль 4 «Забезпечити інклюзивну та справедливую якісну освіту і просувати можливості безперервного навчання для всіх» (англ.: *Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all*).

² Цей термін найбільш вживаний на міжнародному рівні та документах ООН.

ціональних, контекстозалежних, трансверальних тощо) для тих, хто навчає і здобуває освіту. Цей напрям розробляють Ф. Беатчі (F. Bertschy), Х. де Хаан (G. de Haan), Ф. Рауч (F. Rauch), Ч. Рідман (C.L. Redman), М. Рікман (M. Rieckmann), Д.С. Рікен (D.S. Rychen), В. Слеурс (W. Sleurs), Р. Штайнер (R. Steiner), Д. Тілбурі (D. Tilbury), Ф.Е. Вайнерт (F.E. Weinert), А. Ваяк (A. Wiek), Л. Візіком (L. Withycombe), Д. Ворман (D. Wortman) та ін.

Новизна дослідження. На основі аналізу новітніх програмних документів ООН та ЮНЕСКО доведено, що всеохопний взаємозв'язок трьох складових концепції сталого розвитку, а також комплексний характер ЦСР розширюють суб'єктність і об'єктність освіти як соціального інституту. Для імплементації принципів і цілей сталості на національному рівні вперше запропоновано інституційне підґрунтя освіти та розкрито зміст відповідних освітніх інституцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освіту розглядають як соціальний інститут, здатний об'єднати минуле, теперішнє та майбутнє, тобто передавати знання, цінності, вміння і навички від покоління до покоління. Освіта як соціальний інститут має професійну, юридичну та соціальну відповідальність за результати навчання, виховання та соціалізацію, набуття кваліфікаційних знань, формування дослідницького, культурного та творчого потенціалів, соціальної агентності, громадянської позиції. Імплементація різних світоглядних концепцій через освітню систему як найбільшої соціальної системи, що формує суспільний менталітет, сприяє широкому розповсюдженню загальних цивілізаційних цілей та цінностей, що продовжать дію поза системою формальної освіти, призводячи до істотних етичних та соціокультурних наслідків, покращення соціального буття, якісного перетворення соціальних конструкцій. Адже нехтування викликами «нової реальності» у процесі навчання і виховання молодого покоління у подальшому загрожує «зсувом» багатьох не вирішених глобальних та локальних проблем безпосередньо у суспільства. Тому ознакою нових освітніх практик є удосконалення процесу передачі та актуалізації знань, компетенцій, суспільних цінностей, соціальних норм і практик, атрибутів «здорового» суспільства, а найбільш природнім каналом для цього визнано інститут освіти.

Стимулами розвитку сучасного освітнього середовища є не тільки консесуальний характер відповідних договорів на глобальному рівні³, багатоаспектність програмних документів провідних міжнародних організацій⁴, а й рекомендації глобальних політичних і економічних форумів, що враховують «нову реальність», націлені на покращення якості життя, збалансування економічних, соціальних, екологічних та політичних викликів. Так, низку освітніх рухів (зокрема, просування концепцій сталого розвитку, глобального громадянства, соціальної відповідальності) ініційовано спільнотами, які безпосередньо не належать до сфери освіти. Для реалізації світоглядних концепцій, орієнтованих на справедливість та відповідальність, намагаються поєднати платформи, методи та цілі⁵.

Оскільки концепція сталого розвитку формувалася як логічний перехід від екологізації наукових знань до досягнення збалансованості економічної, соціальної та екологічної складових, підґрунтям концепції освіти для сталого розвитку стала концепція екологічної освіти. Після проведення у 1992 р. в Ріо-де-Жанейро

³ Загальна декларація прав людини, Конвенція про права дитини, Всесвітня декларація про освіту для всіх та ін.

⁴ ООН, ЮНЕСКО, ОЕСР та ін.

⁵ Наприклад, Цілі Розвитку Тисячоліття (2000), Глобальний Договір ООН щодо заохочення соціальної відповідальності (2000), ЦСР (2015).

конференції ООН зі сталого розвитку термін «освіта для сталого розвитку» (ОСР) поступово розповсюдили у політичні документи сфери освіти. У 2002 р. 57 сесія Генеральної асамблеї ООН проголосила 2005–2014 рр. «Декадою освіти в інтересах сталого розвитку»⁶, а основним агентом просування ОСР на ці роки призначила ЮНЕСКО. З 2014 р. ЮНЕСКО впроваджує Глобальну програму дій для ОСР [4, 5], мета якої — генерація і нарощування діяльності на всіх рівнях та сферах освіти для прискорення прогресу сталого розвитку. У цій новій програмі застосовано подвійний підхід щодо покращення ефективності ОСР — інтеграцію сталого розвитку в освіту та інтеграцію освіти у сталий розвиток⁷. Наразі ОСР характеризують як: 1) інноваційну концепцію, яка пропонує новий сенс для викладання і навчання у різноманітному освітньому середовищі [5, с. 8]; 2) ключовий інструмент досягнення ЦСР; 3) цілісну (*holistic*) та трансформаційну освіту, що враховує зміст і результати навчання, педагогіку і навчальне середовище; 4) невід’ємну частину якісної освіти у рамках концепції безперервної освіти [1, с. 7].

Сьогодні у багатьох розвинених країнах світу сталість розглядають як головний компонент цінностей національних систем освіти. У академічній літературі сталість характеризують як багатогранний міждисциплінарний феномен, що містить економічний, екологічний⁸ та соціальний (у т. ч. культурний) виміри [6], які пов’язані не лише з поточними глобальними та місцевими чинниками, а й минулими діями і перспективами. Концепт сталості вважають одночасно світоглядом та методом вирішення проблем, який ґрунтується, відповідно, на «нормативній» / етичній основі та аналітичній теорії [7], тому усвідомлення сталості має відбуватися принаймні на трьох рівнях — етичному, пізнавальному та практичному [6]. Відповідно до цих підходів ОСР розглядають як трансдисциплінарне навчання у контексті різноманітності⁹ [6].

Узагальнення міжнародного досвіду впровадження інструментів ОСР показало, що імплементація концепції сталого розвитку через національні системи освіти може залишатися у площині активної політичної риторики, оминаючи реальність і практику. «Реагування» національних систем освіти на просування нової ідеології відбувається із певними труднощами і запізненнями, зокрема щодо змін навчального, педагогічного та інституційного контексту. Крім того, проголошені принципи на практиці часто вступають у протиріччя із загальними суспільними, економічними або політичними тенденціями.

Так, експерти [1, 6, 8, 9] зазначають, що ставлення людей до ідеї сталого майбутнього пов’язано з багатьма соціальними дилемами. Наприклад, індивідуальний вибір людини, що ґрунтується на ірраціональних позиціях, не обов’язково сприяє досягненню соціально значущих чи загальнолюдських цілей. У розвинених країнах унаслідок поширення споживацьких цінностей ринкової та неоліберальної ідеологій виявилось досить складно просувати моделі раціонального споживання, а в найменш

⁶ Цілями Декади стали: 1) інтеграція сталого розвитку у системи освіти на всіх рівнях; 2) сприяння розвитку освіти як основи сталого суспільства; 3) зміцнення міжнародного співробітництва для вироблення новаторської політики, програм і практики ОСР.

⁷ Цілями Глобальної програми дій на період до 2030 р. визначено: 1) переорієнтацію освіти і навчання з метою здобуття кожною людиною знань, навичок, цінностей та настанов, які нададуть їй можливість сприяти сталому розвитку; 2) зміцнення освіти і навчання за всіма програмними планами і заходами, що сприяють сталому розвитку [4].

⁸ У англomовній академічній літературі поряд із терміном *ecological* (екологічний) використовують і термін *environmental* (навколишнє середовище).

⁹ Трансдисциплінарні процеси заохочують співпрацю між наукою та суспільством, підкреслюючи спільні зобов’язання щодо навчання, а різноманіття означає, що схвалюють різні погляди. Отже трансдисциплінарні підходи до проблеми сталості можуть вирішувати складні автентичні проблеми і створювати практичні навчальні ситуації [6].

розвинених країнах — ідеї раціонального природокористування¹⁰ [6, 8]. Навіть якщо навчальний контент осучаснюється¹¹, значний брак міждисциплінарних знань може відчувати переважна більшість вчителів¹². Дослідники [6] також звертають увагу, що на зміст освіти, окрім затверджених навчальних програм, можуть впливати інші політичні документи (наприклад щодо забезпечення національного ринку праці фахівцями), а метою освітньої політики локального рівня може виявитися зниження витрат на освіту. Існує ризик порушення принципу автономності вищої освіти, навіть якщо політичні документи та стратегії різного рівня (від глобальних до місцевих) потребують переорієнтації або доповнення низки університетських курсів. Інший аспект проблеми імплементації сталості — дотримання принципу міждисциплінарності, який ускладнюється ще на етапі розробки навчального контексту (адже міждисциплінарні дослідження є складними формами досліджень, що рідко присутні у академічній практиці вищої освіти). Отже, відповідальність за широке впровадження програм сталого розвитку на національному рівні можуть взяти на себе лише ті навчальні заклади вищої освіти, які мають економічний інтерес щодо їх розробки (з огляду на їхню високу вартість). Також є занадто кошовною зовнішня незалежна оцінка щодо інтегрованості сталості у навчальний контент різних рівнів освіти.

Рис. 1. Інституції у сфері освіти для сталого розвитку

Джерело: авторська розробка О.М. Хмелевської, 2017.

¹⁰ У т. ч. через вплив феномену «прокляття ресурсів» (*resource curse*).

¹¹ Наприклад, у Фінляндії аспекти сталого розвитку почали впроваджуватися у освітнє середовище ще з середини 1990-х років. Однак у 2012 р., у рамках зовнішньої оцінки Міністерства освіти та Міністерства навколишнього середовища з'ясувалося, що лише 35 % початкових і середніх шкіл (серед 917 обстежених) мають програми сталого розвитку [6].

¹² Знаючи про всі аспекти сталості, особливо ті, що пов'язані з їхнім предметом викладання, вони можуть не мати цілісного розуміння концепції сталого розвитку, отже не володіти достатньою компетенцією у сфері сталості. Наприклад, у Швеції, під час опитування вчителів середньої школи у 2012 р. ($N = 3229$) понад половина з них вказали, що відчувають професійну невпевненість для інтеграції сталості [6].

Для визначення інституціональної системності ОСР нами було використано підхід Д.П. Фролова і А.А. Шулімової, відповідно до якого зміст соціального інституту трактують як гетерогенний комплекс специфічних інституцій, для кожної з яких можна визначити ключові функції, інституціональний зміст та форми реалізації [10, с. 132].

На нашу думку, для переходу України на засади сталого розвитку і реалізації ЦСР доцільно зосередитися на розвитку таких інституцій у сфері освіти: переорієнтація функціонального та предметного поля освіти; дизайн компетенцій; запровадження трансформаційної педагогіки; підтримка освітніх агентів; створення сталих навчальних середовищ; удосконалення координації та інтеграції; оновлення змісту освітніх реформ (рис. 1). Охарактеризуємо ці інституції докладніше.

Переорієнтація функціонального та предметного поля освіти. Термін «переорієнтація освіти» (*reorienting education*) [1, 5, 8] став потужним дескриптором, що допомагає педагогам та адміністраторам на всіх рівнях освіти зрозуміти зміни, необхідні для врахування принципів, цілей і аспектів сталості, у т. ч. цінності, настанови, знання, навички.

Функціональна переорієнтація освіти має враховувати принципи сталого розвитку¹³, ЦСР глобального [1] і національного [2] рівнів. Актуальними для ОСР є також принципи соціальної справедливості, цінності гідності, прав і свобод людини, визнання різноманітності світоглядів і альтернативності системи знань, поглиблення розуміння якісної освіти.

Дослідники наголошують, що глобальні виклики сталості необхідно вирішувати за допомогою знань і фактів (аби знати, яким є справжній світ, які ситуації є актуальними) та у реальних умовах життя [6], сприяючи «розмиванню» кордонів між формальною, неформальною та інформальною освітою [5]. Тому освіта повинна пропонувати як теоретичні знання з проблем сталості, так і можливості для етичного обговорення, щоб формувати особисті судження та здатність до участі у відповідальних діях [6]. Переорієнтація предметного поля освіти передбачає перегляд контенту усіх освітніх програм, усунення їх предметної фрагментарності на користь міждисциплінарного підходу. Міждисциплінарність (*interdisciplinarity*) у контексті ОСР означає співпрацю між науковими дисциплінами та інтеграцію різних дисциплінарних поглядів, теорій і методів [1, с. 52]. Збереження монодисциплінарного підходу загрожує тим, що здобувачі освіти отримуватимуть «однобоке» уявлення про явище, оминаючи складну реальність¹⁴.

ОСР характеризують як освіту, центральною темою якої є сталість [5], цілісну (*holistic*) освіту, що торкається усіх основ навчання [1], тобто її не варто розглядати як формальне доповнення освітнього контенту¹⁵, автономність окремих предметів чи навчальних тем. Холізм (*holism*) означає, що всі виміри сталості інтегровані у програму (документ, інструкцію), а плюралістичне навчання (*pluralistic teaching*) – різні

¹³ 18 принципів сталості викладені у Ріо-де-Жанейрській декларації (1992).

¹⁴ Наприклад, взаємодія економічного і соціального висвітлює такі нові проблеми як досягнення справедливості всередині одного покоління (зокрема, щодо розподілу доходів), надання цілеспрямованої допомоги бідним верствам населення; економічного і екологічного – вартісної оцінки та інтерналізації (обліку в економічній звітності підприємств) зовнішніх впливів на навколишнє середовище; соціального і екологічного – внутрішньота міжпоколінна рівність, включаючи дотримання прав майбутніх поколінь та участь населення у прийнятті рішень [6, 8, 9].

¹⁵ Упродовж понад 30-ти років екологічні проблеми та сталість обговорювалися як «дещо, що повинно бути всебічно розглянуто та впливати на всю освіту», однак дуже часто ці питання розглядають лише як додаткові теми (*add-on topics*) [6].

погляди і перспективи відносно сталості визнають, відображають та обговорюють. Отже, холізм збільшує знання про сталість, а плюралістичний підхід створює більш сталу поведінку, що, у підсумку, закріплює компетентність у сфері демократичних дій [6].

Для переорієнтації освітнього контенту можна використати інноваційну практику валоризації цілей освітніх програм (*valorization of curricular programme goals*) [11]. Насамперед вона буде корисною у соціально-орієнтованих формах і практиках з питань сталості, у рамках формальної та неформальної освіти. Наприклад, унаслідок зміни моделей зайнятості та сімейної типології Німеччина і Португалія не лише повернулися до практики подовженого шкільного дня (*all-day schooling*), а й наповнили його новим змістом із застосуванням різноманітних заходів більш гуманістичної та локальної спрямованості. І хоча тривалість перебування дітей у школі збільшується, цей період намагаються зробити «педагогічно збагаченим». Завдяки реалізації таких програм вдалося впровадити дієвий компенсаторний механізм підтримки сімей, де батьки багато працюють або не мають достатньо ресурсів на організацію дозвілля дитини, попередити маргінальну поведінку учнів, сприяти подоланню «злиденності» дитячого культурного світу, зміцнити зв'язок «школа — родина» [11].

Дизайн компетенцій. Новим інституціональним імпульсом ОСР можна вважати визначення ключових компетенцій у сфері сталості (*key competencies for sustainability*), оволодіння якими дасть людині змогу аналізувати власні дії з урахуванням поточних і майбутніх соціальних, культурних, економічних та екологічних наслідків із точки зору місцевого і глобального масштабу [1]. Ще у 2002 р. дослідники [8] наголошували на складно структурованому характері таких компетенцій, адже більшість із них стосується декількох сфер сталості одночасно, розвитку певних здібностей (системного та критичного мислення про проблеми з цінністю, у т. ч. щодо здатності розрізняти поняття «кількість», «якість», «вартість»). У 2004 р., у рамках упровадження ОСР, було запропоновано зосередитися на п'яти компетенціях¹⁶ [12]. У 2017 р. як вирішальні для сталого розвитку запропоновано розглядати вже вісім наскрізних (*cross-cutting*) компетенцій¹⁷ [1, с. 10]. Крім того, для кожної із 17 ЦСР: цілі та результати навчання охарактеризовані як компетентності у когнітивних (*cognitive*), соціо-емоційних (*socio-emotional*) і поведінкових (*behavioral*) аспектах; розроблені орієнтовні теми та педагогічні підходи [1].

Запровадження трансформаційної педагогіки. Наразі методів викладання і навчання попередніх поколінь (наприклад, лекцій та запам'ятовування) недостатньо, аби призвести до глибинних соціальних змін, подолати складність і невизначеність майбутнього [5]. Тому для ОСР запропоновано «орієнтовану на дію трансформаційну педагогіку» (*action-oriented transformative pedagogy*) [1], яка використовує методи викладання і навчання, що сприяють закріпленню компетентності у сфері сталості через активне навчання. Такі методи повинні: відповідати потребам цільової групи (залежно від віку, набутих знань, вмінь та інтересів тих, хто навчається); зважати на контекст навчання (наприклад, спрямованість освітньої програми, педагогічний клімат, культурні традиції); враховувати доступність підтримки і ресурсів (педагогічної

¹⁶ А саме: 1) передбачення (*envisioning*); 2) критичне мислення та рефлексія (*critical thinking & reflection*); 3) системне мислення (*systemic thinking*); 4) створення партнерських взаємовідносин (*building partnerships*); 5) участь у прийнятті рішень (*participation in decision-making*).

¹⁷ Відповідно: 1) системне бачення (*systems thinking*); 2) передбачуваність (*anticipatory*); 3) нормативність (*normative*); 4) оперативність (*strategic*); 5) співробітництво (*collaboration*); 6) критичне мислення (*critical thinking*); 7) самосвідомість (*self-awareness*); 8) комплексне вирішення проблем (*integrated problem-solving*).

компетентності, технологій навчання, фінансування тощо) [1]. У рамках реалізації ОСР пропонують застосовувати такі педагогічні підходи: 1) орієнтація на того, хто навчається (*learner-centred approach*); 2) орієнтоване на дію навчання (*action-oriented learning*); 3) трансформаційне навчання (*transformative learning*) (докладніше див. [1, с. 55]). Трансформаційна педагогіка націлена на заохочення спільної співпраці у процесі навчання, самостійне навчання і саморозвиток, упровадження інтерактивних (*interactive*), інтегративних (*integrative*) та вирішальних (*critical*) форм навчання, проблемну орієнтацію, між- і трансдисциплінарність, зв'язок формальної та неформальної освіти [1].

Підтримка освітніх агентів. За сучасними підходами, агентами змін щодо просування місій, цінностей, стратегій, принципів можуть бути індивіди, організації, спільноти, суспільні рухи тощо. У контексті ОСР у якості агентів змін розглядають усю освітню спільноту, проте ключовими агентами, що несуть «нову соціальну відповідальність» (у т. ч. перед місцевими спільнотами) визнають педагогів [6, 8, 13] і заклади освіти, що здійснюють їх підготовку [5, 6].

Існують дві основні моделі розвитку кадрових ресурсів — їх первинна підготовка та додаткове (пере)навчання працюючих. Серед персоналу навчального закладу виокремлюють три категорії професійного розвитку: 1) для всього персоналу; 2) для конкретних груп персоналу; 3) для задоволення конкретних потреб окремих педагогів [9]. У рекомендаціях з питань ОСР [1, 5] наголошено на важливості професійного розвитку якомога більшої кількості вчителів / викладачів у кожному закладі освіти, реалізації компетентісного підходу у сфері сталості (знання, навички, ставлення, цінності, мотивація та прихильність), оновленні професійних стандартів, використанні інструментів сертифікації та акредитації.

На рівні ООН, ЮНЕСКО педагогічна освіта стала предметом особливої уваги¹⁸ ще з 1990-х років, оскільки ОСР націлена на її інтернаціоналізацію і своєчасне поширення найкращого досвіду. Наразі на міжнародному та національних рівнях функціонують різноманітні платформи з реалізації програм підготовки та посилення кадрового потенціалу освіти [1, 4, 5], активну участь у яких може брати і Україна.

Створення сталих навчальних середовищ (*sustainable learning environments*) дасть змогу інтегрувати сталість у повсякденну практику, сприяти всебічному розвитку потенціалу, компетентності та ціннісній освіті [1]. Заклад освіти має стати «цільовою» інституцією (*whole-institution*), тобто «місцем навчання і досвіду сталого розвитку»¹⁹ [1], переорієнтувавши усі аспекти діяльності на принципи сталості (освітні програми, навчальні плани, організаційну структуру²⁰, методи управління, характер суспільних відносин, напрями досліджень тощо).

Заслугує на увагу практика «навчальна артикуляція» (*curricular articulation*), що досягає збалансованості через об'єднання трьох напрямів: 1) розвиток тих, хто навчається; 2) діяльність педагогів та інших освітніх агентів; 3) структура системи,

¹⁸ Наприклад, у Фінляндії (освіта якої визнана однією з найкращих у світі) ідеї сталості впроваджують у школах вже багато років. Проте дослідження 2016 р. показало, що сталість рідко є обов'язковою саме у програмах підготовки шкільних вчителів [6].

¹⁹ Міжнародний досвід створення «екологічних шкіл», «зелених кампусів» тощо.

²⁰ Цей напрям є актуальним передусім для сектору вищої освіти, оскільки сучасні університети, окрім освітньої та наукової діяльності, повинні брати на себе «роль лідера» щодо здійснення активної інтелектуально-публічної діяльності на національному, регіональному та / або місцевому рівнях. Отже, в організаційній структурі ВНЗ можуть знадобитися відповідні структурні підрозділи, що відповідають за конкретний напрям роботи (реалізація соціально значущих проектів, сприяння інституалізації студентського врядування та волонтерства, міжнародна діяльність у сфері сталості тощо).

де артикуляція політично сформована [11]. За такого підходу можна вчасно ідентифікувати проблеми і впливати на діяльність закладу вже на рівні ухвалення рішення (наприклад, розробка освітньої програми чи проекту, що є локально релевантними). Крім того, можна призначити відповідального(их) за впровадження програми / окремих заходів (озеленення території закладу тощо), організувати осередок чи ініціативну групу для сприяння впровадження [1, 8, 11].

Удосконалення координації та інтеграції передбачає ефективне використання внутрішніх і зовнішніх каналів комунікації, дієвих форм та інноваційних практик кооперації на локальному, місцевому, національному і міжнародному рівнях. У контексті ОСР підтримується трансдисциплінарність (*transdisciplinarity*): співпраця з експертами, які не належать до академічної спільноти, але мають вагомий практичний досвід [1, с. 52]. Такий підхід слугує розвитку партнерських взаємовідносин із багатьма соціальними суб'єктами (роботодавцями, бізнес-спільнотами, політиками, неурядовими організаціями, медіа-сектором тощо). Дієвим інструментом є також академічна активність: розширення теоретико-методологічних досліджень у відповідних сферах знань; створення професійних освітніх спільнот / мереж для започаткування нового напрямку навчання; реалізація програм міжнародної співпраці для підготовки спеціалістів у нових сферах знань; створення сучасних платформ для обміну досвідом²¹ [1, 5, 8].

Науковці пропонують упроваджувати новий підхід до побудови знань шляхом орієнтації на природу знань і створення знань щодо їх реалізації, причому здатність вивчати нові ідеї розглядають як окремий інституційний ресурс [14, с. 20–21]. Для налагодження структур і процедур координації та інтеграції доцільно скористатися можливостями реляційної²² моделі «мобілізації знань»²³ (далі – РММЗ²⁴) [15, с. 10]. Її елементи – «політика і публікації», «люди і практики», «місця і процедури»²⁵ – кластери множинних об'єктів зі складними взаємозв'язками (рис. 2).

²¹ Наприклад, практика «віртуальних класів», розміщення матеріалів з питань сталості на сайті закладу.

²² Від англ. *relation*: відношення, залежність, зв'язок.

²³ Термін «мобілізація знань» (*knowledge mobilization*) та його визначення запропоновано у 2009 р. Радою з досліджень соціальних та гуманітарних наук Канади (*Social Sciences and Humanities Research Council, Canada*): «мобілізація знань» відноситься до низки процесів, які допомагають перенести результати досліджень у суспільство, а також впроваджувати нові ідеї у сферу досліджень. Завдячуючи посередництву у сфері знань, пропаганді та інформаційній діяльності, більш ефективному розповсюдженню через нові технології, «співтворчості» знанням, ці процеси сприяють тому, щоб державні інвестиції у дослідження у сферах соціальних і гуманітарних наук мали найбільший вплив – інтелектуально, соціально, економічно [15, с. 12].

²⁴ В основу РММЗ покладено модель *M. Honing* [14, с. 14], відповідно до якої імплементацію освітньої політики чи освітніх ініціатив у практику і дослідження варто розглядати як цілісний процес у трьох взаємопов'язаних вимірах, а не з точки зору вигод або обмежень лише одного з них. Елемент «політика» – це завдання, інструменти щодо зміни повноважень, ухвалення ситуативних рішень, ініціативи. Елемент «люди» – множина об'єктів усередині та зовні системи формальної освіти (у т. ч. батьки, спільноти, політики, мери міст, бізнес-лідери). Елемент «місця»: координаційні організації, агенції та юрисдикції; історичний / інституційний аспект; урядові організації, заклади освіти, центральні офіси шкільних округів та інші установи, що мають відповідні політичні або інституційні ресурси [14].

²⁵ Кластер «політика і публікації» – це впроваджена модель досліджень, де об'єкт «публікації» означає впровадження знань у документи, що оприлюднені різними людьми у різних місцях (інструкції, наукові публікації, навчальні програми тощо). Такий підхід можна використовувати для більш обмеженої сфери (у рамках однієї школи, місцевої шкільної ради, факультету університету). Кластер «люди і практики» – це модель, що ґрунтується на дослідженнях практика та охоплює більш індивідуалістичні підходи до здобуття та розповсюдження професійних знань, особистих практик. Кластер «місця і процедури» – модель організаційної досконалості, яка охоплює більш інтегративні моделі організаційних процедур і навчання [15].

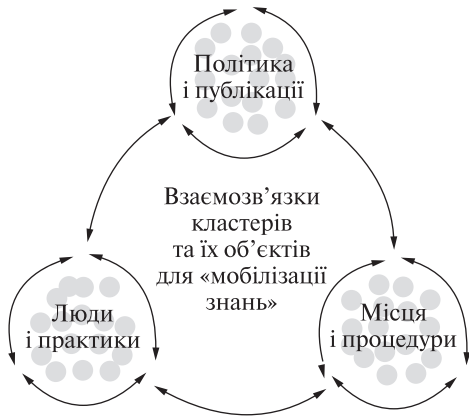

Рис. 2. Реляційна модель «мобілізації знань» (Relational model of knowledge mobilization)

Джерело: [15, с. 10], пер. з англ.

На практиці кожен із цих кластерів може функціонувати як замкнутий цикл, тому знання, навіть якщо вони «походять» із різних теоретичних і експериментальних джерел, нагромаджуються в одному із кластерів. Так, конкретні ідеї можуть міститися у документах чи академічних публікаціях, оминаючи процедурні моменти шкільної ради або індивідуальну практику вчителя. Аналогічно, окремі процедури на національному рівні можуть «не реагувати» на вимоги місцевої політики або практики. Відсутність згоди між політикою і процедурами²⁶ може діяти як інституційний бар'єр (т. зв. «бюрократично замкнуті петлі»). Тому у рамках РММЗ навчання розуміють не як процес передачі знань, а як процес переорієнтації знань із однієї сфери до іншої (тобто підтримка конкретних потреб навчання цільових груп, у т. ч. педагогів). РММЗ покликана налагодити більш гнучку взаємодію як поміж кластерами, так і всередині них, сприяючи зміцненню взаємовідносин між різними інституціями та людьми, які залучені у професійні освітні спільноти²⁷ [15].

Оновлення змісту освітніх реформ. Освітні реформи розглядають як великі соціальні та комунікативні процеси, успіх яких забезпечується у разі участі всіх зацікавлених сторін. Виокремлюють три «покоління» освітніх реформістських рухів [16], зорієнтованих на: 1) *реорганізацію управління, фінансів і доступу до освіти* (це переважно реформи з фінансових міркувань для зменшення навантаження на національні бюджети); 2) *вирішення проблем, що впливають на якість і результати освітніх процесів* (ці реформи розроблені з міркувань конкурентоспроможності націй / економік та спрямовані на підготовку людського капіталу вищої якості з новими компетентностями); 3) *сприяння соціальній справедливості* шляхом покращення соціальної мобільності та соціального вирівнювання (це новітні реформи XXI ст., сфокусовані на покращенні ефективності діяльності закладів освіти).

²⁶ Наприклад, розроблений університетом за власною ініціативою шкільний курс може впроваджуватися у шкільну програму із значною затримкою внаслідок «неготовності» шкільної адміністрації або уповноваженого органу, який змінює освітні стандарти. Уникнути цього можна через ухвалення «меморандумів про взаєморозуміння».

²⁷ Міжнародний досвід створення професійних освітніх спільнот (мереж для розробки та реалізації навчальних програм у школах та / або місцевих общинах) свідчить, що до цього можуть бути залучені адміністрація шкіл, шкільні ради, вчителі, кандидати у вчителі з числа студентів, викладачі-педагоги.

Дослідники [16] наголошують, що наразі заклади освіти (у т. ч. школи) інтегровані в усі види зовнішніх і внутрішніх мереж та, поміж інших характеристик, беруть участь у нових типах відносин із новими технологіями. Зважаючи на курс децентралізації в Україні, зміст освітніх реформ має бути орієнтований на створення мереж, за допомогою яких кожен заклад освіти буде входити до складу місцевої спільноти²⁸, посилюючи її соціальну роль.

У контексті реалізації ЦСР в Україні важливими напрямками також є: врахування принципів сталості у національних стандартах якості освіти (стандартів результатів навчання) [1]; моніторинг і оцінювання якості програмних заходів ОСР [1] на національному та регіональному рівнях. Зокрема, ЮНЕСКО планує оцінювати програми та ініціативи у сфері ОСР на декількох рівнях²⁹. Моніторинг і оцінювання якості програмних заходів ОСР стосуватиметься: програмних аспектів (навчальне середовище, очікування тощо), процесів (практика викладання, навчальні ресурси та ін.), результатів (знання, компетенції тощо) та контекстуальних міркувань. Результати оцінки програм ОСР будуть використані на міжнародному рівні для: визначення програмних обмежень; орієнтації на покращення конкретних сфер діяльності; звітності про місцеві та національні тенденції; оцінки ефективності програми; сприяння підзвітності й прозорості [1, с. 56–57].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Міжнародний досвід свідчить, що національні системи освіти мають бути «підготовлені» для своєчасного реагування на виклики сьогодення, серед яких проблематику сталості визнано найактуальнішою. У програмних документах глобального рівня освіту розглядають як ключовий елемент для переходу на засади сталості та реалізації ЦСР. З огляду на це, в Україні доцільно зосередитися на розвитку таких освітніх інституцій: переорієнтація функціонального та предметного поля освіти; дизайн компетенцій; запровадження трансформаційної педагогіки; підтримка освітніх агентів; створення сталих навчальних середовищ; удосконалення координації та інтеграції; оновлення змісту освітніх реформ. У подальшому для кожної з цих освітніх інституцій варто визначити *ключові функції* (наприклад, максимізація корисності освітньої підготовки та мінімізація освітніх ризиків для певних груп та категорій населення), доповнити їх *інституціональний зміст* (щодо академічної, соціальної, економічної, екологічної та гуманітарної відповідальності освітніх агентів) і конкретизувати *форми реалізації* (освітні проекти і програми, організаційні та процедурні зміни, цільова підтримка і спонсорство, моніторинг та оцінювання).

ЛІТЕРАТУРА

1. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives / UNESCO Education Sector. — 2017. — 67 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002474/247444e.pdf> (дата звернення: 03.10.2017).
2. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2017. — 174 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/2017_SDGs_NationalReport.pdf (дата звернення: 03.10.2017).

²⁸ При цьому важливо, щоб адміністратори та педагоги закладу освіти були здатні до створення таких мереж і брали на себе «нову соціальну відповідальність» [13].

²⁹ А саме: 1) масштабної оцінки результатів навчання (таких як *PISA*); 2) оцінки результатів навчання на індивідуальному рівні; 3) національних оцінок, погоджених із національними пріоритетами у сфері освіти; 4) контекстуалізованих шкільних та інституціональних оцінок для покращення впровадження; 5) оцінки конкретних педагогічних практик; 6) особистої самооцінки індивідуального прогресу.

3. Аналіз державних стратегічних документів щодо врахування адаптованих для України Цілей Сталого Розвитку до 2030 року: Аналітична доповідь. — К. : Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. — 84 с.
4. Global Action Programme (GAP) on Education for Sustainable Development (ESD): Goals and Objectives / UNESCO [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://en.unesco.org/gap/goals-and-objectives?language=en>. (дата звернення: 12.10.2017).
5. A Decade of Progress on Education for Sustainable Development: Reflections from the UNESCO Chairs Programme / UNESCO; G. Michelsen and P.J. Wells (Eds). — 2017. — 133 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://unesdoc.unesco.org/images/0025/002523/252319e.pdf> (дата звернення: 04.10.2017).
6. Wolff L.-A., Sjoblom P., Hofman-Bergholm M., Palmberg I. High Performance Education Fails in Sustainability? — A Reflection on Finnish Primary Teacher Education // Education Sciences. — 2017. — 7. — 22 p. — doi:10.3390/educsci7010032 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.mdpi.com/journal/education (дата звернення: 30.05.2017).
7. Sachs J.D. The Age of Sustainable Development. — Colombia University Press, 2015.
8. Education for Sustainable Development Toolkit Economy Environment / Center for Geography and Environmental Education, University of Tennessee; R. McKeown (Ed.), Version 2. — 2002. — 142 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.esdtoolkit.org/esd_toolkit_v2.pdf (дата звернення: 30.05.2017).
9. White R.E., Cooper K. Critical Leadership and Social Justice: Research, Policy and Educational Practice // US-China Education Review. — A 5 (2012). — P. 517–532 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED534295.pdf> (дата звернення: 30.05.2017).
10. Фролов Д.П., Шулимова А.А. Институциональная системность социальной ответственности бизнеса (природа, институции, механизм) // Journal of Institutional Studies. — 2013. — Т. 5. — № 1. — С. 124–144 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://cyberleninka.ru/article/n/institutsionalnaya-sistemnost-sotsialnoy-otvetstvennosti-biznesa-priroda-institutsii-mehanizm> (дата звернення: 29.06.2017).
11. Martins J., Vale A., Mouraz A. All-day schooling: improving social and educational Portuguese policies // International Electronic Journal of Elementary Education. — 2015. — 7 (2). — P. 199–216 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.iejee.com (дата: 30.05.2017).
12. Tilbury D., Wortman D. Engaging People in Sustainability / Commission on Education and Communication, IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 2004. — 76 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/2004-055.pdf> (дата звернення: 30.05.2017).
13. Lingard B. Historicizing and contextualizing global policy discourses: Test- and standardsbased accountabilities in education // The International Education Journal: Comparative Perspectives. — 2013. — 12 (2). — P. 122–132 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.iejcomparative.org (дата звернення: 30.05.2017).
14. Honig M.I. Complexity and policy implementation: Challenges and opportunities for the field // New directions in education policy implementation: Confronting complexity / M.I. Honig (Ed.). — Albany, NY : State University of New York Press, 2006. — P. 1–23.
15. Ng-A-Fook N., Kane R.G., Butler J.K., Glithero L., Forte R. (2015). Brokering knowledge mobilization networks: Policy reforms, partnerships, and teacher education // Education Policy Analysis Archives. Arizona State University. — 2015. — December 7. — 23 (122). — 30 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://epaa.asu.edu/ojs/article/view/2090> (дата звернення: 12.07.2017).
16. Vasquez-Martinez C.-R., et al. Educational Reform from the Perspective of the Student // Education Provision to Every One: Comparing Perspectives from Around the World. BCES Conference Books. — 2016. — 14, № 1. — P. 157–162 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED568097.pdf> (дата звернення: 13.06.2017).

REFERENCES

1. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives (2017). UNESCO Education Sector. unesdoc.unesco.org. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002474/247444e.pdf>

2. Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid [Sustainable Development Goals: Ukraine. National Report]. (2017). Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy *idss.org.ua*. Retrieved from http://www.idss.org.ua/monografii/2017_SDGs_NationalReport.pdf [in Ukrainian].
3. Analiz derzhavnykh stratehichnykh dokumentiv schodo vrakhuvannya adaptovanykh dlia Ukrainy Tsilej Staloho Rozvytku do 2030 roku: Analitychna dopovid [Implementing SDGs-2030 in Ukraine: analysis of government strategies and public policy: Analytical Study]. (2017). Kyiv : Instytut suspilno-ekonomichnykh doslidzhen [in Ukrainian].
4. Global Action Programme (GAP) on Education for Sustainable Development (ESD): Goals and Objectives. UNESCO. *en.unesco.org*. Retrieved from <https://en.unesco.org/gap/goals-and-objectives?language=en>
5. Michelsen, G. & Wells, P.J. (Eds). (2017). A Decade of Progress on Education for Sustainable Development: Reflections from the UNESCO Chairs Programme UNESCO *unesdoc.unesco.org*. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0025/002523/252319e.pdf>
6. Wolff, L.-A., Sjoblom, P., Hofman-Bergholm, M., & Palmberg, I. (2017). High Performance Education Fails in Sustainability? – A Reflection on Finnish Primary Teacher Education. *Education Sciences*, 7. Retrieved from www.mdpi.com/journal/education, doi: 10.3390/educsci7010032.
7. Sachs, J.D. (2015). *The Age of Sustainable Development*. Colombia University Press : NY, USA.
8. McKeown, R. (Eds.). (2002). Education for Sustainable Development Toolkit Economy Environment Center for Geography and Environmental Education, University of Tennessee, Version 2. *esdtoolkit.org*. Retrieved from http://www.esdtoolkit.org/esd_toolkit_v2.pdf [in English].
9. White, R.E., & Cooper, K. (2012). Critical Leadership and Social Justice: Research, Policy and Educational Practice. *US-China Education Review*, A5, 517-532. Retrieved from <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED534295.pdf>
10. Frolov, D.P., & Shulimova, A.A. (2013). Institutsionalnaya sistemnost sotsialnoy otvetstvennosti biznesa (priroda, institutsii, mehanizm) [The Institutional Complexity of Corporate Social Responsibility (Nature, Institutions, Mechanism)]. *Journal of Institutional Studies*, 5(1), 124-144. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/institutsionalnaya-sistemnost-sotsialnoy-otvetstvennosti-biznesa-priroda-institutsii-mehanizm> [in Russian].
11. Martins, J., Vale, A., & Mouraz, A. (2015). All-day schooling: improving social and educational Portuguese policies. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 7(2), 199-216. Retrieved from www.iejee.com
12. Tilbury, D., & Wortman, D. (2004). Engaging People in Sustainability. Commission on Education and Communication, IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. *portals.iucn.org*. Retrieved from <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/2004-055.pdf>
13. Lingard, B. (2013). Historicizing and contextualizing global policy discourses: Test- and standardsbased accountabilities in education. *The International Education Journal: Comparative Perspectives*, 12(2), 122-132. Retrieved from www.iejcomparative.org
14. Honig, M.I. (Eds.) (2006). Complexity and policy implementation: Challenges and opportunities for the field. *New directions in education policy implementation: Confronting complexity*, 1-23. Albany, NY: State University of New York Press
15. Ng-A-Fook, N., Kane, R.G., Butler, J.K., Glithero, L., & Forte, R. (2015). Brokering knowledge mobilization networks: Policy reforms, partnerships, and teacher education. *Education Policy Analysis Archives*, 23(122). Arizona State University. Retrieved from <http://epaa.asu.edu/ojs/article/view/2090>
16. Vasquez-Martinez, C.-R., Gonzalez-Gonzalez, F., Cardona-Toro, J.-G., Díaz-Renteria, M.-G., Alvarez, M.-I., Rendon, H., Valero, I., Morfin, M., & Alvarez, M. (2016). Educational Reform from the Perspective of the Student. *Education Provision to Every One: Comparing Perspectives from Around the World. BCES Conference Books*, 14(1), 157-162. Retrieved from <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED568097.pdf>

Стаття надійшла до редакції журналу 02.11.2017.

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.043>

УДК 314.18 : 316.42(477)

JEL CLASSIFICATION: I31

Г.В. ГЕРАСИМЕНКО

канд. екон. наук, старш. наук. співроб., пров. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

ім. М.В. Птухи Національної академії наук України

01032, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: geranna@ukr.net

ПРОБЛЕМИ РЕАГУВАННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ НА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО КРІЗЬ ПРИЗМУ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Стаття присвячена питанням розбудови належної відповіді правоохоронних органів на виклики, пов'язані з проблемою домашнього насильства в Україні. Метою статті є обґрунтування доцільності впровадження соціологічних інструментів моніторингу й оцінки ефективності роботи правоохоронців із протидії та попередження насильства в сім'ї. Представлено результати спеціального опитування громадян, які зазнали домашнього насильства та зверталися з цього приводу до поліції. Опитування виконано за підтримки Фонду народонаселення ООН та ініціативи МВС України.

За підсумками опитування потерпілих, які зверталися до правоохоронних органів, проаналізовано основні форми пережитого насильства, категорії кривдників, обставини звернень до правоохоронців та особливості запобіжних заходів, що були застосовані до порушників. Окремий фокус дослідження пов'язаний із оцінкою рівня задоволеності громадян рішеннями, що були ухвалені поліцією на місці події, в контексті ризиків повторення насильства, наслідків для життя родини, відчуття безпеки членів сім'ї. Оцінювання роботи правоохоронців охоплювало різні аспекти взаємодії з громадянами: своєчасність та ефективність наданої допомоги, прозорість і неупередженість дій правоохоронців, об'єктивність ухваленого рішення та забезпечення належної поінформованості громадян щодо доступних послуг і процедур притягнення кривдників до відповідальності. Окреслено особливості бачення громадянами основних проблем, які можуть виникати у разі звернення до правоохоронних органів у зв'язку з домашнім насильством, та можливих шляхів їх вирішення. Серед першочергових кроків — необхідність застосування суворіших заходів до кривдників, посилення інформаційної роботи з питань попередження насильства та підвищення професійного рівня правоохоронців у контексті поводження з потерпілими. Результати дослідження можуть бути використані для розробки державної політики запобігання домашньому насильству з метою вдосконалення системи соціальних послуг, що надаються постраждалим та їхнім сім'ям.

Ключові слова: домашнє насильство, громадська поліцейська діяльність, мобільні групи поліції з протидії домашньому насильству, рівень довіри до правоохоронних органів.

А.В. Герасименко

канд. экон. наук, старш. науч. сотр., вед. науч. сотр.
Институт демографии и социальных исследований
им. М.В. Птухи Национальной академии наук Украины
01032, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60
E-mail: geranna@ukr.net

ПРОБЛЕМЫ РЕАГИРОВАНИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ НА ДОМАШНЕЕ НАСИЛИЕ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ

Статья посвящена вопросам обеспечения ответа правоохранительных органов на вызовы, связанные с проблемой домашнего насилия в Украине. Цель статьи — обоснование целесообразности внедрения социологических инструментов мониторинга и оценки эффективности работы правоохранителей по противодействию и предупреждению насилия в семье. Представлены результаты специального опроса граждан, переживших домашнее насилие. Опрос проведен при поддержке Фонда народонаселения ООН и по инициативе МВД Украины. По итогам опроса пострадавших, обращавшихся в правоохранительные органы, проанализированы основные формы пережитого насилия, категории обидчиков, обстоятельства обращений к правоохранителям и особенности ограничительных мер, примененных к нарушителям. Отдельный фокус исследования связан с оценкой уровня удовлетворенности граждан решениями, принятыми полицией на месте происшествия, в контексте рисков повторения насилия, последствий для семьи, ощущения безопасности граждан. Оценивание работы правоохранителей охватывало различные аспекты взаимодействия с гражданами: своевременность и эффективность предоставленной помощи, прозрачность и непредубежденность действий правоохранителей, объективность принятого решения и обеспечение надлежащей информированности граждан. Представлено видение гражданами основных проблем в случае обращения в правоохранительные органы в связи с домашним насилием. Результаты исследования могут быть использованы для разработки государственной политики противодействия домашнему насилию с целью совершенствования системы социальных услуг, предоставляемых пострадавшим.

Ключевые слова: домашнее насилие, общественная полицейская деятельность, мобильные группы полиции по противодействию домашнему насилию, уровень доверия к правоохранительным органам.

G.V. Gerasymenko

PhD (Economics), Senior Researcher
Leading Researcher of Department
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, blvd Taras Shevchenko, 60
E-mail: geranna@ukr.net

THE PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT RESPONSE TO DOMESTIC VIOLENCE THROUGH THE PRISM OF PUBLIC OPINION

The article is devoted to development of policy response of law enforcement agencies to the challenges of domestic violence in Ukraine. The objective of the paper is to ground the need in introducing sociological tools for monitoring and evaluation of the effectiveness of law enforcement officers on combating and preventing domestic violence. The author presents the findings of a special survey of victims who survived domestic violence and sought help from police officers that was conducted with the support of the United Nations Population Fund and initiated by the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

According to the findings of the victim's survey, the main forms of survived violence, the categories of offenders, the circumstances of appeals to law enforcement officers, and the specifics of restrictive measures applied to offenders were analyzed. A special focus of the study was targeted at assessment of the rate of satisfaction of citizens with decisions taken by police at the scene, in terms of the repeated risks of violence, consequences for the family life, and safety expectations of victims.

Assessment of the work of police officers covered multiple aspects of their interaction with citizens: timeliness and effectiveness of the provided aid, transparency and impartiality of acts of police officers, objectivity of

their decisions and ensuring victims with proper information about available services and procedures to bring abusers to liability.

The article also outlines public perceptions of the main problems that may encounter when addressing the law enforcement agencies due to domestic violence. The proposed priority measures include: introduction of more severe punishment to abusers, strengthening awareness raising efforts, and improving professional level of police officers in the context of attitudes to victims. The results of the research can be used for developing the state policy on combating domestic violence and improving the system of social services provided to the victims.

Keywords: *domestic violence, community policing, mobile police groups on prevention of domestic violence, trust in law enforcement agencies.*

Постановка проблеми. Домашнє насильство залишається однією з найгостріших соціальних проблем. Від нього можуть потерпати жінки, чоловіки та діти. Відповідно до положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», домашнім насильством є «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [1].

Незважаючи на високу замовчуваність домашнього насильства, масштаби проблеми залишаються досить значними в Україні. Зокрема, протягом 2016 року до органів Національної поліції України надійшло 127,5 тис. заяв та повідомлень щодо вчинених правопорушень та інших подій, пов'язаних із насильством у сім'ї (або 2,5 % від загальної кількості зареєстрованих заяв і повідомлень), з них 982 були подані особисто дітьми. Протягом року було розслідувано 893 кримінальних провадження за кримінальними правопорушеннями, скоєними в сімейному середовищі. До адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП притягнуто 87,6 тис. осіб, із яких 246 – неповнолітні.

Домашнє насильство зумовлює значні медико-демографічні втрати, що визначаються безповоротними втратами населення, отриманням тяжких травм та інвалідизацією постраждалих, погіршенням репродуктивного здоров'я та імовірністю тривалих психологічних розладів у жертв насильства. Окрім безпосередньої шкоди для здоров'я постраждалих, насильство в сім'ї має вагомі суспільні наслідки, які вимірюються економічними збитками, пов'язаними з непрацездатністю потерпілих, вартістю функціонування системи державних послуг для жертв насильства тощо. Не менш вагомими є нематеріальні збитки, пов'язані з психологічними наслідками пережитого насильства для дітей, які стали його свідками, та їх можливого впливу на формування моделей майбутньої поведінки у власних родинях. Це визначає високу актуальність досліджень проблематики домашнього насильства в Україні, наукового пошуку найбільш ефективних механізмів запобігання насильству та оцінювання ефективності соціальних послуг, які надаються постраждалим.

З метою реалізації новітніх форм і методів роботи з реагування на випадки домашнього насильства, в територіальних органах поліції Дарницького управління поліції Головного управління Національної поліції у м. Києві, Малиновського відділу поліції Головного управління Національної поліції в Одеській області та Сєверодонецького відділу поліції Головного управління Національної поліції в Луганській області було запроваджено пілотний проект зі створення мобільних груп реагування на повідомлення про вчинення насильства в сім'ї. До складу груп входять працівники

превенції, а саме — дільничні офіцери поліції, працівники ювенальної превенції, слідство карного розшуку та екіпаж патрульної поліції віддалено.

Спеціальні підрозділи поліції під назвою «Поліна» запрацювали в червні 2017 року, і за перший місяць після старту проекту правоохоронці отримали 376 звернень, які завершилися складанням 115 адміністративних протоколів та відкриттям чотирьох кримінальних проваджень. Станом на 01.11.2017 р. до територіальних підрозділів поліції в пілотних районах надійшло вже 1 451 звернення, з приводу яких здійснено 1 411 виїздів мобільних груп, із них 91 виїзд — разом із працівниками соціальних служб. На місці події прийнято 483 рішення, 473 особи визнано потерпілими від насильства в сім'ї.

Запровадження новітніх форм і методів боротьби з домашнім насильством потребує розробки відповідної системи оцінювання їх результатів. Окрім об'єктивних показників роботи правоохоронних органів, що відображаються адміністративною (відомчою) статистикою, важливим індикатором ефективності роботи поліції є результати суб'єктивних оцінок населення. Подібне поглиблення співпраці з активними громадянами відповідає засадничим принципам стратегії *community policing* [2], спрямованої на розвиток партнерства з місцевими громадами в забезпеченні громадської безпеки. Найпоширенішим методом збору такої інформації залишаються соціологічні опитування, які дають змогу оцінити рівень довіри населення до правоохоронних органів, задоволеність громадян отриманими послугами або доступність відповідних служб на місцях.

Аналіз попередніх досліджень. Проблеми насильства в сім'ї досліджували вітчизняні фахівці в галузі психології, педагогіки, кримінології, адміністративного та кримінального права — О. Ковальова (O. Kovalyova) [3, 4]; Н. Анішук (N. Anischuk) [5], К. Левченко (K. Levchenko) [6], Г. Хрystова (G. Khrystova) [7], В. Бондаровська (V. Bondarovska) та О. Кочемировська (O. Kochemyrovska) [8]. Завдання цих досліджень полягали у розробці комплексних рекомендацій щодо вдосконалення законодавчого середовища та посилення заходів державної політики з протидії домашньому насильству.

Оцінювання рівня поширеності насильства, визначення його причин та наслідків досить давно перебувають у фокусі соціальних досліджень. Так, перші національні оцінки поширення насильства щодо жінок були виконані в рамках Медико-демографічного обстеження України (МДОУ—2007), програма якого містила спеціальний модуль «Насильство в родині» з питаннями щодо особистого досвіду домашнього насильства [9]. 2014 року здійснено репрезентативне обстеження населення з питань насильства щодо жінок й дівчат, яке ґрунтувалося на тому ж тематичному модулі МДОУ—2007 [9]. Результати цих обстежень дають змогу певною мірою оцінити рівень поширення гендерно зумовленого насильства та краще зрозуміти його природу, причини та наслідки.

Особливості суспільної думки щодо насильства в родині досліджували й у рамках Мультиіндикаторного кластерного обстеження в 2012 році (*MICS*) [10]. Деякі питання, пов'язані з проявами домашнього насильства щодо літніх осіб, було розглянуто в програмі соціологічного опитування «Літні жінки та чоловіки: якість життя та соціальний добробут» (2013) [11]. Питання ефективності функціонування закладів, що надають послуги постраждалим жінкам, досліджено в Звіті за результатами моніторингу спеціальних закладів для жінок, постраждалих від домашнього насильства (2012) [12] та в рамках соціологічного дослідження «Доступність соціальних послуг жінкам, які постраждали від насильства» [13].

Становлення нових викликів у сфері гендерно зумовленого насильства в зв'язку з розвитком збройного конфлікту на сході України обумовило потребу в новому дослідженні різних форм насильства щодо жінок на територіях, постраждалих від конфлікту [14]. Нарешті, 2017 року реалізовано першу в країні комплексну оцінку економічної вартості наслідків насильства щодо жінок, в рамках якої розраховано сумарні економічні втрати від домашнього насильства та оцінено особисті збитки постраждалих жінок [15].

Разом із тим, численні аспекти взаємодії громадян, постраждалих від домашнього насильства, та правоохоронців залишаються поза можливостями системного моніторингу. Неповнота інформації, що характеризує проблеми, з якими вони можуть стикатися підчас звернення до правоохоронних органів, обмежує розробку ефективних інструментів протидії домашньому насильству, які відповідали би реальним потребам потерпілих, забезпечували адекватне покарання кривдників та сприяли попередженню ризиків повторення насильства. Це зумовлює необхідність пошуку нових наукових підходів до збору та узагальнення інформації, що мають ґрунтуватися на кращих міжнародних стандартах і враховувати національні особливості розвитку.

Метою даної статті є започаткування експертного обговорення актуальних проблем, що існують у сфері реагування правоохоронних органів на випадки домашнього насильства. З цієї метою було проведено спеціальне опитування громадян, які зазнали насильства в сім'ї та зверталися по допомогу до правоохоронних органів. Дослідження суб'єктивних оцінок, наданих громадянами роботі спеціальних підрозділів національної поліції з протидії домашньому насильству, виконано за підтримки Фонду ООН у галузі народонаселення (*UNFPA*) за ініціатииви Міністерства внутрішніх справ України.

Наукова новизна даного дослідження полягає в обґрунтуванні та апробації нових методологічних підходів до оцінки ефективності роботи правоохоронних органів, що ґрунтуються на використанні соціологічних методів дослідження. Використання нових показників моніторингу та оцінювання дозволить не лише підвищити ефективність реагування на домашнє насильство та посилити рівень безпеки громадян, а й підвищити рівень довіри населення до правоохоронних органів, покращити міжсекторальну взаємодію між службами, залученими до протидії насильству, та сприяти розвитку гендерної чутливості правоохоронців у контексті їх неупередженого ставлення до проблеми домашнього насильства.

Соціально-демографічні характеристики респондентів. Цільова група опитування була представлена громадянами, які зверталися до правоохоронних органів у зв'язку з домашнім насильством протягом січня—жовтня 2017 року. Методом індивідуального інтерв'ю у пілотних регіонах, де працюють мобільні групи поліції з протидії домашньому насильству «Поліна»¹, було опитано 349 респондентів. Їх рекрутинг здійснювався за участі правоохоронців, працівників соціальних служб та громадських організацій, які надають допомогу потерпілим від насильства².

¹ З червня 2017 р. мобільні групи Нацполіції працюють в Дарницькому районі м. Київ, Малиновському районі м. Одеса та Северодонецьку. Як співставні райони/населені пункти для порівняння результатів роботи правоохоронців були обрані Деснянський район Києва, Київський район м. Одеса та Краматорськ.

² Зокрема, до проведення опитування були залучені фахівці Центру у справах сім'ї та жінок Деснянського району м. Київ, відділу сімейної та молодіжної політики Управління у справах сім'ї, молоді та спорту Дарницької РДА (м. Київ), Краматорського міського Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (м. Краматорськ, Донецька обл.), Всеукраїнської ГО Донецький відділ «Союз українок» (м. Краматорськ, Донецька обл.), Северодонецького міського Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (м. Северодонецьк, Луганська обл.), відділу соціальної роботи Одеського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в Малиновському районі (м. Одеса), відділу соціальної роботи Одеського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в Київському районі (м. Одеса).

Переважна більшість опитаних громадян, які зверталися до правоохоронців із приводу домашнього насильства, були жінками, однак чоловіки склали майже п'яту частину всіх респондентів. Основна частина опитаних належали до найбільш активного репродуктивного віку (20–39 років), разом з тим у вибірковій сукупності були представлені й старші вікові групи (17 % респондентів старше 50 років), а також декілька осіб віком до 20 років.

Більше половини опитаних громадян, які пережили домашнє насильство, перебували в офіційному або незареєстрованому шлюбі, майже половина з них мали дітей віком до 18 років. Переважна більшість респондентів мали вищу освіту, понад 60 % з них були зайняті на ринку праці. Разом із тим, до вибіркової сукупності потрапили й інші категорії громадян, – безробітні, пенсіонери, особи, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною тощо.

Близько третини респондентів підтвердили приналежність до певної вразливої категорії населення, в тому числі внутрішньо переміщених осіб (18 %), сімей у складних життєвих обставинах, які перебувають на обліку соціальних служб (14 %), багатодітних сімей та людей з інвалідністю (10 %).

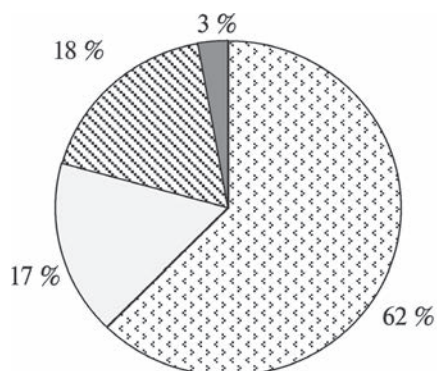
Основні результати дослідження. Як показали результати опитування, домашнє насильство може перетворюватися на системну проблему для потерпілих, оскільки більше третини респондентів зазначили, що їм і раніше доводилося звертатися до поліції з цього приводу (рис. 1). Рівень повторних звернень з приводу насильства в сім'ї залишається досить високим: кожен п'ятий респондент звертався до правоохоронців із цією проблемою принаймні декілька разів, а 3 % опитаних повідомили, що вони постійно стикаються з проявами насильства у власній родині.

Найбільш поширеною причиною звернень до поліції з приводу домашнього насильства є нанесення фізичних ушкоджень різного ступеня. Зокрема, половина респондентів повідомили, що основною причиною їх звернення було саме фізичне насильство (рис. 2). Третина потерпілих зверталися до поліції з приводу емоційного насильства в родині, що виражалося у формі сварок, погроз, шантажу або контролю. Кожен сьомий респондент звертався до правоохоронців у зв'язку з вчиненням економічного насильства, коли члени родини відбирали в нього майно або гроші, позбавляли засобів існування. Лише 3 % опитаних громадян зазначили, що вони зверталися до поліції з приводу вчинення сексуального насильства в сім'ї.

Більше половини звернень потерпілих до поліції були пов'язані з діями теперішнього або колишнього подружжя (табл. 3). Це підтверджує переважну гендерну зумовленість домашнього насильства, внаслідок якої найбільш поширеним залишається насильство з боку інтимного партнера. Абсолютну більшість серед потерпілих цієї категорії становлять жінки (91 % респондентів), більше половини їхніх звернень пов'язані з проявами фізичного насильства.

Привертає увагу й помітна роль міжпоколінного насильства в сім'ях, оскільки кожен дев'ятий респондент звертався до поліції з приводу насильницьких дій з боку власних дітей або онуків. Ця категорія потерпілих переважно представлена літніми людьми: половина респондентів, які стикалися з насильством з боку дітей, належали до вікової групи старше 60 років. Їхні звернення також здебільшого пов'язуються з фізичним насильством; емоційне насильство виступало причиною звернення лише в третині випадків.

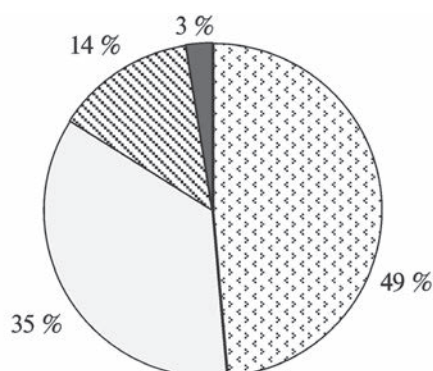
Близько 8 % респондентів зверталися до поліції внаслідок насильства з боку власних батьків; основною формою насильства в цьому випадку було емоційне.

- Ні, це перший випадок
- Так, зверталася один раз
- ▨ Так, зверталася декілька разів
- Так, звертаюся регулярно

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання «Чи доводилося вам раніше звертатися до поліції з приводу насильства в сім'ї?», % опитаних

Джерело: результати спеціального опитування.

- ▨ Фізичне насильство
- Емоційне, психологічне насильство
- ▨ Економічне насильство
- Сексуальне насильство

Рис. 2. Основна причина останнього звернення до правоохоронних органів з приводу насильства в сім'ї, % опитаних

Таблиця 1. Розподіл відповідей потерпілих від домашнього насильства на запитання «Ким Вам доводиться особа, яка заподіяла насильство?», % всіх опитаних

Категорії кривдників	Частка респондентів, %
Чоловік / дружина	43
Колишній чоловік / дружина	14
Батько / мати	8
Брат / сестра	7
Син / донька	11
Онук / онука	2
Батьки чоловіка / дружини	3
Інший родич	9
Інші особи	7

* Сума перевищує 100 %, оскільки респонденти могли обирати декілька варіантів відповідей.

Джерело: результати спеціального опитування.

Привертає увагу, що в цій групі потерпілих зростає частка чоловіків (майже 40 %), а основна частина жертв має вік 20–29 років. Четверть потерпілих зазначили, що свідками тих насильницьких ситуацій, які їм довелося пережити, були неповнолітні діти, а декілька відсотків респондентів наголосили, що діти також постраждали на місці події. Серед інших груп кривдників респонденти зазначали такі категорії родичів, як власні брати/сестри, батьки подружжя, вітчими та навіть співмешканці доньок.

Таблиця 2. Розподіл відповідей потерпілих від домашнього насильства на запитання «Яким чином відбулося звернення до поліції?», % всіх опитаних

Канали звернення до правоохоронних органів	Частка респондентів, %
Екстрений телефонний виклик (номери 102, 112, інші номери)	66
Телефонний дзвінок до районного відділу поліції / дільничного інспектора	17
Відвідування відділу поліції	13
Особисте звернення до представників правоохоронних органів	3
Звернення від працівника соціальної служби / ГО	4
Не знаю	5

* Сума перевищує 100 %, оскільки респонденти могли обирати декілька варіантів відповідей.

Джерело: результати спеціального соціологічного опитування.

З огляду на високу замовчуваність домашнього насильства, значний інтерес становить дослідження причин, які визначають небажання потерпілих притягувати кривдників до відповідальності, та обставини звернень до поліції. Як показали результати опитування, звернення до поліції з приводу насильства в сім'ї переважно надходять від самих потерпілих (69 % звернень), 16 % звернень ініціювали сторонні особи, які були свідками насильства, у тому числі сусіди, знайомі, випадкові свідки події, представники організацій, які працюють з жертвами насильства, або місцевих органів влади. Лише 13 % громадян, які контактували з правоохоронцями, повідомили, що звернення до поліції надійшло від їхніх родичів або інших членів сім'ї, 2 % респондентів зазначили, що звернення були ініційовані самими кривдниками.

Не менший інтерес становить й інформація щодо способу звернення до поліції у зв'язку з домашнім насильством. Дані опитування показали, що дві третини потерпілих зверталися на екстрені телефонні номери (102, 112, інші місцеві номери), оскільки потребували термінової допомоги поліції (табл. 2). Кожен шостий респондент телефонував до районного відділення поліції або дільничного інспектора, 13 % потерпілих особисто відвідували відділення поліції, аби поскаржитися на кривдників. Декілька відсотків опитаних зверталися по допомогу до правоохоронців в індивідуальному порядку (через знайомих, при зустрічі на вулиці); незначна кількість звернень надійшла від відповідальних працівників соціальних служб / громадських організацій, які працюють з потерпілими від насильства.

Відповідно до чинного законодавства, за підсумками звернення потерпілих від домашнього насильства правоохоронці можуть ухвалювати рішення щодо різних запобіжних заходів до порушника на місці події. Основна частина респондентів повідомили, що за підсумками їхнього звернення було проведено профілактичну бесіду з кривдником, а також складено адміністративний протокол за фактом правопорушення (40 % респондентів). Здебільшого ці рішення застосовувалися у випадках фізичного та емоційного насильства в сім'ї. Винесенням офіційного попередження порушнику завершилося лише кожне десяте звернення опитаних потерпілих, у той час як про затримання порушників, складання захисних приписів і порушення кримінальних проваджень (за вчинення фізичного насильства, що призвело до фізичних ушкоджень) повідомили лише декілька респондентів даного опитування.

Таблиця 3. Розподіл відповідей потерпілих від домашнього насильства на запитання «Чому саме Ви залишилися незадоволеними ухваленим рішенням?», % респондентів, які залишилися в тій чи іншій мірі незадоволеними ухваленим рішенням

Причини незадоволення рішенням	Частка респондентів, %
Вважаю недостатнім покарання кривдника	34
Вважаю покарання кривдника надто суворим	2
Рішення може мати негативні наслідки для моєї сім'ї	13
Рішення може призвести до небажаного розголосу всіх обставин події	8
Рішення не вирішує проблему	42
Рішення не захищає мене від повторення подібних ситуацій	36
Інше	1

* Сума перевищує 100 %, оскільки респонденти могли обирати декілька варіантів відповідей.

Джерело: результати спеціального соціологічного опитування.

Дві третини громадян, які зверталися до поліції з приводу домашнього насильства, виявилися здебільшого задоволені рішенням правоохоронців, при цьому 37 % з них були повністю задоволені результатом звернення. Разом з тим, той факт, що кожен десятий потерпілий був повністю незадоволений результатом звернення, має привернути увагу фахівців, які відповідають за моніторинг та оцінку роботи правоохоронних органів, та стимулювати застосування більш ефективних заходів до кривдників. Основна причина незадоволення громадян рішенням, що було ухвалено поліцією за підсумками звернення (понад 40 % незадоволених респондентів), пов'язана з тим, що обраний захід не сприяє вирішенню проблеми насильства у їхніх родинах (табл. 3). Також, на думку третини опитаних, покарання кривдників є недостатнім та не захищає їх від повторення подібних ситуацій у майбутньому. Значно менше респондентів висловили незадоволення тим, що ухвалене рішення може мати негативні наслідки для їхніх сімей або призвести до небажаного розголосу обставин події.

Іншим аспектом, що стримує ефективність запобіжних заходів щодо кривдників, є небажання жертв подавати на них заяви до правоохоронних органів або поширення випадків, коли потерпілі забирають свої заяви протягом нетривалого часу. Дійсно, за результатами опитування, офіційні заяви на кривдників одразу на місці події або у відділенні поліції написали менше половини потерпілих громадян. Решта не подавали заяву на порушників, при цьому 5 % респондентів поінформували, що підготовлені ними заяви не були зареєстровані в поліції. Серед причин, через які заяви не були належним чином зареєстровані, потерпілі називали відсутність у них часу на проходження складних адміністративних формальностей або відсутність у них на руках необхідних документів (наприклад, паспорту). Разом із тим, дев'ять респондентів повідомили, що їм відмовили в реєстрації заяви, пославшись на необґрунтованість звинувачень або відсутність складу злочину, а п'ять опитаних зазначили, що правоохоронці відмовили їм у реєстрації заяви без пояснення причин відмови.

Ті ж потерпілі, які свідомо не подавали заяви на своїх кривдників, посилаються на особисті причини цього кроку (як-от небажання широкого розголосу події,

прагнення зберегти сім'ю або ж побоювання негативного впливу на дітей) та вичерпання конфлікту, у зв'язку з чим подальші кроки були недоцільними (табл. 4). Кожен шостий респондент повідомив, що подавати офіційну заяву його відмовив сам кривдник або інші родичі та знайомі. У розгорнутих відповідях потерпілі також зазначали такі причини, як страх перед кривдником, відсутність часу та незнання процедурних моментів притягнення порушників до відповідальності: «я навіть не знала, що це можна зробити, а поліція мені не запропонувала» (жінка, 49 років).

Не менш важливим питанням превентивних заходів у сфері протидії домашньому насильству є розвиток міжсекторальної взаємодії різних служб і надавачів послуг, залучених до підтримки потерпілих. Інформування громадян щодо можливостей отримання соціальних послуг, допомоги психолога та функціонування спеціальних кризових центрів має бути невід'ємною складовою роботи правоохоронців, особливо спеціальних підрозділів із протидії домашньому насильству. На жаль, рівень звернення громадян по спеціалізовані послуги для жертв домашнього насильства залишається досить низьким: лише половина респондентів, які контактували з поліцією з цього приводу, зверталася також і до соціальних служб, здатних надати фахові інформаційні, консультативні, реабілітаційні послуги (табл. 5). Ще менш поширеними виявилися звернення до психологів (кожен п'ятий респондент) та громадських організацій, які надають різнопланову підтримку жертвам домашнього насильства (кожен десятий респондент). Поодинокі громадяни згадували про звернення на «гарячі» інформаційні лінії, отримання інформації в інтернет-ресурсах та соціальних мережах, або звернення до місцевих органів влади.

З метою оцінювання рівня задоволеності громадян результатами взаємодії з правоохоронними органами були використані бальні оцінки (за шкалою від 1 до 5 балів), які дали змогу оцінити рівень задоволеності потерпілих від домашнього насильства наданими послугами. Процес оцінювання передбачав охоплення різних аспектів роботи правоохоронних органів, від яких залежить рівень довіри населення: своєчасність та ефективність наданої допомоги, прозорість і неупередженість дій правоохоронців, об'єктивність ухваленого рішення та забезпечення належної поінформованості громадян.

Таблиця 4. Розподіл відповідей потерпілих на запитання «Чому саме Ви не написали заяву на порушника?», % опитаних, які не подавали заяву на порушника

Причини	Частка респондентів, %
Конфлікт було вичерпано, тож у подальших кроках не було потреби	32
Через особисті причини (небажання розголосу, бажання зберегти сім'ю, негативний вплив на дітей)	36
Подавати заяву відмовив порушник / кривдник	16
Подавати заяву відмовили родичі, друзі, сусіди	17
Подавати заяву відмовили правоохоронці	1
Інше	2

Джерело: результати спеціального соціологічного опитування.

Таблиця 5. Розподіл відповідей потерпілих від домашнього насильства на запитання «Крім правоохоронців, до яких служб / надавачів послуг Ви зверталися з приводу домашнього насильства?», % усіх опитаних

Служби / надавачі послуг	Частка респондентів, %
Телефонні лінії довіри, інформаційні інтернет-ресурси	5
Соціальні служби, центри надання соціальних послуг	55
Психологи, центри соціально-психологічної підтримки	23
Громадські організації, які надають допомогу потерпілим від домашнього насильства	10
Групи підтримки для потерпілих від насильства в соціальних мережах	3
Інше	1

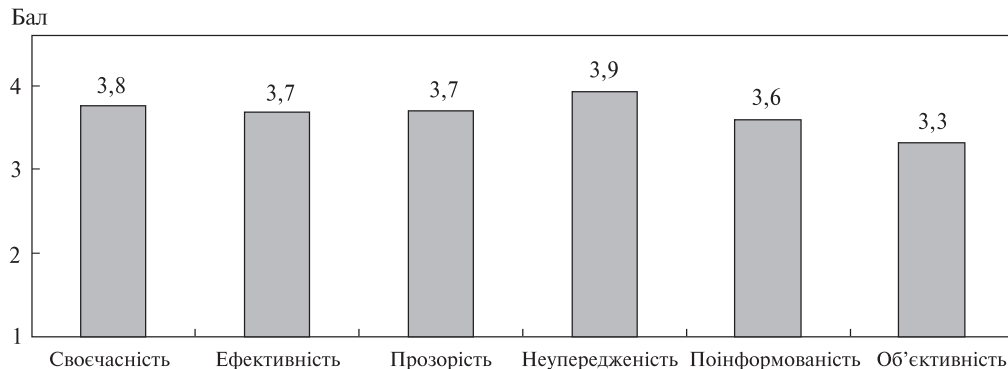
Джерело: результати спеціального соціологічного опитування.

Згідно з результатами опитування в досліджуваних регіонах, потерпілі від домашнього насильства оцінили рівень задоволення результатами взаємодії з правоохоронцями в середньому в 3,7 бали за шкалою від 1 до 5 балів (де 1 – повністю незадоволений, 5 – повністю задоволений). У розрізі окремих аспектів взаємодії (рис. 3), найвищі оцінки отримали неупередженість правоохоронців, що вимірювалась рівнем їхньої толерантності та поваги до всіх учасників події (3,9 бали), та своєчасність наданої допомоги, тобто швидкість реагування на звернення (3,8 бали). Дещо нижчими виявилися оцінки прозорості дій правоохоронців (3,7 бали) та ефективності наданої допомоги (3,7 бали), які розглянуто крізь призму серйозності сприйняття причин звернення та належного з'ясування всіх обставин події. Рівень інформування учасників події про їхні права, можливості та доступність спеціалізованих послуг для потерпілих (кризові центри, соціальні послуги, юридична підтримка тощо) громадяни оцінили в 3,6 бали з п'яти можливих. Найменше потерпілі були задоволені об'єктивністю рішення, ухваленого правоохоронцями за підсумками звернення (відповідно 3,3 бали).

Про ефективність роботи правоохоронців свідчатиме й позитивна динаміка відчуття безпеки потерпілих після звернення до поліції. На жаль, лише близько чверті опитаних підтвердили, що вони почувалися набагато безпечніше після звернення.

Водночас, хоча 44 % потерпілих зазначили, що почувуються порівняно безпечніше, вони висловлювали побоювання щодо можливості повторення насильства в майбутньому. Привертає увагу, що 17 % опитаних не почувалися ані трохи безпечніше після звернення до поліції, а кожен десятий із них вважав, що звернення жодним чином не вплинуло на його відчуття особистої безпеки.

До позитивних наслідків звернення до правоохоронних органів варто віднести й підвищення поінформованості потерпілих щодо стратегій поведінки у випадку повторення домашнього насильства та джерел пошуку допомоги. Дві третини опитаних громадян зазначили, що на момент опитування вони чітко знали, як себе поводити та куди можна звернутися по допомогу, ще 30 % респондентів були поінформовані, де можна отримати необхідну інформацію у випадку потреби. Лише 5 % опитаних (як жінки, так і чоловіки різного віку), повідомили, що вони не знають, як поводитися у разі повторення насильства, та де слід шукати потрібну інформацію.

Рис. 3. Рівень задоволеності громадян різними аспектами взаємодії з правоохоронними органами, середній бал (за шкалою від 1 до 5 балів, де 1 – повністю незадоволений, 5 – повністю задоволений)

Джерело: розраховано за результатами спеціального опитування.

Таблиця 6. Розподіл відповідей потерпілих від домашнього насильства на запитання «На що мають звернути увагу представники поліції, аби ефективніше надавати допомогу потерпілим від домашнього насильства?», % усіх опитаних

Відповіді	Частка респондентів, %
Мене все влаштовує / не бачу жодних недоліків у роботі	32
Застосувати більш суворі заходи до кривдників	38
Виявляти більше поваги та співчуття до потерпілих від домашнього насильства	16
Забезпечити потерпілим можливість спілкування з правоохоронцями тієї ж статі	5
Дотримуватися конфіденційності інформації та намагатися уникнути широкого розголосу події	10
Надавати більше роз'яснень щодо можливості притягнення кривдників до відповідальності	23
Надавати більше інформації щодо організацій, які надають послуги потерпілим	20
Приділяти більше уваги плануванню безпеки потерпілих	24
Інше	2

Джерело: результати спеціального опитування.

Нарешті, опитування громадян дає змогу дізнатися про їхнє бачення конкретних проблем у роботі правоохоронних органів, із якими вони могли стикатися, та шляхів їх подолання. Хоча третина респондентів даного дослідження повідомили, що вони не вбачають жодних проблем у роботі правоохоронців, решта виявилися досить активними у формуванні пропозицій (табл. 6). Так, 38 % опитаних переконані в необхідності застосування суворіших заходів до кривдників, кожен п'ятий наголосив на потребі в посиленні планування безпеки потерпілих, роз'ясненні можливостей притягнення кривдників до відповідальності та інформуванні щодо організацій,

які надають спеціалізовані послуги. Респонденти були стурбовані й браком поваги та емпатії з боку правоохоронців (16 % опитаних), а також можливістю розголошу персональної інформації щодо всіх обставин події (10 % потерпілих).

Надаючи власні пропозиції щодо вдосконалення роботи правоохоронців, опитані громадяни наголошували на доцільності запровадження спеціальних механізмів вилучення кривдників із сім'ї, що мають змінити підходи надання тимчасового безпечного помешкання потерпілим. Вони також привертали увагу до важливості швидкого реагування поліції на звернення громадян із приводу домашнього насильства, оскільки *«саме від цього в багатьох випадках може залежати життя людини»* (жінка, 34 роки).

Висновки та рекомендації. Сучасний прогрес у сфері протидії домашньому насильству в Україні пов'язується не лише з удосконаленням національного законодавства та його поступовим приведенням у відповідність із міжнародними стандартами, а й широкою інформаційно-просвітницькою роботою, що покликана сприяти підвищенню обізнаності населення. Зокрема, зростання кількості звернень громадян на Національну «гарячу» лінію з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації демонструє подолання суспільних настанов на замовчування подібних випадків і сприйняття їх як нормальної моделі поведінки в родині. Наслідком роз'яснювальної роботи з населенням є й зростання числа повідомлень про випадки домашнього насильства до правоохоронних органів, що свідчить про поступове підвищення рівня довіри громадян до поліції.

Разом із тим, статистика звернень громадян до правоохоронних органів не дає змоги оцінити ефективність роботи правоохоронців із протидії та попередження домашнього насильства, окреслити проблемні питання взаємодії, дослідити загальний рівень задоволення громадян результатами взаємодії. З цією метою в міжнародній практиці застосовуються соціологічні опитування, які є не лише інструментом оцінювання рівня довіри населення до поліції, а й каналом «зворотнього зв'язку» з представниками місцевих громад.

Результати опитування громадян, які зверталися до правоохоронних органів у зв'язку з домашнім насильством, дали змогу уточнити найпоширеніші форми домашнього насильства, «профілі» вразливості потерпілих та особливості їх звернення по допомогу. Водночас, була окреслена низка проблемних питань у роботі поліції та можливі шляхи їх вирішення. Найбільшою підтримкою опитаних осіб користувалися ідеї застосування суворіших заходів до порушників, які вчиняють домашнє насильство, та роз'яснення потерпілим їхніх прав і можливостей притягнення кривдників до відповідальності. Важливо, що значна частина респондентів також вважає, що правоохоронцям наразі бракує емпатії та толерантного ставлення до потерпілих від домашнього насильства. Це зумовлює необхідність розробки та широкого впровадження спеціальних тренінгових програм для працівників правоохоронних органів, що сприятимуть підвищенню їх гендерної чутливості, напрацювання засад етичного спілкування з особами, які пережили домашнє насильство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 20.01.2018).

2. Mulugeta E. Community Policing: Practice, Roles, Challenges and Prospects in Crime Prevention in East Gojjam Administrative Zone / Mulugeta E., Mekuriaw D. // *Social Criminol.* — 2017. — 5. — 160 p.
3. Ковальова О.В. Суб'єкти запобігання насильству в сім'ї: повноваження та характеристика // *Актуальні проблеми держави і права* : 36. наук. пр. — 2007. — Вип. 25. — С. 460–465.
4. Ковальова О.В. Основні напрямки удосконалення діяльності служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї // *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. — 2007. — Вип. 38. — С. 206–215.
5. Аніщук Н.В. Гендерне насильство у правовому житті України : монографія / Н.В. Аніщук. — Одеса : Юрид. літ, 2007. — 232 с.
6. Левченко К.Б. Насильство стосовно жінок: законодавчі та адміністративно-організаційні заходи протидії (1995–2002 роки) / К.Б. Левченко // *Право і безпека*. — 2002. — № 2. — С. 90–94.
7. Христова Г.О. Насильство в сім'ї та шляхи його попередження: законодавчий аспект / Г.О. Христова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.khpg.org/ru/index.php?id=1215440842 (дата звернення: 20.01.2018).
8. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / В.М. Бондаровська, О.О. Кочемировська, Г.М. Лактіоновата ін.; за ред. О. Кочемировської. — Київ : ФОП Клименко Ю.Я., 2010. — 372 с.
9. Ukraine Demographic and Health Survey, UCSR and Macro International. — Calverton, Maryland, 2007. — 267 p.
10. Поширення насильства щодо дівчат та жінок / GfK Ukraine; ЮНФПА. — Київ, 2014. — Режим доступу: <http://www.unfpa.org.ua/files/articles/4/70/GBV%20prevalence%20survey%20%20UA.pdf> (дата звернення: 20.01.2018).
11. Україна. Мультиіндикаторне кластерне обстеження домогосподарств, 2012 / Держслужба статистики України [та ін.]. — Київ : К.І.С., 2013. — 433 с.
12. Situation of Older Women in Ukraine / UCSR and UNFPA. — Kyiv, 2014. — 89 p.
13. Де і як можуть отримати допомогу постраждалі від насильства в сім'ї: Звіт за результатами моніторингу спеціальних закладів. — Київ : Ла Страда-Україна, Мінсоцполітики, 2012. — 79 с.
14. Демченко І. Доступність соціальних послуг жінкам, які постраждали від насильства: Аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження / ЮНФПА; Мінсоцполітики України. — Київ, 2014. — 51 с.
15. Гендерно обумовлене насильство в регіонах, які постраждали від конфлікту: Звіт за результатами дослідження / УЦСР, ЮНФПА. — 2015. — Режим доступу: http://www.unfpa.org.ua/files/articles/6/55/GBV%20Prevalence%20Survey_UKR.pdf (дата звернення: 20.01.2018).
16. Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні. — Київ : UNFPA, ГО «Український центр соціальних реформ», 2017. — 104 с.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy vid 07.12.2017 r. «Pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasyilstvu» [The Law of Ukraine of December 7, 2017 «On Prevention and Combating Domestic Violence»] [zakon.rada.gov.ua](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> [in Ukrainian].
2. Mulugeta, E., & Mekuriaw, D. (2017). Community Policing: Practice, Roles, Challenges and Prospects in Crime Prevention in East Gojjam Administrative Zone. *Social Criminol*, 5, 160.
3. Kovalova, O.V. (2007). Sub'iekty zapobihannia nasyilstvu v sim'i: povnovazhennia ta kharakterystyka [Subjects of prevention of domestic violence: powers and characteristics]. *Aktualni problemy derzhavy i prava - Actual problems of state and law*, 25, 460-465 [in Ukrainian].
4. Kovalova, O.V. (2007). Osnovni napriamky udoskonalennia diialnosti sluzhby dilnychnykh inspektoriv militsii shchodo poperedzhennia nasyilstva v sim'i [The main directions of improvement of the service of district police inspectors in the prevention of domestic violence]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnykh sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 38, 206-215 [in Ukrainian].
5. Anishhuk, N.V. (2007). *Henderne nasyilstvo u pravovomu zhytti Ukrainy [Gender Violence in the Legal Life of Ukraine]*. Odessa : Yurydychna literature [in Ukrainian].
6. Levchenko, K.B. (2002). Nasyilstvo stosovno zhinok: zakonodavchi ta administratyvno-orhanizatsiini zakhody protydii (1995-2002 roky) [Violence against women: legislative and administrative-organ-

- izational measures of counteraction (1995-2002)]. *Pravo i bezpeka - Law and Security*, 2, 90-94 [in Ukrainian].
7. Hrystova, G.O. (n.d.). Nasylstvo v sim'i ta shliakhy yoho poperedzhennia: zakonodavchyi aspekt [Violence in the family and ways to prevent it: the legislative aspect]. *khpg.org*. Retrieved from www.khpg.org/ru/index.php?id=1215440842 [in Ukrainian].
  8. Bondarowska, V.M., Kochemyrovska, O.O., & Laktionovata, H.M. et al. (2010). *Stan systemy poperedzhennia nasylstva v sim'i v Ukraini: pravovi, sotsialni, psykhologichni ta medychni aspekty* [The state of the system of prevention of domestic violence in Ukraine: legal, social, psychological and medical aspects]. O.O. Kochemyrovska (Ed.). Kyiv : Vydavnytstvo FOP Klymenko Iu.Ia. [in Ukrainian].
  9. *Ukraine Demographic and Health Survey* (2007). UCSR and Macro International. Calverton. Maryland.
  10. Poshyrennia nasylstva shchodo divchat ta zhinok, pidhotovleno GfK Ukraine na zamovlennia YuNFPA, 2014 [The spread of violence against girls and women was prepared by GfK Ukraine on behalf of UNFPA, 2014]. (2014). *unfpa.org.ua*. Retrieved from: <http://www.unfpa.org.ua/files/articles/4/70/GBV%20prevalence%20survey%20%20UA.pdf> [in Ukrainian].
  11. *Ukraina. Mulyindykatorne klasterne obstezhennia domohospodarstv, 2012* [Ukraine. Multiindicator Cluster Survey of Households, 2012]. (2013). Derzhsluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv : K.I.S. [in Ukrainian].
  12. *Situation of Older Women in Ukraine* (2014). UCSR and UNFPA. Kyiv.
  13. *De i yak mozhut otrymaty dopomohu postrazhdali vid nasylstva v sim'i: Zvit za rezultatsamy monitorynhu spetsialnykh zakladiv* [Where and how can help victims of domestic violence: Report on monitoring results of specialist institutions]. (2012). Minsocpolityky. Kyiv : La Strada-Ukraina [in Ukrainian].
  14. Demchenko, I. *Analychnyi zvit za rezultatsamy sotsiolohichnoho doslidzhennia «Dostupnist sotsialnykh posluh zhinkam, yaki postrazhdaly vid nasylstva»* [Analytical report on the results of a sociological study «Accessibility of social services to women who have suffered from violence»] (2014). JuNFPA . Minsocpolityky Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
  15. *Genderno-obumovlene nasylstvo v rehionakh, yaki postrazhdaly vid konfliktu. Zvit za rezultatsamy doslidzhennia* [Gender-based violence in the regions affected by the conflict. Report on the results of the study] (2015). UCSR, UNFPA. *unfpa.org.ua*. Retrieved from: http://www.unfpa.org.ua/files/articles/6/55/GBV%20Prevalence%20Survey_UKR.pdf [in Ukrainian].
  16. *Ekonomichni naslidky nasylstva shchodo zhinok v Ukraini* [The Economic Consequences of Violence Against Women in Ukraine] (2017). UNFPA, NGO «Ukrainian Center for Social Reforms». Kyiv. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 24.01.2018.

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.058>

УДК 330.59:316.34

JEL CLASSIFICATION: E25, O15

Г.Ю. МІЩУК

д-р екон. наук, проф.

Національний університет водного господарства
та природокористування

33028, м. Рівне, вул. Соборна, 11

E-mail: mischuk_galina@ukr.net

Н.М. САМОЛЮК

канд. екон. наук, доц.

Національний університет водного господарства
та природокористування

33028, м. Рівне, вул. Соборна, 11

E-mail: n.m.samoliuk@nuwm.edu.ua

ВИМІРЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У КОНТЕКСТІ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВІДНОСИН РОЗПОДІЛУ В СУСПІЛЬСТВІ

Для вимірювання соціальної справедливості запропоновано використовувати інтегральний показник, розроблений на підставі фундаментальних принципів теорії справедливості. Його складовими є два часткових показники, що характеризують рівень дотримання основних прав і розподілу соціально-економічних досягнень. Визначено рівень соціальної справедливості в Україні та двох групах країн Європейського Союзу з очевидними та сформованими тенденціями економічного розвитку й ефективності соціальної політики: група лідерів (ВНД на душу населення вище середнього рівня, а нерівність доходів нижче від середньої за вищого податкового навантаження) та група країн, в яких якість регулювання економічних та соціальних процесів нижча за середню в ЄС. Установлено, що економічне лідерство країн має тісний зв'язок із соціальною справедливістю у суспільстві як щодо забезпечення базових прав, так і в розподілі соціально-економічних надбань. Орієнтація та забезпечення ефективності державної дистрибутивної політики у доступності соціально-економічних надбань понад мінімальні соціальні гарантії поки що поступається зусиллям щодо гарантування базових прав та свобод. Запропонована методика дає можливість з'ясувати резерви удосконалення державних дистрибутивних механізмів із урахуванням часткових індикаторів соціальної справедливості. Порівняння з лідерами за рівнем економічного та соціального розвитку дало змогу виявити першочергову потребу запровадження європейського досвіду забезпечення соціальної справедливості за правами людини, рівень дотримання яких в Україні є критично низьким: права власності, можливості захисту своїх прав у незалежній судовій системі, позбавлення корумпованості на всіх рівнях (враховано в поширеності хабарів та неофіційних платежів). У числі пріоритетних дій щодо справедливого розподілу соціально-економічних надбань нагальними завданнями є забезпечення ефективності правової системи вирішення суперечок та розвиненість фінансових послуг.

© МІЩУК Г.Ю., САМОЛЮК Н.М., 2018

Ключові слова: справедливість, базові права, економічні і соціальні надбання, індекс соціальної справедливості.

Г.Ю. Мищук

д-р екон. наук, проф.

Национальный университет водного хозяйства и природопользования

33028, г. Ровно, ул. Соборная, 11

E-mail: mischuk_galina@ukr.net

Н.Н. Самоліук

канд. екон. наук, доц.

Национальный университет водного хозяйства и природопользования

33028, г. Ровно, ул. Соборная, 11

E-mail: n.m.samoliuk@nuwm.edu.ua

ИЗМЕРЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В КОНТЕКСТЕ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОТНОШЕНИЙ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ В ОБЩЕСТВЕ

Для измерения социальной справедливости предложено использовать интегральный показатель, разработанный на основе фундаментальных принципов теории справедливости. Он состоит из двух частичных показателей, характеризующих уровень соблюдения основных прав и распределения социально-экономических достижений. Определен уровень социальной справедливости в Украине и двух группах стран Европейского Союза со сформированными тенденциями экономического развития и эффективности социальной политики: группа лидеров (ВНД на душу населения выше среднего, а неравенство доходов ниже среднего при высокой налоговой нагрузке) и группа стран, в которых качество регулирования экономических и социальных процессов ниже среднего в ЕС. Установлено, что экономическое лидерство стран имеет тесную связь с социальной справедливостью в обществе как в части обеспечения базовых прав, так и в распределении социально-экономических достижений. Ориентация и обеспечение эффективности государственной дистрибутивной политики в доступности социально-экономических достижений выше минимальных социальных гарантий пока уступает усилиям по обеспечению основных прав и свобод. Предложенная методика дает возможность выявить резервы совершенствования государственных дистрибутивных механизмов с учетом частичных индикаторов социальной справедливости. Осуществленные сравнения с лидерами по уровню экономического и социального развития позволили определить первоочередную потребность внедрения европейского опыта обеспечения социальной справедливости в разрезе прав человека, уровень соблюдения которых в Украине критически низок: права собственности, возможности защиты своих прав в независимой судебной системе, искоренение коррумпированности на всех уровнях (учтено в распространении взяток и неофициальных платежей). В числе приоритетных действий относительно справедливого распределения социально-экономических достижений неотложными заданиями являются обеспечение эффективности правовой системы разрешения споров и развитость финансовых услуг.

Ключевые слова: справедливость, базовые права, экономические и социальные достижения, индекс социальной справедливости.

Н.Ю. Мисчук

Dr. Sc. (Economics), Prof.

National University of Water and Environmental Engineering

33028, Ukraine, Rivne, Soborna str., 11

E-mail: mischuk_galina@ukr.net

N.M. Samoliuk

PhD (Economics), Associate Prof

National University of Water and Environmental Engineering

33028, Ukraine, Rivne, Soborna str., 11

E-mail: n.m.samoliuk@nuwm.edu.ua

MEASURING SOCIAL JUSTICE IN THE CONTEXT OF ASSESSMENT OF DISTRIBUTIVE RELATIONS EFFECTIVENESS IN SOCIETY

In order to measure social justice the paper proposes using an integral indicator developed on the basis of the fundamental principles of the theory of justice. It includes two partial indicators that characterize the level of ensuring fundamental rights and the distribution of socio-economic achievements. In our research we identify the level of social justice on the example of Ukraine and two groups of European Union countries with the most evident and formed trends of economic development and social policy efficiency: a group of leaders (economies with GNI per capita that is higher than the average and income inequality that is below the average even with high tax burden), and a group of countries in which the quality of economic and social regulation processes is lower than the average level in EU. As a consequence it was found that economic leadership of the countries has a close connection with social justice in society both for ensuring of fundamental rights and for the distribution of socio-economic achievements. It was also proved that targeting and ensuring the effectiveness of the state distribution policy in the availability of socio-economic assets beyond the minimum social guarantees is still inferior to efforts to guarantee basic rights and freedoms. The proposed method makes it possible to identify the reserves for the improvement of state distribution mechanisms considering partial indicators of social justice. Comparisons with the leaders in terms of economic and social development reveal the urgent need for the implementation of European experience of social justice ensuring human rights which are observed on a critically low level in Ukraine: property rights, protection of rights in an independent judicial system, freedom from corruption on all levels (it is considered in the wide spread of bribes and unofficial payments). It was also proved that among the priority actions for the equitable distribution of socio-economic achievements the urgent tasks are ensuring the effectiveness of the legal system for resolving disputes and the development of financial services.

Keywords: justice, basic rights, economic and social assets, index of social justice.

Постановка проблеми. Соціальна справедливість є загальновизнаною цінністю сучасного демократичного суспільства, про що йдеться в низці міжнародних документів. Зокрема, у резолюції № 62/10 від 26.11.2007 Генеральна Асамблея ООН визнала, що соціальний розвиток і соціальна справедливість необхідні для забезпечення та підтримання миру і безпеки всередині країн і у відносинах між ними. При цьому соціальний розвиток і соціальна справедливість не можуть бути досягнуті в умовах відсутності поваги до всіх прав та основних свобод людини [1]. Міжнародна організація праці 10.08.2008 одноголосно ухвалила Декларацію про соціальну справедливість, в якій наголошено на гарантуванні досягнення справедливих результатів через посередництво у забезпеченні зайнятості, соціального захисту, соціального діалогу та основоположних принципів і прав на робочому місці [2].

Найчастіше справедливість є об'єктом вивчення соціологів, які оцінюють її на основі власних підходів до формування анкет. У зв'язку із цим використовувати отримані результати як постійну основу відповідних досліджень і враховувати їх для прийняття економічних рішень неможливо. Тому для формування співставних масивів даних, що могли б бути основою вивчення впливу факторів справедливості на економічні наслідки, а також оцінки ефективності державної політики розподілу суспільних благ, доцільно уніфікувати підходи до вимірювання рівня задоволеності дотриманням прав за різними напрямками взаємодії у суспільстві, що і є суттю справедливості. Перенесення морально-етичних і правових засад філософського, психологічного та соціологічного розуміння справедливості у площину економічних відносин потребує уточнення складових оцінювання, що на даний час є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні західні теорії справедливості розглядають її відносно окремої особистості. Тривалий час в економічній науці домінувала утилітаристська концепція, згідно з якою справедливість полягала у максимізації загальної корисності всіх членів суспільства. Значним досягненням у

дослідженні соціальної справедливості є робота Дж. Ролса (J. Rawls) [3], якою закладено фундаментальні засади аналізу справедливості шляхом урахування дотримання конституційних свобод. За таким підходом, мінімальним рівнем справедливості можна вважати дотримання базових прав людини, що сьогодні визнані світовою спільнотою у Загальній декларації людських прав [4].

Розвиваючи концепцію Дж. Ролса, нобелівський лауреат Дж. Стігліц (J. Stiglitz) відмітив, що в інтересах соціальної справедливості базові права повинні бути доповнені економічними правами. Він змістив акцент проблеми справедливості на рівність можливостей і звернув увагу на позитивний зв'язок між рівністю можливостей та економічною ефективністю: «Більша рівність можливостей означає, що країна буде краще використовувати свої основні людські ресурси, забезпечивши кожному умови для повного використання власного потенціалу. Підвищаться і ефективність, і справедливість розподілу» [5]. Дана концепція була підтримана і доведена до ієрархії прав і свобод, які треба забезпечувати для досягнення соціальної справедливості, російськими вченими Б.А. Ефимовим (B. Efimov) та Г.Г. Пироговим (G. Pirogov) [6].

У працях Д.С. Львова (D. Lvov) висунуто принципово нову концепцію справедливості. На його думку, досягти високого рівня справедливості неможливо без зміни основної парадигми існування, зокрема ролі суспільства у досягненні справедливості: «Прагнення до багатства і його символічного вираження — прагненням до високої якості життя, якої неможливо досягти індивідуально, не підвищуючи одночасно якості життя інших» [7]. Ця концепція узгоджується з концепцією соціально відповідальної держави, викладеної у працях О.А. Грішнкової (O. Hrishnova), зокрема в монографії [8].

Різні аспекти соціальної справедливості розглянуто також у працях інших вітчизняних вчених. Зокрема, Е.М. Лібанова (E. Libanova) розглядає справедливість як чинник узгодження короткострокових та довгострокових імперативів розвитку суспільства [9]. А.М. Гриненко (A. Hrynenko) вивчає «соціальну справедливість» в аспекті реалізації соціальної політики [10]. А.А. Гриценко (A. Hrytsenko) розглядає справедливість у контексті стійкого економічного розвитку, можливого на засадах поєднання ефективних відносин розподілу та взаємодії у суспільстві (концепція сумісно-розділеної діяльності) [9]. В.М. Новіков (V. Novikov) досліджує вплив функціональної концепції справедливості на поведінку людей і соціогуманітарний розвиток [11].

Сучасні трактування справедливості значною мірою відійшли від традиційних для утилітаристів поглядів щодо потреби максимізації загальної корисності. Демократичні цінності значною мірою є надбанням ліберальної економічної думки. У наукових дослідженнях вони втілюються у концепції сильної соціальної ролі держави через «дистрибутивну справедливість». Саме ця ідея, починаючи з праці Дж. Ролса становить сьогодні основу більшості удосконалених тлумачень справедливості. Точніше, об'єктом аналізу сьогодні уже є не справедливість як така, а фактори, які можна задіяти для формування комфортних стосунків у суспільстві, відчуття задоволеності як принципами справедливості, так і методами, якими вона забезпечується.

Іншою помітною особливістю сучасних концепцій справедливості є те, що жоден із авторів не конкретизує «сигнальних точок», після досягнення яких несправедливість стає не просто соціальним злом, а потужним деструктивним механізмом у економічних процесах. Задля зменшення негативних впливів несправедливості у різних її проявах, передусім надмірної нерівності доходів, гендерних, вікових та інших асиметрій у забезпеченні доступності суспільних благ, панівним є підхід дослідників

до аналізу регуляторного впливу держави на різних рівнях. При цьому дуже рідко дослідники пропонують чіткі механізми або інструменти впливу на нерівність.

З наведених ключових ідей аналізу справедливості, що сьогодні становлять основу оцінок нерівності доходів, очевидно, що більшість авторів оминають питання граничних меж несправедливості, визнаючи такими тільки ті, що суперечать правам людини. Інші ж принципи, що дають змогу справедливо розподіляти цінності вищого порядку, повинні визначатись кожним суспільством відповідно до принципів, погоджених на основі суспільного діалогу (договору), наприклад, у межах базового рівня справедливості гарантується право на працю, але встановлення справедливих пропорцій в оплаті праці з урахуванням її умов та кваліфікаційних вимог повинно відображати суспільну логіку розуміння справедливості в установленні меж нерівності доходів. Такі допустимі межі залежать не лише від фундаментальних економічних законів та об'єктивних суспільних потреб, а й від суб'єктивних оцінок справедливості, які не можуть бути визначені інакше, ніж шляхом соціологічних опитувань, що нині є узвичаєною практикою для мікрорівневого аналізу.

З огляду на викладене, **метою статті** є удосконалення методології оцінки соціальної справедливості та статистична апробація можливості її використання для аналізу ефективності державної політики розподілу на прикладі України та європейських країн зі сформованими залежностями результатів економічного розвитку та соціальної політики.

Науковою новизною даної роботи є розвиток методології оцінювання соціальної справедливості з обґрунтуванням її комплексного індикатора, що дає змогу врахувати вплив таких часткових складових, як дотримання базових прав людини та розподіл соціально-економічних надбань суспільства.

Виклад основного матеріалу. Беззаперечним на сьогодні є розуміння справедливості як дотримання базових прав людини, що забезпечує базовий, мінімально необхідний її рівень, за якого можлива безконфліктна взаємодія у суспільстві. Такий підхід, крім ідей Дж. Ролса щодо обов'язкового гарантування прав і соціальної підтримки найвразливіших верств населення, визнаний людством в одному з основних міжнародних документів [4]. Проте такий рівень соціальної справедливості уже не відповідає сучасній ролі держави та вимогам до неї з боку суспільства. Тому ще одним компонентом оцінки має бути характеристика дистрибутивної справедливості у доступності благ вищого рівня — соціальні та економічні надбання певного суспільства, що перевищують мінімально необхідний «пакет» соціальних гарантій держави, базовий рівень її соціальної відповідальності. До вивчення цієї складової у науковій літературі немає загальноприйнятих підходів. Для прикладу, Дж. Стігліц [5] пише про доповнення базових прав економічними, але їх уточнення не наводить.

У зв'язку з цим варто визначати рівень соціальної справедливості на основі агрегатного індексу, побудованого з урахуванням розмежування суспільних відносин за рівнем відповідальності держави щодо благополуччя своїх громадян. Складові часткових індексів, врахованих у загальному індексі соціальної справедливості (ICC), характеризують рівень дотримання базових прав та свобод людини, гарантованих державою, і справедливість розподілу економічних та соціальних надбань суспільства понад ті, що забезпечує держава:

$$ICC = \alpha \left(\sum_{i=1}^n I_{pi} / n \right) + \beta \left(\sum_{j=1}^m I_{Hj} / m \right) \quad (1)$$

де ISS — індекс соціальної справедливості; I_{π} — індекс доступності базових прав; I_n — індекс справедливості розподілу економічних і соціальних надбань; α — вага часткового індексу доступності базових прав; β — вага часткового індексу справедливості розподілу економічних і соціальних надбань; n, m — кількість складових оцінки у відповідних часткових індексах.

Сума ваги часткових індексів α і β дорівнює одиниці. Їх співвідношення підлягає коригуванню і може встановлюватися в результаті наукових дискусій, переговорів соціальних партнерів на різних рівнях та іншим чином. Зокрема, можна скористатися досвідом побудови індексу глобальної конкурентоспроможності, коли для встановлення ваги часткових індексів враховують етапи економічного розвитку країн: велика питома вага надається складовим, важливішим для поточного етапу економічного розвитку певної країни. Наприклад, для країн із дуже високим рівнем людського розвитку α може бути значно меншим за β , адже переважно базових прав і свобод у цих країнах дотримуються, і навпаки.

Способи розрахунку часткових індексів ISS залежно від завдань дослідження можуть бути різними. Зокрема, для ранжування і визначення ISS у межах певного діапазону забезпечення справедливості в європейських країнах найбільш прийнятним є підхід, за якого еталоном є максимальне значення конкретної компоненти оцінювання суспільної справедливості:

$$I_{\pi i} = \frac{Q_{fi} - Q_{\min i}}{Q_{\max i} - Q_{\min i}} \quad (2); \quad I_{nj} = \frac{Q_{fj} - Q_{\min j}}{Q_{\max j} - Q_{\min j}} \quad (3)$$

де Q_{fi} , Q_{fj} — фактичні значення окремих складових часткових індексів; $Q_{\min i}$, $Q_{\min j}$ — мінімальні значення окремих складових часткових індексів; $Q_{\max i}$, $Q_{\max j}$ — максимальні значення окремих складових часткових індексів.

Однак, якщо у складі часткових компонентів справедливості є стимулятори та дестимулятори, їх нормалізацію здійснюють за різними формулами: (4) для стимуляторів та (5) для дестимуляторів. Нижче приклад наведено для субіндексу доступності базових прав, аналогічно розрахунок здійснюється для розподілу соціальних надбань:

$$I_{\pi i}^{+} = \frac{Q_{fi} - Q_{\min i}}{Q_{\max i} - Q_{\min i}} \quad (4); \quad I_{\pi i}^{-} = \frac{Q_{\max i} - Q_{fi}}{Q_{\max i} - Q_{\min i}} \quad (5)$$

На рис. 1. показано деякі складові часткових індексів, що можуть бути використані для оцінювання соціальної справедливості. Компоненти оцінки справедливості у доступності базових прав та свобод формувалися на основі Загальної декларації прав людини. Вони можуть бути визначені на основі статистичних даних різних міжнародних і національних досліджень, принаймні, в аспекті порушень, виявлених міжнародними моніторинговими організаціями. Склад компонентів оцінки справедливості розподілу економічних і соціальних надбань є продовженням концепції дистрибутивної справедливості в аналізі справедливості розподілу суспільних благ чи доступу до них. Деякі індикатори цього часткового індексу доцільно доповнювати даними, отриманими в результаті соціологічних обстежень різних об'єктів дослідження, що хоч і ускладнює розрахункові процедури, але дає змогу точніше виявляти чутливість суспільства до регуляторних дій у державній політиці розподілу.

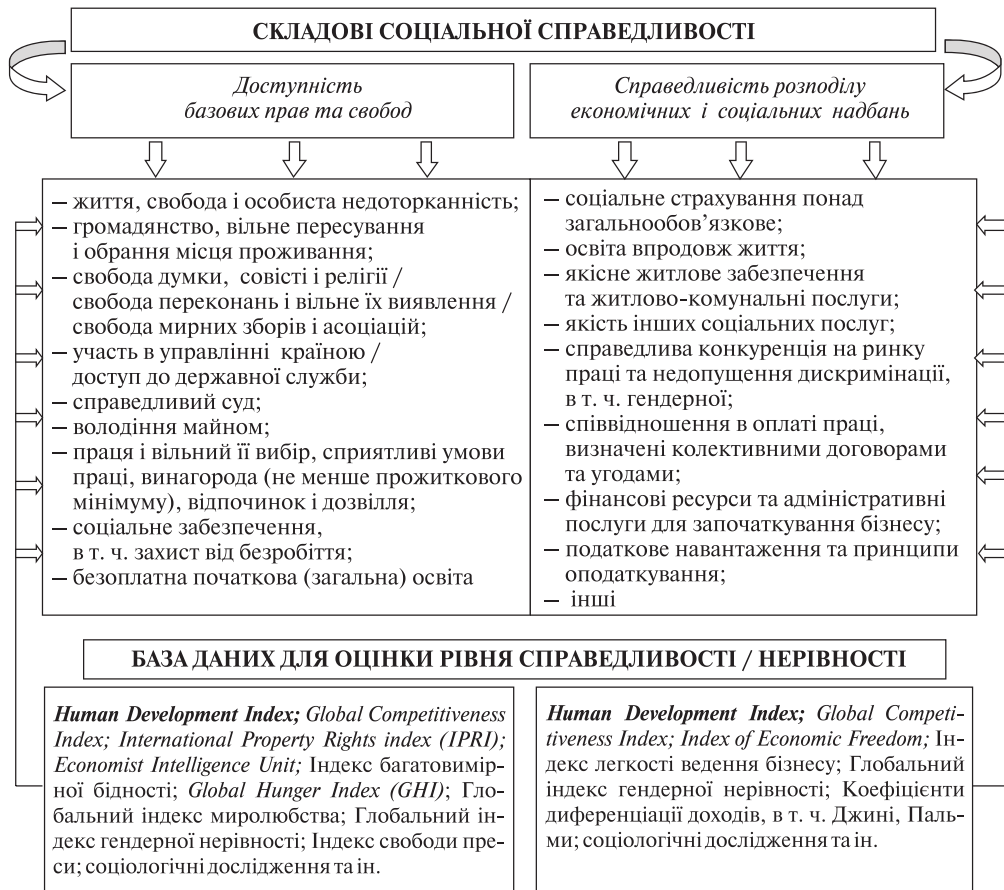

Рис. 1. Компоненти соціальної справедливості та інформаційна база її оцінювання

Джерело: розробка авторів.

Для експрес-аналізу справедливості, якщо за мету ставиться не абсолютно точне відтворення суспільного сприйняття дотримання прав, а виявлення загальних закономірностей і міжнародних відмінностей в управлінні людськими ресурсами, інформаційною базою розрахунку можуть бути складові загальновідомих індексів, наведені на рис. 1. Точніша оцінка рівня справедливості потребує масштабних соціологічних опитувань за частиною часткових індикаторів.

У даній роботі аналіз та порівняння якості державної політики розподілу у різних Європейських країнах здійснено на основі спрощеного методологічного підходу – без соціологічних опитувань і врахування їх результатів. Комплекс складових ІСС трансформовано відповідно до цілей дослідження, подальший аналіз виконано на основі складу індикаторів, що достатньо повно ілюструють основні компоненти соціальної справедливості державних механізмів розподілу. Необхідні компоненти, з урахуванням логіки розподілу індикаторів за напрямками відповідальності держави (мінімально необхідні гарантії справедливості та розподіл додаткових соціально-економічних благ), виділено зі складових Індексу глобальної конкурентоспроможності (ІГК) – вони, разом із позначеннями за відповідним блоком оцінки конкурентоспроможності, наведені в табл. 1.

Таблиця 1. Складові соціальної справедливості (за ІГК)

Складові ІСС	Доступність базових прав та свобод	Складові ІСС	Справедливість розподілу економічних і соціальних надбань
1.01	Право власності	1.10	Ефективність правової системи в урегулюванні суперечок
1.05	Хабарі та неофіційні платежі	2.01	Якість загальної інфраструктури
1.06	Незалежність судової системи	5.01	Охоплення населення середньою освітою
1.16	Надійність роботи правоохоронних органів	5.02	Охоплення населення вищою освітою
4.03	Захворюваність на туберкульоз	5.03	Якість системи освіти
4.05	Поширеність ВІЛ	5.08	Підвищення кваліфікації персоналу
4.07	Дитяча смертність	7.01	Співпраця у відносинах працівник – працедавець
4.08	Середня очікувана тривалість життя	7.02	Гнучкість при встановленні зарплатні
4.09	Якість початкової освіти	7.05	Вплив оподаткування на бажання працювати
4.10	Охоплення населення початковою освітою	7.06	Оплата праці та продуктивність
		7.10	Частка жінок у робочій силі
		8.01	Наявність фінансових послуг
		8.02	Доступність фінансових послуг

Джерело: складено авторами на основі даних Global Competitiveness Report [12].

Вибір країн ЄС для порівняння ефективності дистрибутивної політики в соціально-економічній сфері здійснено за методикою, викладеною в одній із попередніх наших робіт [13]. Аналіз ефективності механізмів регуляторного впливу виконано на прикладі двох груп країн із чітко окресленими та сформованими тенденціями економічного та соціального розвитку:

- *група 1* – країни, які за високого податкового навантаження мають ВНД на душу населення вище середнього та нерівність доходів нижче середньої;
- *група 2* – країни, які за низького податкового навантаження мають ВНД на душу населення нижче за середній та нерівність доходів вище за середню.

Для групування країн використано дані міжнародних звітів *2016 Index of Economic Freedom* [14] та *Human Development Report 2016* [15], за якими середній ВНД на душу населення становить 35517 дол США, середній рівень нерівності – 16,2 %, а середнє податкове навантаження – 35,1 %.

На підставі попереднього аналізу до групи 1, де соціально-економічна ефективність за названими критеріями є вищою за середню в ЄС, належать: Фінляндія, Нідерланди, Швеція, Бельгія, Данія, Люксембург, Німеччина. До групи 2 (соціально-економічна ефективність нижча за середню в ЄС) увійшли: Естонія, Португалія, Литва, Латвія, Польща, Болгарія, Греція, Хорватія, Румунія. Рівень соціальної справедливості у цих групах країн порівняно з рівнем в Україні.

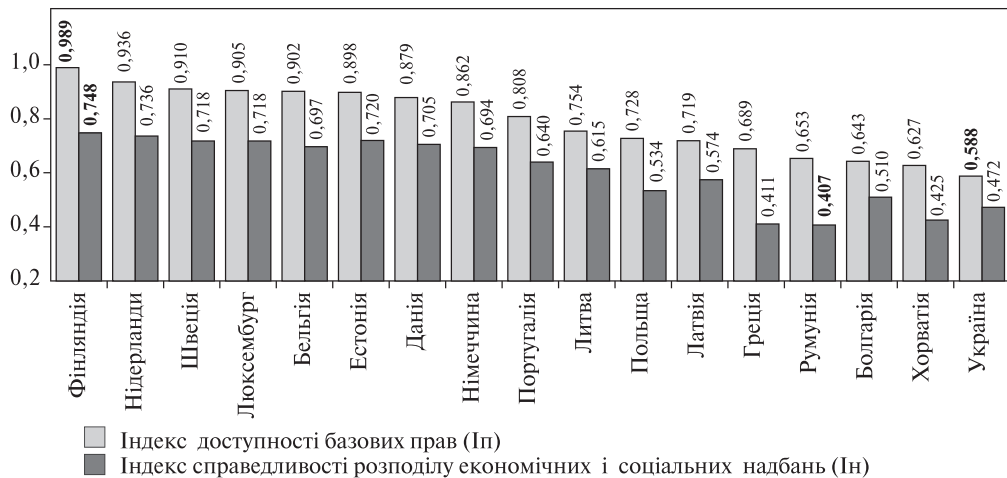

Рис. 2. Часткові індекси ІСС в Україні та країнах ЄС у 2016 р.

Джерело: побудовано авторами на основі даних *Global Competitiveness Report* [12].

Розрахунок часткових індексів ІСС здійснено за формулами (2, 3) з попередньою нормалізацією значень факторів за формулами (4, 5), адже серед складових часткових індексів наявні дестимулятори, а саме: «Дитяча смертність», «Захворюваність на туберкульоз», «Поширеність ВІЛ» (табл. 1). Мінімальні ($Q_{\min}$) та максимальні ($Q_{\max}$) значення складових часткових індексів вибрано з показників 138 країн, включених у *Global Competitiveness Report 2016–2017* [12].

Результати розрахунку часткових індексів проілюстровані на рис. 2. Як бачимо, найвищий рівень обох субіндексів має Фінляндія, найгірший стан доступності базових прав спостерігається в Україні, а найменша справедливість у розподілі економічних та соціальних надбань — у Румунії.

Сьогодні уже очевидним є те, що навіть у межах ЄС існують суттєві відмінності в сприйнятті та суспільній підтримці ідей соціальної відповідальності держави, особливо щодо її спрямованості за окремими векторами державного регулювання процесів розподілу. Це підтверджують і отримані нами результати (рис. 2). В основу даного дослідження покладено переконання, що реалії розвитку соціально-економічних систем не можуть нівелювати ідеї забезпечення соціально справедливого середовища життя та праці в певній країні. Проте апробовані тривалою практикою суспільних відносин відмінні для різних країн межі, за якими відносини сприймаються як такі, що порушують справедливість, вимагають наближення методології оцінки справедливості до властивих певному суспільству принципів взаємодії, особливо в площині відносин із державою. Тому, розрахунок рівня соціальної справедливості ми виконали з урахуванням різних підходів до розуміння ролі держави:

- акцент на соціальній підтримці та обов'язковому гарантуванні лише базових прав;
- більша вагомість складової, що характеризує ефективність зусиль у дистрибуції додаткових благ. У цьому випадку припущено, що в сучасному світі базовий блок має бути гарантований безумовно і не потребує встановлення високої вагомості в інтегральному показнику, а розраховується лише з формально-моніторинговими цілями.

З огляду на викладене, ІСС розраховано за чотирма різними варіантами значень вагових коефіцієнтів:

1) без урахування вагомості окремих факторів, із припущенням однакової важливості кожної складової та з визначенням ІСС за методом середньої арифметичної простої;

2) за умови рівної важливості обох блоків індикаторів соціальної справедливості ($\alpha = \beta = 0,5$);

3) з більшою вагомістю дотримання базових прав людини ($\alpha = 0,7$; $\beta = 0,3$);

4) з більшою вагомістю справедливості у розподілі соціально-економічних надбань суспільства ($\alpha = 0,3$; $\beta = 0,7$) (табл. 2).

За всіма варіантами розрахунку простежується лідерство семи країн, які вирізняються найвищою економічною результативністю та найменшою нерівністю розподілу доходів. Однак нетиповим прикладом високої соціальної справедливості за нижчих офіційних економічних успіхів є досвід гарантування прав громадян та політики розподілу в Естонії – її значення за всіма способами розрахунку знаходяться практично на рівні Швеції. Таке суттєве випередження якості державного регулювання відносин розподілу може бути ознакою економіки, яка швидко зростає і в якій створена ефективна державна інфраструктура підтримки та стимулювання розвитку громадян, залучення їх до активної участі в суспільних процесах. Найімовірніше це призведе до лідерських позицій і в інших макроекономічних показниках, формування яких має лаговий ефект.

Таблиця 2. Індекс соціальної справедливості для України та країн ЄС, 2016 р.

Група	Країна	ІСС			
		Без врахування вагових коефіцієнтів	$\alpha = 0,5$; $\beta = 0,5$	$\alpha = 0,7$; $\beta = 0,3$	$\alpha = 0,3$; $\beta = 0,7$
1	Фінляндія	0,853	0,869	0,917	0,820
	Нідерланди	0,823	0,836	0,876	0,796
	Швеція	0,802	0,814	0,852	0,776
	Бельгія	0,786	0,800	0,841	0,759
	Данія	0,781	0,792	0,827	0,757
	Люксембург	0,799	0,812	0,849	0,774
	Німеччина	0,767	0,778	0,812	0,745
2	Естонія	0,797	0,809	0,844	0,774
	Португалія	0,713	0,724	0,758	0,690
	Литва	0,675	0,684	0,712	0,656
	Латвія	0,637	0,646	0,675	0,617
	Польща	0,618	0,631	0,670	0,592
	Болгарія	0,568	0,576	0,603	0,550
	Греція	0,532	0,550	0,605	0,494
	Хорватія	0,513	0,526	0,566	0,486
	Румунія	0,514	0,530	0,579	0,480
Україна		0,522	0,530	0,553	0,507

Джерело: складено авторами на основі даних *Global Competitiveness Report* [12].

Таблиця 3. Розрахунок ІСС на основі складових ІГК для України та Фінляндії

Складові ICC	Q _{max}	Q _{min}	Q _f		Часткові індекси соціальної справедливості	
			Фінляндія	Україна	Фінляндія	Україна
Доступність базових прав та свобод					I _{pi}	
1.01	6,50	1,60	6,50	3,00	1,000	0,286
1.05	6,80	1,90	6,80	2,90	1,000	0,204
1.06	6,70	1,10	6,70	2,30	1,000	0,214
1.16	6,80	1,90	6,80	3,50	1,000	0,327
4.03	852,00	0,90	5,60	94,00	0,994	0,891
4.05	25,20	0,00	0,10	1,20	0,996	0,952
4.07	87,10	1,50	1,90	7,70	0,995	0,928
4.08	84,00	49,70	81,10	71,20	0,915	0,627
4.09	6,70	2,00	6,70	4,40	1,000	0,511
4.10	100,00	37,70	99,40	96,20	0,990	0,939
Справедливість розподілу економічних і соціальних надбань					I _{pi}	
1.10	6,20	1,60	5,70	2,80	0,891	0,261
2.01	6,50	1,60	6,10	3,60	0,918	0,408
5.01	164,80	22,40	145,50	99,20	0,864	0,539
5.02	110,20	0,80	88,70	82,30	0,803	0,745
5.03	6,20	2,00	5,70	4,00	0,881	0,476
5.08	5,70	2,20	5,40	3,70	0,914	0,429
7.01	6,20	2,50	5,20	4,20	0,730	0,459
7.02	6,20	2,20	2,20	4,90	0,000	0,675
7.05	6,30	2,20	3,30	3,00	0,268	0,195
7.06	5,60	2,10	4,80	4,40	0,771	0,657
7.10	1,11	0,22	0,97	0,83	0,843	0,685
8.01	5,70	2,10	5,50	3,00	0,944	0,250
8.02	6,00	2,30	5,60	3,60	0,892	0,351
ICC (без урахування вагових коефіцієнтів)					0,853	0,522
ICC (α = 0,5; β = 0,5)					0,869	0,530
ICC (α = 0,7; β = 0,3)					0,917	0,553
ICC (α = 0,3; β = 0,7)					0,820	0,507

Джерело: складено авторами на основі даних *Global Competitiveness Report* [12].

Водночас, як видно з табл. 2, жодна з країн не має ідеальних соціально справедливих умов для життя населення та економічного розвитку. Навіть Фінляндія з її очевидним лідерством має резерви удосконалення дистрибутивної політики держави, передусім щодо розподілу тих суспільних благ, які прибічники теорії справедливості та основні нормативні акти у дотриманні прав людини не визнають обов'язковими для гарантування державою (враховано в індикаторах доступності базових прав і свобод).

Фактично в усіх досліджуваних країнах прослідковується ще одна закономірність: ІСС є набагато вищим за умови врахування вищої вагомості складових блоку «Доступність базових прав та свобод». Даний факт свідчить про те, що навіть у розвинених країнах ЄС державне управління спрямоване більшою мірою на підтримку мінімальних соціальних стандартів і забезпечення основних прав та свобод громадян. Такий вектор державного регулювання соціально-економічної сфери значно переважає орієнтацію на забезпечення ефективної дистрибутивної політики щодо інших аспектів життя, які мають радше стимулювальний, а не підтримувальний вплив на суспільство.

З метою виявлення резервів удосконалення регуляторних механізмів забезпечення соціальної справедливості здійснено детальніший розрахунок ІСС України та Фінляндії – країни, що посідає позиції лідера серед країн ЄС за частковими індексами ІСС (табл. 3).

Порівняння фактичних значень (Q_f) складових часткових індексів України та Фінляндії засвідчує суттєву відмінність політики розподілу цих двох країн. Як бачимо з табл. 3, п'ять із десяти часткових індексів доступності базових прав (I_{Π}) у Фінляндії досягли максимального значення і дорівнюють 1, а в Україні чотири показника не досягають навіть відмітки 0,5. Це означає, що у нас є значні резерви покращення ситуації з правом власності, якістю судової та правоохоронної системи. Водночас, в разі нижче значення часткових індексів наявності і доступності фінансових послуг в Україні порівняно з Фінляндією підтверджує зв'язок рівня справедливості середовища ведення бізнесу з економічними успіхами країн. Тож і в цьому напрямі в Україні є резерви зростання.

Звичайно, повне уявлення про ефективність державних програм забезпечення справедливості (в т. ч. справедливого розподілу доходів), можна скласти тільки на основі опрацювання більшого масиву інформації, наприклад, соціологічних оцінок задоволеності частковими аспектами справедливості. Але те, що відповідальність та ефективність держави у справедливому розподілі суспільних благ є ключовим рушієм побудови ефективної соціальної економіки – незаперечний факт. У зв'язку з цим автори підтримують ідею сильної держави у регулюванні соціальних процесів на відміну від ідей «мінімальної держави» з її втручанням виключно у чітко окреслені аспекти відносин, наприклад, дотримання «права на життя, на свободу, на власність» (J. Hospers) [16]. Для досягнення соціальної справедливості необхідно комплексно використовувати інструменти державного та договірної регулювання, що наведені на рис. 3.

Отже, саме соціально орієнтовані концепції справедливості із гнучким державним регулюванням податковими, монетарними, іншими важелями державного впливу на ринок праці, освітніх послуг, розподіл доходів і інших благ є тим вектором розвитку, ефективність якого доведена соціально-економічними успіхами розвинених країн.

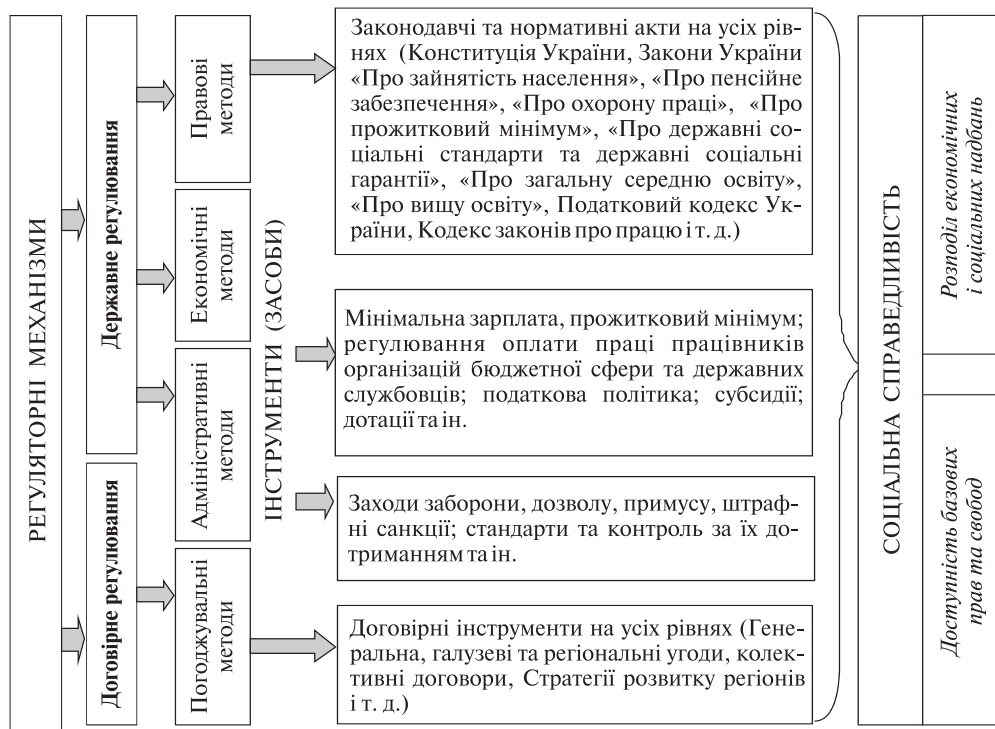

Рис. 3. Регуляторні механізми забезпечення соціальної справедливості

Джерело: розробка авторів.

Висновки. Теорія справедливості на сьогодні має багато послідовників та аргументів її прикладної спроможності. Поєднуючи фундаментальні засади теорії справедливості та сучасні інструменти оцінки її окремих факторів, автори пропонують удосконалити вимірювання справедливості на основі агрегатного індексу, складові якого обумовлені логікою розуміння справедливості. По-перше, він обов'язково враховує дотримання базових прав людини у вигляді мінімальних соціальних стандартів гарантування рівня життя. По-друге, оскільки людський розвиток зумовлює прагнення до вищого рівня справедливості, другою складовою є індекс, що дає змогу вимірювати досягнутий рівень справедливості у процесах розподілу відносно «еталонних» показників найбільш справедливих та успішних країн або будь-яких інших порівнюваних соціальних груп. Здійснені розрахунки рівня соціальної справедливості за обґрунтованою у цій роботі методикою дають підстави для висновків про теоретичну та прикладну застосовність цього інструментарію оцінки, оскільки за всіма підходами до встановлення вагових коефіцієнтів часткових індексів підтверджено лідерство країн, що мають найбільші досягнення в економічній та соціальній сфері. Показано, що індекс соціальної справедливості повною мірою характеризує якість соціального середовища формування економічних інтересів у суспільстві на основі врахування ефективності обох процесів, визначальних для сприйняття суспільних відносин як соціально справедливих: дотримання фундаментальних прав, а також забезпечення ефективності відносин розподілу соціально-економічних надбань. Важливим прикладним аспектом вимірювання соціальної справедливості є можливість

виявлення резервів на основі порівнянь з лідером за інтегральним та частковими індексами. Здійснені нами порівняння дають змогу визначити «відставання» від лідера (у дослідженій групі країн — Фінляндія) та резерви покращення кожної складової забезпечення справедливості відносно еталонного значення (1,0), на основі чого можна обґрунтовувати вибір пріоритетних напрямів дотримання базових прав людини та удосконалення відносин розподілу у суспільстві.

Розуміння справедливості апіорі обтяжене суб'єктивними факторами, але в цивілізованому світі потреба забезпечення хоча б базової справедливості у вигляді безумовного гарантування та виконання прав людини не викликає сумнівів. Співвідношення вагомості двох субіндексів, як і методика їх розрахунку, є принциповою пропозицією авторів, яка потребує продовження робіт, у тому числі у наукових працях колег, зацікавлених у дослідженнях справедливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. UN General Assembly (2007). Resolution No 62/10 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/62/10 (дата звернення: 15.02.2018).
2. International Labour Organization (2008). ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/mission-and-objectives/WCMS_099766/lang--en/index.htm (дата звернення: 15.02.2018).
3. Rawls J.A. Theory of Justice. — Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 1971. — 607 p.
4. UN General Assembly, (1948). Universal declaration of human rights [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.jus.uio.no/lm/un.universal.declaration.of.human.rights.1948/portrait.a4.pdf> (дата звернення: 15.02.2018).
5. Stiglitz J.E. The Roaring Nineties: Seeds of Destruction Hardcover. — London: Penguin, 2003. — 389 p.
6. Пирогов Г., Ефимов Б. Социальная справедливость в экономике и социологии // Золотой Лев. — № 129—130 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.zlev.ru/129/129_4.htm (дата звернення: 15.02.2018).
7. Львов Д.С. Справедливость и духовный мир человека // Политический журнал. — 2007. — № 7. — С.16—28.
8. Грішнова О.А., Мішук Г.Ю., Олійник О.О. Соціальна відповідальність у трудових відносинах: теорія, практика, регулювання ризиків. — Рівне, 2014. — 216 с.
9. Сталій людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь / кер. авт. колективу Е.М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. — Умань: Візаві, 2012. — 412 с.
10. Гриненко А.М. Соціальна справедливість як ключовий принцип у реалізації соціальної політики держави // Наукові праці [Чорноморського державного університету ім. П. Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Педагогіка. — 2009. — Т. 112, Вип. 99. — С. 104—107. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduped_2009_112_99_19 (дата звернення: 15.02.2018).
11. Новіков В.М., Семенов В.В. Досягнення справедливості як умова соціогуманітарного розвитку // Демографія та соціальна економіка. — 2013. — № 2. — С. 40—49. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2013.02.040>.
12. WEF (2016—2017). Global Competitiveness Report [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport-2016-2017_FINAL.pdf (дата звернення: 15.02.2018).
13. Mishchuk H., Samoliuk N., Bilan Y. Income inequality and its consequences within the framework of social justice // Problems of Sustainable Development Journal. — 2018. — № 2.
14. IEF (2016). Index of Economic Freedom [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.heritage.org/index/pdf/2016/book/index_2016.pdf (дата звернення: 15.02.2018).

15. UNDP (2016). Human Development Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf (дата звернення: 15.02.2018).
16. Hospers J. The libertarian manifesto. Morality in Practice. – 2003. – P. 21–27.

REFERENCES

1. Resolution No. 62/10 (2007). UN General Assembly. *un.org*. Retrieved from http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/62/10.
2. ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization (2008). International Labour Organization. *ilo.org*. Retrieved from http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/mission-and-objectives/WCMS_099766/lang--en/index.htm
3. Rawls, J.A. (1971). Theory of Justice. *Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press*.
4. Universal declaration of human rights (1948). UN General Assembly. *jus.uio.no*. Retrieved from <http://www.jus.uio.no/lm/un.universal.declaration.of.human.rights.1948/portrait.a4.pdf>
5. Stiglitz, J.E. (2003). The Roaring Nineties: Seeds of Destruction Hardcover. *Allen Lane/Penguin; London*, 389.
6. Pirogov, G., & Efimov, B. Sotsialnaya spravedlivost v ekonomike i sotsiologii [Social Justice in Economics and Sociology]. *Zolotoy Lev - Golden Lion*, 129-130. *zlev.ru*. Retrieved from http://www.zlev.ru/129/129_4.htm [in Russian].
7. Lvov, D.S. (2007). Spravedlivost i duhovnyiy mir cheloveka [Justice and the spiritual world of man]. *Politicheskii jurnal - Political magazine*, 7 [in Russian].
8. Hrishnova, O.A., Mishchuk, H.Yu., & Oliynyk, O.O. (2014). *Sotsialna vidpovidalnist u trudovykh vidnosynakh: teoriia, praktyka, rehuliuivannia ryzykiv [Social responsibility in labor relations: theory, practice, risk management]*. Rivne : NUVHP [in Ukrainian].
9. Libanova, E.M. (Eds.). (2012). *Staliy liudskiy rozvytok: zabezpechennia spravedlyvosti [Sustainable Human Development: Ensuring Justice]* Instytut demografii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy. Uman : Vizavi [in Ukrainian].
10. Hrynenko, A.M. (2009). Sotsialna spravedlyvist yak kluchovyi pryntsyp u realizatsii sotsialnoi polityky derzhavy [Social justice as a key principle in implementing social policy of the state]. Scientific works Black Sea State University named after. P. Tombs of the complex «Kyiv-Mohyla Academy», 112 (99), 104-107 *nbuv.gov.ua*. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduped_2009_112_99_19 [in Ukrainian].
11. Novikov, V.M. (2013). Dosiahnennia spravedlyvosti yak umova sotsiohumanitarnoho rozvytku [Achievement of justice as a condition of socio-human development]. *Demografiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 2, 40-49. – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2013.02.040> [in Ukrainian].
12. Global Competitiveness Report 2016-2017 (2017). WEF. *weforum.org*. Retrieved from: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitiveness_Report2016-2017_FINAL.pdf [in English].
13. Mishchuk, H., Samoliuk, N., & Bilan, Y. (2018). Income inequality and its consequences within the framework of social justice. *Problems of Sustainable Development Journal*, 2.
14. Index of Economic Freedom (2016). IEF. *heritage.org*.: Retrieved from http://www.heritage.org/index/pdf/2016/book/index_2016.pdf.
15. Human Development Report (2016). UNDP. *hdr.undp.org*. Retrieved from: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf.
16. Hospers, J. (2003). The libertarian manifesto. *Morality in Practice*, 21-27.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2018.

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.073>

УДК 377:005.2

JEL CLASSIFICATION: I21, I29

В.М. НОВІКОВ

д-р екон. наук, проф.

Інститут демографії та соціальних

досліджень ім. М.В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: valery.economy@ukr.net

БЮДЖЕТНИЙ РИЗИК: ЗМІСТ ТА РЕГУЛЮВАННЯ У СОЦІАЛЬНІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ

Стаття присвячена питанням економічного розвитку соціальної інфраструктури. Проаналізовано ризики бюджетної системи, з якими стикається економіка соціальних закладів. Розглядаються питання трансферної політики і завдання переходу на удосконалені цінові механізми реалізації послуг. Охарактеризовано розвиток науки ризикології, яка знаходиться на етапі становлення. Відзначено, що ще недостатньо розроблені теоретичні положення і методи оцінки бюджетного ризику. Надано трактовку ризику як бюджетної дефініції. Сформульовано предмет і суб'єкт бюджетного ризику, що забезпечує раціональний підхід до регулювання процесу бюджетування на договірній контрактній основі.

Обґрунтовано, що недоліки фінансової практики місцевого самоврядування пов'язані з не визначенням інституціональних механізмів бюджетування. Трансфертна політика формується без застосування поняття «бюджетної послуги», що призводить до неконтрольованого використання коштів. Бюджетна послуга як фінансова категорія має стати основним елементом планування фінансових ресурсів на місцевому рівні і формування на цій основі державного замовлення на надання бюджетних послуг. Державне замовлення повинно орієнтуватись на державні соціальні стандарти та гарантії, соціальні норми і нормативи споживання послуг. Методологія формування державного замовлення передбачає вартісну оцінку бюджетної послуги. Викладено формалізовані методи визначення цін на бюджетні послуги як інструмент формування державного замовлення.

Проаналізовано державний пакет бюджетної послуги в системі охорони здоров'я і визначено необхідність його подальшого структурування. Детально висвітлена структура загальних витрат на охорону здоров'я в Україні, що може бути корисним для формування державного замовлення на бюджетні послуги, і де визначена усе більша роль недержавних витрат на медичне обслуговування населення. Запропоновано заходи з підвищення сталості місцевих бюджетів і забезпечення доступності бюджетних послуг.

Ключові слова: бюджетний ризик, державне завдання, бюджетна послуга, соціальна інфраструктура, трансферти, загальні витрати на охорону здоров'я.

В.Н. Новиков

д-р экон. наук, проф.

Институт демографии и социальных

исследований им. М.В. Птухи НАН Украины

01032, Украина, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60

E-mail: valery.economy@ukr.net

БЮДЖЕТНЫЙ РИСК: СОДЕРЖАНИЕ И РЕГУЛИРОВАНИЕ В СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЕ

Статья посвящена вопросам экономического развития социальной инфраструктуры. Проанализированы риски бюджетной системы, с которыми сталкивается экономика социальных учреждений. Рассмотрены вопросы трансферной политики и задачи перехода на усовершенствованные ценовые механизмы реализации услуг трансфертной политики. Охарактеризовано развитие науки рискологии, находящейся на этапе становления. Отмечено, что еще недостаточно разработаны теоретические положения и методы оценки бюджетного риска. Предоставлена трактовка риска как бюджетной дефиниции. Сформулированы предмет и субъект бюджетного риска, что обеспечивает рациональный подход к регулированию процесса бюджетирования на договорной контрактной основе.

Обосновано, что недостатки финансовой практики местного самоуправления связаны с неопределённостью институциональных механизмов бюджетирования. Трансфертная политика формируется без использования понятия «бюджетной услуги», что приводит к неконтролируемому использованию средств. Бюджетная услуга как финансовая категория должна стать основным элементом планирования финансовых ресурсов на местном уровне и формирования на этой основе государственного заказа на оказание бюджетных услуг. Государственный заказ должен ориентироваться на государственные социальные стандарты и гарантии, социальные нормы и нормативы потребления услуг. Методология формирования государственного заказа предусматривает стоимостную оценку бюджетной услуги. Изложены формализованные методы определения цен на бюджетные услуги как инструмент формирования государственного заказа.

Проанализирован государственный пакет бюджетной услуги в системе здравоохранения и определена необходимость его дальнейшего структурирования. Подробно освещена структура общих расходов на здравоохранение в Украине, что может быть полезным для формирования государственного заказа на бюджетные услуги, где определена возрастающая роль негосударственных расходов на медицинское обслуживание населения. Предложены меры по повышению устойчивости местных бюджетов и обеспечения доступности бюджетных услуг.

Ключевые слова: бюджетный риск, государственное задание, бюджетная услуга, социальная инфраструктура, трансферты, общие расходы на здравоохранение.

V.M. Novikov

Dr. Sc. (Economics), Prof.

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies

of the National Academy of Sciences of Ukraine

01032, Ukraine, Kyiv, blvd Taras Shevchenko, 60

E-mail: valery.economy@ukr.net

THE BUDGET RISK: MEANING AND REGULATION IN SOCIAL INFRASTRUCTURE

The article is devoted to the issues of economic development of social infrastructure. The risks of the budget system faced by the economy of social institutions are analyzed. The problems of transition to improved price mechanisms for the implementation of services and of transfer policies and are considered. The development of the science of riskology, which is currently in a formative state, is characterized. It is noted that theoretical positions and methods of estimating budgetary risk have not been developed yet. The interpretation of risk as a budget system is given. The object and the subject of budgetary risk are formulated, which provides a rational approach to regulating the budgeting process on a contractual basis.

It is substantiated that the shortcomings in the financial practice of local self-government are connected with the uncertainty of the institutional mechanisms of budgeting. Transfer policy is formed without using the concept of "budgetary services", which leads to uncontrolled use of funds. Budgetary service as a financial category should

become the main element of planning financial resources at the local level and the formation on this basis of a state order for the provision of budgetary services. The state order should be guided by the state social standards and guarantees, social norms and norms of consumption of services. The methodology of forming a state order provides for a cost estimate of the budgetary service. Formalized methods for determining prices for budgetary services as a tool for forming a state order for services are presented.

The state package of budgetary services in the health care system is analyzed and the need for its further structuring is determined. The structure of the total expenditure on health care in Ukraine is detailed, which can be useful for the formation of a state order for budgetary services and where the increasing role of non-government expenditures on medical services for the population is determined. Measures to increase the sustainability of local budgets and ensure the availability of budget services are proposed.

Keywords: budgetary risk, state task, budget service, social infrastructure, transfers, general health care expenditures.

Постановка і актуальність проблеми. Українська регіональна економіка проходить період глибокої трансформації. У найближчі роки доведеться здійснити докорінне оновлення механізму розвитку соціальної інфраструктури. Донині кошти, які держава передає на місцевий рівень для фінансування закладів соціальної інфраструктури, не набувають форми державного замовлення.

Завдяки Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні та Закону України «Про засади державної регіональної політики» одним із важливих нормативних інструментів ефективного фінансування місцевих бюджетів стає бюджетна послуга. Водночас у Бюджетному кодексі України категорія бюджетної послуги відсутня як завдання, що встановлює вимоги до якості, складу, умов, порядку та результативності надання послуг за рахунок державного бюджету. Фінансування бюджетних послуг повинно забезпечуватись на основі державного замовлення, яке формується як завдання на надання послуг за рахунок коштів бюджету.

Необхідно створити модель місцевого розвитку соціальної інфраструктури, у якій поєднати цільові настанови регіональної політики щодо соціальної інфраструктури з бюджетними ресурсами. Подальше використання субвенцій та інших трансфертів передбачає розвиток теоретичних основ бюджетної політики, де головне передовсім треба окреслити важливі дефініції, зокрема бюджетний ризик.

Аналіз досліджень. В економічній науці та у практиці господарської діяльності спостерігається гострий дефіцит досліджень теоретичних питань бюджетних ризиків, вартості державного замовлення та цін на послуги, які надають бюджетні заклади. У науковому плані питання ціни, нормативів і ефективності надання послуг розглянуто в контексті проблеми бюджетування, орієнтованого на результат, наприклад, у працях М.І. Кульчицького (M.I. Kul'chyts'kyj) [1] К.В. Павлюк (K.V. Pavliuk) [2]. З іншого боку, вартість бюджетних послуг висвітлена у дослідженнях, присвячених певним галузевим проблемам соціальної інфраструктури. Проте при цьому проаналізовано лише конкретні елементи, які частково утворюють вартість бюджетної послуги. Наприклад, А.В. Ломоносов (A.V. Lomonosov) розглядав заробітну плату як важливий компонент фонду оплати праці та фактор формування державного замовлення на педагогічні послуги [3]. В цілому опрацювання проблеми вартості бюджетних послуг поки не відповідає її соціально-економічному значенню і залишається слабо структурованим.

У зв'язку з цим **метою статті** є визначення поняття бюджетного ризику, дослідження транспарентності бюджетного процесу як однієї з основних передумов ефективного бюджетування, розгляд підходів до формування державного замовлення на

послуги на вартісній основі і межі, у яких складаються цінові параметри бюджетної послуги. Динаміка і структура витрат на послуги проаналізована на основі системи національних рахунків на прикладі медичних послуг.

Новизна. Запропоновано методологічну базу дослідження бюджетного ризику як одну з системних характеристик бюджетування у соціальній інфраструктурі і ціновий підхід до визначення вартості державного замовлення на послуги з метою подолання невизначеності функціонування соціальних галузей.

Виклад основного матеріалу. Бюджетні проблеми соціальної інфраструктури викликають пильну увагу експертів, особливо в умовах регіональної реформи. Питання дефіциту і бюджетної збалансованості закладів соціальної інфраструктури стають усе більш актуальними в умовах дії ризикованого механізму надання бюджетних трансфертів: дотацій, субвенцій, субсидій тощо. Проте проблематика бюджетних ризиків, які виникають у бюджетній системі, не досліджується в економічній теорії. Бюджетні ризики як наукова категорія не входять у предмет науки ризикології. Сучасна теорія ризиків розглядає ризик у фінансовій сфері як економічне явище, пов'язане з розвитком товаро-грошових відносин, конкуренцією учасників господарського процесу. Фінансовий ризик за сучасним теоретичним трактуванням виникає виключно у ході здійснення фінансового підприємництва або фінансових операцій і містить у собі імовірність втрат грошових ресурсів [4, с.128]. Недостатність такого підходу до категорії фінансового ризику очевидна з точки зору ризику як складного явища, що має багатоаспектну основу фінансово-бюджетних відносин.

Терміном фінанси означили поняття, пов'язане з системою грошових відносин і утворенням грошових ресурсів, що мобілізуються підприємствами і державою для виконання притаманних їм функцій. Оскільки обсяг грошових коштів як об'єкт розподілу є обмеженим, фінансові відносини є суперечливими. Під впливом цього фактору виникають невизначеності, що є джерелами ризиків, проявлених не тільки на децентралізованому рівні (на рівні суб'єктів господарювання різних форм власності і підпорядкованості), але й на централізованому, тобто на різних рівнях зведеного бюджету від державного і місцевих.

На підставі зазначеного можна сформулювати категорію ризику, тип якого визначений формуванням і виконанням бюджету на основі ряду принципів, в тому числі — ефективності та результативності, цільового використання коштів, справедливості, принципу публічності і прозорості. Бюджетний ризик — це ризик, який виникає при бюджетуванні або в ситуації подолання невизначеності вибору, пов'язаного з імовірністю відхилення бюджету від цільових бюджетних стандартів. Цей висновок корелює з теорією ризику, запропонованою американським економістом, лауреатом Нобелівської премії з економіки (1990) Г. Марковіцем, який вважав, що учасники фінансової та бюджетної діяльності мають на меті зниження невизначеності результату фінансово-бюджетного процесу, чого можна досягти лише за умови створення стабілізації доходної частини фінансового плану [5].

Державна бюджетна політика є частиною фінансової політики і за цілим рядом напрямів їй належить безумовний пріоритет. Державні фінанси активно використовуються у цілях соціального розвитку. Бюджет фінансує 48,7 % загальних витрат на охорону здоров'я і 83,3 % загальних витрат на освіту. Їх вплив на соціоекономічні і соціогуманітарні процеси визначений не тільки обсягами бюджетних коштів, залучених у соціальну інфраструктуру, але й адекватними формами і напрямками їх використання. Одним із них, що може забезпечити сталі еволюційні перетворення на територіальному рівні, є залучення недержавних закладів до надання послуг. За-

конодавство України допускає використання бюджетних коштів суб'єктами господарювання інших форм власності [6].

У ході господарських процесів виникають відхилення від бажаного результату і вимог, визначених державним контрактом (договором), який замовник укладає від імені держави. Вкрай слабка затребуваність причин і наслідків неефективності бюджетних процесів посилює скептичне ставлення до державної бюджетної політики та її теоретичних основ. Сталість бюджетів залежить від чіткого уявлення сутності бюджетних ризиків, які мають бути однозначно сприйняті учасниками суспільного діалогу з метою зменшення загроз функціонування державних і недержавних інститутів. У зв'язку з цим необхідно визначити, що є суб'єктом і об'єктом бюджетного ризику. Суб'єктом ризику у цьому випадку є бюджетні організації, а також комерційні і недержавні структури. Конфліктність ризику виявляється у різних аспектах: по-перше, як імовірність під час вибору реципієнта бюджетних коштів; по-друге, як невизначеність у ситуації господарювання. Комплексний підхід дає змогу визначити об'єкт бюджетного ризику. Останнім є державне замовлення як засіб державного регулювання процесу бюджетування шляхом формування на договірній (контрактній) основі якості та обсягів послуг, необхідних для забезпечення пріоритетних потреб держави і населення, розміщення державних контрактів на надання послуг серед бюджетних закладів і суб'єктів господарювання, незалежно від їх форми власності.

Заздалегідь визначений замовником економічний потенціал суб'єкту господарювання та заплановані і оцінені останнім кроки у господарській сфері можуть запобігти хибному витрачання бюджетних ресурсів і мінімізувати вплив функціональної дії ризиків на споживання послуг, яка характеризується регулятивними властивостями з деструктивними аспектами. Деструктивний аспект регуляторної функції найбільше проявлений у поширенні заміщення бюджетного механізму наданням послуг за ринковими формами і збільшенні обсягів платних послуг у балансі споживання домогосподарств. У загальних витратах на охорону здоров'я питома вага державних бюджетних витрат зменшилась з 52,2 % у 2012 р. до 44,8 % у 2016 р., домогосподарств — підвищилась відповідно з 40,2 % до 52,8 %. На послуги освіти частка державних бюджетних витрат у загальних витратах складає 85,9 % у 2016 р., домашніх господарств — 13,9 %. За певними видами освітніх послуг частка витрат домогосподарств дорівнює 40,5–51,9 % (на придбання інвентаря й обмундирування та на оплату підручників).

Масштаб ризику значною мірою залежить від національної бюджетної політики, яка характеризується ступенем відкритості бюджету. Недостатність вичерпаної та достовірної інформації, що є в наслідком непрозорості бюджету, створює передумови невизначеності і породжує ризики та конфліктність інтересів суб'єктів бюджетного процесу. Найпоширенішими ризиками в ситуації обмеженого доступу до бюджетної інформації є невідповідність доходів витратам, збитковість бюджетів різних рівнів; відхилення отриманого результату від очікуваного; ухвалення помилкових організаційних рішень, що трансформують деструктивну ризикову ситуацію в необхідність залучення небюджетних суб'єктів економічної діяльності у процес надання послуг.

Огляд прозорості бюджету, здійснений і опублікований Міжнародним бюджетним партнерством (*International Budget Partnership*), виявив великі прогалини щодо бюджетної інформації України. Проекти бюджету, оприлюднені виконавчою владою, містять тільки третину необхідних даних. Деякі взагалі не розроблено, інші розроблено для внутрішнього користування чи публіковано з запізненням. За останні п'ять років динаміка індексу відкритості бюджету в Україні мала негативну тенденцію: він

зменшився на 16 пунктів. Падіння рівня відкритості бюджету відбулось за рахунок трьох факторів: зниження повноти бюджетної пропозиції, відсутність публікації громадського бюджету, мінімальний обсяг інформації під час аудиторської перевірки виконання бюджету [7].

Залишаються невирішеними важливі питання, зокрема, щодо змістовного зв'язку системи державного стратегування з ефективністю управління державними фінансами, що знижує вплив урядових документів на досягнення фінансової прозорості як умови оцінки соціальних ризиків. Найбільшим недоліком є надлишкова технологічна спеціалізація стратегічних розробок на шкоду їх соціальній спрямованості, недостатнє залучення корпоративних структур та інститутів громадянського суспільства у процеси, що відбуваються на державному і місцевому рівні. У стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» лише формально згадана фінансова реформа, не визначено її напрями. Програмні тези бюджетної резолюції 2018–2020 рр. серед позитивних напрямів містять недостатньо обраховані й доведені положення, що формує додаткові бюджетні ризики для людського розвитку в середньостроковій перспективі. У механізмах досягнення соціальних показників помітна незатребуваність державного замовлення і його вартісної (цінової) компоненти. Поняття національного тарифу для оцінки послуг, застосоване в резолюції, не має всеохопного інституціонального контексту для бюджетної політики.

Державне регулювання соціального розвитку за допомогою цінового механізму визначення вартості послуг бюджетних закладів повинно виходити з того, що бюджет – особлива форма фінансових відносин для нормативного задоволення потреб усього населення і адміністративно-територіальних одиниць. Тому для практики бюджетного фінансування важливим є забезпечення рівномірного розвитку соціальної інфраструктури всієї території країни.

Для практики фінансування місцевого самоврядування такий стан речей це – невизначеність системи фінансування завдань на надання бюджетних послуг. Поняття «бюджетної послуги» немає поки чіткого економічного та юридичного трактування. У Бюджетному кодексі України визначення «бюджетної послуги» відсутнє. Водночас бюджетна послуга стає необхідним елементом планування місцевих бюджетів і регулювання діяльності закладів соціальної інфраструктури сучасного на теперішньому етапі реформ охорони здоров'я і освіти, які охоплюють великий обсяг соціально важливих послуг разом із послугами соціального забезпечення, культури, мистецтва, спорту. У ринкових умовах бюджетні послуги мають фінансуватись відповідно до державного замовлення, що є державним планом, і розміщуватись на договірній і конкурсній основі. Юридичний статус замовлення визначено у Законі України «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб» та у Господарському кодексі України [8, 9].

Попри введення в цих нормативних документах поняття «державного замовлення» суттєвих змін у системі планування надання послуг на основі договорів (контрактів) не відбулось. Дотепер у договорах не встановлюються вимоги до складу, якості, обсягу, умов, порядку надання бюджетних послуг. Фактично до виконання державного замовлення за рахунок бюджетних коштів не залучені організації недержавної або приватної форм власності. При цьому протягом 2017 р. обсяг невикористаних трансфертних ресурсів, накопичених на казначейських рахунках, збільшився у 3,85 раза.

Одна з причин недосконалості практики застосування інституту державного замовлення – відсутність адекватної системи критеріїв визначення і оцінки завдань. Нормативно-правова база і інструменти бюджетної політики недостатні для укладання

контрактів на надання послуг. Державне замовлення було визначене у двох Законах України: «Про поставки продукції для державних потреб», «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» [10, 11]. У них всі положення стосовно державного замовлення викладено стисло або формально, а вимоги до укладання завдань представлено переважно адміністративні: найменування, строки, реєстрація тощо [10].

В Україні неодноразово висловлювались пропозиції про доцільність зробити державне замовлення дійсним інструментом бюджетної політики. Це потребує поєднання цільових завдань державного замовлення з розрахунками фінансових нормативів надання бюджетних послуг, оцінкою потреб різних верств населення в обслуговуванні, з критеріями якості і кількості споживання послуг. Вимоги до якості і умов надання послуг за бюджетні кошти мають визначатись відповідно до стандартів якості. Вертикальна система формування процесу надання бюджетних послуг в її предметній формі представлена в законодавчих документах стосовно медичної реформи.

Зазначені положення певною мірою знайшли відображення у Законі України «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів», який прийнято з метою що передбачає реалізацію Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я, затверджену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 1013-р.

Перехід до бюджетування, орієнтованого на результат, передбачає формування завдань у вигляді цільових показників державного замовлення, яке містить вимоги до якості та умов надання бюджетних послуг. Важливе значення має орієнтація державного замовлення на соціальні стандарти та гарантії, соціальні норми і нормативи споживання послуг, кошти закладів охорони здоров'я недержавної форми власності та фізичних осіб – підприємців. У сфері медичного обслуговування населення державне замовлення повинно орієнтуватись на державні соціальні стандарти та гарантії, соціальні норми і нормативи споживання послуг. Сукупність згаданих проблем обумовлює розробку нових методичних підходів до процесу формування державного замовлення, спрямованих на розвиток регіональних ринків бюджетних послуг. Нормативи споживання послуг можуть визначатись на основі нормативно-правових актів. У сфері дошкільного виховання та загальної освіти вони визначені конституційними нормами її доступності та стандартами надання бюджетних послуг, які мають бути адекватними програмним завданням освітньої реформи. Аналогічним вбачається підхід до формування державного замовлення, який отримав соціальну форму гарантованого пакету медичного обслуговування. У складі пакету гарантій Міністерством охорони здоров'я України за законом щорічно затверджуватиметься соціальні норми, на основі яких визначатимуться фінансові нормативи. Запропоновані зміни дають змогу залучити до надання медичних послуг за рахунок бюджетних коштів заклади охорони здоров'я недержавної форми власності та фізичних осіб – підприємців. Така законодавча норма мабуть вперше однозначно допускає і стимулює передачу бюджетних коштів підприємницьким структурам, що має позитивно позначитись на якості надання послуг, у т. ч. медичних.

Нормативно-подушне фінансування закладів соціальної інфраструктури зумовлює необхідність суб'єктам бюджетного планування здійснювати розрахунок обсягів муніципальних завдань у сфері їхніх компетенцій. Загалом місцеві бюджетні асигнування на певну бюджетну послугу на середньостроковий період можна розрахувати як добуток кількісного нормативу надання послуг та контингенту споживачів:

$$O_i = H_i^0 \times N_i, \quad (1)$$

де O_i – середньостроковий обсяг надання i -ої бюджетної послуги; H_i^0 – чисельність споживачів i -ої бюджетної послуги; N_i – подушний норматив надання бюджетної послуги відповідно населення, грн.

З огляду на реформи у двох великих галузях соціальної інфраструктури – освіти та охорони здоров'я, формування державних завдань відбуватиметься під впливом вартісного фактору. Особливо це стосується медичного обслуговування населення, де послуги надаватимуться за рахунок бюджету і за кошти громадян. У цих умовах питання ціноутворення набуває актуального значення. Вартість бюджетної послуги має бути законодавчо визначена на основі повного врахування витрат на її надання. У зв'язку з цим важливо взяти до уваги методичну базу оцінки вартості послуг, яка дозволяє використати систему цінової форми завдання у якості ефективного інструменту бюджетної політики. У цьому контексті вартість бюджетної послуги враховує чотири елементи: оплату праці, матеріальні витрати, витрати на утримання будівель та споруд і витрати на комунальні послуги:

$$P_i = S_i + T_i + Q_i + Z_i, \quad (2)$$

де P_i – вартість i -ої бюджетної послуги; S_i – витрати на оплату праці; T_i – витрати на матеріали та продукти харчування при наданні послуг; Q_i – витрати на утримання будівель та споруд; Z_i – комунальні витрати.

Прогнозні показники на наступний рік складання державного бюджету розраховуються методом індексації для кожного виду витрат:

$$S^{+1}_i = S_i \times I^{+1,p}, \quad (3)$$

де S^{+1}_i – прогнозні витрати на заробітну плату, потрібні для надання бюджетної послуги; $I^{+1,p}$ – індекс-дефлятор витрат на оплату праці.

Аналогічно можна розрахувати прогнозні показники витрат на інші структурні елементи вартості бюджетної послуги:

$$T^{+1}_i = T_i \times I^{+1,p}, \quad (4)$$

де T^{+1}_i – прогнозні витрати на матеріали та продукти харчування при наданні послуг; $I^{+1,p}$ – індекс-дефлятор витрат – матеріальні витрати при наданні послуг.

$$Q^{+1}_i = Q_i \times I^{+1,p}, \quad (5)$$

де Q^{+1}_i – прогнозні витрати на утримання будівель та споруд; $I^{+1,p}$ – індекс-дефлятор витрат утримання будівель і споруд.

$$Z^{+1}_i = Z_i \times I^{+1,p}, \quad (6)$$

де Z^{+1}_i – прогнозні витрати на оплату комунальних послуг; $I^{+1,p}$ – індекс-дефлятор на комунальні послуги.

Під час передання бюджетних ресурсів до недержавних і приватних закладів вартість одиниці послуги, які вони надаватимуть, може встановлюватись на рівні нижчому, ніж у державних закладах. Це пояснюється необхідністю конкурентного відбору закладів для більш ефективного надання послуг за бюджетні кошти, цілеспрямованого використання їх організаційно-матеріального потенціалу, а також кредитних ресурсів. Нижча межа вартості одиниці послуги, що надаватиметься закладами недержавної та приватної форми власності, не може бути меншою за обсяг витрат на надання послуги. Верхня – вище від кінцевої вартості бюджетної послуги для державних закладів соціальної інфраструктури. Граничний тариф визначають так:

$$P_i^r \leq K_i^r \leq N_i^r, \quad (7)$$

де K_i^r – вартість одиниці бюджетної послуги, що надаватиметься закладами недержавної і приватної форми власності; N_i^r – середньоарифметична вартість бюджетної послуги, що надається державними закладами.

Науково-методичне визначення вартості послуг є доцільним з огляду на медичну реформу, у межах якої всі медичні послуги будуть розподілені на повністю безоплатні, частково оплачувані державою (співплатні) та платні. У державний гарантований пакет послуг входитимуть 80 % найчастіших причин звернень до лікаря, а саме: невідкладна допомога, первинна медична допомога, паліативна допомога. Крім того держава передаватиме свої функції медичного обслуговування населення недержавним закладам. Вартість послуг для лікування серцевосудинних захворювань становитиме 103–130 грн, операції на шлунку – 39–45 тис. грн, лікування травм – 63–71 тис. грн. Перебування в нейрохірургічній лікарні – 10 тис. грн за один день [13]. Ціни на медичні послуги встановлені емпірично і потребують уточнення за науково визначеною методикою. Вони можуть розрізнятись залежно від потужності лікарняного закладу, регіону, технологічної бази та інших ознак. Крім того, розвиватиметься телемедицина, що наблизить рівень медичних послуг в регіонах до рівня столиці і обласних центрів. Застосування телемедичних технологій дає змогу заощадити до 40 % витрат на охорону здоров'я [14].

Для аналітичної оцінки видатків на охорону здоров'я застосовується два варіанти вимірювання у відсотках до ВВП: у першому порівнюються бюджетні видатки, у другому – загальні. У 2016 р. в Україні на медицину спрямовано 3,2 % ВВП бюджетних видатків. За задовільного рівня зведений бюджет охорони здоров'я має складати мінімум 5 % ВВП. Що стосується загальних видатків на охорону здоров'я, то міжнародний досвід визначає оптимальний рівень загальних витрат на охорону здоров'я на рівні 8–10 % ВВП. Відомості щодо країн-членів ЄС це підтверджують. Серед країн колишнього Східного Блоку цим вимогам відповідають Вірменія – 10,1 % та Киргизстан – 8,2 % [15, с. 10]. В Україні фактично обсяг загальних витрат на розвиток охорони здоров'я становить 7,62 % ВВП [15, с. 10]. Отже, 4,1 % ВВП вартості медичних послуг або майже 53 % загальних витрат на охорону здоров'я надаються населенню за «роздрібними» цінами [15, с. 9]. Ідеологія реформи охорони здоров'я передбачає збільшення обсягу платних послуг, що може підвищити їх частку у ВВП до 5 і навіть до 6 %.

Представлені підходи до формування державного замовлення враховують необхідність упровадження економічних методів оцінки вартості бюджетних послуг на

основі чинних соціальних стандартів, що дає змогу контролювати виконання завдань у межах бюджетного планування. На підставі аналізу можна визначати доступність бюджетних послуг і залучення до надання послуг закладів різних організаційно-правових форм власності.

Аналітичні розрахунки показують, що вартість бюджетної послуги у сфері медичного обслуговування населення знаходиться відповідно до вищенаведеної формули в інтервалі 1 та 2,5: $1 \leq K'_i \leq 2,5$, де нижча межа складає 205 грн, верхня 513 грн за одноразове надання і-ої послуги. Розрахунки виконано на основі показників вартості проміжного споживання, оплати праці та споживання основного капіталу в системі охорони здоров'я за 2015 р. [16, с. 44].

Ціноутворення в охороні здоров'я відіграє ключове значення у визначенні державного замовлення на медичні послуги як основний чинник доступності населення до медичного обслуговування. Ефективна організація державного замовлення існуватиме тільки у разі створення адекватної системи, що уможливить об'єктивний аналіз і оцінку структури організації надання медичних послуг у розрізі фінансових потоків та їх оптимізацію та використання з метою нейтралізації нераціональних витрат і обмеження надлишкових прибутків.

Однією з найбільш визнаних систем оцінки використання фінансових ресурсів у медицині є система національних рахунків охорони здоров'я, яка дає достовірне уявлення з щодо надходження коштів в охорону здоров'я. Її доцільно залучати для встановлення цін на медичні послуги. Основна цінність національних рахунків охорони здоров'я полягає в можливості моніторингу витрат на охорону здоров'я за всіма учасниками системи надання медичних послуг та у поєднанні з нефінансовими даними, такими як, наприклад, рівень поглинання ресурсів надавачами послуг, а також у розробці стратегії ефективного фінансування і управління галуззю.

Основними джерелами фінансування охорони здоров'я є місцеві бюджети і кошти домогосподарств, які разом складають 87,5 % загальних витрат на медичне обслуговування населення. Частка домогосподарств дорівнює 52,8 %, що свідчить про формування переважного обсягу медичних послуг за ринковими цінами і відсутність контролю з боку державних структур [15, с. 13].

При цьому обсяг коштів місцевих бюджетів у загальних витратах на охорону здоров'я знижувався протягом 2013–2016 рр. (рисунок). Цю тенденцію можна розцінювати незадовільно, оскільки вона суперечить ідеології реформи децентралізації системи управління, коли акцент ставиться на зростанні значення місцевих органів влади у наданні соціально важливих послуг. Для визначення політики ціноутворення на медичні послуги доцільно не тільки аналізувати структуру витрат за джерелами фінансування, а й розглянути розподіл витрат між функціями або між видами послуг. Укрупнюючи деякі статистичні показники функціональної структури загальних витрат, можна бачити, що 2016 р. найбільша їх частка – 39,3 % спрямовувалась на придбання ліків та медичне обладнання, 21,6 % – на стаціонарне лікування, 16,1 % на амбулаторне лікування, 2,7 % – на реабілітацію, 5,3 % – на супутні послуги, 1,1 % – на профілактичні та громадські послуги охорони здоров'я, 7,5 % – на управління охороною здоров'я, 3,9 та 2,5 % – на формування капіталу та на іншу діяльність відповідно [15, с. 13]. Безпосередньо 40,7 % сфери медичних послуг пов'язані наданням первинної, спеціалізованої та високоспеціалізованої допомоги медичних центрах, в поліклініках і лікарнях.

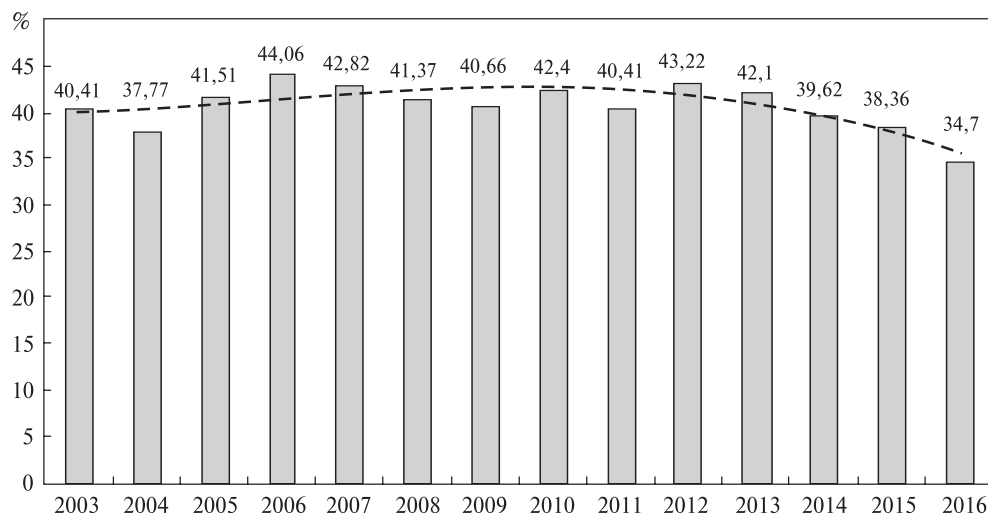

Рис. Частка витрат місцевих бюджетів у загальних витратах на охорону здоров'я, %¹

Джерело: Національні рахунки охорони здоров'я (НРОЗ) України у 2016 році: Стат. Бюлетень / Державна служба статистики України. — К., 2018. — С.157.

У ході медичної реформи структура загальних витрат на охорону здоров'я по функціях має зазнати значних змін, оскільки вводиться гарантований пакет послуг та механізм їх співплати, де 20 % оплати за медичну допомогу покладається на пацієнтів. Відповідно в структурі загальних витрат на охорону здоров'я по функціях підвищиться частка надавачів амбулаторної допомоги мінімум на 15–20 % на першому етапі. На підставі цього можна оцінити перспективи зміни споживання послуг. Зараз лікарні споживають 91,1 % суспільних коштів та коштів приватних структур і тільки 8,9 % коштів домогосподарств. Послуги амбулаторно-поліклінічних закладів поглинають 51,9 % коштів домогосподарств та приватних фірм і компаній та 42,5 % суспільних коштів [15, с. 14]. Перенесення акценту у медичному обслуговуванні населення на лікарні підвищить перш за все доходи амбулаторної ланки охорони здоров'я приблизно до 12–17 %. Отже, співвідношення між державними і приватними джерелами зміниться пропорційно. Одночасно прогресивно зміниться надходження до фінансової системи, насамперед, до бюджетів самоврядних територіальних і місцевих бюджетів, оскільки первинна медична допомога переважно збільшиться на місцевому рівні (таблиця).

Таблиця. Зміна джерел фінансування охорони здоров'я, %

Джерела	До реформи	Після реформи
Домогосподарства	40,7	52–69
Приватні джерела	50,9	48–31
Надходження до фінансової системи	0,1	10–0

Джерело: розрахунки на основі зб. Національні рахунки охорони здоров'я (НРОЗ) України у 2016 році: Стат. Бюлетень / Державна служба статистики України. — К., 2017. — С. 3–25.

За обсягом надходження зростатимуть й на районному і регіональному рівнях, де розташовані стаціонарні заклади і вартість лікування значно перевищує амбулаторне. Доступність медичної допомоги значною мірою залежить від цін на медичні послуги. За реформою цінова політика в сфері охорони здоров'я проголошує рівність цін на однотипні послуги. Це можливо, якщо матеріальні витрати на послуги не відрізняються по регіонах, чого не може бути через різницю у будівельно-монтажній вартості споруд. У цих умовах досягнення цінового паритету забезпечуватиметься механізмом дотацій.

У системі охорони здоров'я виокремлюється три рівня цін: на амбулаторні послуги, на стаціонарне лікування, на діагностичні процедури. Вартість послуг у закладах первинної медико-санітарної допомоги у 2017 р. визначена Міністерством охорони здоров'я України у розмірі 210 грн, що маже ідентично вищенаведеним розрахункам. Ціни на послуги стаціонарних закладів, опубліковані по вибірковим 193 прайсам, складають в середньому 81 773 грн, на діагностичні послуги 85 179 грн. [17, 18]

Остаточна вартість одиниці бюджетної послуги, наданої у порядку державного замовлення, повинна відповідати не тільки витратам на оплату праці і матеріальним витратам, але й платоспроможності населення. В Україні потенційно середня вартість медичної послуги після реформування перевищуватиме середню номінальну заробітну плату штатного працівника підприємств, установ та організацій, яка у січні 2018 р. становила 7711 грн, у 10,6 раза [13, 17].

Для забезпечення доступності населенню медичних послуг необхідний контроль за встановленням завдань з боку регіональних суб'єктів бюджетного планування і контроль за цінами в рамках системи моніторингу ефективності суспільних фінансів. Ціни на медичні послуги повинні спиратись на стандарти якості бюджетних послуг, що має бути закріплено на законодавчому рівні. В умовах значного перевищення вартості послуг охорони здоров'я понад платіжним потенціалом населення необхідно запроваджувати фінансові преференції або удосконалювати страховий механізм на основі поєднання бюджетних і корпоративних джерел.

Висновки. Модернізація галузей соціальної інфраструктури відбувається в умовах бюджетної реформи на принципах децентралізації, що накладає додаткову відповідальність на органи управління бюджетним процесом з застосуванням моделі нормативно-подушного фінансування. За відсутності досвіду широкомасштабного впровадження нормативної моделі фінансування проблема можливості ресурсного забезпечення закладів соціальної інфраструктури і доступності якісного лікування та сучасної освіти стає гостро дискусійною.

Відповідно до Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я, перехід на нову систему закупівлі медичних послуг супроводжується відокремленням живої праці від уречевленої, тобто за рахунок державного бюджету фінансуватиметься медична послуга або праця лікаря, за рахунок місцевих бюджетів — комунальні витрати, реновація і придбання медичного обладнання, капітальний ремонт закладів охорони здоров'я. Монотонне зниження загальних витрат на охорону здоров'я порівняно з витратами місцевих бюджетів стає одним із важливих факторів загострення проблем регіонів. За таких умов створення механізмів витрат на покриття збитків, які виникають у процесі діяльності закладів соціальної інфраструктури, є складовою управління бюджетними ризиками.

Представлені в статті підходи дають змогу забезпечити сталість місцевих бюджетів, а також відповідність бюджетних витрат реальним потребам в бюджетних послугах і підвищити доступність бюджетних послуг за рахунок зменшення локаль-

1. Кульчицький М.І. Програмно-цільове бюджетування на місцевому рівні / М.І. Кульчицький, С.М. Ємець // Ефективна економіка. — 2015. — № 12 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1269> (дата звернення: 12.01.2018).
2. Павлюк К.В. Оцінка виконання бюджетних програм: результативні проказники / К.В. Павлюк // Фінанси України. — 2005. — № 2. — С. 70—77.
3. Ломоносов А.В. Управління оплатою праці у вищій школі. — Миколаїв : Іліон, 2012. — 720 с.
4. Лук'янова В.В., Головач Т.В. Економічний ризик. — К. : Академвидав, 2007. — 462 с.
5. Портфельная теория Марковица [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 12.01.2018).
6. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04. 2014 р. № 333-р. — 8 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [zakon3.rada.gov.ua /laws/show/333-2014-p](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p) (дата звернення: 12.01.2018).
7. Каминкова И. Индекс открытости бюджета 2015: место Украины в мировом рейтинге [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/economics/indexs-otkryitosti-byudzheta-2015-mesto-ukrainyi-v-mirovom-reytinge.html> (дата звернення: 18.01.2018).
8. Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб : Закон України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [zakon3.rada.gov.ua/lows/show/493/95-vr](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/493/95-vr) (дата звернення: 18.01.2018).
9. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/go/436-15 (дата звернення: 12.01.2018).
10. Про поставки продукції для державних потреб : Закон України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1329-14 (дата звернення: 12.01.2018).
11. Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [zakon3.rada.gov.ua/lows/show/1490-14](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1490-14) (дата звернення: 12.01.2018).
12. Гаврильева Т.Н. Формирование государственных заданий на оказание бюджетных услуг. // Регион: экономика и социология. — 2010. — № 3. — С. 102 — 114.
13. Новые цены на операции после медицинской реформы [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dn1.dn.ua/medical> (дата звернення: 12.01.2018).
14. Беззуб І. Телемедицина в Україні: реалії і перспективи [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nbuvsap.gov/index.?option=com_content&view=article&id=2466:telemed (дата звернення: 12.01.2018).
15. Національні рахунки охорони здоров'я (НРОЗ) України у 2016 році : Стат. бюлетень / Державна служба статистики України. — К., 2017. — 172 с.
16. Національні рахунки України за 2016 рік. Стат. зб. — К., 2018. — 185 с.
17. Левчук М. Медична реформа: геноцид чи панacea для українців? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : kolo.news/category/zdorove/5984 (дата звернення: 12.01.2018).

1. Kul'chyts'kyj, M.I. & Yemets', S.M. (2015). Prohramno-tsil'ove biudzhetuвання na mistsevomu rivni [Program budgeting at the local level]. *Efektivna ekonomika - Effective economy*, 12. economy.nayka.com.ua. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1269> [in Ukrainian].

2. Pavliuk, K.V. (2005). Otsinka vykonannya biudzhethnykh proharam: rezul'tatyvny prokaznyky [Evaluation of of budget programs: performance indicators]. *Finansy Ukrainy - Finance of Ukraine*, 2, 70-77 [in Ukrainian].
3. Lomonosov, A.V. (2012). *Management of salary in higher education*. Ilion [in Ukrainian].
4. Lukyanova, V.V., & Golovach, T.V. (2012) *Economechny rizik [Economic risk]*. [in Ukrainian].
5. Portfel'nay teorey Markowitza [Portfolio theory of Markowitz]. (n.d.). *ru.wikipedia.org*. Retrieved from <http://ru.wikipedia.org/wiki> [in Russian].
6. Zakon Ukrayiny «Pro chvalenny konceptii reformuvanny misceвого samovyryduvanny ta terutorialnoii organizacii vladu» [Law of Ukraine «On Approving the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power»] [in Ukraine]. (2014). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p> [in Ukrainian].
7. Kaminkova, I. (2016). Index otrutosti bydjetu 2015: mesto Ukrainy v mirovom reytinge [The budget openness index 2015: the place of Ukraine in the world ranking]. *hvylyia.net*. Retrieved from <http://hvylyia.net/analytics/economics/indexs-otkryitosti-byudzhetu-2015-mesto-ukrainyi-v-mirovom-reytinge.html> [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrayiny «Pro derjavne zamovlenny preorutetnych potreb» [Law of Ukraine «About the state of the estate for the satisfaction of priority needs»] (2005). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/lows/show/493/95-bp> [in Ukrainian].
9. Gospodarskii kodeks Ukreiny [Economic Code of Ukraine] (2003). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/go/436-15> [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrayiny «Pro postavki produkzii dly derjabnuh potreb» [Law of Ukraine «On Supply of Products for Governmental Needs Electronic resource»] (1995). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1329-14> [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrayiny «Pro zakupivly tovariv, robit i poslug za derjabnv kochti». [Law of Ukraine «On procurement of goods, works and services for public funds»] (2000). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/zakon/3.rada.gov.ua/lows/show/1490-14> [in Ukrainian].
12. Gavrilieva, T.N. (2010). Formirovanie gocydarstvennuh zadaniy na okazanie budjetnuh uslyg. [Formation of government assignments for the provision of budgetary services]. *Region: ekonomika i soziologia - Region: economics and sociology*, 3, 102-114 [in Russia].
13. Novue zenu na operazii posle medizinskoii reaormu [New prices for surgery after medical reform]. (2017). *dnl.dn.ua*. Retrieved from <http://dnl.dn.ua/medical> [in Ukrainian].
14. Bezzyb, I. (2017). Telemedizina v Yreaine:realii i perspeknivu.[Telemedicine in Ukraine: realities and prospects]. *nbuvsap.gov*. Retrieved from http://nbuvsap.gov/index.?option=com_content&view=article&id=2466:telemed [in Ukrainian].
15. Nazionalni raynki ohoronu zdorovay (NROZ) Ykrainu y 2016 rozi [National Health Accounts (NROS) of Ukraine in 2016] (2017). State Statistics Service of Ukraine. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
17. Levchuk, M. (2017). Meducha reforma: genozid chi panazeay dlay ykrainzev? [Medical reform: genocide or a panacea for Ukrainians?] *Kolo.news*. Retrieved from <http://Kolo.news/category/zdorove/5984> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 31.01.2018.

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.087>

УДК 64.044.2

JEL CLASSIFICATION: I38

Ю.В. ГОРЕМИКІНА

канд. екон. наук, старш. наук. співроб.
Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України
01032, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: refer5718@gmail.com

ПАРТНЕРСТВО ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА У СОЦІАЛЬНОМУ ОБСЛУГОВУВАННІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Сьогодні зусиль лише державного сектору недостатньо для вирішення основних проблем внутрішньо переміщених осіб (ВПО) — пошуку житла та роботи, доступу до послуг соціальної інфраструктури. Тому необхідним є спільне реагування усіх трьох суспільних секторів на цей виклик. Запропоновано створити мережу обласних центрів (відділень) соціального обслуговування ВПО, що представляє собою форму співпраці суспільних секторів. Центром (відділенням) соціального обслуговування може бути державна або недержавна організація, діяльність якої відповідає вимогам державних стандартів соціальних послуг та «Типового положення про центр соціального обслуговування внутрішньо переміщених осіб». Статті даного положення повинні бути розроблені за участю широкого кола експертів. У центрі соціального обслуговування ВПО повинно функціонувати два підрозділи: відділення (відділ) оперативної допомоги та відділення (відділ) планової допомоги. Робота відділення (відділу) оперативної допомоги спрямована на задоволення невідкладних потреб ВПО (харчування, забезпечення необхідними одягом, ліками, засобами реабілітації, організація тимчасового (до 1 місяця) проживання, влаштування до медичних закладів, надання психологічної допомоги), а робота відділення (відділу) планової допомоги передбачає пошук житла та робочого місця для ВПО, інформування про діяльність об'єктів соціальної інфраструктури та недержавних організацій. Основою для роботи відділення (відділу) планової допомоги є Національна база з питань влаштування ВПО, інформацію до якої вносять учасники усіх суспільних секторів. Вона складається з трьох розділів: «Житло», «Робота», «Інфраструктура» і містить інформацію про доступне для оренди чи придбання житло, наявні вакансії, послуги соціальної інфраструктури. Інформацію у Національній базі з питань влаштування ВПО треба постійно поповнювати і оновлювати для забезпечення оперативності реагування на їхні потреби.

Ключові слова: міжсекторне партнерство, внутрішньо переміщені особи, соціальне обслуговування, центри соціального обслуговування ВПО, національна база даних з питань влаштування ВПО.

Ю.В. Горемыкина

канд. екон. наук, старш. науч. сотр.
Институт демографии и социальных исследований
им. М.В. Птухи НАН Украины
01032, Украина, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60
E-mail: refer5718@gmail.com

© ГОРЕМИКІНА Ю.В., 2018

ПАРТНЁРСТВО ГОСУДАРСТВА И ОБЩЕСТВА В СОЦИАЛЬНОМ ОБСЛУЖИВАНИИ
ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫХ ЛИЦ

Сегодня усилий только государственного сектора недостаточно для решения основных проблем внутренне перемещенных лиц (ВПЛ) — таких как поиск жилья и работы, доступа к услугам социальной инфраструктуры. Для этого необходимо совместное реагирование всех трех общественных секторов на данный вызов. Предложено создать сеть областных центров (отделений) социального обслуживания ВПЛ, представляющую собой форму сотрудничества между общественными секторами. Центром (отделением) социального обслуживания может быть государственная или негосударственная организация, деятельность которой соответствует требованиям государственных стандартов социальных услуг и «Типового положения о центре социального обслуживания внутренне перемещенных лиц», статьи которого должны быть разработаны с участием широкого круга экспертов. В центре социального обслуживания ВПЛ может функционировать два подразделения: отделение (отдел) оперативной помощи и отделение (отдел) плановой помощи. Работа отделения (отдела) оперативной помощи направлена на удовлетворение неотложных нужд ВПЛ, а работа отделения (отдела) плановой помощи предусматривает поиск жилья и рабочего места для ВПЛ, информирование о деятельности объектов социальной инфраструктуры и неправительственных организаций. Основой для работы отделения (отдела) плановой помощи служит Национальная база по устройству ВПЛ, информацию в которую вносят участники всех общественных секторов. Она состоит из трех разделов: «Жилье», «Работа», «Инфраструктура» и содержит информацию о доступном для аренды или приобретения жилье, существующих вакансиях, услугах социальной инфраструктуры.

Ключевые слова: межсекторное партнерство, внутренне перемещенные лица, социальное обслуживание, центры социального обслуживания ВПЛ, национальная база данных по вопросам устройства ВПЛ.

Yu. V. Horemykina
PhD (Economics), Senior Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, blvd Taras Shevchenko, 60
E-mail: refer5718@gmail.com

PARTNERSHIP OF THE STATE AND SOCIETY WITHIN THE SOCIAL SERVICES
FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Currently the efforts of the governmental sector are not enough to solve the main problems of internally displaced persons (IDPs), such as housing and job hunting, access to social infrastructure services, therefore, a joint response of all three sectors of society to address this challenge is needed. It is proposed to create a network of regional centers (departments) of the social services for IDPs, which is a form of cooperation between public sectors. The center (department) of the social services for IDPs could be a state or non-governmental organization the activities of which meet the requirements of the state standards of social services and the "Standard status on the Center of the Social Services for Internally Displaced Persons". The articles of this document should be developed with the participation of a wide range of experts. Two divisions must function within the structure of the center (department) of the social services for IDPs: the department (division) for operational assistance and department (division) for planned assistance. The work of the department (division) for operational assistance is aimed at satisfying the urgent needs of IDPs (such as provision of food, necessary clothes, medicine, means of rehabilitation, the organization of temporary (up to 1 month) residence, placement in medical institutions, psychological help), while the work of the department (division) for planned assistance involves finding the accommodation and workplaces for IDPs, informing them about the activities of social infrastructure objects and non-government organizations. The National Database for Arrangement of Internally Displaced Persons, which contains information provided and updated by participants of all sectors of society, is the basis for the work of the department (division) for planned assistance. It consists of three sections: "Housing", "Work", "Infrastructure". The National Database for Arrangement of Internally Displaced Persons contains information on the available housing for rent or purchase, vacancies, social infrastructure services.

Keywords: cross-sector partnership, internally displaced persons, social service, center (department) of the social services for IDPs, National Database for Arrangement of Internally Displaced Persons.

Постановка проблеми. Збройний конфлікт на території Донецької та Луганської областей України й анексія Криму призвели до появи серед громадян України внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які раптово втратили житло та робочі місця, доступ до послуг соціальної інфраструктури. Авторитетні джерела [1, с. 15] підкреслюють складність, комплексність і довготривалість проблем, викликаних безпрецедентним масштабом внутрішнього переміщення в Україні. Навіть за умов добровільності і підготовленості воно все одно загрожувало б істотними труднощами і на локальних ринках праці, і в контексті доступності освітніх послуг та якісної медичної допомоги. Вагоме значення має неготовність до такого переміщення у зв'язку з його вимушеністю як самих ВПО, так і мешканців і влади регіонів, куди вони прибули. Система надання соціальних послуг, так само, як і ринок праці, мережа освітніх та медичних закладів теж зазнала додаткового навантаження, оскільки очевидним стає той факт, що ВПО є новою категорією отримувачів соціальних послуг в Україні. Зрозуміло, що підготувати заклади соціального обслуговування до появи додаткового контингенту отримувачів за умов, які склалися у 2014 р., було не можливо. Однак саме у цей період активізувались організації «третього сектору» (громадські некомерційні організації) для надання ВПО необхідної оперативної допомоги (гуманітарної, психологічної, пошуку житла та роботи). Ці організації стають реальними партнерами держави у питаннях підтримки ВПО, забезпечуючи оперативною допомогою осіб, яких було б складно охопити державним закладам та установам. До підтримки ВПО та організацій, що їм допомагають, долучились і представники бізнес-сектору переважно як донори. Незважаючи на певну стихійність цих ініціатив, їх практична цінність досі залишається дуже високою.

Наприкінці 2014 р. в Україні з метою вирішення проблем ВПО було створено Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб і єдиний реєстр ВПО, ухвалено Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який регламентує статус ВПО, низку нормативно-правових актів стосовно соціального захисту ВПО¹. Водночас питання соціального обслуговування ВПО не втрачають своєї актуальності, оскільки, по-перше, серед ВПО є особи, котрі були отримувачами соціальних послуг і до 2014 р. (одинокі особи похилого віку, особи з інвалідністю, діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування), по-друге, значна кількість ВПО не змогли влаштуватись на новому місці, що змушує їх або повертатись у непідконтрольні українській владі населені пункти або постійно шукати житло і роботу у різних регіонах України. Крім того, громадяни України у меншій порівняно з періодом 2014–2015 рр. кількості продовжують прибувати з непідконтрольних територій. Невизначеність майбутнього ВПО є викликом для держави, подолати який досить складно шляхом участі лише державних інституцій. Сприяти влаштуванню ВПО може партнерство держави та суспільства, що впроваджується у формі міжсекторного партнерства, учасниками якого є державний сектор, бізнес-сектор та організації «третього сектору». У межах такого партнерства розширюються можливості держави з надання необхідних послуг цій категорії осіб. Партнерство передбачає посилену взаємодію зазначених вище

¹ Зокрема, Постанови Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб», від 01.10.2014 № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг», від 02.07.2014 № 234 «Про затвердження Порядку виплати пенсії та надання соціальних послуг громадянам України, які проживають на території Автономної республіки Крим та м. Севастополя», від 16.12.2015 № 1094 «Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року» (програма вже завершилась).

секторів і відповідне делегування деяких державних повноважень у сфері соціального обслуговування недержавному сектору, напрацювання спільних позицій щодо надання соціальних послуг з організаціями бізнес-сектору. Україна вже має успішний досвід такого партнерства, однак поки що залучення організацій «третього сектору» та приватного сектору до соціального обслуговування ВПО не набуло достатнього поширення для того, щоб бути дієвим механізмом вирішення проблем даної категорії громадян. Отже, **актуальність теми статті** зумовлена необхідністю подальшого розвитку міжсекторного партнерства у наданні соціальних послуг ВПО в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Питанням міжсекторного партнерства присвячені праці зарубіжних та українських вчених, серед яких Т. Біркланд (Т. Birkland), П. Грінер (P. Griner), В. Звонар (V. Zvonar), І. Лебедева (I. Lebedieva), А. Ловкова (A. Lovkova), В. Новіков (V. Novikov), Н. Пироженко (N. Pirozhenko), Н. Хананашвілі (N. Khananashvili), В. Якимець (V. Yakymtsets). Тему функціонування сфери соціального обслуговування населення досліджували Н. Булейн (N. Bullain), А. Гоней (A. Honay), О. Давидюк (O. Davydyuk), К. Дубич (K. Dubych), С. Крупа (S. Krupa), О. Макарова (O. Makarova), І. Мещан (I. Meshchan), О. Тищенко (O. Tyshchenko), О. Ярська-Смірнова (O. Yarska-Smirnova). Проблематику становища ВПО в Україні та формування державної політики щодо цих громадян, соціальної роботи з ними висвітлювали І. Аракелова (I. Arakelova), О. Балакірєва (O. Balakirieva), О. Балуєва (O. Baluieva), О. Більовський (O. Bilovskyi), Н. Гусак (N. Husak), Т. Доронюк (T. Doroniuk), І. Євдокимова (I. Yevdokymova), І. Карпова (I. Karpova), О. Коломієць (O. Kolomiets), Е. Лібанова (E. Libanova), О. Малиновська (O. Malynovska), О. Овчар (O. Ovchar), О. Позняк (O. Pozniak), У. Садова (U. Sadova), Т. Семігіна (T. Semyhina), А. Солодько (A. Solodko), С. Трухан (S. Trukhan). Значний внесок у вивчення становища та потреб ВПО в Україні протягом 2014–2017 рр. зробили громадські та міжнародні організації, наукові інститути. Міжнародна організація з міграції (МОМ) проводить відповідні дослідження починаючи з березня 2016 р. Останній раунд відбувся у жовтні–листопаді 2017 р. У його ході опитано 1025 ВПО методом особистого інтерв'ю та 4014 телефоном по всій країні [2]. За результатами кожного раунду опубліковано звіт. Водночас інформацію про актуальну ситуацію, у якій перебувають ВПО, збирає та оприлюднює у спеціальних звітах Офіс ООН із координації гуманітарних ситуацій (UN OCHA). В Україні існує і велика кількість інших досліджень стосовно потреб ВПО, умов їх проживання, становища на ринку праці тощо, результати яких теж публікують в окремих звітах².

² Наприклад, звіт за результатами комплексного дослідження «Забезпечення потреб та дотримання прав внутрішньо переміщених осіб» (2016), укладений «Центром політичних студій та аналітики» за підтримки Посольства Королівства Нідерландів в Україні; звіт за результатами дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні та послуг для них» (2015); «Звіт за результатами дослідження потенціалу провайдерів соціальних послуг для дітей з числа внутрішньо переміщених осіб для їх інтеграції та розвитку у громадах» (2016) МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я»; тематичні звіти ОБСЄ «Внутреннее перемещение лица в Украине» (2014), «Внутреннее перемещение вследствие конфликта в Украине: повышенная незащищенность пострадавшего населения и факторы напряженности в общинах» (2016); «Тяжелое положение гражданского населения, пострадавшего от конфликта на востоке Украины» (2017); звіти Агенства ООН у справах біженців: «Попередній аналіз та оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб» (2014), «Звіт про проведення спільної оцінки потреб ВПО, м. Северодонецьк» (2015), «Звіт про проведення спільної оцінки потреб ВПО, м. Київ та Київська обл.» (2015), «Звіт про проведення спільної оцінки потреб ВПО, м. Маріуполь» (2015), «Звіт про проведення спільної оцінки потреб ВПО, м. Дніпропетровськ та Дніпропетровська область» (2015), «Звіт про проведення спільної оцінки потреб ВПО, м. Львів та Львівська область» (2015), «Звіт про проведення спільної оцінки потреб ВПО, м. Херсон» (2015), «Звіт про спільну оцінку потреб біженців, шукачів притулку та внутрішньо переміщених осіб – липень 2017» (2017), звіт «Анализ и рекомендации для ответственных лиц и организаций Донецкой области относительно ситуации доступа ВПЛ к информации о возможностях реализации их прав» (2016), підготовлений представництвом Данської Ради у справах біженців та Британським департаментом

В усіх наведених звітах відзначено високий рівень потреб ВПО у житлі, працевлаштуванні, послугах соціальної інфраструктури. Водночас, питання міжсекторного партнерства у контексті організації соціальних послуг для ВПО досліджені не достатньо. Соціальні послуги для цієї категорії громадян надаються на базі наявних державних і комунальних організацій та установ або ініціатив окремих недержавних організацій, які до 2014 р. також не мали досвіду роботи з ВПО. Проте потреби ВПО дещо відрізняються від потреб інших категорій отримувачів соціальних послуг і повністю задовольнити їх державний сектор не може, а об'єднання зусиль секторів на практиці відбувається не часто. Тому на часі пошук більш чутливих до потреб ВПО моделей надання соціальних послуг на засадах трипаризму.

Метою статті є обґрунтування необхідності співпраці держави, бізнесу та «третього сектору» у соціальному обслуговуванні ВПО шляхом налагодження роботи центрів соціального обслуговування ВПО. Своєрідність такої форми співпраці полягає у її інституціоналізованості та адресній спрямованості.

Наукова новизна статті полягає у розробці практичного підходу до організації роботи центрів соціального обслуговування ВПО.

Виклад основного матеріалу. У межах реалізації мети представленої статті партнерство держави та суспільства ми розглядаємо як міжсекторне партнерство. Так, низка вітчизняних і зарубіжних авторів³ визначають міжсекторне партнерство як конструктивну взаємовигідну взаємодію (союз, співпрацю, об'єднання зусиль) трьох секторів: державного сектору, бізнес-сектору (комерційного сектору), та «третього сектору» (інститутів громадянського суспільства) з метою вирішення актуальних

міжнародного розвитку (DFID); звіт фундації «Відкрий діалог» «Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб» (2016); аналітичні записки Національного інституту стратегічних досліджень «Забезпечення соціального захисту дітей внутрішньо переміщених осіб» (2015), «Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду» (2015), публікації ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України»: наукова доповідь «Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції» (2016) та інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань на тему «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на території, неконтрольованій українською владою в зоні проведення антитерористичної операції» (2016); звіт Міжнародного фонду «Відродження» за результатами дослідження «Проблеми адаптації та працевлаштування ВПО на Луганщині» (2015); публікація за результатами дослідження «Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах» (2016) підготовлений у рамках діяльності проекту міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст за підтримки Міністерства міжнародних справ Канади; спільна доповідь зацікавлених сторін «Актуальний стан забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2017). Крім того, Міністерство соціальної політики України щоквартально публікує звіти про стан виконання заходів, передбачених Комплексною державною програмою щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року. Інформацію про державну підтримку ВПО можна знайти і у «Соціальних звітах» Міністерства за 2014–2016 рр.

³ Зокрема М. Уорнер (M. Warner), П. Грінер (P. Griner), Т. Біркланд (T. Birkland), С. Вейр, (S. Weir), А. Лінхард (A. Linhard), С. Ваддок (S. Waddock), М. Джоргенсен (M. Jorgensen), Р. Мертон (R. Merton), В. Якимець (V. Yakymets), І. Лебедева (I. Lebedieva), Н. Хананашвілі (N. Khananashvili), М. Туленков (M. Tulenkov), В. Звонар (V. Zvonar), А. Ловкова (A. Lovkova), В. Міхеєв (V. Mikhieiev), Н. Діденко (N. Didenko), Д. Неліпа (D. Nelipa), Н. Піроженко (N. Pirozhenko), Т. Семигіна (T. Semyhina), Л. Мельничук (L. Melnychuk), О. Берданова (O. Berdanova).

⁴ Поряд із поняттям «міжсекторне партнерство» у науковій літературі є і терміни «партнерство трьох секторів», «міжсекторальне партнерство», «багатосекторне партнерство», «публічно-приватне партнерство», «державно-приватно-громадське партнерство», які фактично є синонімічними стосовно міжсекторного партнерства, і такі терміни як «міжсекторна взаємодія» та «партнерство міжсекторної взаємодії», які відрізняються від поняття «міжсекторне партнерство» окремими нюансами і уточнюють його зміст.

соціальних проблем⁴. Державний сектор представляють органи державної влади та місцевого самоврядування, бюджетні установи і організації, бізнес-сектор — суб'єкти господарювання недержавної форми, які виробляють товари і послуги та створені з метою одержання і максимізації прибутку (підприємства, фізичні особи-підприємці, різноманітні організації, які проявляють ділову активність). Водночас дискусійними є питання віднесення низки організацій (зокрема, політичних партій, соціальних підприємств) до одного з секторів та визначення спільної назви⁵ і сутності організацій, що належать до «третього сектору». Найбільш загальними є назви інститути⁵ громадянського суспільства та недержавні організації (НДО). Враховуючи усю різноманітність форм функціонування організацій «третього сектору» та контекст даного дослідження доцільним є використання назви НДО. У цьому випадку НДО та бізнес-сектор позиціонуються як окремі сектори, мета діяльності яких є різною: бізнес орієнтований на одержання прибутку, а НДО — на користь для суспільства. Слушною є думка В. Новікова, який серед НДО виділяє чотири групи: систему органів соціального партнерства, соціального страхування, кооперативи (в основному споживчі кооперації), благодійні та неурядові організації. До «третього сектору» також належать спеціальні та місцеві цільові і позабюджетні фонди, що мають соціальну спрямованість і не є юридичними особами [3, с. 6].

В. Звонар виокремлює дві сукупності економікоорганізаційних форм міжсекторного партнерства — бінарні (двокомпонентні комбінації учасників партнерства) та інтегральні (комбінації, що передбачають взаємодію: 1) громадських організацій (ГО) і держави; 2) держави та бізнесу; 3) бізнесу та ГО)⁶ [4, с. 57–59]. Важливими умовами реалізації міжсекторного партнерства є зацікавленість у партнерстві усіх сторін, прийнятний для усіх сторін рівень взаємоконтролю діяльності представників кожного сектору, налаштованість на реалістичні сценарії у пошуку рішень і конструктивне вирішення спірних питань. Очевидні переваги міжсекторного партнерства це ефективність і комплексність під час вирішення соціальних проблем на практиці, чутливість до потреб громади у вирішенні соціальних проблем на місцях, сприяння порозумінню у суспільстві, уникнення дублювання функцій організацій різних секторів, вивільнення матеріальних і кадрових ресурсів державних органів влади, установ та закладів. Т. Семигіна звертає увагу на ресурсоптимізаційну функцію міжсекторного соціального партнерства, яка представляє собою відносини щодо розподілу та використання ресурсів між зазначеними суспільними секторами у соціальній сфері [5, с. 183]. Підтримуючи дану тезу В. Звонар зауважує, що конкретні соціальні проблеми як предмет міжсекторного партнерства, породжують соціальні потреби, носіями яких є індивіди та соціальні групи. Для їх задоволення учасники міжсекторного партнерства створюють блага, що мають економічну природу, суспільний та індивідуальний характер [4, с. 25].

Соціальне обслуговування осіб у складних життєвих обставинах, у тому числі і ВПО — складна і важлива для України соціальна проблема, різні можливості впливу на яку мають усі три сектори, створюючи певні блага у вигляді конкретних соціальних послуг відповідно до потреб отримувачів. О. Макарова підкреслює необхідність залучення до процесів реінтеграції ВПО (особливо до програм з зайнятості ВПО) усіх зацікавлених сторін, включаючи недержавні організації, бізнес, органи державної

⁵ Так, для позначення організацій, які представляють «третій сектор», використовують назви: некомерційні організації, громадські організації, організації громадянського суспільства, інститути громадянського суспільства, недержавні організації.

⁶ Інтегральне партнерство, на відміну від бінарного, базується на пропорційній участі всіх соціальних партнерів у реалізації потенціалу партнерства щодо його об'єкту. Згадані форми мають здатність до взаємного перетворення без суттєвої втрати якісних параметрів партнерства.

влади та місцевого самоврядування і розвитку у цьому контексті публічно-приватного партнерства [6, с. 10].

Суттєву роль міжсекторного партнерства в управлінні системою соціального захисту й соціального обслуговування населення в умовах становлення й розвитку громадянського суспільства, формування нової стратегії соціальної політики (у бік її поступової лібералізації) і зменшення ролі держави в соціальному забезпеченні підкреслює І. Мещан. На його думку, змістовною основою соціального партнерства в управлінні закладами соціального обслуговування є соціальна взаємодія суб'єктів соціального партнерства, представлена на макрорівні як взаємодія різних секторів суспільства з метою оптимізації системи соціального обслуговування; на мезорівні — як взаємодія органів місцевого самоврядування, структур соціально відповідального бізнесу і громадських організацій з метою організаційного розвитку закладів соціального обслуговування; на мікрорівні — як взаємодія надавачів і отримувачів соціальних послуг з метою соціального захисту та соціальної інтеграції особистості [7, с. 175—176]. Загалом погоджуючись з висновком І. Мещана стосовно змісту соціального партнерства в управлінні закладами соціального обслуговування на макро- та мезорівні, зауважимо, що певною мірою дискусійним є зміст такого партнерства на мікрорівні. Виникає питання про можливість отримувачів соціальних послуг бути повноцінними учасниками партнерства, оскільки вони не виробляють благ у вигляді соціальних послуг і не володіють для цього відповідними ресурсами, вони є споживачами благ. Можливості отримувачів соціальних послуг у вирішенні соціальних проблем переважно зводяться до певної поведінки, що сприяє вирішенню їхніх власних проблем (зокрема, використання порад соціальних працівників, самостійні кроки щодо інтеграції у громаду, ведення побуту, пошуку роботи, тощо). Але якщо більшість отримувачів соціальних послуг займатимуть активну і конструктивну позицію у вирішенні власних життєвих проблем (тобто використовуватимуть усі наявні можливості для покращення ситуації та шукатимуть нові), то ефективність роботи системи надання соціальних послуг теоретично може підвищитись. Хоча складно встановити якою мірою така взаємодія є виявом соціального партнерства. І. Мещан, досліджуючи міжсекторне партнерство у сфері соціального обслуговування, зосереджується на управлінському та інституційному аспектах. Не менш важливим у даному разі є організаційний аспект, оскільки його вплив на задоволення потреб отримувачів є найчіткіше вираженим.

Соціальне обслуговування ВПО є специфічним, оскільки повинно не лише допомагати їм інтегруватись у нову громаду та вирішувати соціально-побутові проблеми, але й сприяти мінімізації особливих соціальних ризиків, наприклад, повернення ВПО на непідконтрольній уряду України території, одночасна втрата робочого місця та житла. Для виконання цих завдань держава та інші сектори, які беруть участь у організації соціального обслуговування, мають усвідомити потреби ВПО, знати їх статево-віковий склад та соціальний статус. З цією метою, як зазначено вище, наукові інститути, громадські і міжнародні організації виконали багато досліджень. Більшість із них охоплювали лише окремі області і до 600 респондентів. Ці дослідження тривали переважно у 2014—2016 рр., а структура потреб ВПО має тенденцію до змін. Саме тому нині найбільш актуальною та повною є інформація, викладена у звітах [2, 8, 9]. Станом на 4 грудня 2017 р. за даними Міністерства соціальної політики України в державі нараховується 1488051 ВПО [8]⁷.

⁷ При цьому близько 3,4 млн осіб через конфлікт на сході України потребують гуманітарної допомоги та захисту, з них 15 % — діти, 28 % — особи похилого віку, 54 % — жінки [9]. Отже, кількість осіб, які потребують допомоги, є майже втричі вищою, ніж кількість осіб, які мають статус ВПО. Частина з цих осіб ймовірно отримає статус ВПО у майбутньому.

Опитування МОМ у жовтні—листопаді 2017 р. зафіксувало низку особливостей домогосподарств ВПО. Середній розмір такого домогосподарства — 2,44 особи, жінки становлять 58 % членів домогосподарств опитаних ВПО, 19 % членів домогосподарств ВПО старші за 60 років. Домогосподарства з дітьми складають 43 % усіх опитаних домогосподарств ВПО, а 8 % мають у своєму складі осіб з інвалідністю. Більшість ВПО (47 %) мешкають в орендованих квартирах, і лише 11 % мають власне житло⁸. Частка домогосподарств ВПО з коштами, котрих «вистачає лише на харчування», залишається високою — на рівні 33 %, а частка домогосподарств ВПО, що змушені заощаджувати навіть на харчуванні, становить 11 %. Середньомісячний дохід на одного члена домогосподарства ВПО — 2446 грн, що є суттєво нижчим від встановленого прожиткового мінімуму⁹ [2]. З огляду на значну частку осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, осіб, для яких різні види державної допомоги є основним джерелом доходів, у складі домогосподарств ВПО, та зважаючи на загалом низький рівень доходу на одного члена домогосподарства ВПО, значну частку домогосподарств, доходів яких вистачає лише на харчування або не вистачає навіть на нього, можна стверджувати, що найближчим часом такі найменування соціальних послуг як організація харчування, надання грошової або матеріальної допомоги, забезпечення ліками та засобами реабілітації зберігатимуть високу актуальність для ВПО. Не зникає також необхідність у допомозі у пошуку житла та покращенні житлових умов.

Гострим питанням, яке впливає на потреби ВПО у соціальних послугах, залишається зайнятість. Підсумки опитування [2] свідчать, що частка безробітних ВПО становила 20 %, тому потреба у соціальних послугах з працевлаштування продовжує бути однією з основних. Найбільш бажаними типами державної підтримки для ВПО, які шукають роботу, є безпосереднє працевлаштування (60 % опитаних), започаткування власного бізнесу (15 %), перепідготовка (7 %), консультації у центрі зайнятості (5 %), освіта (4 %).

Інтеграція у місцеві громади становить підґрунтя нормалізації життя ВПО¹⁰, а соціальне обслуговування є важливим фактором для забезпечення цього підґрунтя. Головними умовами своєї інтеграції у місцеві громади ВПО вважають наявність житла (84 %), постійний дохід (66 %), зайнятість (52 %), доступ до соціальних послуг (35 %), перебування друзів та родичів у тому ж місці (35 %), підтримку з боку місцевої громади (31 %), легкий доступ до документів (14 %), можливість голосувати на місцевих виборах (7 %). Зауважимо, що значна частина ВПО вдається до повторних переміщень у інші громади¹¹. Відсутність прийнятної житла та робочого місця при-

⁸ 8 % ВПО мешкають в орендованих будинках і 3 % — в орендованих кімнатах, 24 % — з родичами або родинами, які їх прийняли, 3 % — продовжують проживати у гуртожитках і 1 % — у центрах колективного проживання.

⁹ На листопад 2017 р. він складав 3056 грн. Джерела доходів ВПО розподіляються таким чином: 59 % респондентів назвали заробітну плату основним джерелом своїх доходів, пенсію за віком або за вислугою років — 37 %, державну допомогу ВПО — 41 %, соціальну допомогу — 27 %, фінансову підтримку з боку родичів, які проживають в Україні — 10 %, випадкові заробітки — 10 %, гуманітарну допомогу — 5 %, пенсію по інвалідності — 4 %, іншу пенсію — 2 %, інші джерела — 4 % [2].

¹⁰ Загалом опитування [2] продемонструвало високу самооцінку рівня інтегрованості у громаду — 67 %, водночас 27 % опитаних ВПО повідомили про часткову інтегрованість і 7 % — не інтегрувалися.

¹¹ У ході опитування [2] 14 % респондентів заявили, що вони повернулися до своїх попередніх місць проживання. Основними причинами повернення є: наявність власного майна на непідконтрольній території та відсутність у зв'язку з цим потреби сплачувати за оренду житла (60 %), сімейні причини (44 %), недостатні можливості для працевлаштування (18 %), обмежений доступ до соціальних послуг — охорони здоров'я, освіти тощо (5 %), неможливість інтегруватися у місцеву громаду у попередньому місці проживання (6 %). Що ж стосується решти опитаних ВПО, які переїхали в інші області України, то з них 21 % залишаються у нинішньому місці менше 24 місяців. При цьому респонденти, які змінювали місце свого проживання більше ніж один раз, головними причинами переїзду вважають відсутність можливостей працевлаштування (34 %), проблеми з житлом (39 %), високу орендну плату (27 %).

зводить до відсутності бачення перспектив у багатьох ВПО, підштовхує їх до частих переїздів, у тому числі і до повернення на тимчасово невідконтрольну територію. Саме тому у системі надання соціальних послуг повинна сформуватись схема, що уможливить комплексне сприяння у вирішенні головних проблем ВПО, тобто забезпечення житлом, працевлаштування, доступ до послуг соціальної інфраструктури та гуманітарної допомоги.

Такою схемою може стати налагодження роботи мережі спеціалізованих центрів (або відділень) соціального обслуговування ВПО за участі усіх трьох суспільних секторів. Враховуючи наведені потреби ВПО у кожній області¹² країни повинен функціонувати обласний центр (відділення) соціального обслуговування ВПО, тобто заклад, де ВПО отримуватимуть комплекс соціальних, послуг пов'язаних із влаштуванням¹³ на новому місці та пошуком прийнятних варіантів для влаштування. Обов'язковою для обласного центру (відділення) соціального обслуговування ВПО є наявність двох структурних підрозділів (відділів) – відділення (відділу) оперативної допомоги та відділення (відділу) планової допомоги. Робота відділення оперативної допомоги розрахована на задоволення невідкладних потреб ВПО: харчування, забезпечення одягом, ліками, засобами реабілітації, організація тимчасового (до 1 місяця) проживання, влаштування до медичних закладів, надання психологічної допомоги. Робота відділення планової допомоги передбачає пошук житла та робочих місць для ВПО, інформування про послуги соціальної інфраструктури у населених пунктах області та про можливості одержання допомоги з боку НДО.

Незамінним елементом функціонування відділення планової допомоги є національна база даних з питань влаштування ВПО, яка містить інформацію про доступне для оренди та придбання житло, робочі місця, об'єкти соціальної інфраструктури у населених пунктах. Доступ до бази повинні мати працівники усіх центрів. Інформація у цій базі даних має бути систематизована за трьома тематичними розділами: «Житло» – інформація про квартири, будинки, кімнати, кімнати та ліжко-місця у гуртожитках та хостелах, які можна орендувати, можливість пільгового придбання житла (наприклад, відповідні регіональні програми); «Робота» – інформація про наявні вакансії; «Інфраструктура» – інформація про лікарні, школи, дитячі садки, заклади соціального обслуговування та НДО, що надають ВПО допомогу. Базу даних треба постійно оновлювати і поповнювати за рахунок інформації, наданої органами влади (центральною і місцевими), Державною службою зайнятості України, державними підприємствами, приватними підприємствами і підприємцями та іншими представниками бізнес-сектору, НДО, фізичними особами. Тобто усі суспільні сектори спільними зусиллями мають формувати інформаційне підґрунтя. Інформація, розміщена у базі, повинна якісно відрізнятись від інформації, яку ВПО можуть знайти в інших джерелах, наприклад у мережі Інтернет. По-перше, працівники центрів перевірятимуть її двічі: коли вона надійде у базу та перед наданням конкретній особі. По-друге, за допомогою бази відбуватиметься комплексний підбір житла і роботи, закладів соціальної інфраструктури у бажаному для ВПО населеному пункті. По-третє, база повинна бути орієнтованою на охоплення максимальної кількості населених

¹² Можливе функціонування центрів соціального обслуговування ВПО і на локальному рівні, однак вибір саме обласного рівня пояснюється кращими можливостями фінансування центрів та ширшими повноваженнями обласних органів влади у їх створенні.

¹³ Під «влаштуванням ВПО» розуміємо наявність у них власного чи орендованого житла, оснащеного необхідними меблями та технікою для життя, робочого місця з заробітною платою не меншою за мінімальну, доступу до послуг освіти і медицини.

пунктів області, у тому числі і малих міст. Розробником програмного забезпечення для національної бази з проблем влаштування ВПО відповідно до засад міжсекторного партнерства можуть бути представники бізнес-сектору, наприклад компанії, які надають послуги у сфері ІТ, після проведення Міністерством соціальної політики України конкурсу на розробку і встановлення програмного забезпечення.

Алгоритм роботи відділень планової допомоги досить простий. До них звертаються установи і організації, які мають намір розмістити інформацію у базі і запропонувати ВПО роботу або здати їм в оренду житло. Потім працівники центрів здійснюють перевірку інформації, після чого вона потрапляє у базу. Методи перевірки (особисте відвідування, перевірка документів і т. д.) обиратимуться залежно від ситуації. Після звернення ВПО працівники центрів здійснюють підбір відповідної інформації, уточнюють її актуальність (переважно телефоном) та домовляються про зустріч для свого клієнта з організацією або особою, яка надала інформацію. До роботи відділення планової допомоги у питаннях пошуку для ВПО належної роботи можуть бути залучені і фахівці Державної служби зайнятості. Отже, після звернення ВПО отримують інформацію про можливі комбінації житла, робочого місця, закладів соціальної інфраструктури у бажаному населеному пункті, при чому не обов'язково тієї самої області, де знаходиться центр. ВПО самостійно вирішують, як розпорядитись цією інформацією, але повідомляють про своє влаштування.

Особливої уваги заслуговує проблема залучення до участі у організації роботи центрів соціального обслуговування ВПО бізнес-сектору, оскільки його представники діятимуть у системі міжсекторного партнерства за умови отримання вигод. Такими вигодами можуть стати часткова оплата державою протягом певного періоду праці ВПО за умови прийняття на роботу приватним підприємством, або надання додаткових державних гарантій щодо оплати оренди житла для ВПО (якщо орендодавцем виступатиме комерційна структура), забезпечення безкоштовної або пільгової реклами у ЗМІ чи надання безкоштовного або пільгового рекламного простору на території населених пунктів. Вигоду у вигляді формування позитивного іміджу комерційним структурам можуть принести і програми корпоративного волонтерства, зокрема програми збору гуманітарної допомоги для відділень оперативної допомоги.

Окремі положення, які забезпечують розвиток міжсекторного партнерства у соціальному обслуговуванні, містять статті 12 та 13 Закону України «Про соціальні послуги», відповідно до яких сфера надання соціальних послуг заснована на використанні та розвитку всіх форм власності і складається з державного та недержавного секторів, а органи влади під час організації надання соціальних послуг співробітничать між собою, а також із суб'єктами, які надають соціальні послуги, іншими юридичними та фізичними особами [10]. Отже, Центром (відділенням) соціального обслуговування ВПО може бути державна організація чи її структурний підрозділ або недержавна організація, робота яких відповідає вимогам, установленим Міністерством соціальної політики України. В першу чергу вимоги Міністерства до організації, що має намір стати центром або відділенням соціального обслуговування ВПО, повинні стосуватись кількості персоналу, його вмінь і навичок, приміщення та технічного оснащення організації. Ключовими вміннями та навичками для персоналу центру обслуговування ВПО є: комунікативні навички, володіння ПК, вміння

¹⁴ Включаючи директора, системного адміністратора, бухгалтера. У регіонах України з найбільшою кількістю ВПО (Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Запорізька, Харківська області) кількість працівників обласних центрів соціального обслуговування ВПО може бути збільшена до 35 осіб.

швидко аналізувати ситуацію, знання основ соціальної роботи. Оптимальна кількість персоналу центру – 15–20 працівників¹⁴.

Вимоги до роботи центру соціального обслуговування ВПО доцільно відобразити, зокрема, у «Типовому положенні про центр (відділення) соціального обслуговування внутрішньо переміщених осіб». Даний нормативно-правовий акт повинен бути розроблений за участі широкого кола експертів – представників органів центральної та місцевої влади, недержавних організацій, у тому числі і міжнародних, що потенційно можуть стати донорами для проектів із налагодження роботи центрів, науковців, працівників сфери соціального обслуговування, волонтерів. Також державні вимоги до змісту і якості багатьох соціальних послуг вже частково відображені у затверджених державних стандартах соціальних послуг¹⁵. Серед державних організацій значний потенціал для відкриття відділень соціального обслуговування ВПО як структурних підрозділів мають територіальні центри соціального обслуговування та центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Серед НДО потенціал стати центрами соціального обслуговування ВПО мають ті організації, які здобули досвід роботи з ВПО у 2014–2017 рр. У разі значного скорочення потреб у соціальному обслуговуванні ВПО діяльність даних центрів (відділень) може бути переорієнтована на надання соціальних послуг іншим категоріям населення.

Суттєвим питанням є фінансування діяльності центрів соціального обслуговування ВПО. Закон України «Про соціальні послуги» визначає низку джерел для фінансування соціального обслуговування: кошти державного та місцевих бюджетів, спеціальних фондів, кошти підприємств, установ та організацій, плата за соціальні послуги, кошти благодійної допомоги (пожертвування), кошти одержувачів соціальних послуг та інші джерела, передбачені законодавством [10]. Найбільш прийнятним для фінансування центрів соціального обслуговування ВПО є механізм соціального замовлення¹⁶. Його предметом, як зауважує К. Дубич, є соціальні послуги, сформовані замовником соціальних послуг у вигляді певного технічного завдання, яке включає конкретні параметри, очікувані результати (позитивні зміни в цільовій групі одержувачів послуг) та максимальну вартість соціальних послуг, розраховану відповідно до законодавства [11]. Донорські та спонсорські кошти для організації діяльності центрів соціального обслуговування ВПО можуть надходити від недержавних та бізнес-організацій у вигляді грантів або благодійних пожертвувань.

Таким чином, створення центрів соціального обслуговування ВПО передбачає п'ять основних аспектів міжсекторного партнерства: 1) участь НДО у створенні центрів соціального обслуговування ВПО та їх фінансуванні; 2) участь бізнес-сектору у фінансуванні діяльності даних центрів; 3) участь усіх суспільних секторів у формуванні бази даних з питань влаштування ВПО; 4) участь бізнес-сектору у розробці відповідного програмного забезпечення; 5) участь бізнес-сектору у підтримці роботи центрів соціального обслуговування ВПО через програми корпоративного волонтерства.

¹⁵ Наприклад, у Державному стандарті соціальної послуги представництва інтересів, Державному стандарті соціальної адаптації, Державному стандарті соціальної послуги консультування. Протягом 2014–2017 рр. ВПО отримували ці послуги у різних державних закладах, однак зручніше для ВПО та органів місцевої влади, щоб соціальні послуги надавалися у спеціалізованих обласних центрах.

¹⁶ Згідно з Постановою Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку здійснення соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів» органи виконавчої влади – розпорядники бюджетних коштів, на них покладено обов'язок з організації надання соціальних послуг, конкурсів із залучення бюджетних коштів для надання соціальних послуг серед потенційних організацій-надавачів послуг для ВПО [12].

Висновок. На сьогодні сформувалась низка взаємопов'язаних і проблемних для ВПО питань, вирішення яких потребує комплексного підходу. Не викликає сумнівів доцільність використання переваг міжсекторного партнерства у наданні ВПО соціальних послуг, інструментом якого можуть бути центри (відділення) соціального обслуговування ВПО. При цьому кожен із секторів використовує увесь спектр своїх можливостей: державний сектор забезпечує створення центрів (відділень) соціального обслуговування ВПО, законодавчої бази з даного питання, організацію конкурсів у межах соціального замовлення на надання ВПО соціальних послуг, ведення і наповнення інформацією національної бази даних з питань влаштування ВПО та організацію конкурсів щодо розробки відповідного програмного забезпечення; бізнес-сектор розробляє програмне забезпечення для національної бази даних з питань влаштування ВПО, бере участь у наповненні її інформацією, надає спонсорські кошти для центрів соціального обслуговування ВПО або закуповує для них обладнання; недержавні організації створюють центри (відділення) соціального обслуговування ВПО або є ними, беруть участь у наповненні національної бази даних з питань влаштування ВПО інформацією, надають донорські кошти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лібанова Е.М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України: (за матеріалами наук. доп. на засіданні Президії НАН України 8 жовт. 2014 р.) // Вісн. Нац. акад. наук України. — 2014. — № 12. — С. 15–24.
2. Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами за грудень 2017 р. [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України, Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, Міжнародна організація з міграції). — Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_8_december_2017_ukr_press.pdf (дата звернення: 10.01.2018).
3. Новіков В.Н. Недержавні організації і соціальний розвиток // Праця і зарплата. — 1995. — № 22 (86). — С. 6–7.
4. Звонар В.П. Міжсекторне партнерство як механізм реалізації регіональної соціальної політики: концепція для України / Віктор Павлович Звонар. — Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. — 300 с.
5. Семигіна Т.В. Словник із соціальної політики / Т.В. Семигіна. — К. : Академія, 2005. — 256 с.
6. Макарова О.В. Реінтеграція внутрішньо переміщених осіб до місцевих ринків праці та запровадження активних програм зайнятості // Ринок праці та зайнятість населення. — 2015. — № 1. — С. 7–10.
7. Мещан І.В. Соціальне партнерство в управлінні соціальним обслуговуванням населення в Україні: регіональний контекст : дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук: 22.00.04 / Мещан Ігор Вікторович. — Запоріжжя, 2016. — 231 с.
8. Допомога МОМ населенню, що постраждало від конфлікту в Україні: щомісячний звіт (листопад—грудень 2017) [Електронний ресурс] / Міжнародна організація з міграції (МОМ). — Режим доступу : http://www.iom.org.ua/sites/default/files/report_november-december_2017_ukr.pdf (дата звернення: 10.01.2018).
9. Огляд гуманітарних потреб 2018. Україна [Електронний ресурс] / UN OCHA. — Режим доступу: https://www.humanitarianresponse.info/system/files/documents/files/humanitarian_needs_overview_2018_ua_20171130.pdf (дата звернення: 10.01.2018).
10. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 № 966-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
11. Дубич К.В. Соціальне замовлення — ефективний механізм надання соціальних послуг в Україні [Електронний ресурс] // Державне управління: теорія та практика. — 2013. — № 1. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2013_1_14 (дата звернення: 10.01.2018).

12. Про затвердження Порядку здійснення соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2013 № 324 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/324-2013-%D0%BF> (дата звернення: 10.01.2018).

REFERENCES

1. Libanova, E.M. (2014). Vymushene pereselennia z Donbasu: masshtaby ta vyklyky dlia Ukrainy [Forced resettlement of Donbass: the scale and challenges for Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 12, 15-24 [in Ukrainian].
2. Zvit natsionalnoi systemy monitorynhu sytuatsii z vnutrishno peremishchenymy osobamy. Hruden 2017 r. [Report of National Monitoring System on the Situation with Internally Displaced Persons]. (2017). *iom.org.ua*. Retrieved from: http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_8_december_2017_ukr_press.pdf [in Ukrainian]
3. Novikov, V.M. (1995). Nederzhavni orhanizatsii i sotsialnyi rozvytok [Non-governmental organizations and social development]. *Pratsia i zarplata - Work and salary*, 22 (86), 6-7 [in Ukrainian].
4. Zvonar, V.P. (2009). *Mizhsektorne partnerstvo iak mekhanizm realizatsii rehionalnoi sotsialnoi polityky: kontseptsiiia dlia Ukrainy* [Cross-sector partnership as a local social policy implementation mechanism: a concept for Ukraine]. Luts'k : Vezha [in Ukrainian].
5. Semyhina, T.V. (2005). *Slovnyk iz sotsialnoi polityky* [Dictionary on social politics]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiiia» [in Ukrainian].
6. Makarova, O.V. (2015). Reintehratsii vnutrishno peremishchenykh osib do mistsevykh rynkiv pratsi ta zaprovadzhennia aktyvnykh prohram zainiatosti [Reintegration of Internally Displaced Persons to Local Labour Markets and the Introduction of Active Employment Programs]. *Rynok pratsi ta zainiatist naseleennia - Labor market and the employment of population*, 1, 7-10 [in Ukrainian].
7. Meshhan, I.V. (2016). Sotsialne partnerstvo v upravlinni sotsialnym obsluhovuvanniam naseleennia v Ukraini : rehionalnyi kontekst [Social partnership in the management of public social services in Ukraine: regional context]. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
8. Dopomoha MOM naselenniu, shcho postrazhdalo vid konfliktu v Ukraini. - Shchomisiachnyi zvit (Lystopad-Hruden 2017). [IOM's assistance to Conflict-Affected People in Ukraine - Monthly Report (November-December 2017)]. (2017). *iom.org.ua*. Retrieved from: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/report_november-december_2017_ukr.pdf [in Ukrainian].
9. Ohliad humanitarnykh potreb 2018 [Ukraine 2018 Humanitarian Needs Overview (HNO)] (2017). *humanitarianresponse.info*. Retrieved from: https://www.humanitarianresponse.info/system/files/documents/files/humanitarian_needs_overview_2018_ua_20171130.pdf [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 r. № 966-IV «Pro sotsialni posluhy» [The Law of Ukraine «On Social Services from 19.06.2003 № 966-IV] (2003, 06 June). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-15> [in Ukrainian].
11. Dubych, K.V. (2013). Sotsialne zamovlennia - efektyvnyi mekhanizm nadannia sotsialnykh posluh v Ukraini [Social contracting as an effective mechanism for social services delivery in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka - State Administration: Theory and Practice*, 1 *nbuv.gov.ua*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2013_1_14 [in Ukrainian].
12. Postanova Postavy Kabinetu ministriv Ukrainy vid 29.04.2013 «Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia sotsialnoho zamovlennia za rakhunok biudzhetykh koshtiv» [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Procedure for the Implementation of a Social Order at the Expense of Budget Funds»]. (2013, April 29). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/324-2013-%D0%BF> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 24.01.2018.

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.100>

УДК 364.45

JEL CLASSIFICATION: I 31

О.О. ДАВИДЮК

канд. соц. наук, старш. наук. співроб., зав. від.

Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення

Міністерства соціальної політики України

та Національної академії наук України

E-mail: olena.davydyuk@gmail.com

СУБ'ЄКТИВНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ОБСЛУГОВУВАННЯ В ІНТЕРНАТНИХ УСТАНОВАХ

Охарактеризовано теоретико-методичні засади оцінювання якості обслуговування в інтернатних установах: виокремлено основні ключові моменти оцінки, тобто що саме можна оцінити за допомогою різних підходів. Зазначено, що наразі у вітчизняній практиці панує тенденція переважання кількісних показників і використання математично-статистичних методів оцінювання, що пов'язано з порівняною легкістю їх застосування. Обґрунтовано доцільність орієнтування на якісні показники для оцінки якості обслуговування в інтернатних установах, адже основним критерієм якості обслуговування підопічних інтернатних установ є міра їхньої задоволеності. Вруслі якісної дослідницької стратегії розроблено та апробовано трикомпонентний підхід до оцінювання якості соціального обслуговування в інтернатних установах, що передбачає оцінку загального рівня задоволеності / забезпечення якості обслуговування; оцінку окремих показників забезпечення якості з наданням їм статусів за отриманими відсотковими еквівалентами; оцінку за спеціально розробленою системою критеріїв якості та їх структурних показників за бальною шкалою (визначення категорії якості).

Оцінюючи загалом рівень задоволеності якістю обслуговування в установі більшість підопічних (52,7 %) зазначили, що є цілком задоволеними; 37,6 % – скоріше задоволеними. Опрацьовані в ході аналізу показники забезпечення якості обслуговування (відповідність потребам підопічного, врахування побажань підопічного, своєчасність надання послуг, регулярність послуг, достатність послуг) мають статус «задовільно». Шляхом конкретизування процесу обслуговування через систему критеріїв та показників отримано уточнені оцінки якості обслуговування, розподілені в категоріях «добре» та «відмінно». Лише три показники з 65 опинились у категорії «задовільно». Отже, за наявності низки недоліків та об'єктивних проблем, переважна більшість підопічних добре оцінює якість обслуговування в установі. Можна констатувати, що якщо більшість задоволена наданим обслуговуванням, то вдалося досягти мети обслуговування на даному етапі.

Ключові слова: інтернатна установа, соціальне обслуговування, якість соціального обслуговування, оцінка якості обслуговування, опитування підопічних.

Е.А. Давидюк

канд. социол. наук., старш. науч. сотруд., зав. отд.
Научно-исследовательский институт труда и занятости населения
Министерства социальной политики Украины и
Национальной академии наук Украины
01030, г. Киев, ул. Ивана Франка, 15-б
E-mail: olena.davydyuk@gmail.com

СУБЪЕКТИВНЫЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ КАЧЕСТВА ОБСЛУЖИВАНИЯ В ИНТЕРНАТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Охарактеризованы теоретико-методические основы оценки качества обслуживания в интернатных учреждениях: выделены основные ключевые моменты оценки, то есть что именно можно оценить с помощью разных подходов. Отмечено, что в настоящее время в отечественной практике господствует тенденция преобладания количественных показателей и использования математико-статистических методов оценки, что связано со сравнительной простотой их применения, наряду с этим обоснована целесообразность в ходе оценки качества обслуживания в интернатных учреждениях ориентироваться на качественные показатели, поскольку основной критерий качества обслуживания подопечных интернатных учреждений — степень их удовлетворенности. В русле качественной исследовательской стратегии разработан и апробирован трехкомпонентный подход к оценке качества социального обслуживания в интернатных учреждениях, который предполагает оценку общего уровня удовлетворенности / обеспечения качества обслуживания; оценку отдельных показателей качества с указанием им статуса согласно полученным процентным эквивалентам; оценку по специально разработанной системе критериев качества и их структурных показателей в балах шкалы (определение категории качества).

Оценивая в целом уровень удовлетворенности качеством обслуживания в учреждении, большинство подопечных (52,7 %) отметили, что полностью удовлетворены; 37,6 % — скорее удовлетворены. Разработанные в ходе анализа показатели качества обслуживания (соответствие потребностям подопечного, учет пожеланий подопечного, своевременность предоставления услуг, регулярность услуг, достаточность услуг) имеют статус «удовлетворительно». Путем конкретизации процесса обслуживания с помощью системы критериев и показателей получены уточненные оценки качества обслуживания, которые распределены в категориях «хорошо» и «отлично». Только три показателя из 65 попали в категорию «удовлетворительно». Следовательно, при наличии ряда недостатков и объективных проблем, большинство подопечных хорошо оценивает качество обслуживания в учреждении. Можно констатировать, что если большинство довольны предоставленным обслуживанием, то удалось достичь цели обслуживания на данном этапе.

Ключевые слова: интернатное учреждение, социальное обслуживание, качество социального обслуживания, оценка качества обслуживания, опросы подопечных.

О.О. Davydyuk

PhD (Sociology), Senior researcher,
Institute of Labor and Employment
Ministry of Social Policy and
National Academy of Sciences of Ukraine
01030, Kyiv, St. Ivan Franko 15-b
E-mail: olena.davydyuk@gmail.com

SUBJECTIVE APPROACH TO EVALUATION OF SERVICE QUALITY IN RESIDENTIAL INSTITUTIONS

The theoretical and methodological foundations of the evaluation of the quality of care in residential institutions are characterized: the main points of the assessment are identified (what can be assessed with different approaches). It is noted that at the present time the prevalence of quantitative indicators and the use of mathematical and statistical methods of evaluation dominate in domestic practice, which is due to the comparative simplicity of their application. But it is reasonable to focus on qualitative indicators when assessing the quality of care in residential institutions, since the main criterion quality of care for residential institutions is the degree of their satisfaction. According to the qualitative research strategy, a three-part approach to assessing the quality of social services in

residential institutions has been developed and tested, which involves assessing the overall level of satisfaction quality of service; evaluation of individual quality indicators with assignment to them of a status according to the received interest equivalents; evaluation according to a specially developed system of quality criteria and their structural indicators on the scales (assignment of the quality category).

Assessing the overall level of satisfaction with the quality of service at the residential institutions, most of the clients – 52.7% – indicated that they were completely satisfied; 37.6% were partly satisfied. The quality of service Indicators (matching the needs of the client, taking into account the wishes of the client, the timeliness of the provision of services, regularity of services, the adequacy of services) were “satisfactory”.

By specifying the service process through a system of Criteria and Indicators we have obtained refined ratings of service quality, which are categorized as “good” and “excellent”. Only 3 out of 65 Indicators were in the “satisfactory” category. Consequently, in the presence of a number of shortcomings and objective problems, the overwhelming majority of clients are well evaluated by the quality of service in the residential institutions, and it can be stated that if the majority is satisfied with the service provided, then it was possible to achieve the purpose of service at this stage.

Keywords: *residential institutions, social services, quality of social service, assessment of social service’s quality, interviews with clients.*

Постановка проблеми. Необхідність та важливість дослідження якості обслуговування в інтернатних установах обумовлені прагненням до підвищення рівня безпеки життєдіяльності підопічних, їхнього здоров’я, побутових умов, до створення середовища з гарантованим дотриманням прав людини. Ключовим принципом і кінцевим результатом діяльності інтернатних установ сьогодні є клієнтоорієнтованість. Оцінка якості обслуговування в інтернатних установах стає важливою передумовою забезпечення зворотного зв’язку із підопічним та ухвалення управлінських рішень у подальшій діяльності.

Актуальність дослідження. Досвід розвитку системи соціального обслуговування в Україні наразі показує, що питання оптимізації діяльності інтернатних установ щодо підвищення якості обслуговування є надзвичайно актуальним. Якість обслуговування в інтернатній установі як сукупність властивостей, що характеризують здатність задовольняти потреби підопічних, обумовлені специфікою життєвої ситуації, є багатогранною. Тому, визначаючи якість обслуговування в інтернатній установі треба розуміти, що її неможливо оцінити за якимось одним показником.

У процесі одержання інформації щодо якості обслуговування в інтернатній установі розрізняють об’єктивний та суб’єктивний підходи (а також їх поєднання – комбінований підхід). Об’єктивний підхід передбачає використання статистичних даних на основі побудови системи показників, що характеризує об’єктивні умови і результати діяльності інтернатних установ. Дані статистики забезпечують порівнянність міжрегіональних і тимчасових зіставлень, а також дають змогу виконати прогностичні розрахунки різних параметрів. Очевидно, що для оцінювання якості обслуговування в інтернатних установах неможна обмежуватись тільки такими показниками як «розподіл підопічних у будинках-інтернатах», «кількість місць у будинках-інтернатах», «кількість обслугованих осіб» тощо.

Суб’єктивний підхід базується на результатах соціологічних досліджень та експертних оцінках, що відображають об’єктивні умови в суб’єктивному сприйнятті людей, їх ціннісне ставлення до створених умов процесу обслуговування в інтернатній установі. Опрацювання соціологічної інформації дає глибше уявлення про об’єкт дослідження, що дає змогу виявити наявні проблеми та причини, що їх викликають. Цей метод видається найперспективнішим для оцінки якості обслуговування в інтернатній установі тому, що одним із базових принципів обслуговування в інтернатних установах стає орієнтація на потреби підопічних. Отже, постає питання – якою мірою надане в установі обслуговування відповідає цим потребам? Оскільки результатом

обслуговування має бути виведення підопічного зі складної життєвої ситуації, чи покращення його стану, надзвичайної актуальності набувають емпіричні дослідження оцінки якості обслуговування в інтернатній установі з позиції саме підопічного.

За цих обставин очевидно, що періодичні опитування підопічних інтернатних установ суттєво доповнять інформаційну базу управління системою соціального обслуговування. Реалізація даного завдання й визначає актуальність прикладної розробки з оцінювання підопічними якості обслуговування в інтернатних установах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування системи соціального обслуговування населення були і є предметом теоретичних розвідок та гострих дискусій у науковому середовищі. Теоретичні засади дослідження соціального обслуговування в Україні сформували В. Скуратівський (V. Skuratyvskiy), Ю. Горемікіна (U. Noremikina), А. Капська (A. Kapska), Т. Семигіна (T. Semygina), К. Міщенко (K. Myschenko), Т. Кіча (T. Kycha), С. Косянчук (S. Kosiychuk), І. Мигович (I. Mygovych), М. Головатий (M. Holovaty).

Загальним проблемам формування та розвитку установ соціального обслуговування присвятили праці українські вчені: О. Безпалько (O. Bespalko), О. Іванова (O. Ivanova), І. Зверєва (I. Zvereva), Н. Кабаченко (N. Kabachenko), Л. Клос (L. Klos), Г. Коваль (G. Koval), О. Мартенко (O. Martenko), О. Мартякова (O. Martiykova), І. Мигович (I. Mygovych), Н. Микитенко (N. Mykytenko), Т. Семигіна (T. Semygina), І. Стеблянко (I. Steliyanko), С. Харченко (S. Kharchenko) та ін. Такі дослідники, як А. Капська (A. Kapska), О. Карпенко (O. Karpenko), Т. Коленіченко (T. Kolenichenko), М. Житинська (M. Zhitynska) вивчали особливості соціального обслуговування людей похилого віку в умовах геріатричних закладів, досліджуючи особливості процесу адаптації людей до нових умов життєдіяльності.

Власне проблематиці якості в системі соціального обслуговування населення приділили увагу М. Карлсон (M. Karlson) [1], Л. Качан (L. Kachan) [2, 3], Т. Кіча (T. Kycha) [4], М. Туленков (M. Tulenkov) [5].

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що, незважаючи на значний науковий інтерес дослідників до вивчення різних параметрів соціального обслуговування, механізм оцінювання якості обслуговування в інтернатних установах нині розкритий фрагментарно. Недостатньо уваги приділено дослідженню практичних аспектів вимірювання якості обслуговування в інтернатних установах, недостатньо опрацьованим залишається питання розробки критеріїв та показників оцінювання якості обслуговування та застосування їх на практиці.

Мета статті – удосконалення інструментарію оцінювання соціального обслуговування в інтернатних установах з позиції підопічних і визначення рівня задоволеності підопічних обслуговуванням.

Наукова новизна. Вперше розроблено систему критеріїв якості та їх структурних показників для оцінки соціального обслуговування в інтернатних установах, що ґрунтується на восьми блоках (загалом 65 показників), які охоплюють основні аспекти процесу обслуговування, та здійснено її апробацію в рамках соціологічного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Якість соціального обслуговування проявляється через зміст і кількісні характеристики, сформовані за системою критеріїв. Кожний критерій охоплює групу показників, які розкривають його зміст і свідчать про рівень досягнення цілей, тобто більш точних характеристик, необхідних для практичного оцінювання якості. Систему критеріїв і показників оцінки якості соціального обслуговування можна розглядати як сукупність упорядкованих, органічно пов'язаних

характеристик (ознак) і процедур (методик) роботи з ними, що дають змогу адекватно оцінити стан і виявити резерви розвитку системи соціального обслуговування.

Отже, для опитування підопічних інтернатних установ щодо якості обслуговування необхідно вирішити завдання побудови такої системи критеріїв та показників, яка б стала належною складовою всебічного аналізу якості обслуговування в інтернатній установі. По суті, питання полягає у тому, що і як мають оцінювати підопічні. У цьому контексті використання як кількісних, так і якісних даних, які або можна впорядковувати (виміряні за порядковою шкалою), або неможна впорядковувати (виміряні за номінальною шкалою), визначає необхідність застосування всієї сукупності методів соціологічного аналізу.

Зокрема, робочою групою НДІ праці і зайнятості населення в рамках виконання замовлення Міністерства соціальної політики було здійснено соціологічне дослідження з питань оцінки якості обслуговування в інтернатних установах¹. Автором у ході дослідження запропоновано та апробовано трикомпонентний підхід до оцінювання якості соціального обслуговування в інтернатних установах, який передбачає оцінку:

- 1) загального рівня задоволеності якістю обслуговування;
- 2) окремих показників забезпечення якості з встановленням їм статусів за отриманими відсотковими еквівалентами;
- 3) за спеціальною системою критеріїв якості та їх структурних показників за бальною шкалою (визначення категорії якості).

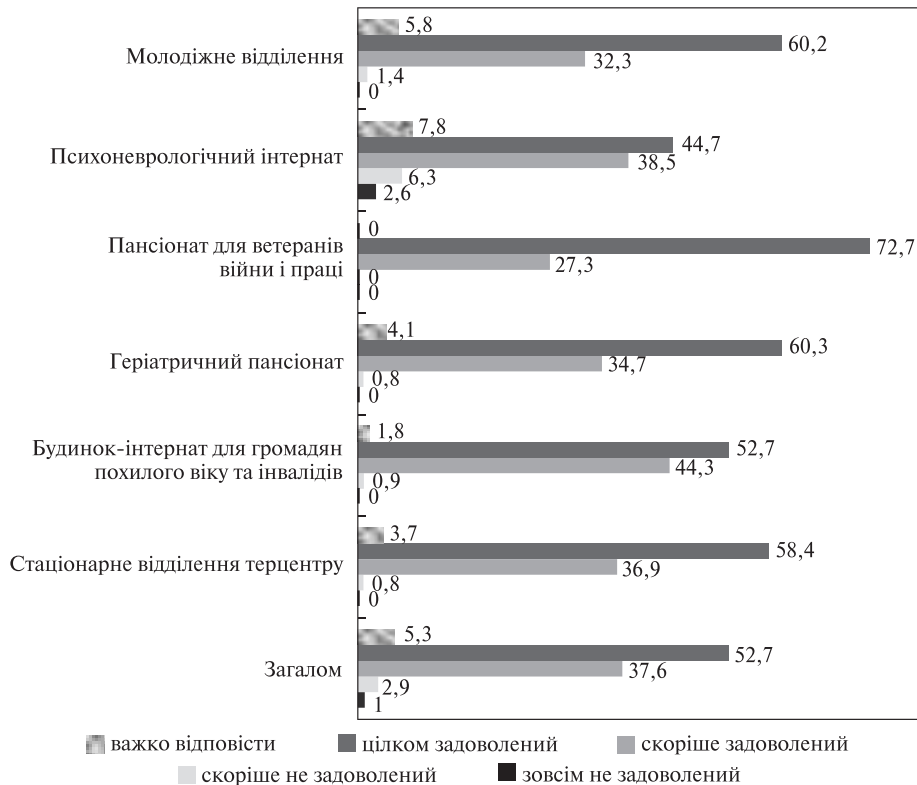
Розглянемо детальніше запропонований підхід до оцінювання якості обслуговування та результати апробації на практиці.

1. *Оцінка загального рівня задоволеності якістю обслуговування.* Операційно зміст якості обслуговування розкривається для підопічного через оцінку задоволеності ним. Задоволеність підопічного якістю обслуговування в інтернатній установі можна виміряти за номінальною шкалою з віялом відповідей, представлених на рис. 1. Зазначимо, що номінальна шкала не передбачає числових маніпуляцій. Аналізуються відсотки, що набрав кожен варіант. Віяло відповідей можна звужити або розширити залежно від потреб опитування. В результаті отримуємо узагальнену оцінку якості обслуговування в установі.

Підопічним було запропоновано визначити загальний рівень задоволеності якістю обслуговування (рис. 1). Серед респондентів варіант відповіді «цілком задоволений» обрали 52,7 %, «скоріше задоволений» – 37,6 %.

Незадоволеність якістю обслуговування в установі висловили загалом 3,9 % опитаних; завагались із відповіддю 5,3 %. Враховуючи кумулятивний відсоток позитивних відповідей (90,3 %), можна дійти висновку, що загальний рівень задоволеності підопічних якістю обслуговування в інтернатних установах є досить високим. Суб'єктивність сприйняття якості є багатогранною проблемою, і в даному випадку підопічний аналізує якість обслуговування не за окремими складовими, стандартами, нормами, проблемними ситуаціями (елементи мозаїки), а дивиться на установу, спосіб життя в ній, себе і власну життєву ситуацію узагальнено (мозаїка цілком). Спираючись на коментарі в анкетах можемо припустити, що відправною точкою міркувань підопічних було «...якби не установа, то що тоді...», а не «чи достатньо якісно мене обслуговують?».

¹ Опитування підопічних інтернатних установ (методом анкетування) виконали з квітня до червня 2017 року. Згідно з розрахунковою вибірковою моделлю було опитано 1382 підопічних інтернатних установ. В опитуванні підопічних взяли участь 138 інтернатних установ. Анкетування охоплено 23 області України (окрім Житомирської) та м. Київ, окуповані території, через об'єктивні причини, не представлені в опитуванні).

Рис. 1. Рівень задоволеності підопічних якістю обслуговування в інтернатних установах загалом та за типами установ, %

Джерело: авторські розрахунки за даними Науково-дослідного Інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України та НАН України.

Аналізуючи рівень задоволеності якістю обслуговування за типами установ, бачимо, що найвищим він є в установах геріатричного профілю, найнижчим – у психоневрологічних інтернатах, хоча і тут більшість відповідей є позитивними.

2. *Оцінка окремих показників забезпечення якості з визначенням їхнього статусу за отриманими відсотковими еквівалентами.* В процесі оцінювання якості обслуговування доцільно залучити розробки, запропоновані в «Методичних рекомендаціях з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг» (затверджені Наказом Міністерства соціальної політики України 27.12.2013 № 904) [6]. Зокрема, якісні показники рекомендовано оцінювати за такою схемою:

1. Державним стандартом соціальної послуги передбачено відповідний перелік критеріїв оцінки для кожної групи показників забезпечення якості, а саме: адресність та індивідуальний підхід; результативність; своєчасність; доступність та відкритість; повага до гідності отримувача; професійність;

2. Для кожного критерію оцінки в межах групи показників забезпечення якості розраховується показник охоплення критерієм усіх отримувачів соціальної послуги у відсотках. Після цього залежно від значення визначають його статус (табл. 1).

3. Статуси показників охоплення за кожним критерієм узагальнюють і статус, який переважає («добре», «задовільно» чи «незадовільно»), визначає групу показника забезпечення якості в цілому.

Отже, виходячи з даних методичних рекомендацій, нами було адаптовано та впроваджено такі показники:

- 1 – відповідність обслуговування потребам підопічного;
- 2 – урахування побажань підопічного при плануванні послуг;
- 3 – своєчасність надання послуг;

Таблиця 1. Оцінка показників забезпечення якості соціальних послуг

Номер з/п	Відсотковий еквівалент	Статус
1	80 – 100	«добре»
2	51 – 79	«задовільно»
3	0 – 50	«незадовільно»

Джерело: [6].

Рис. 2. Розподіл відсоткових еквівалентів і відповідних статусів за окремими показниками забезпечення якості обслуговування

Джерело: авторські розрахунки за даними Науково-дослідного Інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України та НАН України.

- 4 – регулярність необхідних послуг;
- 5 – доступність необхідних послуг;
- 6 – повага до гідності підопічного.

У принципі, перелік показників для оцінки за цим способом є необмеженим, і визначений потребами дослідження.

За результатами опитування, на основі отриманих відсоткових еквівалентів, кожному показнику визначено відповідний статус (рис. 2). Показників зі статусом «незадовільно» не виявлено. Можемо лише виокремити проблемний показник, який набрав найнижчий відсотковий еквівалент – «урахування побажань підопічного при плануванні послуг».

Необхідно звернути увагу на те, що всі показники зі статусом «задовільно» тяжіють до максимального значення за статусом, ближче до статусу «добре»; кумулятивний відсоток відповідей «так» та «частково», вказує, що всі показники мають статус «добре».

Є певний суперечливий момент у аналізуванні варіанта відповіді «частково». А саме, чи означає обрання цієї відповіді переважно позитивне ставлення з певними недоліками, чи переважно негативне з урахуванням того, що є і позитивні аспекти, або ж вказує, що підопічний побоюється дати негативну відповідь. У будь-якому випадку, респондент не дає однозначної відповіді «так». Вважаємо, що цей варіант має бути наявним у шкалі відповідей, адже для респондента необхідна варіативність.

3. *Оцінка за критеріями та їх структурними показниками.* З метою деталізації оцінювання якості обслуговування в інтернатній установі автор розробила та запропонувала систему критеріїв та показників, які можна вимірювати за порядковою ранговою п'ятибальною шкалою (де «1» – найгірша оцінка, «5» – найкраща).

Якість обслуговування в інтернатній установі запропоновано оцінювати за вісьмома критеріями, для кожного з них розроблена структура показників (загалом – 65 показників) (табл. 3). П'ятибальна система дає змогу оцінити показники якості з віднесенням їх до категорій: «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно». Граничні значення загальної кількості балів для показників якості наведено в табл. 2.

За цього підходу комплексне бачення процесу обслуговування, різнобічний характер показників та чітка структуризація критеріїв уможливають детальний аналіз ситуації та визначення найбільш актуальних проблем для обґрунтування заходів із підвищення якості обслуговування.

У ході опитування підопічним було запропоновано оцінити кожний показник за п'ятибальною шкалою. У табл. 3 подано середні бали за кожним показником, а також середній бал за кожним критерієм, що дає узагальнений результат оцінювання

Таблиця 2. Категорія якості показника соціального обслуговування за результатами оцінки

Номер з/п	Категорія якості	Загальна оцінка, бали
1	Відмінна	4,5–5,0
2	Добра	4,0–4,5
3	Задовільна	3,5–4,0
4	Незадовільна	нижче 3,5

Джерело: авторські розрахунки за даними Науково-дослідного Інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України та НАН України.

та створює підстави для порівняння. Зокрема, показники у межах кожного критерію розташовані від найвищого до найнижчого, що дає змогу зорієнтуватися в діапазоні значень: виявити показники зі значенням вище від середнього балу і нижче, визначити, які показники можна описати як «кращі», а які – як «гірші».

Можна констатувати, що підопічні добре оцінюють якість обслуговування в інтернатних установах за всіма критеріями. У випадку запровадження періодичного опитування за цими показниками можна буде відслідковувати динаміку змін значень показників і виявляти тенденції в обслуговуванні – що залишається стабільним, що погіршується, а що покращується. Тобто розпочати моніторинг якості обслуговування.

Таблиця 3. Результати оцінювання підопічними інтернатних установ якості обслуговування

Критерії та показники якості	Значення
1. ХАРЧУВАННЯ	4,51
цілодобовий вільний доступ до питної води	4,85
зручність режиму (години) прийому їжі	4,69
доброякісність продуктів	4,54
достатність обсягу	4,43
різноманітність меню	4,33
високі смакові властивості	4,26
2. УМОВИ ПРОЖИВАННЯ	4,51
наявність території для прогулянок	4,70
чистота та гігієна приміщень	4,67
розпорядок дня	4,63
правила проживання в установі	4,58
зручність пересування по приміщеннях установи, доступність до будівель установи (житлових приміщень, їдальні, медичного блоку тощо)	4,56
інформування про права підопічних (інформаційні стенди, телефони для скарг)	4,50
спеціально облаштовані зони відпочинку та дозвілля в приміщенні установи	4,50
комфортність у кімнатах, зручні меблі	4,48
наявність необхідного приладдя в кімнатах	4,39
відремонтованість установи	4,36
наявність життєвого простору в кімнатах, щільність заселення	4,31
3. СТОСУНКИ З СОЦІАЛЬНИМ ОТОЧЕННЯМ	4,42
можливість довірчих відносин з кимось із персоналу	4,51
можливість мати дружні стосунки з іншими підопічними	4,47
допомога спеціаліста у вирішенні конфліктних ситуацій	4,47
створення комфортної емоційної атмосфери в установі	4,38
стосунки з сусідами по кімнаті	4,29

Продовження таблиці 3

Критерії та показники якості	Значення
4. ЗАДОВОЛЕННЯ ПРИВАТНИХ ПОТРЕБ	4,28
можливість приймати родичів, друзів	4,77
доступність телефонних дзвінків	4,69
можливість виходити за межі установи	4,28
можливість облаштувати особистий простір (меблі, речі тощо)	4,25
можливість самостійно ходити до крамниці	4,24
можливість самостійно облаштувати кімнату	4,23
наявність інтимного затишку	3,94
можливість самостійно приготувати їжу, додатково їсти	3,87
5. МЕДИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ	4,43
своєчасність реагування на звернення по медичну допомогу	4,61
рівень кваліфікації медичних працівників	4,58
збереження навичок до самообслуговування	4,52
достатність наданої медичної допомоги	4,51
підтримання стану здоров'я на задовільному рівні	4,45
забезпеченість слуховими апаратами, протезно-ортопедичними виробами, засобами пересування	4,34
наявність необхідних ліків	4,23
наявність необхідного медичного обладнання в установі	4,23
6. РОБОТА ПЕРСОНАЛУ УСТАНОВИ	4,42
доброзичливе ставлення з боку персоналу	4,60
рівень професіоналізму персоналу	4,52
повнота, достатність наданого обслуговування	4,45
швидкість реагування на потреби	4,42
врахування індивідуальних побажань	4,37
достатня кількість персоналу установи	4,36
наявність необхідних спеціалістів	4,23
7. ОРГАНІЗАЦІЯ ВІЛЬНОГО ЧАСУ	4,31
щоденні прогулянки на свіжому повітрі	4,85
доступ до інформації через ЗМІ (телебачення, радіо, інтернет, преса)	4,71
проведення культурних заходів в установі, театральні вистави, літературні читання	4,51
наявність бібліотеки, доступу до читання	4,49
можливість реалізувати свої таланти, хоббі	4,45
заняття з працетерапії	4,39
цікаве, змістовне дозвілля	4,37
зайнятість у підсобному господарстві, лікувальних майстернях	4,16

Критерії та показники якості	Значення
можливість проведення часу за межами установи, в громаді	4,05
організація екскурсій, поїздок	4,00
можливість працювати за цивільно-правовим договором	3,52
8. РЕЗУЛЬТАТИ ОБСЛУГОВУВАННЯ	4,44
забезпеченість засобами гігієни	4,66
забезпеченість одягом	4,65
забезпеченість взуттям	4,62
підтримка життєдіяльності	4,50
пристосованість до способу життя в установі	4,46
результати реабілітаційних послуг	4,31
ступінь вирішення проблемної життєвої ситуації	4,30
ступінь покращення емоційного стану	4,28
ступінь покращення фізичного стану	4,25

Джерело: авторські розрахунки за даними Науково-дослідного Інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України та НАН України.

Проаналізуємо результати оцінювання підопічними якості обслуговування в інтернатних установах.

1. *Якість харчування* — найвищі бали тут набрали показники доступності питної води та зручності режиму прийому їжі, а от найнижчі — смакових властивостей та різноманітності меню. Одразу бачимо, що саме треба покращувати.

2. *Якість умов проживання* — найнижчі оцінки тут мають показники щодо наявності життєвого простору в кімнатах та наявності необхідного приладдя в кімнатах, меблів, комфортності кімнат. Отже покращення потребує життєвий простір підопічного.

3. *Якість стосунків із соціальним оточенням* — найнижчі оцінки стосуються відносин із сусідами по кімнаті та комфортності емоційної атмосфери в установі; ймовірно, тут є і певний зв'язок із попередніми оцінками щодо щільності заселення, наявності життєвого простору, адже щоденно перебуваючи у замкненому просторі на невеликій площі важко підтримувати нормальні стосунки з безпосереднім оточенням.

4. *Якість задоволення приватних потреб* — цей критерій має найнижчий середній бал, містячи показники з найнижчими з усього переліку значеннями — можливість самостійно приготувати їжу, додатково їсти та наявність інтимного затишку. Отже, в контексті підвищення якості обслуговування проблеми задоволення приватних потреб підопічних потребують особливої уваги.

5. *Якість медичного обслуговування* — найнижчі оцінки мають показники щодо наявності необхідного медичного обладнання в установі та наявності необхідних ліків. Взагалі, і в ході даного дослідження, і за результатами попередніх досліджень, можемо відзначити той факт, що більшість підопічних, отримувачів соціальних послуг, найчастіше пріоритетними для себе вважають потреби медичного характеру (що є цілком зрозумілим з огляду на вік та фізичний стан).

6. *Якість роботи персоналу установи* — за даним критерієм найнижчі оцінки у показників, пов'язаних із наявністю необхідних спеціалістів та кількістю персоналу. І в подальшому ця проблема визначена підопічними як одна з головних, що заважає підвищенню якості обслуговування в установі.

7. *Якість організації вільного часу* — за середнім балом цей критерій передостанній; особливо проблемними є питання організації екскурсій, поїздок, можливості проведення часу за межами установи, в громаді — тобто підопічні сформулювали потребу полишати час од часу простір установи та долучатися до «зовнішнього» життя.

8. *Якість результатів обслуговування* — найвищі оцінки маємо щодо забезпеченості засобами гігієни, одягом, взуттям, а найнижчі — щодо покращення фізичного та емоційного станів, вирішення проблемної життєвої ситуації. Тут підопічні демонструють реалістичність оцінок — забезпечити взуттям простіше, ніж покращити емоційний стан хворої людини. Це знову повертає нас до розуміння того, яким складним завданням є обслуговування категорій населення, які перебувають в інтернатних закладах, як важко оцінювати результат догляду складної (з фізичного і психічного боку) особи.

Висновки. Оцінюючи загалом рівень задоволеності якістю обслуговування в установі підопічні переважно (52,7 %) зазначали, що є цілком задоволеними, а 37,6 % — скоріше задоволеними.

Опрацьовані в ході аналізу показники забезпечення якості обслуговування (відповідність потребам підопічного, врахування його побажань, своєчасність надання, регулярність і достатність послуг) мають статус «задовільно».

Конкретизувавши процес обслуговування через систему критеріїв і показників ми отримали уточнені оцінки якості обслуговування, розподілені в категоріях «добре» та «відмінно». Лише три показники з 65 потрапили до категорії «задовільно» (наявність інтимного затишку, можливість самостійно приготувати їжу (додатково їсти), можливість працювати за цивільно-правовим договором).

Отже, за наявності низки недоліків та об'єктивних проблем переважна більшість (в середньому 70–75 %) підопічних добре оцінює якість обслуговування в установі. Очевидно, можна стверджувати: якщо більшість задоволена наданим обслуговуванням, то мети обслуговування на даному етапі вдалося досягти.

Однак загалом позитивні результати оцінювання якості обслуговування в інтернатних установах потребують деяких коментарів. По-перше, наразі ми маємо неоднозначний період у функціонуванні інтернатних установ, коли тривають розмови про повне закриття таких закладів. На тлі цього більшість підопічних могли просто злякатись залишитись без догляду і по-своєму зрозуміли цілі опитування. По-друге, частина підопічних через повну залежність від персоналу і відповідні побоювання також могли завищувати оцінки. По-третє, можна припустити, що підопічні оцінювали не стільки якість обслуговування, скільки цінність для них самого факту перебування в установі. Це треба враховувати під час опрацювання результатів оцінювання та використання їх для ухвалення певних рішень. Зрозуміло, йдеться про частку опитаних, більшість підопічних активно ділилася зауваженнями, пропозиціями, думками (анкета містила низку відкритих питань), що стало важливим додатковим матеріалом як для даного дослідження, так і для подальших напрацювань. Проблема якості отриманих даних у соціологічних опитуваннях була, є і буде, особливо в даному випадку, коли необхідно зважати на специфіку середовища інтернатної установи. Найголовнішими результатами, на думку автора, є можливість роз-

ташувати критерії та показники на шкалі «гірше-краще» і виявити проблемні зони, а також розширити інструментарій оцінювання та виконати апробацію для того, щоб алгоритм оцінювання став зрозумілим та доступним для фахівців, які залучатимуться до процедури оцінювання обслуговування в інтернатній установі. Тим більше поки що не вирішеними є питання визначення суб'єктів, які здійснюватимуть моніторинг та оцінку якості обслуговування на різних рівнях (об'єднана територіальна громада, район, область), забезпечення фінансування їхньої діяльності, навчання фахівців. Підопічним також треба роз'яснювати необхідність участі в опитуваннях для забезпечення їхніх інтересів, оптимізації виміру потреб.

Крім того, виникають питання щодо впровадження парадигми якості обслуговування в умовах бідності та малозабезпеченості населення (особливо тих категорій, що є підопічними інтернатних установ) на сучасному етапі. Адже деякі потреби підопічних, як-то додати в меню солодке, чи побудувати альтанки, щоб підопічні могли більше часу перебувати на вулиці за різних погодних умов, потребують лише додаткових витрат. Є необхідність у перетворенні інфраструктури інтернатних установ, але це пов'язано також із фінансовими проблемами. Відповідно питання фінансування інтернатних установ та цільове використання коштів керівництвом передують питанню щодо підвищення якості обслуговування.

Але сам факт того, що тривають розробка підходів до оцінки якості обслуговування, обговорення методів оцінювання, свідчить про те, що вітчизняна соціальна політика робить рішучий крок до більш рефлексійного та якісного соціального обслуговування. Діалог між надавачами та отримувачами, критичний аналіз того, що зроблено, зовнішніми експертами — наразі невід'ємна частина сучасної соціальної політики розвинених країн. Тому перспективи подальших досліджень у цьому напрямі передбачають удосконалення та впровадження моніторингу якості обслуговування в інтернатних установах для отримання необхідної інформації та подальшого виявлення можливостей інтернатних установ, для корегування та підвищення ефективності діяльності, для налагодження постійного зв'язку між підопічними та суб'єктами обслуговування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карлсон М. Управління якістю соціальних послуг: теорія та практика. Досвід мікропроектів УФСІ з інноваційних соціальних послуг / М. Карлсон, Л. Сідельнік, С. Міщенко та ін. — К. : Укр. Фонд соц. інвестицій, 2007. — 99 с.
2. Качан Л.Н. Якісні соціальні послуги: професійність, адресність, доступність / Л.Н. Качан // Соц. захист: щомісяч. інформ. та наук.-виробн. журн. — 2007. — № 11. — С. 19–20.
3. Качан Л.Н. Якість послуг визначає якість життя / Л. Качан // Соц. захист: щомісяч. інформ. та наук.-виробн. журн. — 2007. — № 3. — С. 14–16.
4. Кіча Т.Г. Якісні соціальні послуги — потреба та вимога часу / Т.Г. Кіча // Соц. захист: щомісяч. інформ. та наук.-виробн. журн. — 2006. — № 11. — С. 29–31.
5. Туленков М.В. Соціальний захист у соціологічному вимірі : монографія / М.В. Туленков. — К. : ІПК ДСЗУ, 2010. — 178 с.
6. Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг : Наказ Міністерства соціальної політики України від 27.12.2013 № 904 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://cct.com.ua/2014/27.12.2013_904.htm (дата звернення: 23.01.2018).

REFERENCES

1. Karlson, M. (2007). *Upravlinnia yakistiu sotsialnykh posluh: teoriia ta praktyka. Dosvid mikroproektiv UFSI z innovatsiynykh sotsialnykh posluh* [Quality Management of Social Services: Theory and Practice. Experience of UFSI microprojects on innovative social services]. Kyiv : UFSI [in Ukrainian].
2. Kachan, L.N. (2007). Yakisni sotsialni posluhy: profesiinist, adresnist, dostupnist [Qualitative social services: professionalism, targeting, accessibility]. *Sotsialnyi zakhyst - Social Protection*, 11, 19-20 [in Ukrainian].
3. Kachan, L.N. (2007). Yakist posluh vyznachaie yakist zhyttia [Quality of service determines quality of life]. *Sotsialnyi zakhyst - Social Protection*, 3, 14-16 [in Ukrainian].
4. Kycha, T.G. (2006). Yakisni sotsialni posluhy - potreba ta vymoha chasu [Qualitative social services - the need and the requirement of time]. *Sotsialnyi zakhyst - Social Protection*, 11, 29-31 [in Ukrainian].
5. Tulenkov, M.V. (2010). *Sotsialnyi zakhyst u sotsiolohichnomu vymiri* [Social protection in the sociological dimension]. Kyiv: IPK DSZU [in Ukrainian].
6. Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 27.12.2013 № 904 «Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii z provedennia monitorynhu ta otsinky yakosti sotsialnykh posluh» [Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine dated December 27, 2013 № 904 «Methodical recommendations on monitoring and evaluation of social services quality»]. (2013, 27 December). *cct.com.ua*. Retrieved from http://cct.com.ua/2014/27.12.2013_904.htm [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 02.02.2018.

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.114>

УДК 61.058.8:001.76 «46»

JEL CLASSIFICATION: I15, H51

О.П. КОРНІЙЧУК

канд. екон. наук, старш. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

ім. М.В. Птухи НАН України

01032, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: idss-ukraine@ukr.net

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ СІМЕЙНОЇ МЕДИЦИНИ У КОНТЕКСТІ ПОЛІПШЕННЯ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

Мета роботи — визначення інноваційних підходів до організації роботи сімейної медицини. Ключовим орієнтиром трансформації первинної медико-санітарної допомоги (ПМСД) є профілактика захворювань і поліпшення здоров'я населення. На основі статистичних відомостей управління охорони здоров'я м. Горішні Плавні розраховано показники соціально-економічної ефективності діяльності приватних сімейних лікарів центру ПМСД (терапевтів, педіатрів, комунальних сімейних лікарів) та системи охорони здоров'я міста. У ході їх порівняльного аналізу встановлено, що на ділянках обслуговування приватних сімейних лікарів протягом семи років смертність зменшена на 17 %, у т.ч. у працездатному віці — на 33 %; госпіталізація — на 60 %; виклики екстреної та невідкладної допомоги на 65 %, зріс індекс здоров'я дітей першого року життя на 16 %. Це досягнуто на основі застосування нових підходів у виборі та підготовці сімейних лікарів, які досягли належної взаємної довіри з пацієнтами. Завдяки цьому збільшено на 10 % кількість населення, яке отримує послуги приватних сімейних лікарів.

Помітно скорочені неформальні платежі домогосподарств за медичні послуги. Витрати місцевого бюджету на оплату послуг приватних сімейних лікарів на 40 % менші за комунальні. Це пов'язано із відсутністю надлишкових витрат на утримання поліклінічної інфраструктури.

Доведено актуальність системного впровадження урядом, місцевим самоврядуванням та підрозділами охорони здоров'я пріоритетного розвитку сімейної медицини. Обґрунтовано рекомендації з упровадження інноваційних підходів розвитку сімейної медицини, насамперед в об'єднаних територіальних громадах.

Ключові слова: інноваційні підходи, організація сімейної медицини, покращення здоров'я населення, соціально-економічна ефективність.

А.П. Корнійчук

канд. екон. наук, старш. науч. сотр.

Институт демографии и социальных исследований

им. М.В. Птухи НАН Украины

01032, г. Киев, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: idss-ukraine@ukr.net

© КОРНІЙЧУК О.П., 2018

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ СЕМЕЙНОЙ МЕДИЦИНЫ В КОНТЕКСТЕ УЛУЧШЕНИЯ ЗДОРОВЬЯ НАСЕЛЕНИЯ

Цель работы — определение инновационных подходов к организации семейной медицины. Ключевой ориентир трансформации первичной медико-санитарной помощи (ПМСП) — улучшение здоровья населения. На основе статистических сведений управления здравоохранения г. Горишни Плавни рассчитаны показатели социально-экономической эффективности деятельности частных семейных и врачей центра ПМСП (терапевтов, педиатров) и системы здравоохранения города. В ходе их сравнительного анализа установлено, что на участках обслуживания частных семейных врачей в течение семи лет смертность снижена на 17 %, в т. ч. в трудоспособном возрасте — на 33 %; госпитализация — на 60 %; вызовы экстренной и неотложной помощи на 65 %, вырос индекс здоровья детей первого года жизни на 16 %. Это достигнуто на основе применения новых подходов в подборе и подготовке семейных врачей, которые достигли надлежащего уровня взаимного доверия с пациентами. Благодаря этому увеличено на 10 % количество населения, получающего услуги частных семейных врачей.

Заметно сокращены неформальные платежи домохозяйств при получении медицинских услуг. Расходы местного бюджета на оплату услуг частных семейных врачей на 40 % меньше, чем коммунальных. Это связано с отсутствием избыточных расходов на содержание поликлинической инфраструктуры.

Доказана актуальность системного внедрения правительством, местным самоуправлением и подразделениями здравоохранения приоритетного развития семейной медицины. Обоснованы рекомендации по внедрению инновационных подходов развития семейной медицины, прежде всего в объединенных территориальных общинах.

Ключевые слова: инновационные подходы, организация семейной медицины, увеличение продолжительности жизни, социально-экономическая эффективность.

O. P. Korniychuk
PhD (Economics), Senior Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Kyiv, blvd Taras Shevchenko, 60
E-mail: idss-ukraine@ukr.net

INNOVATIVE APPROACHES TO ORGANIZATION OF THE FAMILY MEDICINE IN THE CONTEXT OF POPULATION LIFE EXTENSION

The purpose of this paper is to determine the innovative approaches to organization of the work of family medicine. The key target of transformation of the primary health care (PHC) is to prevent diseases and improve the health of citizens. Based on the statistics of the Healthcare Department of Horyshni Plavni, the indicators of social and economic efficiency have been estimated for the work of private doctors and doctors of the Center of Primary Medical and Social Assistance (therapists, pediatricians and municipal family doctors, as well as the whole municipal system of healthcare). As a result of comparative analysis, it was revealed that death rates have declined by 17 % at the service districts of private family doctors during seven years, including by 33 % among persons of the working age; while the rates of hospitalization have declined by 60 %, calls for emergency care — by 65 %. There also was an increase in the health index of children in the first year of life by 16 %. This progress has been achieved through the use of new approaches to selection and training of family doctors who succeeded in developing a proper mutual trust with patients. This allowed for an increase by 10% of the number of people who provide services to private family doctors.

Informal households' payments for medical services have been noticeably reduced. The local budget's expenditures on payments for service of private family doctors are 40 % lower than payments for municipal doctors, as there are no excessive costs of maintaining polyclinic infrastructure.

The purposefulness actuality of the systematic and priority development of the family medicine is grounded for the government, local self-government and health care units. The recommendations for implementation of innovative approaches in developing the family medicine are substantiated, in particular in the united territorial communities.

Keywords: innovative approaches, organization of the family medicine, life extension, socio-economic efficiency.

Постановка проблеми та актуальність теми. Практика успішного реформування системи охорони здоров'я передових країн зазвичай базувалась на пріоритетному впровадженні розвитку первинної медико-санітарної допомоги (ПМСД) на засадах сімейної медицини.

Україна займає передостаннє місце в Європі за показником середньої тривалості життя. Її система охорони здоров'я — дорога, погано структурована й неефективна. У науковій літературі частіше аналізуються проблеми, ніж даються поради щодо проведення реформ, а це свідчить про загальний брак розуміння того, що є ефективним у системі охорони здоров'я [1, с. 241].

В Україні існує потреба у створенні механізму надання медичної допомоги, який би гармонізував протилежності — індивідуалізацію і спеціалізацію. Загальновизнано, що це завдання найкраще спроможний вирішити сімейний лікар. Новизна дослідження полягає у використанні комбінованої системи показників, у т. ч. запропонованих нами — коефіцієнтів охоплення та надання медичної допомоги для порівняльного аналізу позитивного впливу діяльності приватних сімейних лікарів на поліпшення здоров'я населення.

Ураховуючи прийняття в жовтні 2017 року двох законів стосовно реформування охорони здоров'я, дослідження покликане сприяти керівникам громад у створенні нової інфраструктури ПМСД на засадах сімейної медицини.

Аналіз останніх досліджень. Загальновизнаним підходом до аналізу впливу інституції сімейної медицини на поліпшення здоров'я населення є використання порівняльного аналізу діяльності зазначеної категорії лікарів, з рештою лікарів ПМСД та системи охорони здоров'я в цілому. Оцінка ефективності діяльності сімейних лікарів та системи охорони здоров'я здійснили вітчизняні дослідники: Н.І. Гойда (N.I. Goyda) [2], А.І. Сердюк (A.I. Serdyuk) [3], Л.Ф. Матюха (L.F. Matyukha), Г.О. Слабкий (G.O. Slabkyu) [4], В.М. Лехан (V.M. Lechan) [5], К.О. Надутый (K.O. Nadutyj) [6], І.Г. Солоненко (I.G. Solonenko) [7], Н.О. Рингач (N.O. Rynkach) [8], І.О. Курило (I.O. Kurylo) [9–10], Н.М. Левчук (N.M. Levchuk) [11]. Ґрунтовний аналіз виконано закордонними науковцями [12–14]. Значна частка авторів доводить переваги результатів діяльності сімейних лікарів у порівнянні з іншими лікарями ПМСД.

Метою дослідження є обґрунтування інноваційних підходів до організації сімейної медицини.

Новизною дослідження є удосконалення методичних підходів до оцінки соціально-економічної ефективності системи охорони здоров'я, які, на відміну від наявних, передбачають застосування коефіцієнтів охоплення і надання медичної допомоги.

Методи і матеріали. Інформаційну базу дослідження склала статистична інформація управління охорони здоров'я м. Горішні Плавні Полтавської області щодо результатів діяльності приватних і комунальних сімейних лікарів, а також системи охорони здоров'я міста в цілому за 2004–2010 рр. Приватна практика сімейної медицини була призупинена у 2012 р. у зв'язку із неприйняттям Кабінетом Міністрів України рішень, які б дозволили здійснювати закупівлю цих послуг.

У поліклініці-центрі ПМСД, створеній понад 13 років тому, у місті працювало шість комунальних сімейних лікарів, шість дільничних терапевтів, чотири дільничні педіатри та вісім педіатрів дошкільних і шкільних закладів.

Крім цього, як окремі юридичні особи працювали дев'ять приватних сімейних лікарів (5 % від загальної кількості), які надавали первинну медико-санітарну допомогу 36 % мешканців міста. Таким чином, звернення громадян по послуги ПМСД в місті задовольняли приватні сімейні лікарі та лікарі центру ПМСД.

Таблиця 1. Вікова структура населення м. Горішні Плавні, яке зверталось за отриманням послуг ПМСД у 2006 та 2010 рр.*

Населення, яке звернулось для отримання послуг ПМСД	Вікова структура середньорічної чисельності населення, %	2006	2010
До приватних сімейних лікарів (2006 – 14 129 особа, 2010 – 15 045 осіб)	працездатних	64,9	65,6
	дітей	17,3	14,7
	пенсіонерів	17,8	19,7
До лікарів поліклініки-центру ПМСД (терапевти, педіатри) (2006 – 25 081 особи, 2010 – 22 908 осіб)	працездатних	67,0	61,8
	дітей	21,4	19,1
	пенсіонерів	11,6	19,1
Усього*	працездатних	66,0	63,7
	дітей	19,6	16,8
	пенсіонерів	14,4	19,5

Примітка. Складено на основі даних про середньорічну чисельність населення. * МСЧ «Полтавський ГЗК», міська лікарня, стоматполіклініка не відносяться до закладів, що надають ПМСД.

Джерело: складено автором на основі інформації, наданої у листі УОЗ м. Горішні Плавні №01-18/1293 від 13.12.2016.

Приватні сімейні лікарі та лікарі поліклініки-центру ПМСД міста обслуговують населення зі схожою статевовіковою структурою (табл. 1). Автор не виключає можливості певного впливу незначних відмінностей у віковій структурі населення, яке обслуговується приватними сімейними лікарями та лікарями центру ПМСД.

Більша кількість відвідувань дітей до лікарів поліклініки-центру ПМСД пояснюється інерцією звернень до педіатрів.

Ми виходили із оцінок фахівців, що під час аналізування значень смертності для сукупності 12 750 осіб похибка визначення показника становить близько 10 %. У разі оцінки стану госпіталізації населення, коефіцієнтів охоплення населення послугами ПМСД та надання цих послуг, викликів екстреної та невідкладної допомоги, звернень населення за отриманням ПМСД до приватних сімейних лікарів (15 045 осіб) та лікарів поліклініки (22 908 осіб) протягом року похибка вірогідно становить 12 %. Середньорічна чисельність населення міста у 2010 р. становила 54 439 осіб [15].

Для порівняльного аналізу медичної та демографічної статистики контрольну групу становила частка населення, яке обслуговують лікарі поліклініки – центру ПМСД, а основну – приватні сімейні лікарі.

До неконтрольованих аспектів впливу на валідність дослідження треба віднести обслуговування близько 14 % населення на кожній дільниці безпосередньо за місцем роботи на гірничозбагачувальному комбінаті, організаційні та поведінкові фактори у зв'язку зі зверненнями до міської лікарні та відсутність звернень близько 30 % населення протягом року за отриманням ПМСД у 2010 р.

Для розрахунків використані наявні показники – коефіцієнти смертності, у т. ч. у працездатному віці, госпіталізації, викликів екстреної та невідкладної медичної допомоги, індекс здоров'я дітей першого року життя) та запропоновані нами – коефіцієнти охоплення та надання медичної допомоги.

Соціальна ефективність системи охорони здоров'я, насамперед ПМСД, визначена нами як доступність для всіх соціальних верств населення послуг сімейного

лікаря, у тому числі з центру ПМСД у територіальному, часовому та вартісному аспектах. *Доступність* характеризується максимально можливим рівнем охоплення населення, яке добровільно обрало отримання медичних послуг від сімейного лікаря. Цей показник оцінено:

- *коефіцієнтом охоплення населення:*

$$Kp = (Nvp / Sm) \times 1000, \quad (1)$$

де K – коефіцієнт охоплення населення послугами ПМСД; Nvp – кількість населення, що звернулось для отримання послуг ПМСД; Sm – середньорічна кількість населення. Він, на відміну від стандартного показника, оцінює середньорічну кількість осіб, які звернулись за отриманням послуг протягом року, а не число звернень;

- *індексом здоров'я дітей першого року життя:*

$$I = (Nch / Sm) \times 1000, \quad (2)$$

де I – індекс здоров'я дітей, Nch – кількість дітей першого року життя, які не хворіли; Sm – середньорічна чисельність дітей першого року життя;

Економічна ефективність системи охорони здоров'я – це стан раціональності використання центром ПМСД чи приватним сімейним лікарем фінансових ресурсів і матеріально-технічної бази для надання якісної медичної допомоги пацієнту. Вона визначена:

- *коефіцієнтом надання медичної допомоги:*

$$K = (Nr / Sm) \times 1000, \quad (3)$$

де K – коефіцієнт надання послуг, Nr – кількість осіб, що звернулись для отримання ПМСД; Sm – середньорічна чисельність населення, що перебувало на обліку в ПМСД). Він принципово вирізняється від коефіцієнта охоплення, оскільки розкриває ефективність дій лікаря ПМСД у разі першого та наступного звернень пацієнта по допомогу із того кола осіб, які протягом року перебували на обліку у ПМСД (підписали з лікарем декларацію);

- *коефіцієнтом госпіталізації:*

$$G = N / S, \quad (4)$$

де G – загальний рівень госпіталізації; N – кількість госпіталізованих; S – середньорічна кількість населення. Він характеризує ефективність роботи лікарів ПМСД. Чим нижчий рівень послуг, тим вищий рівень госпіталізації.

- *коефіцієнтом викликів екстреної та невідкладної медичної допомоги:*

$$A = NA / s, \quad (5)$$

де A – коефіцієнт викликів швидкої допомоги; NA – кількість викликів швидкої допомоги, S – середньорічна кількість населення. Критерієм успішності роботи лікаря ПМСД є низька питома вага викликів екстреної та невідкладної медичної допомоги.

Підсумковими показниками стану доступності і якості системи охорони здоров'я є:

- коефіцієнт загальної смертності:

$$m = (M / S) \times 100, \quad (6)$$

де M — кількість померлих за рік; S — середньорічна чисельність населення;

- коефіцієнт смертності населення у працездатному віці:

$$mx = (Mx / Sx) \times 1000, \quad (7)$$

де Mx — кількість померлих за рік у працездатному віці; Sx — середньорічна чисельність працездатного населення).

На основі розрахунків побудовані лінійні графіки зазначених показників та для порівняльного аналізу застосовано метод взаємозв'язків.

Результати. Аналіз засвідчує, що система охорони здоров'я зазвичай розвивається у двох напрямках — або копіюванням попереднього досвіду, або інноваційним.

Поступ у розвитку сфери охорони здоров'я «горизонтальним або екстенсивним шляхом на базі копіювання наявної моделі» означає підготовку і використання терапевтів та педіатрів у мережі наявних поліклінік.

«Вертикальний, або інтенсивний, який передбачає створення нового і вимагає діяти так, як ніколи перед тим» [16, с. 13] (рис. 1).

Інтенсивний поступ передбачає впровадження нових технологій. Для системи охорони здоров'я це «новий і кращий спосіб щось зробити» [16, с. 13]. Поширення старих способів організації охорони здоров'я призвело до фактичного спустошення сфери охорони здоров'я України та надмірних витрат домогосподарств на отримання послуг. У зв'язку з цим актуальним є об'єднання невеликої групи людей — голови територіальної громади, управлінців в сфері охорони здоров'я, сімейних лікарів для надання інноваційних послуг первинної медико-санітарної допомоги.

Інноваційний механізм діяльності стартапу сімейної медицини найкраще впроваджений у м. Горішні Плавні Полтавської області.

Сутність новаторських підходів керівництва громади полягає у створенні нового управлінського механізму надання медичних послуг. Це стосується забезпечення сімейних лікарів приміщеннями і житлом у місцях компактного проживання пацієнтів,

Рис. 1. Вертикальний та горизонтальний розвиток у сфері охорони здоров'я

Джерело: складено автором на основі [16, с. 13].

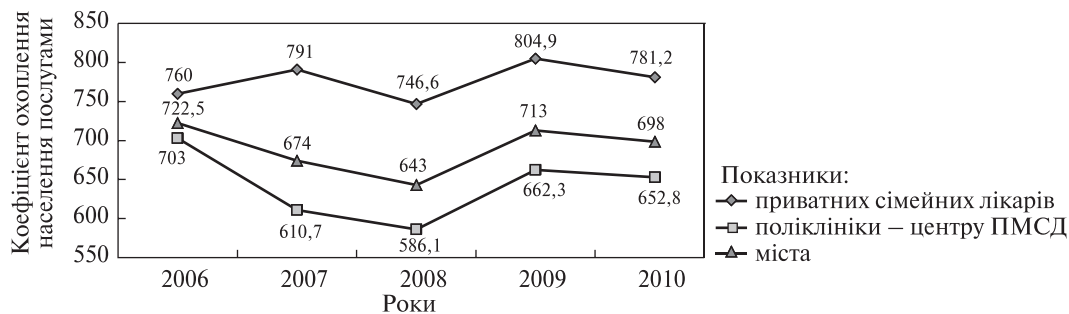

Рис. 2. Показники охоплення населення ПМСД

Джерело: складено автором на основі інформації, наданої у листі УОЗ м. Горішні Плавні №01-18/1293 від 13.12.2016.

засобами зв'язку, транспортом та обладнанням кабінетів медичними інструментами. Управління охорони здоров'я міста опікується вибором із найкращих терапевтів сімейних лікарів, їх підготовкою та атестацією, контролем їхньої діяльності із використанням сучасної електронної системи охорони здоров'я та відповідного програмного забезпечення. Сімейні лікарі вмотивовані до надання якісних медичних послуг не за кількістю звернень, а за кількістю одужань пацієнтів. За лікарську помилку вони, на підставі дефектних актів, несуть відповідальність.

Відносини між зазначеними учасниками базуються на правових засадах. Вони передбачають відповідні юридичні рішення депутатів територіальної громади щодо створення і мотивування досконалої сімейної медицини та її інфраструктурного забезпечення. Крім цього передбачено укладання угод між розпорядником бюджетних коштів і сімейним лікарем, а також між сімейним лікарем та пацієнтом.

Розрахунки коефіцієнта охоплення послугами ПМСД указують на частку населення, яке користувалось послугами протягом року. Його зростання вказує на позитивні тенденції. За останні п'ять років у місті цей показник зменшився практично на 4 %. Близько 20 % населення, яке належить до сфери обслуговування приватних сімейних лікарів, та 30 % – поліклініки, протягом року не звертались за отриманням медичної допомоги (рис. 2).

При цьому контингент населення, яке обслуговує поліклініка, збільшився на 18 %, а у приватних сімейних лікарів залишився на незмінному рівні. Однією з причин цього є відсутність належної законодавчої та урядової підтримки розвитку інституцій приватного сімейного лікаря і створення для нього рівноправних умов праці з комунальними сімейними лікарями.

Протягом п'яти років має місце тенденція зменшення кількості звернень населення для отримання послуг. Для лікарів поліклініки цей показник зменшився з 835,8 до 790,6. Показник приватних сімейних лікарів зріс із 840,2 до 950,0.

Індекс здоров'я дітей першого року життя, яких обслуговують лікарі поліклініки – центру ПМСД, порівняно з 2004 роком погіршився більш ніж у півтора рази – з 316,9 до 170,4. Для приватних сімейних лікарів за цей же період зазначений показник покращився на 30 % (рис. 3).

Показники надання ПМСД населенню приватними сімейними лікарями у порівнянні з лікарями поліклініки перевищували 7 % у 2010 р. та 3,5 % у 2006 р. (рис. 4).

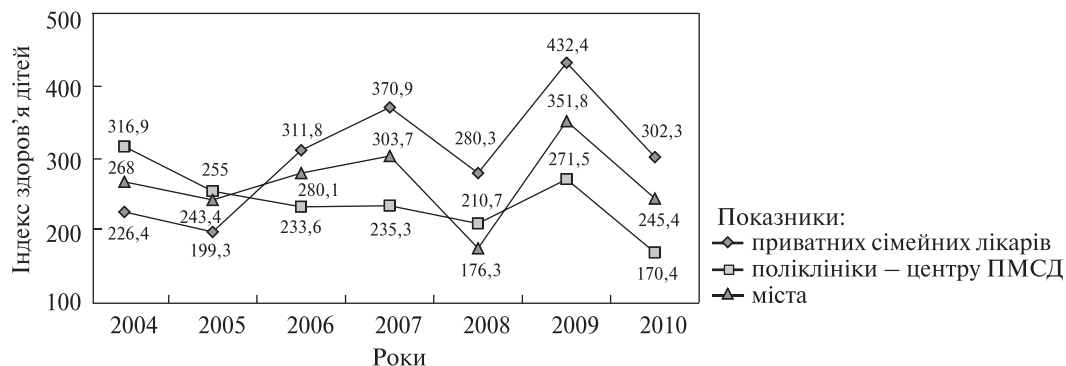

Рис. 3. Показники здоров'я дітей першого року життя

Джерело: складено автором на основі інформації, наданої у листі УОЗ м. Горішні Плавні №01-18/1293 від 13.12.2016.

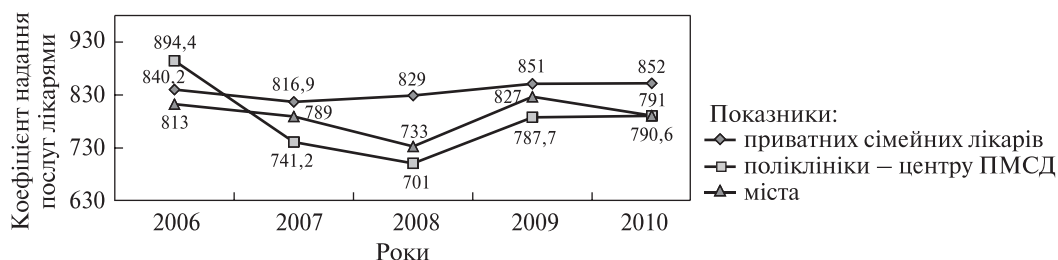

Рис. 4. Показники надання ПМСД населенню

Джерело: складено автором на основі інформації, наданої у листі УОЗ м. Горішні Плавні №01-18/1293 від 13.12.2016.

Коефіцієнт госпіталізації населення, яке обслуговують приватні сімейні лікарі, зменшився на 18 % (з 31,8 до 26,3), а поліклініки – на 11 % (з 42,6 до 37,8). Лікарі лікарні госпіталізують понад 33 % від загальної кількості осіб, що проходили лікування протягом року (рис. 5).

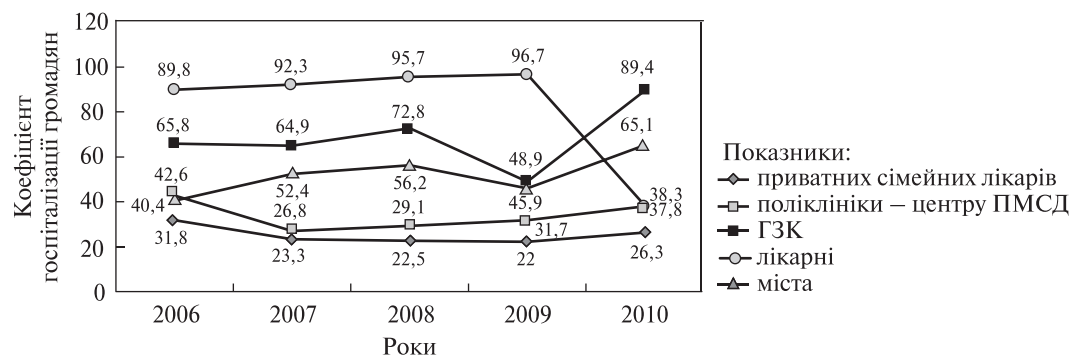

Рис. 5. Показники госпіталізації населення

Джерело: складено автором на основі інформації, наданої у листі УОЗ м. Горішні Плавні №01-18/1293 від 13.12.2016.

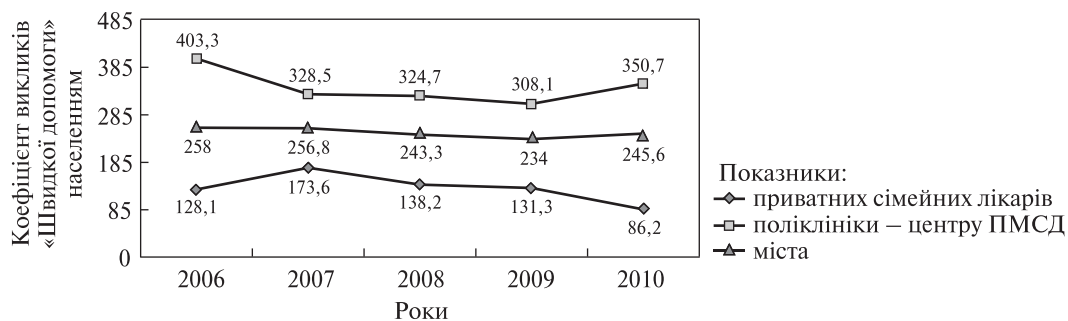

Рис. 6. Показники викликів екстреної та невідкладної медичної допомоги

Джерело: складено автором на основі інформації, наданої у листі УОЗ м. Горішні Плавні №01-18/1293 від 13.12.2016.

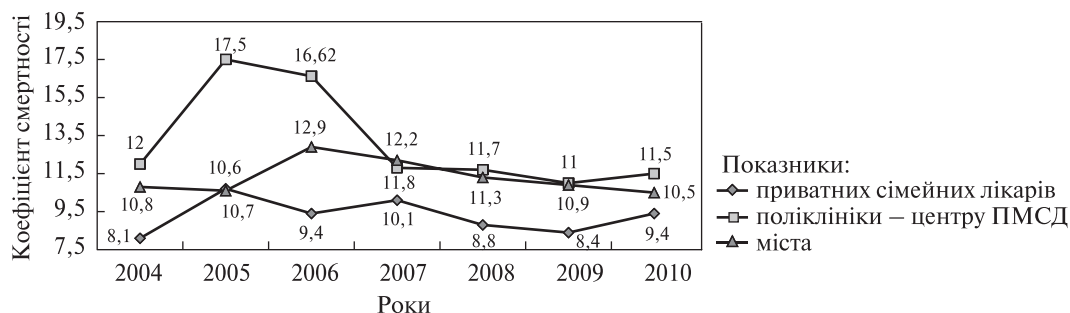

Рис. 7. Показники загальної смертності населення

Джерело: складено автором на основі інформації, наданої у листі УОЗ м. Горішні Плавні №01-18/1293 від 13.12.2016.

Коефіцієнт викликів екстреної та невідкладної медичної допомоги протягом обраного періоду серед населення, яке обслуговують приватні сімейні лікарі, зменшився більш ніж на 33 %, а серед пацієнтів, яких обслуговують лікарі поліклініки – центру ПМСД – на 11 % (рис. 6). У місті в цілому зменшення складає 4,8 %.

До підсумкового показника соціальної ефективності стану системи охорони здоров'я введено значення коефіцієнта загальної смертності населення (рис. 7). Він на 17 % менший на дільницях приватних сімейних лікарів у порівнянні з аналогічними показниками для населення, яке обслуговує поліклініка – центр ПМСД та система ПМСД міста в цілому. Так, протягом шести років ці значення фактично становлять 9 та 11 (рис. 7).

Коливання коефіцієнта смертності серед населення, обслуговуваного приватними сімейними лікарями в протягом зазначеного періоду становило 8,1 – 10,7, у лікарів поліклініки – центру ПМСД – від 11 до 17,5; за місто – від 10,5 до 12,9. Такі співвідношення властиві і показникам смертності населення у працездатному віці. Коефіцієнт смертності у приватних сімейних лікарів має значення від 2,8 до 3,6, а у лікарів поліклініки – від 3,5 до 6,7; за місто – від 3,4 до 5,4 (рис. 8).

За підсумками 2010 року подушні витрати бюджету міста в розрахунку на одного мешканця протягом року для приватних лікарів становили 50 грн, а для лікарів

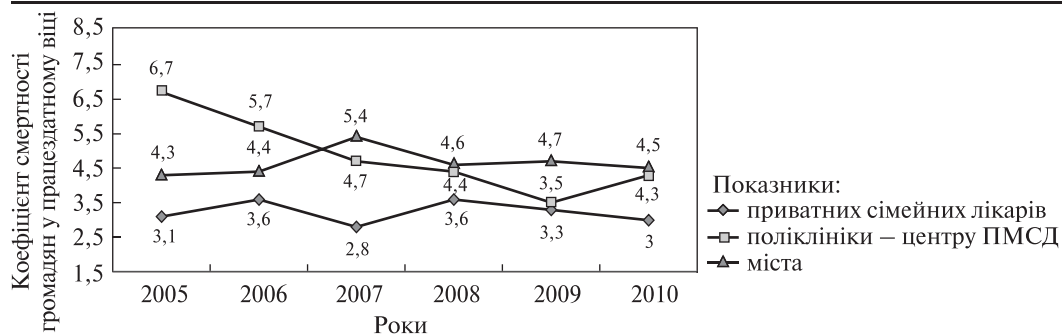

Рис. 8. Показники смертності населення у працездатному віці

Джерело: складено автором на основі інформації, наданої у листі УОЗ м. Горішні Плавні №01-18/1293 від 13.12.2016.

поліклініки – центру ПМСД – 70 грн. Таким чином, показники бюджетних витрат міста для приватних сімейних лікарів були на 40 % меншими, ніж для лікарів поліклініки.

В цілому витрати на утримання дев'яти приватних сімейних лікарів 2010 р. склали 963 тис. грн (дев'ять сімейних лікарів $\times$ 2140 осіб $\times$ 50 грн), а шести комунальних сімейних лікарів – 756 тис. грн (шість комунальних сімейних лікарів $\times$ 1800 осіб $\times$ 70 грн). Загалом витрати на 15 сімейних лікарів, які охоплюють послугами всю громаду міста, дорівнюють 1 млн 719 тис. грн, або 4,8 % від загального бюджету на систему охорони здоров'я і 18 % витрат на первинну медико-санітарну допомогу.

Результати дослідження можуть бути використані під час розробки політики реформування системи охорони здоров'я, насамперед громад малих і середніх міст, які становлять 91 % від загальної кількості міст і в яких проживає 44 % населення України [17, с. 51–55].

Висновки.

1. Для впровадження інноваційних підходів необхідна нова якість менеджменту в системі охорони здоров'я на базовому, районному, регіональному та центральному рівнях. В умовах адміністративно-територіальної реформи та реформи органів місцевого самоврядування надзвичайно актуальним є успішне застосування досвіду м. Горішні Плавні зі створення сучасної сімейної медицини у громадах міст та сіл. Нижчі показники смертності у працездатному віці на 33 % та виклики екстреної та невідкладної медичної допомоги на 65 % на дільницях обслуговування приватних сімейних лікарів у порівнянні з лікарями поліклініки – центру ПМСД пояснюються кращою якістю і доступністю надання медичних послуг.

2. Створення успішного кластеру висококваліфікованої сімейної медицини потребує чітких дій керівника територіальної громади по координації всіх зацікавлених служб у створенні сучасної інфраструктури, дотриманні новітніх методик підбору, підготовки, акредитації та контролю за діяльністю сімейних лікарів і сімейних медсестер.

3. Україна потребує законодавчого впровадження пріоритетного розвитку ПМСД на засадах сімейної медицини, створення за європейськими стандартами Асоціації сімейних лікарів, які мають здійснювати їх атестацію та акредитацію. Наслідком цього стане зменшення втрат домогосподарств та бюджету у зв'язку з передчасною смертністю та інвалідизацією населення.

4. З метою підвищення дисциплінованості пацієнтів у своєчасному виборі сімейного лікаря шляхом укладання відповідної декларації з ним для проходження насамперед профілактичних і діагностичних обстежень, зменшення хаосу в процесі звернень доцільне запровадження досвіду Франції щодо зростання на 20 % особистих витрат пацієнта у випадку звернень не до власного сімейного лікаря.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аслунд А. Україна. Що пішло не так і як це виправити / А. Аслунд. — К. : Києво-Могилянська академія, 2015. — 295 с.
2. Гойда Н.Г. Сімейна медицина — фундамент реформ у сфері охорони здоров'я України / Гойда Н.Г. // Мистецтво лікування. Журнал сучасного лікаря. — 2013. — № 7. — С. 16.
3. Сердюк А.І., Шинкарьова І.М. Ефективність організаційної моделі первинної медико-санітарної допомоги сільському населенню: досвід комплексної оцінки / А.І. Сердюк, І. М. Шинкарьова // Міжнародний журнал по медицині. — 2006. — № 1. — С. 133–135.
4. Оцінка ефективності організації надання первинної медико-санітарної допомоги : метод. рекомендації / Л.Ф. Матюха, Н.Г. Гойда, Г.О. Слабкий [та ін.]. — К., 2011. — 48 с.
5. Лехан В. Нові підходи до організації первинної медико-санітарної допомоги / Лехан В. // Головний лікар. — 2002. — № 1 (9). — С. 33–41.
6. Надута Г.М. Порівняння економічної ефективності двох організаційних моделей ПМСД: поліклінічної (традиційної) і ПМСД, що надається приватними лікарями загальної медичної практики (на прикладі м. Горішні Плавні Полтавської області) / Г.М. Надута, К.О. Надутий, Л.І. Жаліло // Головний лікар. — 2004 — № 4 — С. 43–45.
7. Солоненко І.М. Реформування системи охорони здоров'я на муніципальному рівні / І.М. Солоненко. — К., 2007. — 211 с.
8. Рингач Н.О. Державне управління охороною здоров'я як складовою системи забезпечення національної безпеки : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02 / Н.О. Рингач / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — К., 2010. — 36 с.
9. Курило І.О. Старіння населення в Україні у дзеркалі соціально-демографічної політики / І. О. Курило // Демографія та соціальна економіка. — 2012. — № 2. — С. 23–32. — doi: <https://doi.org/10.15407/dse2012.02.023>
10. Курило І.О. Здоров'я і тривалість життя літнього населення в Україні: тенденції та деякі їх фактори / І.О. Курило // Демографія та соціальна економіка. — 2013. — № 2. — С. 102–114. — doi: <https://doi.org/10.15407/dse2013.02.102>
11. Левчук Н.М. Асоціальні явища в Україні у демографічному вимірі: монографія / Н.М. Левчук; відпов. ред. В.С. Стешенко; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, — Київ, 2011. — 492 с.
12. Атун Р. Каковы преимущества и недостатки реструктурирования системы здравоохранения в целях ее большей ориентации на службы первичной медико-санитарной помощи? / Р. Атун // Главный врач. — 2009. — № 11. — С. 58–67.
13. Shea S. Predisposing factors for severe uncontrolled hypertension / Shea S., Misra D, Ehrlich M., Field L., Francis C. // New England Journal of Medicine. — 1992. — 327. — P. 776–781.
14. Disease control priorities in Developing Countries. Jamison D.T. et al. (eds). Oxford Medical Publication, 1993, 1352 p.
15. Сариогло В.Г. Методологічні підходи до визначення набору граничних значень для розрахунку демографічних показників населення / В.Г. Сариогло // Статистика України. — 2011. — № 3. — С. 3.
16. Тіль П. Від нуля до одиниці. — К.: Наш Формат, 2015. — 232 с.
17. Доценко А.І. Основні напрями соціально-економічного розвитку малих монофункціональних міст України / А.І. Доценко // Український географічний журнал. — 2011. — № 1. — С. 51–55.

REFERENCES

1. Aslund, A. *Shcho pishlo ne tak i yak tse vypravlyty [Ukraine. What went wrong and how to fix it]*. (2015). Kyiv: Vydavnychyj dim «Kyjevo-Mogylnjanska akademija» [in Ukrainian].

2. Goyda, N.G. (2013). Simeina medytsyna - fundament reform u sferi okhorony zdorov'ia Ukrainy [Family medicine is the foundation of healthcare reform in Ukraine]. *Mystetstvo likuvannia. Zhurnal suchasnoho likaria - Art of treatment. Magazine of a modern physician*, 7, 16. [in Ukrainian].
3. Serdyuk, A.I., & Shinkareva, I.M. (2006). Efektyvnist orhanizatsiinoi modeli pervynnoi medyko-sanitarnoi dopomohy silskomu naselenniu: dosvid kompleksnoi otsinky [The effectiveness of the organizational model of primary health care for the rural population: the experience of integrated assessment]. *Mizhnarodnyi zhurnal po medytsyni - International Journal of Medicine*, 1, 133-135 [in Ukrainian].
4. Matyukha, L.F., Hoida, N.H., & Slabkyi, H.O. et al. (2011). *Otsinka efektyvnosti orhanizatsii nadannia pervynnoi medyko-sanitarnoi dopomohy: metod. rekomendatsii* [Assessment of the effectiveness of the provision of primary health care: method. recommendations]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Lekhan, V. (2002). Novi pidkhody do orhanizatsii pervynnoi medyko-sanitarnoi dopomohy [New approaches to the organization of primary health care]. *Glavnyi vrach - Head physician*, 1, 33-41 [in Ukrainian].
6. Naduta, G.M. (2004). Porivniannia ekonomichnoi efektyvnosti dvokh orhanizatsiinykh modelei PMSD: poliklinichnoi (tradysiinnoi) i PMSD, shcho nadaetsia pryvatnymy likariamy zahalnoi medychnoi praktyky (na prykladi m. Horishni Plavnia Poltavskoi oblasti) [Comparison of the cost-effectiveness of two organizational models of PMD: polyclinic (traditional) and PMD, provided by private doctors of general medical practice (for example, Gorishni Plavnyi, Poltava region)]. *Holovnyi likar - Head physician*, 4, 43-45 [in Ukrainian].
7. Solonenko, I.M. (2007). *Reformuvannia systemy okhorony zdorov'ia na munitsypalnomu rivni* [Reforming the health system at the municipal level]. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Ryngach, N.O. (2010). Derzhavne upravlinnia okhoronoiu zdorovia yak skladovoiu systemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky [Public health management as a component of the national security system]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Kurylo, I.O. (2012). Starinnia naselennia v Ukraini u dzerkali sotsialno-demografichnoi polityky [Aging of the population in Ukraine in the mirror of socio-demographic policy] *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 2, 23-32 [in Ukrainian]. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2012.02.023>.
10. Kurylo, I.O. (2013). Zdorov'ia i tryvalist zhyttia litnoho naselennia v Ukraini: tendentsii ta deiaki yikh faktory [Health and life expectancy of the elderly in Ukraine: trends and some of their factors]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 2, 102-114 [in Ukrainian]. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2013.02.102>.
11. Levchuk, N.M. (2011). *Zdorov'ia i tryvalist zhyttia litnoho naselennia v Ukraini: tendentsii ta deiaki yikh faktory* [Demographic dimensions of deviant behaviors in Ukraine]. V.S. Steshenko (Ed.). Kyiv. [in Ukrainian].
12. Atun, R. (2009). Kakovy preimushchestva i nedostatki restruktirovaniya sistem y zdorooohraneniya v tselyah ee bolshey orientatsii na sluzhby pervichnoy mediko-sanitarnoy pomoschi? [What are the advantages and disadvantages of restructuring the health care system in order to focus its services on primary health care services?]. *Glavnyi vrach - Head physician*, 11, 58-67 [in Russian].
13. Shea, S., Misra, D., Ehrlich, M., Field, L., & Francis, C. (1992). Predisposing factors for severe uncontrolled hypertension. *New England journal of medicine*, 327, 776-781.
14. Jamison, D.T. et al. (eds). (1993). *Disease control priorities in Developing Countries*. Oxford Medical Publication.
15. Saryoglo, V.G. (2011). Metodolohichni pidkhody do vyznachennia naboru hranychnykh znachen dlia rozrakhunku demografichnykh pokaznykiv naselennia [Methodological approaches to determining the set of limit values for the calculation of demographic indicators of the population]. *Statystyka Ukrainy - Statistics of Ukraine*, 3, 3 [in Ukrainian].
16. Thiel, P. (2015). *Vid nulja do odynici* [Zero to One]. Kyiv : Nash Format [in Ukrainian].
17. Docenko, A.I. (2011). Osnovni napriamy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku malykh monofunktsionalnykh mist Ukrainy [Main directions of social and economic development of small monofunctional cities of Ukraine]. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal - Ukrainian Geographic Journal*, 1, 51-55 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 19.10.2017.

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.126>

УДК: 365, 330.59(477)

JEL CLASSIFICATION: I38

Л.М. ЧЕРЕНЬКО

канд. екон. наук, старш. наук. співроб., зав. сектором
Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: cherenko@ukr.net

ЖИТЛОВІ УМОВИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА ВИБІР ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМІВ ЖИТЛОВОЇ ПОЛІТИКИ

Особливою ознакою України, як і інших країн з радянським минулим, залишаються незадовільні умови проживання населення, перш за все через низькі стандарти забезпеченості житловим простором та незадовільну якість житлових приміщень. Незважаючи на позитивну динаміку щодо середніх показників житлової площі та кількості кімнат на особу, Україна має значно вищі у порівнянні з країнами ЄС рівні перенаселеності житлових приміщень, особливо коли йдеться про сім'ї, де є двоє та більше дітей. Спостерігається стабільне підвищення рівня комфортності помешкань, проте динаміка обладнання житла базовими зручностями демонструє надзвичайно низькі темпи, за збереження яких не варто очікувати на суттєві зміни в найближчій перспективі. При цьому українці досить позитивно оцінюють свої житлові умови, навіть у роки найбільшого загострення кризових явищ спостерігається стабільне підвищення частки задоволених своїм помешканням. Такі суб'єктивні оцінки можуть свідчити як про значне розширення за житловими умовами, так і про викривлене сприйняття стандартів нормального житла.

Виникає питання, наскільки активно населення налаштоване на здійснення змін власними силами, якою мірою сьогоденні державна політика має впливати на ці процеси та якими мають бути пріоритети політики. Мета статті — розглянути стандарти житлових умов в контексті розуміння населенням задовільних умов проживання та прагнення до їх покращення. Від того, наскільки розвиток житлових умов пояснюється об'єктивними обмеженнями на рівні домогосподарств, насамперед фінансовими, а наскільки — суб'єктивним розумінням базових потреб, залежить швидкість змін у кількісних та якісних параметрах житлових приміщень і територій, які мають безпосереднє відношення до комфортних умов проживання. І саме це має сьогодні визначати пріоритетні напрями житлової політики в Україні.

Ключові слова: житлові умови, стандарти умов проживання, перенаселеність житла, базові зручності, комфортність житла, пріоритетні напрями житлової політики.

Л.Н. Черенко

канд. экон. наук, старш. науч. сотр., зав. сектором
Институт демографии та социальных исследований
им. М.В. Птухи НАН Украины
01032, Украина, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60
E-mail: cherenko@ukr.net

ЖИЛИЩНЫЕ УСЛОВИЯ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ И ВЫБОР ПРИОРИТЕТНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ЖИЛИЩНОЙ ПОЛИТИКИ

Особым признаком Украины, как и других стран с советским прошлым, остаются неудовлетворительные условия проживания населения, прежде всего из-за низких стандартов обеспеченности жилым пространством и неудовлетворительного качества жилых помещений. Несмотря на положительную динамику средних показателей жилой площади и количества комнат на человека, а также оборудования жилья базовыми удобствами, Украина имеет значительно более высокий по сравнению со странами ЕС уровень перенаселенности жилых помещений, особенно когда речь идет о семьях, в которых двое и более детей. Наблюдается стабильное повышение уровня комфортности жилья, однако динамика оснащения базовыми удобствами демонстрирует чрезвычайно низкие темпы, в случае сохранения которых не стоит ожидать существенных изменений в ближайшей перспективе. При этом украинцы довольно позитивно оценивают свои жилищные условия, даже в годы наибольшего обострения кризисных явлений наблюдается стабильное повышение доли удовлетворенных своим жильем. Такие субъективные оценки могут свидетельствовать как о значительном расслоении по жилищным условиям, так и об искаженном восприятии стандартов нормального жилья. Возникает вопрос, насколько активно население настроено на осуществление изменений собственными силами, в какой мере сегодня государственная политика должна влиять на эти процессы и какими должны быть приоритеты политики. Цель статьи — рассмотреть стандарты жилищных условий в контексте понимания населением удовлетворительных условий проживания и стремления их улучшить. От того, насколько развитие жилищных условий объясняется объективными ограничениями на уровне домохозяйств, прежде всего финансовыми, а насколько — субъективным пониманием базовых потребностей, зависит скорость изменений в количественных и качественных параметрах жилых помещений и территорий, которые имеют непосредственное отношение к комфортным условиям проживания. И именно это сегодня должно определять приоритетные направления жилищной политики в Украине.

Ключевые слова: жилищные условия, стандарты условий проживания, перенаселенность жилья, базовые удобства, комфортность жилья, приоритетные направления жилищной политики.

L. M. Cherenko

PhD (Economics), Head of Sector
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, blvd Taras Shevchenko, 60
E-mail: cherenko@ukr.net

HOUSING CONDITIONS IN UKRAINE AND CHOICE OF POLICY PRIORITIES

A feature of Ukraine, as well as other countries with the Soviet past, is the continuing unsatisfactory living conditions of the population, first of all, due to low standards of living space and unsatisfactory quality of residential premises. Despite the positive dynamics of the average residential space and number of rooms and housing equipment as basic amenities, Ukraine has considerably higher levels of overcrowding in residential areas, especially when it comes to families with two or more children. There is a steady increase in the level of comfort of dwellings, but the dynamics of housing equipment with basic amenities is extremely slow, which if preserved should not be expected to undergo significant changes in the short term. At the same time, Ukrainians are very positive about their housing conditions, even in the years of the greatest aggravation of crisis phenomena there is a steady increase in the share of those satisfied with their homes. Such subjective assessments may indicate both a significant stratification of living conditions and distorted perceptions of normal housing standards. The question arises as to how actively the population is determined to make changes on its own, to what extent today's state policy should influence these processes and what policy priorities should be. This article aims to consider living standards in the context of satisfactory living conditions for the population and the desire to improve them. The extent of the development

of housing conditions is explained by objective restrictions at the household level, primarily financial, and as far as the subjective understanding of basic needs, depends on the speed of changes in quantitative and qualitative parameters of residential premises and territories that are directly related to comfortable living conditions. And this is what today should determine the priority areas of housing policy in Ukraine.

Keywords: *housing conditions, standards of living conditions, overpopulation of housing, basic conveniences, housing comfort, priority directions of housing policy.*

Постановка проблеми. Україна помітно відстала від країн ЄС за кількісними та якісними стандартами житлових умов. Така ситуація стала звичною для населення, адже ми мали помітне відставання за показниками забезпеченості житлом та обладнання його зручностями ще за радянських часів, і програвали не лише розвинутим країнам, але й країнам соціалістичного табору. В умовах перманентної економічної кризи житлова проблема починає відступати на другий план, бо нагальними стають інші життєві потреби, які вимагають першочергового вирішення. Проте подальше ігнорування проблеми і відмова від розроблення цілеспрямованої стратегії її вирішення все більше віддаляє нас від перспективи забезпечення належних житлових умов, що спричиняє низку негативних соціальних та економічних наслідків.

Аналіз останніх публікацій. Традиційно в соціальних дослідженнях житлові умови розглядають як складову якості життя чи добробуту населення (О.В. Макарова (O.V. Makarova) [1], О.П. Ковалевська (O.P. Kovalevska) [2] та ін.) або як ознаку бідності чи позбавлення населення нормальних умов життя (В.С. Шишкін (V.S. Shishkin) [3], В.М. Жеребін (V.M. Zherebin) [4] та ін.). Проблему житлових умов розглядають і фахівці суміжних галузей знань — відомі дослідження архітектури житлових будівель, оцінки стану житлового фонду та його кількісного співвідношення з населенням країни, питання стану інфраструктури, насамперед, на регіональному рівні, тощо (В.О. Плоский (V.O. Ploskyj) [5], І.І. Романенко (I.I. Romanenko) [6], В.В. Чернявський (V.V. Cherniavskyi) [7] та ін.). Зазвичай житлові умови стають предметом наукових досліджень у країнах пострадянського простору, де існують значні масштаби незадовільних умов проживання, а державна політика постійно стикається з невирішеним завданням забезпечення окремих категорій населення житлом та відновлення аварійних приміщень чи застарілої інфраструктури.

Дана **стаття** на відміну від попередніх досліджень **має на меті** зосередитися на стандартах житлових умов не лише з огляду на кількісні та якісні показники житла, а і в контексті розуміння населенням задовільних житлових умов та прагнення до їх покращення. Від того, наскільки розвиток житлових умов пояснюється об'єктивними обмеженнями на рівні домогосподарств, насамперед фінансовими, а наскільки — суб'єктивним розумінням базових потреб та стандартів комфортного житла, має залежати вибір пріоритетних напрямів житлової політики. В свою чергу, правильно обрані пріоритети визначають швидкість змін у кількісних та якісних параметрах житлових приміщень і тих територій, які безпосередньо відносяться до комфортних умов проживання.

Новизна підходу полягає у виборі пріоритетних напрямів житлової політики на основі врахування поведінкової компоненти, з метою досягнення бажаних результатів у більш короткі терміни.

Викладення основного матеріалу. Проблема гарантування населенню країни житлових умов відповідно до державних стандартів проходить червоною лінією крізь події нової історії. Суттєві обсяги введення в експлуатацію житлових приміщень за радянської доби не встигали за розширеним відтворенням населення,

збільшенням міграційних потоків із сільської місцевості у міста, а також за змінами уявлень про комфортність житла, модель сім'ї та трансформаціями традицій спільного проживання. Сучасна демографічна ситуація свідчить про постійне зменшення загальної чисельності населення, що автоматично призводить до зростання кількісних характеристик житлового фонду у розрахунку на одного мешканця, навіть за умови ігнорування аварійних та вчасно невідновлених споруд. Так, у 1990 р. на одного жителя припадало 17,8 м², а загальний житловий фонд становив 922 млн м², у 2013 р. показники зросли до 23,8 м² та 1097 млн м² відповідно, а у 2016 р., навіть без урахування тимчасово окупованих територій та частини зони проведення АТО, на одну особу припадає 23,1 м², а житловий фонд збільшився порівняно з початком 1990-х років на 56 млн м². Здавалось би, принаймні за кількісними характеристиками житла Україна мала б найближчим часом знайти «точку рівноваги», коли переважна більшість сімей буде забезпечена достатнім житловим простором, і основна проблема буде лежати виключно у площині покращення якості житлових приміщень. Проте насправді розвиток житлових умов упродовж років незалежності супроводжувався поглибленням нерівності.

По-перше, роздержавлення житлового фонду та розшарування населення за доходами призвели до посилення нерівності в розподілі та перерозподілі житла. Негативні прояви нерівності, обумовлені об'єктивною дією ринкових механізмів, обтяжуються через недосконале законодавство та відсутність цілеспрямованої державної політики. Так, сім'ї, які наважуються на народження другої дитини та наступних, переважно опиняються у ситуації обмеженого житлового приміщення, адже покращення житлових умов потребує значних коштів, яких молоді сім'ї, особливо з двома дітьми та більше, просто не мають. Натомість, звичним явищем стають напів-спорожні житлові приміщення, в яких мешкають самотні пенсіонери, або повністю спорожні оселі, які залишаються у спадок та в кращому випадку здаються в оренду, а частіше тримаються про всяк випадок для майбутнього покоління.

По-друге, перманентна економічна криза прискорила процес урбанізації, залишаючи непотрібною частину житлового фонду у економічно непривабливих малих населених пунктах, і в той же час збільшуючи навантаження на житловий фонд великих міст.

Суттєве зростання вартості житлово-комунальних послуг та відповідно зростання фінансового тягаря за утримання понаднормового або зайвого житла має справити позитивний вплив як на ринок нерухомості та ціни на вторинному ринку, так і на ефективність використання житлових приміщень. Проте, для більшості сімей навіть за такого сценарію покращення житлових умов залишиться недоступним, оскільки стандарти оплати праці все ще є неспівставними з вартістю купівлі або оренди житла, особливо у великих містах.

Результатом дії цих чинників став завищений показник перенаселеності житлових приміщень, який становив у 2016 році 53,9 %, тобто більше половини населення країни мешкало у перенаселеному житлі. Рівень перенаселеності, розрахований за методологією ЄС (*EU SILC*)¹, в Україні є найвищим серед європейських країн. Навіть колишні країни соцтабору мають показники у межах 40 %, окрім Румунії, яка за цим показником не надто відірвалася від України (49,7 %) (рис. 1).

¹ Домогосподарство, що не має у своєму розпорядженні мінімум необхідних кімнат: одна спільна кімната для всіх членів; одна кімната для сімейної пари; одна кімната для кожної особи віком 18 років і старше; одна кімната для пари осіб однієї статі у віці від 12 до 17 років; одна кімната для кожної особи віком 12–17 років, яка не включена до попередньої категорії; одна кімната для пари дітей віком до 12 років.

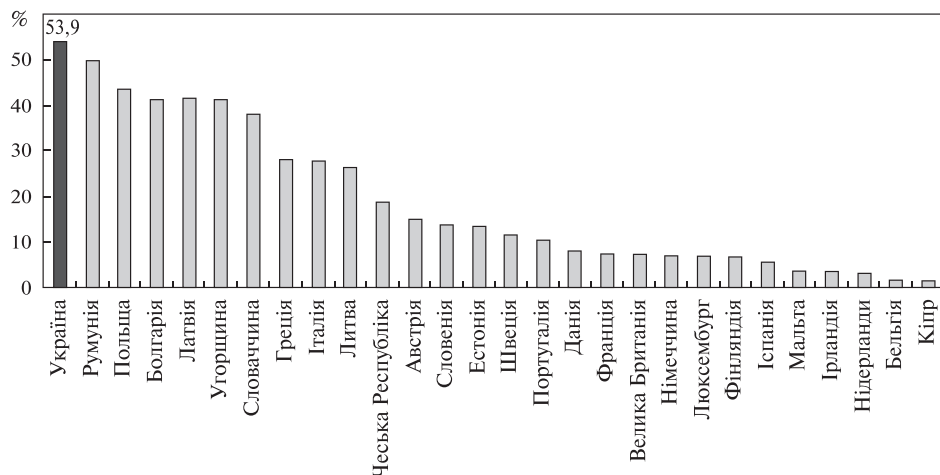

Рис. 1. Частка населення, яке мешкає у перенаселеному житлі, у країнах ЄС (2015) та в Україні (2016), за методологією *EU SILC*

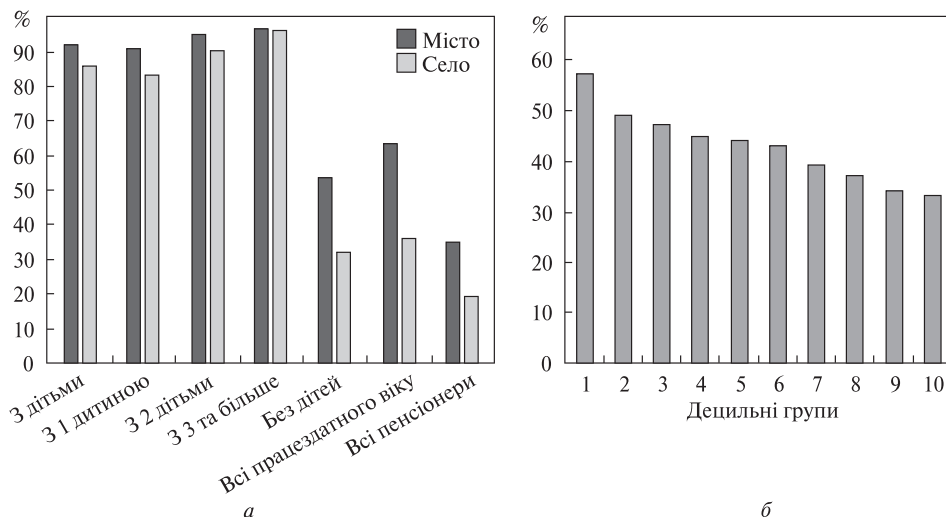
Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

Загалом перенаселеність житлових приміщень більше загрожує сім'ям з дітьми — у 2017 році 76,0 % дітей мешкали у перенаселеному житлі, а у Києві та Львівській області — більше 90 % дітей. Багатодітні родини взагалі у 95 випадках зі 100 мешкають у перенаселених житлових приміщеннях. Водночас удвічі нижчий за середньоукраїнський рівень перенаселеності мають домогосподарства без дітей, насамперед ті, що складаються з пенсіонерів (27 %) (рис. 2).

Таким чином, у країні з доволі високими середніми показниками забезпеченості житловим простором переважна більшість дітей мешкає у перенаселених приміщеннях. У такій ситуації покладатися виключно на ринкові механізми і очікувати розв'язання житлової проблеми власними силами родини не видається можливим. Більше того, подальше ігнорування проблеми буде створювати додаткові обмеження для родин, які мали бажання народити більше дітей, що посилюватиме негативні демографічні процеси.

Природно, що нижчі показники перенаселеності спостерігаються у сільській місцевості порівняно з містами, особливо з великими містами (48,9 % у селах проти 63,1 % у містах). Ця різниця виникає переважно за рахунок домогосподарств без дітей, а багатодітні родини в однаковій мірі обмежені житловим простором, незалежно від місцевості проживання (рис. 2). Такі дані свідчать про нагальну потребу у державному сприянні сім'ям з дітьми, насамперед багатодітним, у покращенні житлових умов.

Попри існування значних масштабів успадкованого житла, яке розподілялося ще за радянських часів, та недостатню поширеність традицій проживання у орендованому житлі, рівень перенаселеності сьогодні прямо залежить від поточних доходів родини. З кожною наступною децильною групою перенаселеність зменшується, і в десятій групі показник в 1,7 рази поступається значенню для першої децильної групи (рис. 2). Тобто населення по мірі зростання статків намагається покращувати свої житлові умови, в тому числі шляхом розширення житлового простору. Проте для 10 % найбагатших рівень перенаселеності зберігається на досить високому рівні (33 % проти, наприклад, 26,4 % по всьому населенню Литви), що зайвий раз свідчить про невідповідність стандартів оплати праці цінам на ринку нерухомості та оренди житла.

Рис. 2. Частка населення, яке мешкає у перенаселеному житлі, залежно від типів домогосподарства та типу місцевості (а), за децильними групами (б)

Джерело: розрахунки за даними обстежень умов життя домогосподарств Державної служби статистики України.

Перенаселеність житлових приміщень посилюється проблемою їх недостатньої якості — від ознак застарілого та нереставрованого житла до відсутності базових умов комфорту. За даними 2017 р., майже 90 % житлових приміщень було побудовано до 1990 року, тобто понад чверть століття тому. При цьому у 48 % квартир та будинків капітальний ремонт ніколи не проводився. Навіть помешкання домогосподарств, збудовані у 1940-х рр., у 20 % випадків ніколи не підлягали капітальному ремонту. Можна припустити, що значна частина квартир і будинків мають проблеми, які неможна усунути за допомогою періодичного ремонту власними силами.

Комфортність житла у сучасному розумінні передбачає наявність мінімальних базових зручностей — водопроводу та туалету всередині будинку, гарячої води та ванни або душі. Якщо для більшості мешканців міст такі умови стали давно звичними і сприймаються як обов'язкові складові комфорту, то для сільської місцевості з технічними і фінансовими проблемами проведення комунікацій та специфікою вікової структури населення забезпечення елементарними зручностями все ще залишається непоширеним явищем. За останні десять років відбулися позитивні зміни показників обладнання житла комунальними зручностями, проте темпи змін є настільки повільними, що свідчать про тривалий процес осучаснення житлових приміщень у майбутньому. Наприклад, частка помешкань, обладнаних водопроводом та каналізацією, зросла з 65–66 % у 2008 році до 79–80 % у 2017, а ванною або душем — відповідно з 60 до 65 %. (рис. 3). Тож не варто розраховувати на прискорення процесів осучаснення житла виключно за рахунок власників квартир та будинків, без комплексних змін у системах комунікацій малих населених пунктів.

Зрозуміло, що у великих містах обладнання водопроводом та каналізацією наближується до 100 %, а у малих містах, за даними 2017 р., становить відповідно 87 та 86 %. Натомість, у сільській місцевості лише трохи більше половини населення мешкає у комфортному житлі. В сільській місцевості обладнання помешкань водопроводом та каналізацією певною мірою залежить від статків родини: якщо серед

10 % найбідніших лише 40 % обладнані базовими зручностями, серед найбагатшого децилю — майже 70 %. Якщо змодельовати ситуацію, коли доходи більшості селян наблизяться до рівня найбільш заможних 10 %, то за чинних стандартів обладнання житла зручностями не більше двох третин сільських домогосподарств будуть мешкати у комфортному житлі. Отже, лише за рахунок зростання доходів у сільській місцевості неможливо досягти кардинальних зрушень в якісних параметрах житлових умов.

Об'єктивні параметри житлових умов українців призводять здебільшого до негативних висновків як за кількісними, так і за якісними характеристиками житлових приміщень. Постає питання, якою мірою покращення житлових умов може відбутися за рахунок власних ресурсів домогосподарств, а вирішення яких проблем потребує цілеспрямованих дій з боку органів державного управління.

Низькі доходи, звичайно, впливають на темпи покращення житлових умов і стримують зміну уявлень про їх стандарти. Проте, динаміка доходів не може пояснити зміни у прагненнях населення до покращення житлових умов.

У структурі витрат домогосподарств покращення житлових умов посідає чи не останні позиції — складає менше 2 % грошових витрат домогосподарств України. І якщо у періоди пом'якшення кризових явищ (2010–2011) частка витрат на купівлю нерухомості, капітальний ремонт, будівництво житла та інших будівель досягала 1,4–1,5 % грошових витрат, то у останні роки вона опустилася до 0,5 %.

Зрозуміло, що в умовах обмеженого бюджету сім'ї основне питання лежить у площині вибору пріоритетів. До того ж, за звуження споживчих можливостей, коли домогосподарство намагається ущільнити свої витрати, подекуди навіть життєво необхідні, питання покращення житлових умов природно відходить на другий план, до кращих часів.

В економічно сприятливих умовах, коли у більшості домогосподарств з'являються умовно вільні кошти після здійснення традиційних та обов'язкових витрат, виникає проблема вибору пріоритетів вищого порядку. І коли питання покращення житлових умов (як за кількісними, так і за якісними параметрами) є одним з пріоритетних для переважної більшості населення країни, то темпи покращення житлових умов в цілому будуть високими, а стандарти житлових умов будуть динамічно змінюватися значно швидше за зміну поколінь.

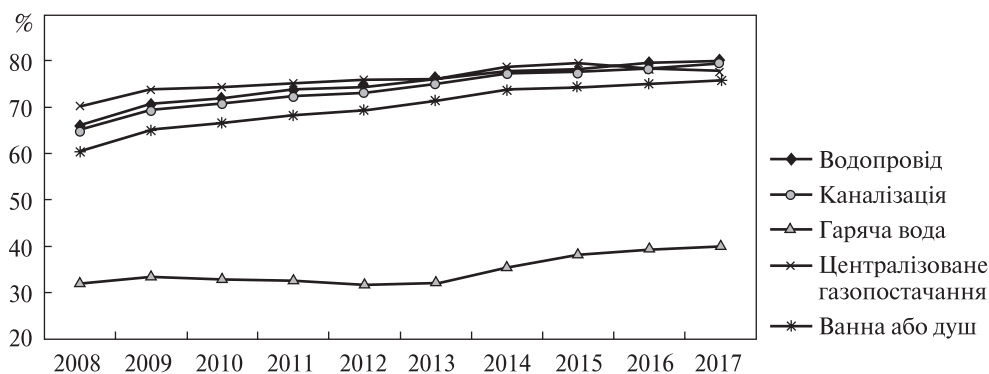

Рис. 3. Питова вага домогосподарств за наявністю в їхньому житлі основних комунальних зручностей, 2008–2017 рр.

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

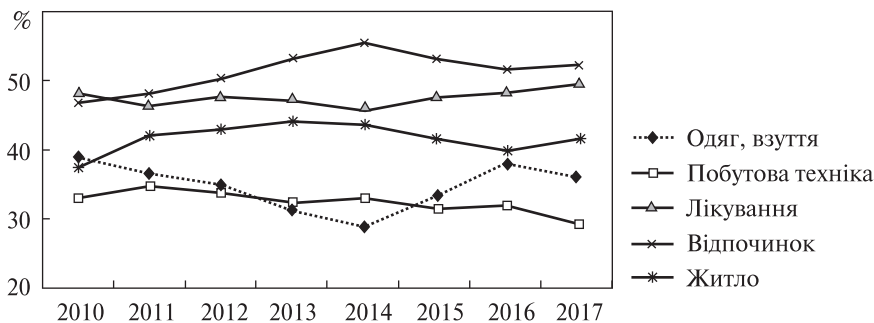

Рис. 4. Частка домогосподарств, які повідомили, що за значного збільшення доходів спрямували б додаткові кошти в першу чергу на такі цілі (п'ять найбільш поширених), у % за децильними групами

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

Упродовж останнього десятиліття бажання покращити житлові умови впевнено входить до п'ятірки лідерів у системі пріоритетних витрат, і частіше посідає третю за ієрархією позицію. Проте лише за уявної ситуації, коли йдеться про бажані витрати за значного збільшення доходів (рис. 4). Дійсно, у 2010–2017 рр. досить вагомих відсоток населення (35–45 %) вважали, що спрямували б кошти на житло у разі значного збільшення доходів. Реально ситуація виглядає інакше: впродовж 2013 р., до нового витку кризи, лише 3,8 % домогосподарств України здійснювали витрати на купівлю нерухомості, будівництво або капітальний ремонт житла, дач, гаражів. При цьому 71,5 % всіх витрат на купівлю, будівництво та капітальний ремонт житла припадало на найбагатшу (десяту) децильну групу. Решта ж домогосподарств такі витрати здійснювала вкрай рідко, а їх загальний розмір був прямо пропорційним поточним доходам населення.

Виникає питання, чи дійсно у разі покращення економічної ситуації та вагомого зростання доходів переважної більшості населення кожен третій почне спрямовувати кошти на покращення житлових умов. Дійсно, частка витрат на житло у бюджетах сімей та питома вага домогосподарств з такими витратами очікувано буде зростати з підвищенням реальних доходів, проте навряд чи охопить третину населення.

Якщо частка домогосподарств з бажаними витратами на одяг, взуття та лікування за значного збільшення доходів помітно зменшуються з кожною наступною децильною групою, а частка охочих витратити кошти на відпочинок збільшується, то по відношенню до витрат на житло показник практично не залежить від рівня достатку родини (рис. 5).

Отже, зі зростанням достатку українців пропорційно зростає потреба у витратанні додаткових коштів на відпочинок, ймовірно з міркувань цікавішого проведення дозвілля. Натомість майже пропорційно зменшується необхідність у додаткових витратах на лікування, одяг і взуття, скоріше за все через зменшення обсягів незадоволених потреб у таких товарах та послугах з переходом у чергову доходну групу. На противагу цьому практично незмінним для всіх груп залишається бажання витратити додаткові кошти на житло (лише для десятого децилю частка дещо зростає). З одного боку, це свідчить про актуальність потреби в покращенні житлових умов для всіх без винятку доходних груп, а з іншого — про те, що зі зростанням статків не зростає пріоритетність витрат на житло на фоні інших напрямів.

Загалом у системі пріоритетів витрати на житло займають другу за рангом позицію лише у найбагатшій децильній групі, у решти ж — опускаються на третю чи четверту

позицію. За такого розподілу пріоритетів сподіватися на швидкі зміни в стандартах житлових умов не варто, тим більше за умови повільного зростання купівельної спроможності.

Можливо, причиною недостатнього прагнення населення до покращення житлових умов власними силами є задоволеність наявними умовами, тобто занижені стандарти або уявлення про нормальні стандарти житла. Тому сім'я радше витратить кошти на дорожчий відпочинок, аніж на обладнання чи капітальний ремонт житла.

Дійсно, більшість населення позитивно оцінює свої житлові умови, хоча об'єктивних підстав частіше для цього переважно нема. Частка задоволених своїми житловими умовами зростає навіть у періоди найгостріших кризових проявів останніх років. Загалом за 2005–2017 р. частка задоволених житловими умовами зросла з 43,2 до 55,5 %, а частка зовсім незадоволених зменшилася з 21,2 до 14,4 % (рис. 6).

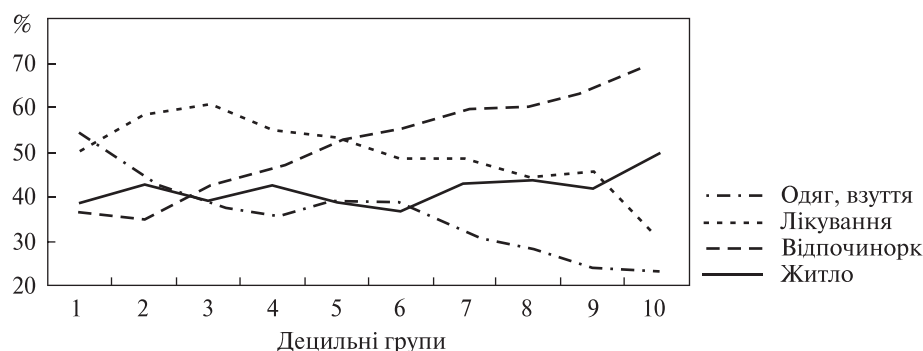

Рис. 5. Частка домогосподарств, які повідомили, що за значного збільшення доходів спрямували б додаткові кошти на такі цілі (чотири найбільш поширені), у % за децильними групами

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

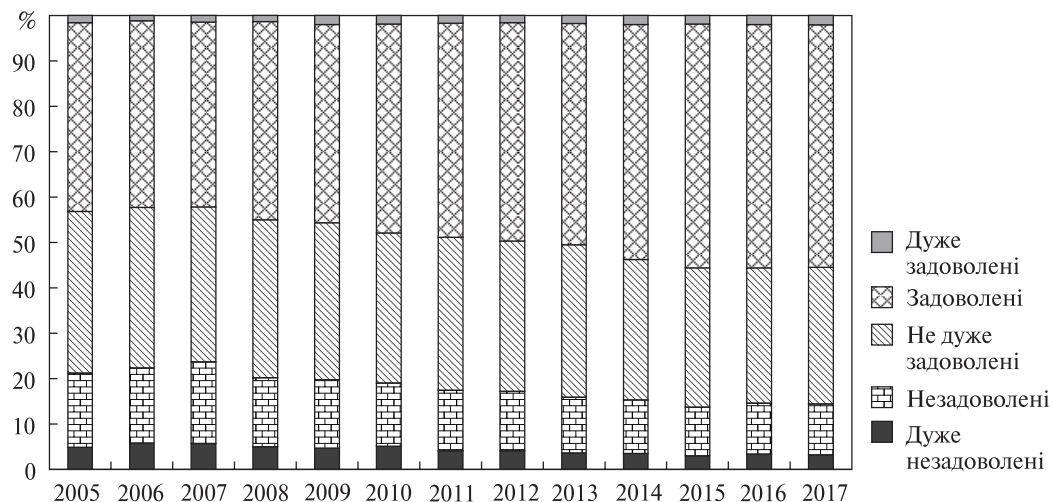

Рис. 6. Розподіл населення за ступенем задоволеності житловими умовами, 2005–2017 рр.

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

При цьому, відсоток задоволених особливо інтенсивно зростає впродовж 2014–2017 р. на фоні загострення соціальних проблем. Частка дуже незадоволених коливається близько 2 %, що неспівставно з масштабами аварійного житлового фонду та показниками перенаселеності житлових приміщень.

Аналогічні результати дають інші незалежні опитування: лише 19 % вважають свої житлові умови незадовільними, 44 % – середніми, а 37 % – хорошими. Цілком закономірним виглядає прямий зв'язок між загальною оцінкою свого рівня життя і якості житлових умов. Так, поганими вважають свої житлові умови 6 % тих, хто ототожнює свій рівень життя з забезпеченістю, 26 % – із бідністю і 43 % – зі злиденністю.

Невже українців не обходить проблема комфортного проживання, а базові зручності вони вважають не обов'язковими? Дані того ж обстеження Держстату за модулем депривації свідчать, що практично кожен другий сільський мешканець потерпає від відсутності в житлі зручностей, оскільки їх не вдається забезпечити за рахунок власних коштів. Найбільша частка (50,7 %) відчувають позбавлення через відсутність коштів на обладнання туалету зі зливом всередині житла. Цікаво, що інші депривації, пов'язані з браком коштів, не мають настільки виражених поселенських ознак. Отже, зіставлення даних різних анкет з одного вибіркового обстеження може свідчити, що всі сільські мешканці, позбавлені базових зручностей у власному житлі, потерпають від цього.

Тоді як пояснити здебільшого позитивні оцінки власних житлових умов, підтверджені різними незалежними опитуваннями? Зазвичай українці не вирізняються особливим оптимізмом, оцінюючи власні статки чи соціальний статус. Наприклад, у 2016 р. 74 % домогосподарств віднесли себе до бідних, і ніхто – до заможних. Можна припустити, що обстеження не охоплює певний відсоток найбільш багатих, а у 2016 р. ще не було помітного зростання доходів після їх суттєвого кількарічного падіння, проте розподіл різних за статками груп відповідно до самооцінки доходів свідчить про вкрай занижені суб'єктивні оцінки. Варто зазначити, що серед 10 % найбільш забезпечених (за об'єктивними оцінками) майже половина вважає себе бідними, а менше 2 % відносять себе до середнього класу (рис. 7).

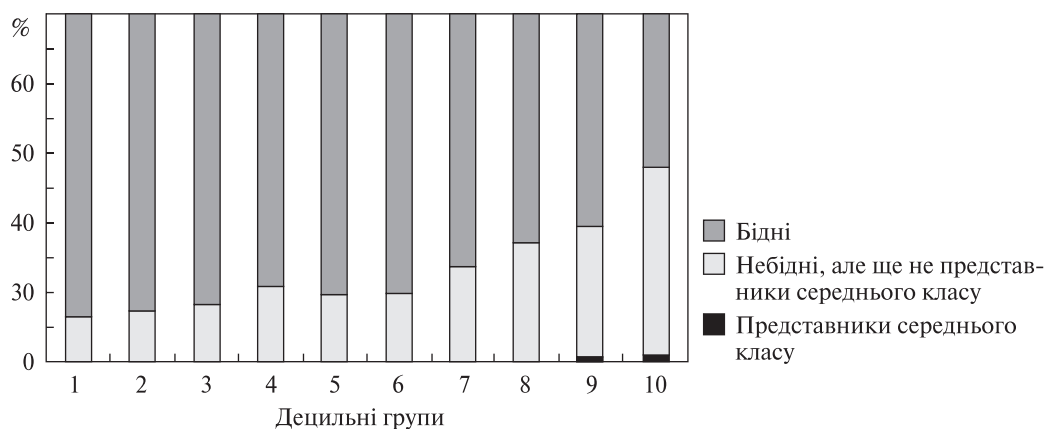

Рис. 7. Розподіл домогосподарств за самооцінкою матеріального добробуту залежно від децильної групи, 2016 р.

Джерело: Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

Отже, населення з у край заниженою самооцінкою свого майнового статусу з кожним роком, незважаючи на соціальні негаразди, краще оцінює свої житлові умови. З одного боку, більшість задоволена своїми житловими умовами, а з іншого — понад 40 % населення бажає спрямувати додаткові кошти на покращення свого помешкання. Такі дані можуть опосередковано свідчити про значну диференціацію в забезпеченості житлом з огляду на кількісні та якісні характеристики. З іншого боку, може спрацьовувати фактор занижених стандартів житла, успадкованих від радянської доби та поширених переважно серед представників старших вікових груп. Звичка жити в квартирах чи будинках, які не відповідають загально визнаним у цивілізованих державах умовам комфорту, на фоні інколи значно гірших умов проживання знайомих, сусідів, родичів, психологічно налаштовує на зниження стандартів житлових умов у суспільстві.

Виникає питання, що є ключовим фактором, а що наслідком його дії — стандарти житлових умов у суспільстві, насамперед уявлення переважної більшості населення про обов'язкові складові сучасного комфортного помешкання, сприяють просуванню проблеми та розвитку житлових умов, або ж фактичний рівень життя формує стандарти й уявлення про житло. Від відповіді на це питання залежить зміст державної політики, включаючи житлову складову.

Наприклад, якщо визначальним фактором розвитку житлових умов є стандарти, що склалися у суспільстві, і саме вони формують житлові умови майбутнього, то основний акцент політики має зосереджуватися на зміні уявлень, насамперед, серед молодших вікових категорій. Це означає, що державні кошти мають насамперед бути спрямовані на сучасне обладнання шкіл та дитячих садків, дитячих оздоровчих закладів і молодіжних центрів. Молоде покоління в такому випадку усвідомлюватиме необхідність існування сучасних складових комфорту, і намагатиметься слідувати їм у самостійному житті. Кардинальна зміна уявлень про стандарти житла гарантуватиме значний ривок у характеристиках житлових умов за 10–20 років, коли покоління, що нині підростає, буде ставати рушійною силою суспільства. Але невже ми не зможемо досягти стандартів цивілізованих країн раніше?

Якщо визначальним фактором трансформації житлових умов є реальний рівень життя населення, то шлях до сучасних житлових приміщень та обладнаних прибудинкових територій лежить через підвищення доходів та розробку програм обладнання квартир і будинків частково або повністю за державні кошти. Враховуючи сучасну ситуацію з хронічним дефіцитом державних ресурсів та дуже повільним зростанням реальних доходів населення, такий шлях до кардинальних змін житлових умов видається ще довшим.

Зрозуміло, що в реальному житті чинники та наслідки є взаємопов'язаними, а їх тісна взаємодія не дає змоги повністю розділити та оцінити впливи. Проте, моделювання імітованих ситуацій може дати уявлення про те, яких максимальних результатів можна досягти за рахунок окремого чиннику за інших рівних умов.

Як зазначалося вище, максимальний рівень обладнання сільських помешкань водопроводом і каналізацією, якого можна досягти виключно за рахунок зростання доходів населення (за інших незмінних умов), становить 65 %. Отже, очікування вищих результатів лише за рахунок підвищення реальних доходів населення в умовах економічного зростання будуть марними, якщо не задіяти додаткові важелі житлової політики, передовсім шляхом сприяння розвитку централізованих мереж комунікацій на рівні громад. Якщо рівень обладнання базовими зручностями сільських помешкань у межах 60–70 % вважається нормальним для забезпечення базових потреб життя, і

таким, що не перешкоджає формуванню якісно вищих стандартів житлових умов у нових поколінь, тоді це питання може не розглядатися як пріоритетне для формування стратегічних та програмних документів.

У випадку, коли є політична воля до кардинальних змін у контексті обладнання сільських помешкань, на перший план виходить питання налагодження інфраструктурних комунікацій для спрощення підключення населенням власних будівель до систем життєзабезпечення. При цьому в світлі сучасної екологічної ситуації тут йдеться не лише про питання комфорту, а подекуди про життя та здоров'я людей, адже забезпечення якісною водою іноді стає проблемою навіть для традиційно екологічно благополучних регіонів.

Набагато складнішим питанням є краще забезпечення сімей життєвим простором та зменшення рівня перенаселеності житлових приміщень, насамперед, у великих містах. Зрозуміло, що невідповідність стандартів оплати праці в країні ринкової вартості житла і навіть вартості капітального ремонту помешкання не залишає сумнівів щодо необхідності на даному етапі державного втручання у вирішення проблеми покращення житлових умов, принаймні для соціально вразливих категорій населення та представників соціально важливих професій. Практика надання квартир на безоплатній чи частково безоплатній основі без обов'язкового їх повернення на користь держави, муніципалітету, відомства тощо, не підтверджує свої дієздатності, більше того, свідчить про поширення корупційних схем та неефективне розпорощення державних коштів. Навряд чи посилення відповідальності та контролю у цій сфері принципово змінить ситуацію, і система розподілу житла стане ефективнішою з точки зору забезпечення особливих категорій житлом.

Сьогодні найбільш перспективним видається започаткування процедури створення «банків» орендного житла на базі муніципалітетів чи територіальних громад. Ці процеси є не одномоментними, і можуть розтягнутися на роки, проте вони дають чітке бачення щодо можливості вирішення на справедливих засадах житлової проблеми в майбутньому. Створення мережі муніципального орендного житла не лише пришвидшить процес покращення житлових умов для окремих категорій населення, але й сприятиме швидкому розвитку ринку орендного житла, що в свою чергу призведе до зниження вартості найманих квартир відповідно до платоспроможності працюючого населення. Поширення традицій проживання у орендованому житлі, включаючи довгострокову оренду на муніципальному рівні, створює можливість для швидшого вирішення житлової проблеми та переходу до якісно нових стандартів житлових умов.

Висновки. Це дослідження свідчить, що населення України здебільшого має незадовільні житлові умови, визначені недостатнім житловим простором і, відповідно, високим рівнем перенаселеності помешкань, або відсутністю базових умов комфорту в житлових приміщеннях, насамперед, у сільській місцевості. При цьому населення досить позитивно оцінює свої житлові умови, що не може не дивувати на фоні традиційно вкрай заниженої самооцінки майнових і соціальних статусів. Така ситуація може опосередковано свідчити про значне розшарування населення за житловими умовами. Крім того, виникає гіпотеза, що населення внаслідок тривалого історичного відставання в стандартах житла від розвинених країн має викривлені уявлення щодо задовільних умов проживання.

Ураховуючи сучасну ситуацію щодо розвитку житлових умов, фінансової спроможності та налаштованості населення на їх покращення власними силами, а також виходячи з оцінки перспективних змін у рівні доходів та уявленнях суспільства щодо

стандартів житла, можна припустити, що розвиток житлових умов у найближчі десятиліття не вийде на новий рівень, а збереже занижкі темпи, які спостерігалися в останні десять років. Таким чином, без перегляду основних складових державної політики та без визначення принципово нових засад і пріоритетних напрямів вирішення житлової проблеми Україна може ще більше віддалитися від європейських стандартів.

Обмеженість державних ресурсів і хронічне недофінансування соціальних програм, націлених на вирішення житлової проблеми, а також низька ефективність реалізації чинних механізмів надання житла на безоплатній чи частково безоплатній основі, свідчить про необхідність визначення нових пріоритетних напрямів житлової політики. Задля зменшення рівня перенаселеності житла необхідно започаткувати створення «банків» муніципального орендного житла для соціально вразливих категорій сімей та представників соціально важливих професій. Комфортність сільських помешкань може вийти на якісно новий рівень завдяки сприянню розвитку мережі комунікацій на рівні громад, а також обладнанню об'єктів соціальної інфраструктури села сучасними зручностями, що змінюватиме загальне уявлення населення про стандарти нормального житла.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макарова О.В. Житлові умови як ключовий аспект якості життя в Україні // Вісник Національної академії наук України. — 2015. — № 6. — С. 28–33.
2. Ковалевська О.П. Житлові умови в системі характеристик якості життя // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2011. — № 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=475> (дата звернення: 14.03.2018).
3. Шишкін В.С. Бідність населення України за житловими умовами // Демографія та соціальна економіка. — 2016. — № 1 (26). — С. 51–64. — doi: <https://doi.org/10.15407/dse2016.01.051>.
4. Жеребин В.М., Романов А.Н. Уровень жизни населения. Основные категории, характеристики и методы оценки. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. — 592 с.
5. Плоский В.О., Гетун Г.В. Архітектура будівель та споруд. Книга 2. Житлові будинки: Підручник. — К. : Кондор, 2015. — 617 с.
6. Романенко І.І. Архітектура будівель і споруд. Конспект лекцій навчальної дисципліни. — Харків : ХНАМГ, 2011. — 168 с.
7. Чернявський В.В. Архітектура будівель і споруд. Архітектурні конструкції малоповерхових цивільних будівель: навч. посіб. — Полтава : ПолтНТУ, 2001. — 182 с.
8. Ханас О. Щастя не в «квадратах»: у Гройсмана розповіли про житлові умови українців // ZNAJ.UA [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://znaj.ua/society/shasty-ne-v-kvadratah-u-grojsmana-rozpovily-pro-zhytlovi-umovy-ukrayinciv> (дата звернення: 14.03.2018).

REFERENCES

1. Makarova, O.V. (2015). Zhytlovi umovy iak kliuchovyj aspekt iakosti zhyttia v Ukraini [Housing conditions as a key aspect of quality of life in Ukraine]. *Visnyk Natsional'noi akademii nauk Ukrainy - Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 6, 28-33 [in Ukrainian].
2. Kovalevska, O.P. (2011). Zhytlovi umovy v systemi kharakterystyk iakosti zhyttia [Housing terms in system of descriptions of live quality]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok - Public Administration: Improvement and Development*, 3. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=475> [in Ukrainian].
3. Shishkin, V.S. (2016). Bidnist' naselennia za zhytlovymy umovamy [Poverty population in Ukraine by housing conditions]. *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika. - Demography and social economy*, 1 (26), 51-64. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2016.01.051> [in Ukrainian].
4. Zherebin, V.M., & Romanov, A.N. (2002). *Uroven' zhizni naselenija. Osnovnye kategorii, harakteristiki i metody ocenki* [Standards of living. Main categories, characteristics and methods of assessment]. Moskva : JuNITI-DANA [in Russian].

5. Ploskyj, V.O., & Hetun, H.V. (2015). *Arkhitektura budivel' ta sporud. Knyha 2. Zhytlovi budynky* [Architecture of buildings and structures. Book 2. Residential Houses]. Kyiv : Kondor [in Ukrainian].
6. Romanenko, I.I. (2011). *Arkhitektura budivel' i sporud. Konspekt leksij navchal'noi dystsypliny* [Architecture of buildings and structures. Summary of lectures in the discipline]. Kharkiv : KhNAMH [in Ukrainian].
7. Cherniavs'kyj, V.V. (2001). *Arkhitektura budivel' i sporud. Arkhitekturni konstruksii malopoverkhovykh tsyvil'nykh budivel'* [Architecture of buildings and structures. Architectural structures of low-rise civil buildings]. Poltava : PoltNTU [in Ukrainian].
8. Khanas, O. (2018). Schastia ne v «kvadratakh»: u Hrojsmana rozpovily pro zhytlovi umovy ukrainsiv [Happiness is not in «squares»: Groisman was told about living conditions of Ukrainians]. *ZNAJ.UA*. Retrieved from <https://znaj.ua/society/shastya-ne-v-kvadratah-u-grojsmana-rozpovily-pro-zhytlovi-umovy-ukrayinciv> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 22.02.2018.

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.140>

УДК 364.2:314.1(477)

JEL CLASSIFICATION: I31, I38

В.О. ШЛИКОВА

канд. екон. наук, наук. співроб.

Науково-дослідний центр індустріальних
проблем розвитку НАН України

61166, Україна, м. Харків, пров. Інженерний, 1а

E-mail: v.shlykova@ukr.net

О.М. ЛЕВАНДА

здобувач, пров. інж.

Науково-дослідний центр індустріальних
проблем розвитку НАН України

61166, Україна, м. Харків, пров. Інженерний, 1а

E-mail: levanda2008@rambler.ru

ДОХОДИ, УМОВИ ХАРЧУВАННЯ Й ТРИВАЛІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС

Метою статті є визначення взаємозв'язків між такими базовими факторами, як рівень доходів, умови харчування й тривалість життя населення в Україні і країнах ЄС. На основі аналізу даних 2016 р. за 20 країнами ЄС та України виявлено, що серед досліджених країн Україні належить останнє місце за цими параметрами. За допомогою кореляційного та регресійного аналізу підтверджено наявність тісного зв'язку та визначено характер залежності очікуваної тривалості життя від валового національного доходу на душу населення та індексу продовольчої безпеки в досліджених країнах. Також встановлено, що для забезпечення життєдіяльності українці вимушені витратити більшу частину свого доходу на базову потребу — харчування. Зіставлення реального споживання основних груп продуктів харчування із рекомендаціями Міністерства охорони здоров'я України та законодавчо закріпленими нормами показало, що середньостатистичний українець працездатного віку лише за трьома з десяти основних груп харчових продуктів споживає більше раціональних норм. За рештою основних груп харчових продуктів фактичне споживання менше раціональних норм, що свідчить про відповідність рівня доходу середньостатистичного українця раціону харчування, наближеному до норм базового соціального стандарту. Таким чином, власний дохід середнього споживача не забезпечує повноцінного і раціонального харчування для збереження і зміцнення здоров'я і профілактики хвороб. Законодавчі засади базових факторів, які формують здоров'я різних груп населення, містять багато суперечностей і не забезпечують раціональних норм споживання, що призводить до знищення класу середнього споживача і збільшення частки населення, яке існує на межі бідності. Динаміка показника «середня очікувана тривалість життя при народженні» в Україні за останні 13 років має тенденцію до збільшення, однак

© ШЛИКОВА В.О., ЛЕВАНДА О.М., 2018

невеликими темпами, тому він залишається низьким порівняно з країнами ЄС. Базові чинники разом із невідповідністю законодавства гальмують зростання показника тривалості життя населення України до рівня країн ЄС. Запропоновано осучаснення базового соціального стандарту відповідно до раціональних норм, рекомендованих Міністерством охорони здоров'я України, доведено необхідність забезпечення відповідного правового регулювання.

Ключові слова: дохід, тривалість життя, умови харчування, раціональна норма, набір продуктів харчування, індекс продовольчої безпеки, рівень життя, здоров'я, групи населення.

В.А. Шлыкова

канд. экон. наук, науч. сотр.

Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины

61166, Украина, г. Харьков, пер. Инженерный, 1а

E-mail: v.shlykova@ukr.net

Е.М. Леванда

соискатель, вед. инж.

Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины

61166, Украина, г. Харьков, пер. Инженерный, 1а

E-mail: levanda2008@rambler.ru

ДОХОДЫ, УСЛОВИЯ ПИТАНИЯ И ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УКРАИНЫ И СТРАН ЕС

Цель статьи — определение взаимосвязей между такими базовыми факторами как уровень доходов, условия питания и продолжительность жизни населения в Украине и странах ЕС. На основе анализа данных 2016 г. о 20 странах ЕС и Украине выявлено, что Украина занимает последнее место по указанным параметрам. С помощью корреляционного и регрессионного анализа подтверждено наличие тесной связи и определен характер зависимости ожидаемой продолжительности жизни от валового национального дохода на душу населения и индекса продовольственной безопасности в исследованных странах. Также установлено, что для обеспечения жизнедеятельности украинцы вынуждены тратить большую часть собственного дохода на базовую потребность — питание. Сопоставление реального потребления основных групп продуктов питания с рекомендациями Министерства здравоохранения Украины и законодательно закрепленными нормами показало, что среднестатистический украинец трудоспособного возраста только по трем из десяти основных групп пищевых продуктов потребляет больше рациональных норм. По остальным основным группам пищевых продуктов потребление ниже рациональных норм, что свидетельствует о соответствии уровня дохода среднестатистического украинца району питания, приближенному к нормам базового социального стандарта. Таким образом, собственный доход среднего потребителя не обеспечивает полноценного и рационального питания, необходимого для сохранения и укрепления здоровья и профилактики заболеваний. Законодательные основы базовых факторов, формирующих здоровье различных групп населения, содержат много противоречий и не обеспечивают рациональных норм потребления, что приводит к уничтожению класса среднего потребителя и увеличению доли населения, существующего на грани бедности. Динамика показателя «средняя ожидаемая продолжительность жизни при рождении» в Украине за последние 13 лет имеет тенденцию к увеличению, однако темпы небольшие, поэтому в целом он остается низким по сравнению со странами ЕС. В совокупности базовые факторы и несоответствие законодательства тормозят рост показателя продолжительности жизни населения Украины до уровня стран ЕС. Предложено осовременить базовый социальный стандарт относительно рациональных норм, рекомендованных Министерством здравоохранения Украины, и доказана необходимость обеспечения соответствующего правового регулирования.

Ключевые слова: доход, продолжительность жизни, условия питания, рациональная норма, набор продуктов питания, индекс продовольственной безопасности, уровень жизни, здоровье, группы населения.

V.A. Shlykova

PhD (Economics), researcher
Research Centre for Industrial Development Problems
of the National Academy of Sciences of Ukraine
61166, prov. Inzhenernyi, 1a, Kharkiv, Ukraine
E-mail: v.shlykova@ukr.net

O.M. Levanda

postgraduate, lead engineer,
Research Centre for Industrial Development Problems
of the National Academy of Sciences of Ukraine
61166, prov. Inzhenernyi, 1a, Kharkiv, Ukraine
E-mail: levanda2008@rambler.ru

INCOME, FOOD CONDITIONS AND LIFE EXPECTANCY: COMPARATIVE ANALYSIS OF UKRAINE AND EU COUNTRIES

The goal of the article is to determine the relationship between such basic factors as income level, nutrition conditions and life expectancy in Ukraine and EU countries. On the basis of analysis of data for 2016 in 20 EU countries and Ukraine, it was found that among the countries studied, Ukraine has lowest level of these factors. The correlation and regression analysis confirmed the existence of close relationship and determined the type life expectancy dependence on gross national income per capita and food security index in the studied countries. It has also been established that Ukrainians are forced to spend most of their income on basic nutrition to ensure their livelihoods. Comparison of real consumption of main food groups with the recommendations of the Ministry of Health of Ukraine and legally established norms showed that the average Ukrainian working age population consumes more rational standards in only three of the ten major groups of food products. For the rest of the main food products groups, actual consumption is less than rational standards, which indicates that the income level of the average Ukrainian diet corresponds to the standards of the basic social standard. Thus, the average income of the average consumer does not provide a full and efficient diet aimed at strengthening health and preventing disease. Legislative provisions regarding the basic factors that form the health of different groups of the population contain many contradictions and do not provide rational consumption norms, which in turn leads to the destruction of the middle class and the increase of the share of the population that is on the verge of poverty. The indicator "average life expectancy at birth" in Ukraine over the past 13 years has a tendency to increase, however, at a slow pace, and therefore remains low compared to the EU countries. The basic factors and the inconsistency of legislation impede the growth of the indicator of life expectancy of the population of Ukraine to the level of the EU countries. Modernization of the basic social standard in accordance with the rational norms recommended by the Ministry of Health of Ukraine is proposed and the necessity of providing the appropriate legal regulation is proved.

Keywords: income, life expectancy, food conditions, rational norm, set of food products, food security index, standard of living, health, population groups.

Постановка проблеми. Першочерговою метою розвитку України є впровадження європейських стандартів життя населення. Індекс людського розвитку (ІЛР) широко використовується як інтегральний показник для порівняння рівня життя у різних країнах світу. Доповідь Програми розвитку ООН «Людський розвиток для всіх і кожного 2016» містить рейтинг країн за ІЛР, в якому Україна у 2015 р. займала 84 місце серед 188 країн світу [1]. Значення індексу для України складає 0,743, що відповідає країнам з високим рівнем людського розвитку. Однак за компонентами «Здоров'я і довголіття» (очікувана тривалість життя становить 71,1 рік) і «Рівень життя» (ВВП на 1 особу – 7 361 дол. 2011р. за ПКС) Україна належить до країн з середнім рівнем людського розвитку і наведені показники є нижчими, ніж у країнах ЄС. Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) за 2016 р. [2], починаючи з 1950 р. показник «очікувана тривалість життя при народженні» (ОТЖ) у країнах світу збільшився на 3–10 років. У Європейському регіоні зростання склало близько

2,5 років, за винятком колишніх країн Радянського Союзу через зростання смертності в них. Також ВООЗ стверджує, що здоров'я людини на 70 % залежить від того, які продукти харчування вона споживає. Таким чином, постає завдання визначення взаємозв'язків, які мають місце в Україні та країнах ЄС між показниками рівня доходів, умов харчування та тривалості життя для подальшої розробки інструментів досягнення цільових стандартів життя.

Актуальність теми. За даними Державної служби статистики у 2016 р. в Україні наявна суттєва диференціація доходів населення. Так, населення із загальними доходами на місяць нижчими від законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (1 388,1 гривні) становить 3,8 % від загальної чисельності населення, а 51,1 % населення мають загальні доходи нижче фактичного прожиткового мінімуму (2 646,4 гривні) [3, с. 273]. Співвідношення максимальних та мінімальних загальних доходів сягає трьох разів. Основним джерелом доходу українських домогосподарств є оплата праці і соціальні трансферти [3, с. 48].

Згідно з даними Економічного дискусійного клубу, який є дієвою громадською спільнотою у формі незалежної експертної платформи для вирішення нагальних економічних і фінансових проблем України, вартість мінімального продуктового кошику на місяць у IV кварталі 2016 р. для працездатної особи становить 79,5 % від встановленого законодавчо прожиткового мінімуму (у середньому 1 525,0 гривень), для особи у непрацездатному віці – 78,5 % від встановленого законодавчо прожиткового мінімуму (у середньому 1 189,0 гривень) [4, с. 17, 19]. Законодавчо закріплено, що співвідношення витрат на продовольчі і непродовольчі товари та послуги має становити приблизно 60/40 [5], однак на практиці співвідношення для працездатної особи складає 79,5/20,5, а для непрацездатної особи – 78,5/21,5. Вартість продуктового кошику середньостатистичного українця працездатного віку у середньому на місяць становить 50,2 % споживчих грошових витрат, для непрацездатної особи – 57,1 % [3, с. 74]. Отже, для забезпечення своєї життєдіяльності українці вимушені витрачати більшу частину свого доходу на базову потребу – харчування.

Крім того, за даними вибіркового обстеження Державної служби статистики України умов життя українських домогосподарств, структура грошових витрат середньостатистичного українця за категорією «продовольчі товари» наближена лише до норм базового соціального стандарту, гарантованого державою для різних груп населення (діти, працездатні, пенсіонери). Цей факт сигналізує про наявний ризик негативного впливу незбалансованого харчування на здоров'я людей, що у свою чергу не може не позначитися на тривалості їхнього життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання тривалості життя висвітлюють у своїх наукових дослідженнях такі українські вчені: Л.А. Чепелевська (L. Chepelevska), В.Г. Дубініна (V. Dubinina), О.П. Рудницький (O. Rudnytskyi), О.В. Любінець (O. Lubinets), які зазначають, що ОТЖ характеризує рівень життя людей і має регіональну відмінність [6]. Д.Г. Шушпанов (D. Shuspanov) виявив взаємозв'язок між такими соціально-економічними детермінантами здоров'я населення, як дохід, соціальний статус, споживання продуктів харчування [7]. Л.Л. Мельник (L. Melnik) та С.В. Васильєв (S. Vasil'ev) розглядають продовольчу безпеку на національному рівні і висвітлюють проблему нерівномірності споживання продуктів харчування різними верствами населення, а також висловлюють думку, що в Україні не існує чіткої державної політики в галузі харчування населення [8]. Економічний дискусійний клуб оприлюднює звіт «Продовольча безпека України. Огляд основних індикаторів» щороку, починаючи з 2014 р. Звіт містить оцінку середньодобової поживності раці-

ону українця [4, с. 5]. Звіт «Вартість мінімального продуктового кошика для різних категорій населення» (оприлюднюється з листопада 2016 р. по цей час щомісячно), висвітлює рівень доходу і харчування різних груп населення [4, с. 17, 19]. Таким чином, тривалість життя українські науковці та експерти розглядають під різними кутами, проте проблеми причинно-наслідкових зв'язків із рівнем доходів і умовами харчування залишаються недостатньо розробленими.

Метою дослідження є визначення взаємозв'язків між такими базовими факторами, як рівень доходів, умови харчування й тривалість життя населення в Україні і країнах ЄС.

Наукова новизна. В результаті дослідження з визначеної проблеми формування компонент ІЛР «Здоров'я і довголіття» та «Рівень життя» України було сформульовано та доведено такі припущення: рівень доходів суттєво визначає раціон харчування населення; тривалість життя населення залежить від рівня доходів і умов харчування.

Виклад основного матеріалу. Порівняльний аналіз виконано за даними 20 країн ЄС (Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Греція, Данія, Італія, Іспанія, Ірландія, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Франція, Фінляндія, Чехія, Швеція) й України, що зумовлено наявністю відповідних статистичних даних станом на 2016 р.

За даними Світового банку, Україна у 2016 р. за показником ВНД на душу населення за методом *Atlas* (2 310,0 дол. США) належить до країн із економікою нижче середнього рівня доходу, у той же час 18 країн ЄС мають економіку з високим рівнем доходу, а дві країни — це економіки з доходом вищим за середній рівень (табл. 1).

У країнах із високим рівнем доходів і ОТЖ є вищою — від 75,3 до 83,3 років. У країнах із доходами вище від середнього рівня (Румунія і Болгарія) ОТЖ нижча і становить від 74,3 до 74,8 років. В Україні з доходами нижче за середній рівень (8190 за ПКС у міжнародних дол.) ОТЖ є найменшою — 71,1 року [9, 10]. Дослідимо детальніше цей взаємозв'язок.

Діаграма розсіювання, наведена на рис. 1, дає змогу сформулювати припущення щодо наявності логарифмічного характеру зв'язку між показниками валового національного доходу у розрахунку на одну особу та очікуваної тривалості життя за країнами.

Таблиця 1. Класифікація Світового банку: розвиток економіки за рівнем доходу, 2016 р.

Класифікація Світового банку за рівнем доходу (ВНД на душу населення, метод <i>Atlas</i> , дол. США)	Країни Європи
Високий дохід (від 12 236 або більше)	1. Ірландія, 2. Данія, 3. Нідерланди, 4. Швеція, 5. Австрія, 6. Німеччина, 7. Бельгія, 8. Фінляндія, 9. Франція, 10. Велика Британія, 11. Італія, 12. Іспанія, 13. Чехія, 14. Португалія, 15. Словаччина, 16. Греція, 17. Польща, 18. Угорщина
Дохід вище за середній (від 3 956 до 12 235)	19. Румунія, 20. Болгарія
Дохід нижче за середній (від 1 006 до 3 955)	21. Україна

Джерело: World bank. Gross national income per capita 2016, Atlas method and PPP [9].

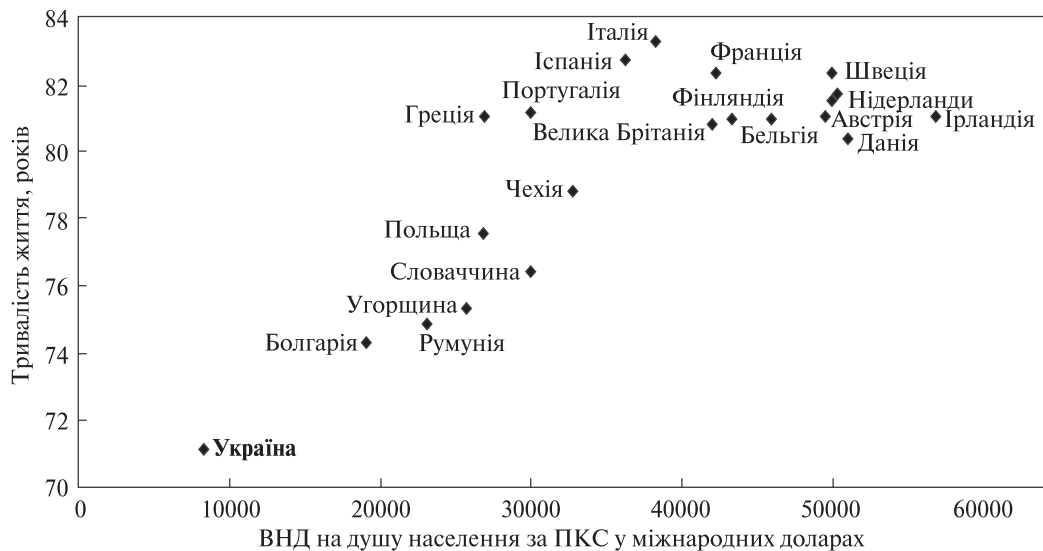

Рис. 1. Діаграма розсіювання «доходи – тривалість життя»

Джерело: The World Bank, Мировой Атлас Данных [9, 10].

Перевіримо це припущення, побудувавши відповідне рівняння залежності та оцінивши його статистичні характеристики з використанням програмного пакету аналізу даних *Statistica* 8.0. Одержане рівняння має вигляд:

$$y = 6,2473 \ln(x) + 14,2927,$$

де y – очікувана тривалість життя населення; x – валовий національний дохід на одну особу в країнах. Коефіцієнт детермінації для одержаного рівняння становить $R^2 = 0,7201$, отже модель адекватна і зміни значень залежної змінної y значною мірою (на 72,01 %) визначаються зміною значень x . Перевірку статистичної значущості коефіцієнтів рівняння здійснено за допомогою t -статистики Стюдента з довірчою ймовірністю 0,95. Для цього обчислено розрахункові значення для коефіцієнтів $t_1 = 7,0066$, яке виявилось більшим за відповідне табличне $t_{\text{табл.}} = 2,09$ та $t_2 = 1,5337$, що з обраною довірчою ймовірністю виявилось меншим за табличне. Отже, коефіцієнт при функції логарифму є значущим, а вільний член – ні. Незважаючи на це, експерименти з визначенням типу моделі продемонстрували найвищі показники якості саме логарифмічного рівняння.

Таким чином, виявлений взаємозв'язок «доходи – тривалість життя» підтверджує припущення, що рівень розвитку економіки, який визначає рівень життя населення, суттєво впливає на очікувану тривалість життя.

Варто вказати, що рівень доходів не повністю визначає тривалість життя. Країни з приблизно однаковим рівнем доходів 25–30 тис. дол. (Греція, Польща, Португалія, Словаччина, Угорщина) суттєво відрізняються за ОТЖ – від 75,3 до 81,2 року. Разом із цим, нарощування доходів понад 38–40 тис. дол. вже не призводить до збільшення тривалості життя. Проте зниження доходів населення спонукає до споживання дешевших продуктів харчування, які не завжди є безпечними для здоров'я, що призводить до скорочення тривалості життя.

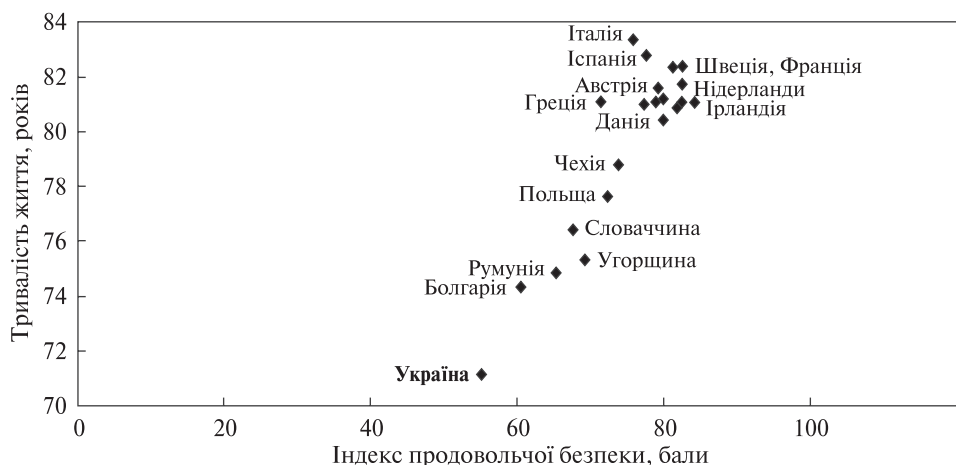

Рис. 2. Діаграма розсіювання «умови харчування — тривалість життя»

Джерело: Мировой Атлас Данных, The Economist Intelligence Unit Limited «Global food security index 2016. An annual measure of the state of global food security» [10, 11].

Індекс продовольчої безпеки (ІПБ) є показником, який дає змогу виявити, наскільки безпечними є умови харчування в певній країні за категоріями: доступність, економічність, якість і безпека. Індекс визначається зваженою сумою балів від 0 до 100 за всіма категоріями, де 100 відповідає найбільш сприятливим умовам харчування. Серед 21 дослідженої країни, найнижчий ІПБ спостерігається в Україні (55,2 балів) [11]. Діаграма розсіювання для цих показників наведена на рис. 2.

З урахуванням діаграми для оцінки взаємозв'язку між показниками індексу продовольчої безпеки та очікуваної тривалості життя за країнами розраховано коефіцієнт парної кореляції Пірсона, який склав 0,8987, що дає змогу припустити наявність тісного додатнього лінійного зв'язку. Перевірку статистичної значущості коефіцієнту кореляції здійснено за допомогою t -статистики Стюдента з довірчою ймовірністю 0,95. Для цього обчислено розрахункове значення статистики $t = 12,31$, яке є більшим за відповідне табличне $t_{\text{табл.}} = 2,09$. Отже, приймаємо гіпотезу про те, що відхилення від нуля коефіцієнта кореляції є значущим, тобто лінійний зв'язок між показниками існує. Побудоване рівняння лінійної регресії має вигляд:

$$y = 0,3775x + 51,123,$$

де y — очікувана тривалість життя населення; x — індекс продовольчої безпеки країн. Коефіцієнт детермінації для одержаного рівняння становить $R^2 = 0,8077$, отже модель адекватна і зміни значень очікуваної тривалості життя населення країни значною мірою (на 80,77 %) визначені зміною умов харчування. За допомогою t -статистики Стюдента з довірчою ймовірністю 0,95 підтверджено статистичну значущість коефіцієнтів рівняння. Розрахункові значення статистики для коефіцієнтів $t_1 = 8,9331$ та $t_2 = 15,9931$ виявились більшими за відповідне табличне значення $t_{\text{табл.}} = 2,09$.

У табл. 2 наведено дані за п'ятьма країнами з найвищими та п'ятьма країнами з найнижчими показниками ОТЖ при народженні, індексу продовольчої безпеки та ВНД на душу населення серед усіх досліджених країн.

Таблиця 2. Рейтинг п'яти країн за найвищими та найнижчими показниками: ОТЖ, ІПБ, ВНД на душу населення у 2016 р.

Найбільші показники			Найменші показники		
Країни Європи	Очікувана тривалість життя	Ранг	Країни Європи	Очікувана тривалість життя	Ранг
Італія	83,3	1	Словаччина	76,4	17
Іспанія	82,8	2	Угорщина	75,3	18
Швеція	82,4	3	Румунія	74,8	19
Франція	82,4	3	Болгарія	74,3	20
Нідерланди	81,7	5	Україна	71,1	21
Країни Європи	Індекс продовольчої безпеки	Ранг	Країни Європи	Індекс продовольчої безпеки	Ранг
Ірландія	84,3	1	Угорщина	69,3	17
Нідерланди	82,6	2	Словаччина	67,7	18
Франція	82,5	3	Румунія	65,5	19
Німеччина	82,5	3	Болгарія	60,6	20
Велика Британія	81,9	5	Україна	55,2	21
Країни Європи	ВНД на душу населення (за ПКС у міжна-родних дол.)	Ранг	Країни Європи	ВНД на душу населення (за ПКС у міжна-родних дол.)	Ранг
Ірландія	56 870	1	Польща	26 770	17
Данія	51 040	2	Угорщина	25 640	18
Нідерланди	50 320	3	Румунія	22 950	19
Швеція	50 000	4	Болгарія	19 020	20
Австрія	49 990	5	Україна	8 190	21

Джерело: Мировой Атлас Данных. The Economist Intelligence Unit Limited «Global food security index 2016. An annual measure of the state of global food security». The World Bank [9–11].

Динаміка показника «середня очікувана тривалість життя при народженні» в Україні за останні 13 років має тенденцію до збільшення, однак невеликими темпами: у 2005–2013 рр. ОТЖ збільшилася на 3,41 роки, у 2013 і 2014 рр. показник не змінювався, а з 2015 р. донині тенденція до збільшення відновлюється (рис. 3). Таким чином, певні позитивні зміни відбуваються, але повільно, і ОТЖ в Україні залишається низькою у порівнянні з країнами ЄС.

Ураховуючи наведені вище результати, доцільно проаналізувати сучасний стан нормативно-правового забезпечення рівня доходів та умов харчування в країні, які впливають на тривалість життя населення (рис. 4).

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України (КМУ) від 11.10.2016 № 780 [5] (далі – набір продуктів харчування), держава гарантує на законодавчому рівні кожному громадянину достатнє харчування для забезпечення нормального

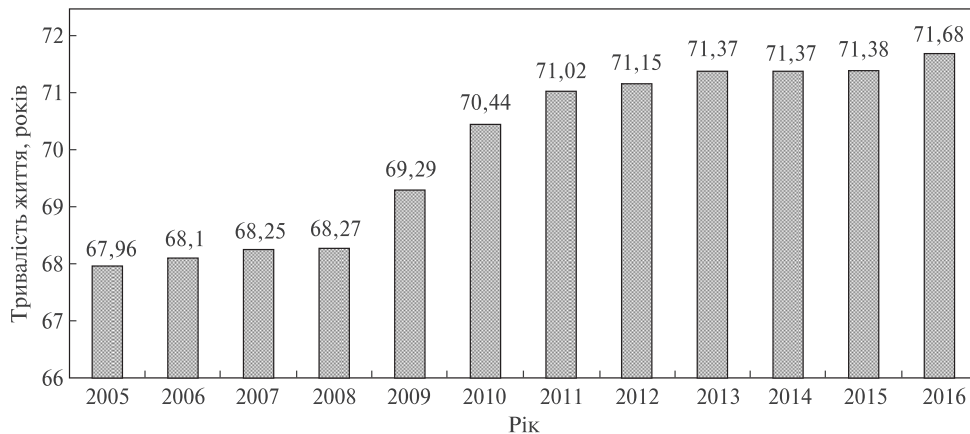

Рис. 3. Середня очікувана тривалість життя при народженні в Україні

Джерело: Державна служба статистики України [12].

функціонування організму і збереження здоров'я. Склад набору продуктів харчування враховує необхідний для людини хімічний склад (білки, жири, вуглеводи) та енергетичну цінність згідно з рекомендаціями ВООЗ. Кожен рік Уряд країни згідно з Законом «Про Державний бюджет» затверджує вартісну величину «споживчого кошику».

У той же час в українському законодавстві, відповідно до світових стандартів, є чинними розпорядження від 26.05.2009 № 332-р «Про затвердження Концепції поліпшення продовольчого забезпечення та якості харчування населення» і постанова від 05.12.2007 № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки», яка затверджує методику «Визначення основних індикаторів продовольчої безпеки». Згідно зі змістом цих документів, держава гарантує різним верствам населення створення соціально-економічних умов, за яких людина може задовольнити свої потреби у повноцінному харчуванні, а також забезпечує функціонування дієвої системи контролю і нагляду за якістю та безпекою продовольчої сировини і харчових продуктів, визначає рекомендовані раціональні норми споживання основних продуктів відповідно до рекомендацій Міністерства охорони здоров'я України (МОЗ) [14, 15].

Таким чином, набір продуктів харчування, вказаний у Постанові КМУ від 11.10.2016 № 780 гарантує збереження здоров'я здоровій людині, у розпорядженні від 26.05.2004 № 332-р і Постанові КМУ від 05.12.2007 № 1379 – збереження, зміцнення і профілактику здоров'я. У даному дослідженні розглянуто лише продовольчу складову.

Державна служба статистики України фіксує фактичне споживання продуктів харчування в рамках обстеження умов життя домогосподарств України. Міністерство економічного розвитку і торгівлі щороку оприлюднювало звіт про стан продовольчої безпеки України, але з 2014 р. і по теперішній час оцінку рівня продовольчої безпеки України публікує Економічний дискусійний клуб [4, с. 5].

Для оцінки відповідності реального споживання рекомендаціям та нормативам було здійснено їх зіставлення за основними групами продуктів харчування. Оскільки нормативно-правові документи, які регламентують умови харчування і рівень доходів, призначені для різних груп населення, то для порівняння обрано осіб працездатного віку. Дану категорію населення, яка з власного доходу сплачує податки

Рис. 4. Нормативно-правове забезпечення рівня доходів та умов харчування в Україні

Джерело: постанова КМУ від 11.10.2016 КМУ № 780; Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV «Про Прожитковий мінімум»; розпорядження КМУ від 26.05.2004 № 332-р «Про затвердження Концепції поліпшення продовольчого забезпечення та якості харчування населення»; постанова КМУ від 05.12.2007 № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки»; методика «Визначення основних індикаторів продовольчої безпеки» [5, 13–15].

й обов'язкові платежі, можна вважати основним джерелом соціально-економічного розвитку країни. Результати зіставлення показали, що середньостатистичний українець працездатного віку лише за трьома з десяти основних груп харчових продуктів споживає більше раціональних норм МОЗ України: хліб і хлібопродукти; цукор; олії рослинні всіх видів (табл. 3).

Таблиця 3. Споживання за основними групами харчових продуктів на місяць у працездатному віці, 2016 р.

Продукти харчування	Постанова від 11.10.2016 № 780	Рациональна норма, розрахунки МОЗ України	Фактичне споживання, дані Держстату	Зіставлення
Хліб і хлібопродукти	10,2	8,4	11,4	
М'ясо і м'ясопродукти	4,4	6,6	6,4	
Молоко і молокопродукти	11,96	31,6	25,9	
Риба і рибопродукти	1,08	1,6	1,5	
Яйця (шт.)	18,33	24,1	22,0	
Овочі та баштанні	9,17	13,4	11,6	
Плоди, ягоди та виноград	5,33	7,5	6,3	
Картопля	7,92	10,3	8,0	
Цукор	3,08	3,1	3,6	
Олії рослинні всіх видів	0,59	1,08	2,2	

Джерело: Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Сайт «Економічний дискусійний клуб». Постанова від 11.10.2016 № 780 [3–5].

За рештою сімома основними групами харчових продуктів фактичне споживання менше від встановленого раціональними нормами МОЗ України: м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба і рибопродукти; яйця; овочі та баштанні; плоди, ягоди та виноград; картопля. Наведені дані свідчать, що дохід середньостатистичної особи працездатного віку відповідає лише базовому соціальному стандарту, тому перевагу надають дешевим продуктам харчування, які не забезпечують збалансованого раціону. На сьогодні українець не має можливості з власного бюджету забезпечити повноцінне і раціональне харчування, що негативно впливає на стан його здоров'я, а у майбутньому зумовлює порівняно низькі показники тривалості життя.

Висновок. Виявлений характер залежності очікуваної тривалості життя від рівня доходів та умов харчування, низькі поточні значення відповідних показників в Україні порівняно з країнами ЄС, наявні проблеми в законодавчому забезпеченні та дотриманні його норм у даній сфері перешкоджають досягненню показників зростання тривалості життя, які спостерігаються у країнах ЄС. У зв'язку з цим, першочерговим завданням є перегляд мінімальних соціальних стандартів і забезпечення їх відповідності раціональним нормам харчування, узгодження методик визначення фактичного та мінімального гарантованого рівня споживання харчових продуктів. Органи виконавчої влади, відповідальні за соціальну, продовольчу й економічну політику в Україні, мають спрямувати свої зусилля на реалізацію у повному обсязі норм чинного законодавства щодо рівня доходів різних груп населення і продовольчої безпеки в державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Human Development Report 2016. Human development for everyone // UNDP. – New York, 2016. – P. 198–201.
2. World health statistics 2016: monitoring health for the SDGs, sustainable development goals / World Health Organization. – Switzerland, 2016. – P. 136.
3. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році // Статистичний збірник. Державна служба статистики України. – С. 48, 74, 273.
4. Аналітика [Електронний ресурс] / Економічний Дискусійний Клуб. – 2016. – С. 5, 17, 19. – Режим доступу : <http://edclub.com.ua/analitika> (дата звернення: 26.10.2017).
5. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: Постанова КМУ від 11.10.2016 № 780 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF> (дата звернення: 26.10.2017).
6. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2015 рік / за ред. В.В. Шафранського // МОЗ України ДУ «УІСД МОЗ України». – Київ, 2016. – С. 23–27.
7. Шушпанов Д. Соціально-економічні особливості споживання продуктів харчування та їх вплив на стан здоров'я населення України / Дмитро Шушпанов // Актуальні проблеми економіки. – 2016. – С. 334–356.
8. Мельник Л.Л. Національна продовольча безпека в контексті сільськогосподарського виробництва / Л.Л. Мельник, С.В. Васильєв // Агросвіт. – 2014. – № 3. – С. 10–14.
9. World bank. Gross national income per capita 2016, Atlas method and PPP [Електронний ресурс] // World Development Indicators database. – 2016. – Режим доступу : <http://databank.worldbank.org/data/download/GNIPC.pdf>
10. Демография [Електронний ресурс] // Мировой Атлас Данных. – 2016. – Режим доступу : <https://knoema.ru/atlas/topics/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F> (дата звернення: 26.10.2017).
11. Global food security index 2016 An annual measure of the state of global food security // The Economist Intelligence Unit Limited. – 2016. – С. 42.
12. Демографічна та соціальна статистика. Населення та міграція. Населення (1999–2017) [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 26.10.2017).
13. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 №966-XIV. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-14> (дата звернення: 26.10.2017).
14. Про затвердження Концепції поліпшення продовольчого забезпечення та якості харчування населення: розпорядження КМУ від 26.05.2004 № 332-р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/332-2004-%D1%80> (дата звернення: 26.10.2017).
15. Деякі питання продовольчої безпеки. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки: постанова КМУ від 05.12.2007 № 1379. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF> (дата звернення: 26.10.2017).

REFERENCES

1. Human Development Report 2016. *Human development for everyone (2016)*. UNDP. New York.
2. *World health statistics 2016: monitoring health for the SDGs, sustainable development goals*. (2016). World Health Organization. Switzerland.
3. *Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2016 rotsi [The expenditures and resources of the households in Ukraine in 2016]*. (2017). Kyiv : State Statistics Office of Ukraine [in Ukrainian].
4. Analitika [Analytics]. (2016). Ekonomichnyy Dyskusijnyy Klub *edclub.com.ua*. Retrieved from: <http://edclub.com.ua/analitika> [in Ukrainian].
5. Postanova KМУ vid 11.10.2016 r. №780 «Pro zatverdzhennia naboriv produktiv kharchuvannia, naboriv neproduvol'chykh tovariv ta naboriv posluh dlia osnovnykh sotsial'nykh i demohrafichnykh hrup naselennia». [Resolution CMU of 11.10.2016 №780 «On approving sets of food products, sets of non-food products and sets of services for major social and demographic groups»]. (2016, 11 October).

- zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF> [in Ukrainian].
6. Shafrans'kyj, V.P. (Ed.). (2016). *Shchorichna dopovid pro stan zdorov'ia naseleння, sanitarno-epidemičnu sytuatsiiu ta rezultaty diialnosti systemy okhorony zdorov'ia Ukrainy. 2015 rik* [Annual report on the health status of the population, the sanitary and epidemiological situation and the results of the Ukrainian health care system]. Ministry of Health of Ukraine DU «UISD Ministry of Health of Ukraine». Kyiv [in Ukrainian].
  7. Shushpanov, D. (2016). Sotsialno-ekonomichni osoblyvosti spozhyvannia produktiv kharchuvannia ta yikh vplyv na stan zdorov'ia naseleння Ukrainy [Socio-economic features of food consumption and their impact on the health of the population of Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky - Actual problems of the economy*, 334-356 [in Ukrainian].
  8. Mel'nyk, L.L., & Vasyli'iev, S.V. (2014). Natsionalna prodovolcha bezpeka v konteksti silskohospodarskoho vyrobnytstva [National food security in the context of agricultural production]. *Ahrosvit – Agrosvit*, 3, 10-14 [in Ukrainian].
  9. Gross national income per capita 2016, Atlas method and PPP. World Development Indicators database. (2016). World bank. *worldbank.org*. Retrieved from <http://databank.worldbank.org/data/download/GNIPC.pdf>
  10. Demografija. [Demography] (2016). Mirovoj Atlas Danyh - World Atlas of Data. *knoema.ru*. Retrieved from <https://knoema.ru/atlas/topics/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F> [in Russian].
  11. Global food security index 2016 An annual measure of the state of global food security. *The Economist Intelligence Unit Limited* (2016).
  12. Demografichna ta sotsialna statystyka. Naseleння ta mihratsiia. Naseleння (1999-2017). [Demographic and social statistics. Population and migration. Population (1999-2017)]. (2017). State Statistics Service of Ukraine. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
  13. Zakon Ukrainy vid 15.07.1999r. №966-XIV «Pro prozhytkovyj minimum» [Law of the Ukraine of 15.07.1999 №966-XIV «About the living wage»]. (1999, 15 July). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-14> [in Ukrainian].
  14. Rozporiadzhennia Ukrainy vid 26.05.2004r. №332-r. «Pro zatverdzhennia Kontseptsii polipshennia prodovol'choho zabezpechennia ta iakosti kharchuvannia naseleння». [Order of the Ukraine of 26.05.2004 №332-r. «On Approval of the Concept of Improvement of Food Supply and Food Quality of the Population»]. (2004, 26 May). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/332-2004-%D1%80> [in Ukrainian].
  15. Postanova KМУ vid 05.12.2007r. №1379 «Deiaki pytannia prodovol'choi bezpeky. Metodyka vyznachennia osnovnykh indyktoriv prodovol'choi bezpeky». [Resolution CMU of 05.12.2007r. №1379 «Some issues of food security. Methodology for determining the main indicators of food security»]. (2007, 05 December). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 01.11.2017.

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.153>

УДК 316.34:311(477)

JEL CLASSIFICATION: H23, D63

Н.М. РОМАНЧУК

канд. екон. наук, наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

імені М.В. Птухи НАН України

01032, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: Romanchuk_Nataliia@ukr.net

ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОЇ НЕРІВНОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ ЗА КОНЦЕПЦІЄЮ РОЗШИРЕНОГО ДОХОДУ

Розглянуто результати оцінки характеристик диференціації домогосподарств України за розширеним доходом, який визначається на основі узагальненої моделі, що включає як доходи, так і додаткові компоненти, зокрема, непрямі податки, імпутовану ренту та вартість державних послуг у сфері освіти й охорони здоров'я, що споживаються домогосподарствами. Представлено підходи до оцінки розширеного доходу з урахуванням особливостей наявного в Україні інформаційного забезпечення. Наведено результати визначення індекса Джіні, коефіцієнтів фондів і розподілів доходів домогосподарств на основі грошового, загального та розширеного доходів. Розрахунки здійснено із використанням репрезентативної модельної сукупності домогосподарств України, яка містить систему характеристик домогосподарств на мікрорівні, зокрема, грошовий і загальний доходи, визначені за результатами вибірових обстежень, а також імпутовані величини непрямих податків, ренти, вартості державних соціальних послуг. Установлено розбіжності у розподілі грошового, загального та розширеного доходів за децильними групами домогосподарств. Показано, що оцінка індексу Джіні, отримана на основі розширеного доходу, є на 3 в. п. та 1 в. п. нижчою у порівнянні із відповідними оцінками за грошовим і загальним доходами, відповідно. Визначено особливості формування компонент розширеного доходу для різних груп домогосподарств за соціально-демографічними й економічними характеристиками. Показано, що основними обмеженнями застосування концепції є недосконалість інформаційного забезпечення, яка не дає можливості надійно й на регулярній основі оцінювати величину усіх компонент розширеного доходу, а також необхідність проведення додаткових досліджень з метою розробки методологічних підходів із визначення компонент цього доходу. Імплементация концепції розширеного доходу є найбільш доцільною при дослідженні економічної диференціації населення країни з точки зору результативності реалізації механізмів перерозподілу соціальної і фінансової систем країни та для визначення ефективності функціонування цих систем, враховуючи їх взаємозв'язок.

Ключові слова: концепція розширеного доходу, грошовий дохід, показники нерівності населення за доходами, розподіл доходів, дані мікрорівня.

Н.Н. Романчук

канд. экон. наук, научн. сотруд.

Институт демографии и социальных исследований

имени М.В. Птухи НАН Украины

01032, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60

E-mail: Romanchuk_Nataliia@ukr.net

ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОГО НЕРАВЕНСТВА ДОМОХОЗЯЙСТВ УКРАИНЫ СОГЛАСНО КОНЦЕПЦИИ РАСШИРЕННОГО ДОХОДА

Рассмотрены результаты оценивания характеристик дифференциации домохозяйств Украины согласно расширенному доходу, который определяется на основе обобщенной модели, включающей как доходы, так и дополнительные компоненты, в частности, непрямые налоги, импутированную ренту и величину государственных услуг в сфере образования и здравоохранения, потребляемых домохозяйствами. Представлены подходы к оценке расширенного дохода с учетом особенностей имеющегося в Украине информационного обеспечения. Приведены результаты оценивания индекса Джини, коэффициентов фондов и распределений доходов домохозяйств на основе денежного, общего и расширенного доходов. Расчеты осуществлены с использованием репрезентативной модельной совокупности домохозяйств Украины, которая включает систему характеристик домохозяйств на микроуровне, в частности, денежный и общий доходы, определенные по результатам выборочных обследований, а также импутированные величины не прямых налогов, ренты, стоимости государственных социальных услуг. Определены различия в распределении денежного, общего и расширенного доходов по децильным группам домохозяйств. Показано, что оценка индекса Джини, полученная на основе расширенного дохода, на 3 п. п. и 1 п. п. ниже по сравнению с денежным и общим доходом, соответственно. Определены особенности формирования компонент расширенного дохода для различных групп домохозяйств по социально-демографическим и экономическим характеристикам. Показано, что основными ограничениями имплементации концепции служат несовершенство информационного обеспечения, что не дает возможности надежно и на регулярной основе оценивать величину всех компонент расширенного дохода, а также необходимость проведения дополнительных исследований с целью разработки методологических подходов по определению основных компонент этого дохода. Имплементация концепции расширенного дохода является наиболее целесообразной для исследования экономической дифференциации населения как индикатора результативности реализации механизмов перераспределения социальной и фискальной систем страны и для определения эффективности функционирования этих систем, учитывая их взаимосвязь.

Ключевые слова: концепция расширенного дохода, денежный доход, показатели неравенства населения по доходам, распределение доходов, данные микроуровня.

N.M. ROMANCHUK

PhD, Researcher

Ptukha Institute for Demography and Social Studies

of National Academy of Science of Ukraine

03032, Kyiv, blvd Taras Shevchenko, 60

E-mail: Romanchuk_Nataliia@ukr.net

ASSESSMENT OF HOUSEHOLD ECONOMIC INEQUALITY OF UKRAINE BASED ON THE EXPANDED INCOME CONCEPT

The results of assessment of the characteristics of household economic differentiation in Ukraine according to the expanded income, which is determined on the basis of a generalized model that includes both income and additional components, which are, in particular, indirect taxes, imputed rent and the cost of public services in the field of education and health, consumed by households, are examined. The approaches to the evaluation of the expanded income taking into account the available statistical information in Ukraine are presented. The results of assessment of Gini index, 90/10, 80/20 ratios and household income distributions based on cash, total and expanded incomes are presented. The evaluation is carried out with the use of the representative model of households in Ukraine, which contains a system of household microlevel characteristics, such as cash and total income (defined on the basis of the sample surveys), as well as the imputed values of indirect taxes, rent, and

costs of the public social services. Differences in the distribution of cash, total and expanded income for household decile groups are defined. It is shown that the Gini index value assessed on the basis of the expanded income in 3 p. p. and 1 p. p. is lower compared to cash and total incomes, respectively. The features of the formation of the expanded income components for different groups of households according to their socio-demographic and economic characteristics are determined. It is shown that the main limitations of the concept's application are the imperfection of statistical information, which is not capable of reliable and regular assessments of the expanded income components, as well as the need for additional research to develop methodological approaches for evaluation of the income components. The implementation of the expanded income concept is most appropriate in the study of household economic differentiation as an indicator of implementation effectiveness of the redistribution mechanisms of social and fiscal systems of the country and in case of determination of these systems' functioning effectiveness, taking into account their interconnection.

Keywords: *expanded income concept, cash income, inequality indices, income distribution, macrodata.*

Постановка проблеми. Однією з найгостріших проблем для сучасного глобального світу і багатьох країн залишається проблема економічної нерівності. Це, зокрема, підтверджується тим, що однією з ключових доповідей на Світовому економічному форумі 2018 р. стала доповідь міжнародної організації Оксфем (*Oxfam*) стосовно результатів аналізу розподілу світових ресурсів серед населення планети. Відповідно до даних цього дослідження, 1 % найбагатшого населення планети належить 82 % ресурсів світу [1]. У рамках цієї проблематики питання адекватності методології оцінки економічної нерівності населення потребує особливої уваги, як щодо підходів до розрахунку індикаторів нерівності, так і щодо показників, на основі яких визначається рівень життя та диференціація населення за доходами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Показники доходів домогосподарств найчастіше є одним із основних індикаторів добробуту у дослідженнях рівня життя населення. Здебільшого доходи визначають як суму ресурсів у грошовій формі, що отримують домогосподарства. Основний недолік використання такого показника в аналізі — те, що дохід у грошовій формі не є комплексним індикатором добробуту населення, оскільки не в повному обсязі враховує усі види ресурсів, які має у розпорядженні домогосподарство для задоволення своїх потреб.

Доцільно зазначити, що в деяких випадках альтернативними показниками, які використовують у дослідженнях економічної нерівності населення, є витрати, що дає змогу опосередковано нівелювати недоліки методологічного підходу, пов'язані із тіньовими доходами домогосподарств, пільгами, оцінкою використаних заощаджень, здійснених у попередні періоди часу тощо.

Альтернативною концепцією, що враховує узагальнений набір ресурсів домогосподарств, є концепція розширеного доходу [2]. Розширений дохід (далі РД) визначається як ресурси домогосподарств, отримувані у грошовій формі, а також вартісна оцінка компонентів, якими прямо або опосередковано володіють чи до яких мають доступ члени домогосподарства, зокрема:

- сума непрямих податків, сплачених домогосподарством;
- імпутована рента;
- державні соціальні трансферти у формі послуг (послуги у сфері охорони здоров'я, освіти тощо).

Однією із основних причин складності аналізу доходів домогосподарств із урахуванням цих компонентів є відсутність або суттєва обмеженість даних. Відповідно, більшість досліджень диференціації й умов життя домогосподарств обмежуються, в кращому випадку, оцінкою декількох із зазначених компонентів.

Дослідженню впливу зазначених компонентів на нерівність населення за доходами чи витратами присвячено низку робіт. Зокрема, С. О'Донохью та ін. (*C. O'Donoghue et al.*) звертаються до оцінювання перерозподільного ефекту від урахування непрямих податків у структурі витрат домогосподарств [3].

При оцінюванні економічної нерівності населення А. Паулус та ін. (*A. Paulus et al.*) розглядають вплив соціальних послуг у натуральній чи безготівковій формі (зокрема, державних житлових субсидій, освіти, охорони здоров'я) на розподіл домогосподарств за доходами та наводять оцінки показників бідності й економічної диференціації населення за доходами для шести європейських країн [4]. Результати дослідження призвели до висновку про істотне зниження ступеня економічної нерівності за усіма розглянутими показниками за умови врахування сум державних витрат на соціальні послуги у доходи домогосподарств.

Дж. Фрік та ін. (*J. R. Frick et al.*) дослідили можливість урахування імпутованої ренти у сумі чистого доходу домогосподарств п'яти європейських країн, що дало змогу оцінити вплив зазначеного фактору на ступінь нерівності та бідності у цих країнах [5]. Відповідно до результатів дослідження доведено, що застосування такого підходу істотно позначилося на оцінках рівня доходів власників житла та домогосподарств, які мешкають у соціальному житлі (або отримують субсидію на житло), що забезпечило помітне зниження оцінок показників економічної диференціації населення в цілому.

Дослідження, що розглядає вплив соціальних трансфертів у грошовій і натуральній формах, прямого та непрямого оподаткування домогосподарств на процеси перерозподілу населення за доходами, також показало помітне зменшення оцінок нерівності населення в межах однієї країни М.Дж. Сунг, К. Парк (*M.J. Sung, K. Park*) [6].

Наріжною особливістю названих робіт є те, що аналіз впливу компонентів здійснено на основі даних мікрорівня, що дало змогу дослідити дистрибуційні ефекти від урахування додаткових складових доходу. Водночас, істотним недоліком є те, що у жодній із зазначених робіт не розглянуто вплив непрямого оподаткування, імпутованої ренти та соціальних трансфертів у комплексі, натомість досліджується лише вплив певного компонента на рівень економічної диференціації населення.

Таким чином, застосування підходу із використанням концепції РД дає змогу оцінити економічну нерівність населення України з точки зору урахування усіх благ і ресурсів, що визначають рівень та умови життя членів домогосподарств у конкретний період за певних економічних і політичних умов. При цьому застосування концепції має деяке обмеження: оцінки в рамках підходу враховують лише прямі ефекти від впливу чинних у конкретний момент інструментів фіскальної та соціальної політики, що переважно детермінують досліджуваний стан розподілу доходів домогосподарств країни. Відповідно поза межами оцінювання залишаються непрямі ефекти від зміни інструментів і заходів державної політики, динаміки відносних цін, поведінки домогосподарств тощо. Основними припущеннями концепції РД є такі:

- поведінка домогосподарств детермінована чинним законодавством, зокрема нормативно-правовими актами фіскальної національної системи, тому припущено повна відсутність явища ухилення від сплати податків у секторі домогосподарств;
- економічна поведінка домогосподарств є максимально ефективною, тобто припущено, що домогосподарство (або його члени відповідно до соціально-демографічних характеристик) користуються або володіють усіма доступними ресурсами (компонентами), що входять до структури РД;

- в межах концепції оцінюються ефекти перерозподілу доходів між домогосподарствами країни, водночас, розподіл ресурсів протягом життя членів домогосподарств не розглядається.

Метою цієї статті є визначення впливу моделі розширеного доходу при оцінюванні характеристик економічної диференціації домогосподарств на основі репрезентативного масиву мікроданих, що характеризують доходи домогосподарств, а також непрямі податки, імпутовану ренту і величину державних соціальних послуг.

Наукова новизна. Вперше здійснено порівняння оцінок основних показників економічної диференціації домогосподарств (зокрема, індексу Джіні та коефіцієнтів фондів) для змодельованої сукупності домогосподарств України в межах класичної концепції доходу та концепції розширеного доходу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до методології РД визначено як грошовий дохід за винятком непрямих податків, але з урахуванням суми імпутованої ренти та вартості отриманих соціальних послуг. Відповідно до поширеного використовуваного підходу, грошовий дохід є сумою валового доходу домогосподарств і соціальних виплат, за вирахуванням внесків на соціальне страхування та податків на доходи фізичних осіб. Внески на соціальне страхування роботодавців та самозайнятих осіб також вираховуються з валового доходу (рис. 1).

Нижче описані основні компоненти РД.

Соціальна допомога. У межах концепції виділено групи соціальних видатків: пенсії; соціальні допомоги, що передбачають перевірку майнового стану заявників; державні допомоги, що не передбачають перевірки майнового стану реципієнтів. Суми отримуваних пенсійних виплат враховані у доході домогосподарств, до складу яких входять пенсіонери. Водночас, внески до приватних пенсійних фондів виключено із валового доходу. Інші види соціальних державних видатків визначено залежно від необхідності перевірки відповідності майнового стану або рівня доходів заявників.

У процедурі оцінювання використано показник «Грошовий дохід домогосподарств», який розраховує Державна служба статистики України. За метаданими він найбільше відповідає «класичній концепції» доходу [7, с. 355].

Непряме оподаткування — істотно впливає на реальну купівельну спроможність окремих домогосподарств — більшість непрямих податків (зокрема, податок на додану вартість (далі — ПДВ)) мають регресивний характер відносно доходів домогосподарств. На користь вагомості даного компонента та необхідності його врахування для оцінки нерівності свідчить той факт, що надходження від непрямого оподаткування склали майже 46 % доходів зведеного бюджету України у 2016 р. [8]. Непряме оподаткування, як правило, включає податок на додану вартість, акциз (акцизний податок або акцизний збір), мито, в деяких джерелах — податки на продаж цінних паперів, на переказ коштів за кордон, на дарування й успадкування, на передачу власності, на матеріально-технічні запаси та обладнання, гербові збори, всі інші податки (збори), крім прямих податків і податків з імпорту. В межах концепції РД використовується лише ПДВ, оскільки суму інших інструментів непрямого оподаткування домогосподарств важко оцінити на мікрорівні.

Методологічно сума ПДВ вираховується з грошового доходу, формуючи показник «грошовий дохід після непрямого оподаткування», що становить «чисту» (без податків) вартість спожитих домогосподарством товарів та послуг. Оцінка суми ПДВ визначена на мікрорівні, та сформована виходячи зі структури витрат кожного домогосподарства, з урахуванням того, що деякі види послуг і товарів звільняються

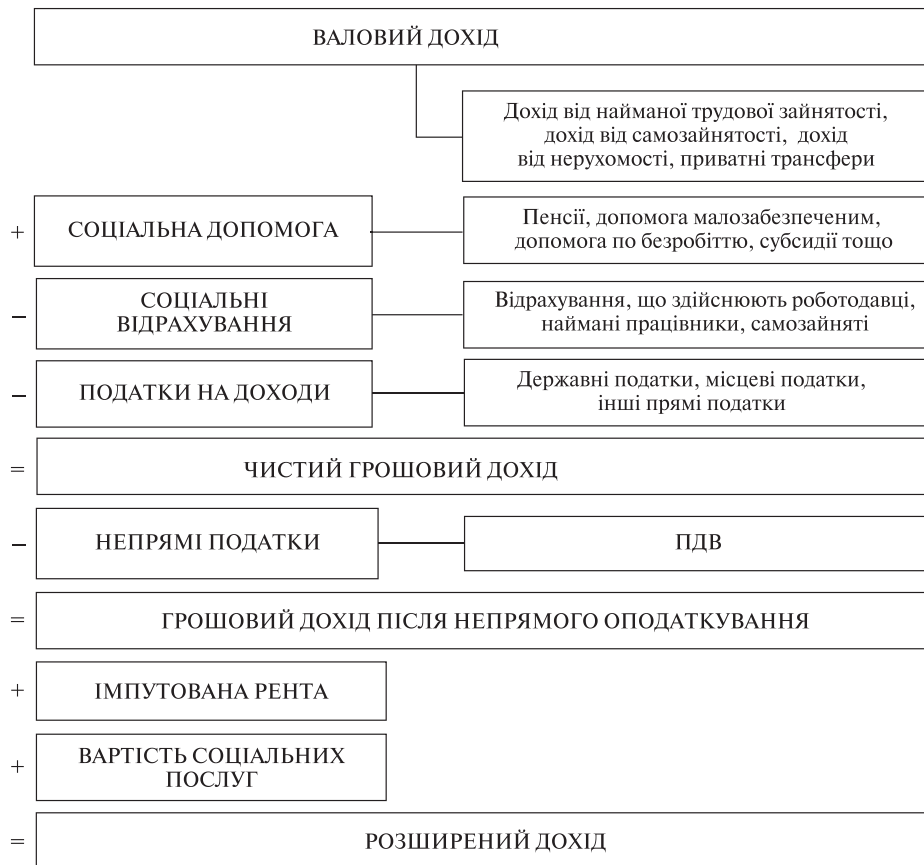

Рис. 1. Компоненти розширеного доходу

Джерело: складено автором на основі [2].

від сплати ПДВ або не є об'єктом такого оподаткування. Крім того, до уваги взято й місце здійснення покупки — податок на додану вартість не вираховувано із вартості товарів, придбаних на ринках.

Імпутована рента визначена як вартість послуг проживання у власному житлі, тобто, вартість проживання домогосподарства у подібному житлі, за вирахуванням фактично сплаченої ренти, отриманих субсидій, витрат на ремонт тощо. Основною причиною розгляду імпутованої ренти у складі розширеного доходу є той факт, що за рівності всіх інших умов власники житла (нерухомості) користуються відносними перевагами порівняно із рештою домогосподарств, оскільки несуть менші поточні витрати на житло або отримують прибуток від власної нерухомості. Існують різні підходи до розрахунку імпутованої ренти: еквівалентний підхід, метод споживчої вартості, метод самооцінювання тощо. Державна служба статистики України визначає імпутовану ренту, ґрунтуючись на рівні цін фактичної орендної плати на подібне житло, а також на результатах застосування методу витрат користувачів (споживчої вартості), що передбачає оцінку кожного виду витрат, які власники житла мають урахувати для встановлення розміру плати за власне житло за умови здавання його в оренду [9].

Зважаючи на те, що Державна служба статистики України здійснює розрахунок вартості послуг проживання у власному житлі на національному рівні для потреб Системи національних рахунків, у процедурі оцінювання концепції РД використано саме ці оцінки [10, с. 48]. Суму імпутованої ренти визначено для домогосподарств, які у структурі своїх витрат мають витрати на оплату за власне основне житло.

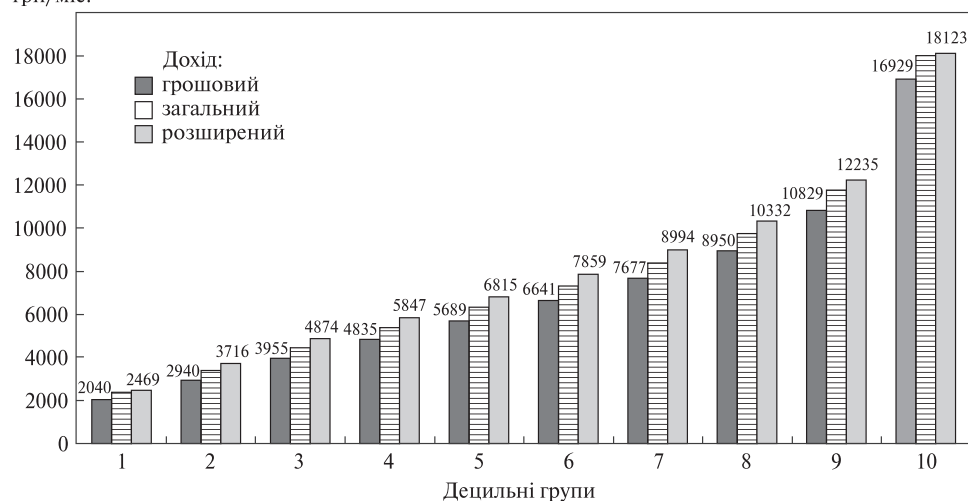
Вартість соціальних послуг. Грошова вартість соціальних послуг, отриманих через неринкові механізми (гарантується державою), — складова ресурсів, що є у розпорядженні членів домогосподарств. У розвинутих країнах видатки на подібні послуги (освіта, медичне страхування, догляд за дітьми та літніми людьми тощо) складають близько 50 % державних трансфертів.

Вартість послуг освіти, гарантованої державою, доцільно визначати на основі витрат на початкову, середню, вищу освіту, розрахованих на душу населення. В межах концепції зроблено припущення, що розрахована середня вартість надання освітніх послуг (зазначеного рівня) об'єктивно відображає їхню цінність для учнів і студентів, які навчаються у державних закладах освіти. Відповідно припускаємо, що учні (їх батьки або опікуни), студенти самостійно фінансуватимуть навчання у подібних освітніх закладах за умови відсутності державного фінансування освіти. Витрати на НДДКР (для вищої освіти) у процесі оцінювання не розглянуто, оскільки передбачається, що студенти не є основними бенефіціарами такого виду державних витрат.

У процедурі оцінювання РД для домогосподарств України величину витрат на освіту прийнято відповідно до видатків зведеного бюджету України на освіту [11, с. 3]. При цьому вартість послуг освіти враховано у доходи домогосподарства таким чином:

- вартість послуг дошкільної освіти на одну дитину віком 0–6 років, пропорційно до кількості дітей відповідного віку у складі домогосподарства;
- вартість послуг середньої освіти на одну дитину віком 7–17 років, пропорційно до кількості дітей відповідного віку у складі домогосподарства;

грн/міс.

Рис. 2. Розподіл грошового, загального та розширеного доходів домогосподарств за децильними групами домогосподарств, визначених за рівнем відповідного доходу

Джерело: розрахунки автора, здійснені на основі репрезентативної моделі домогосподарств України [11].

- вартість послуг вищої та професійно-технічної освіти, якщо у складі домогосподарства є студент або соціально-економічний статус голови домогосподарства — «студент».

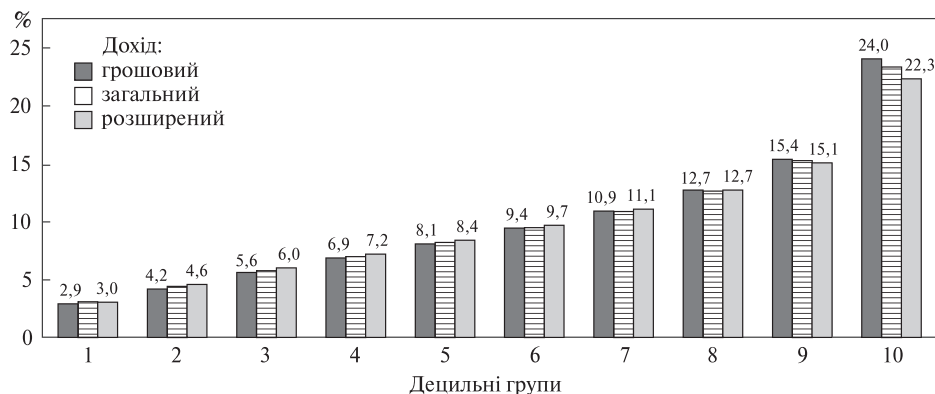
Витрати на охорону здоров'я оцінено на основі ризикового підходу, тобто відповідно до вартості медичного страхового полісу для особи із аналогічними демографічними характеристиками. Передбачається, що зазначена оцінка відповідатиме державним витратам на охорону здоров'я (в тому числі витратам на стаціонарне, амбулаторне лікування, фармацевтичні товари та профілактичні заходи), розраховані на душу населення в межах відповідної вікової групи.

У ході оцінювання РД для домогосподарств України витрати на охорону здоров'я визначено, виходячи із загальних витрат на охорону здоров'я на душу населення згідно з даними Державної служби статистики [12, с. 8]. Відповідна сума витрат врахована у дохід домогосподарства пропорційно до його розміру.

Алгоритм оцінювання доходу домогосподарств за концепцією РД передбачає поетапне врахування непрямих податків, імпутованої ренти, вартості соціальних послуг у сумі грошового доходу домогосподарств України. Процедура оцінювання імплементована із використанням репрезентативної моделі домогосподарств України, що ґрунтується на результатах Державного вибіркового обстеження умов життя домогосподарств 2011–2013 рр., які приведено за основними демографічними й економічними показниками до рівня 2015 року (детально процедура формування моделі описана у [13]). У результаті оцінювання отримано РД на мікрорівні — відповідно до структури, суми доходів і складу споживчих витрат кожного домогосподарства.

Порівняння розподілу сум різних видів доходів за децильними групами домогосподарств України, визначеними на основі рівня відповідного доходу, наведено на рис. 2. Згідно з даними, наведеними на рис. 2, сума РД у місяць, що припадає на відповідні групи, є вищою за суми грошового та загального доходів у місяць для усіх децильних груп домогосподарств, визначених за рівнем розширеного, грошового та загального доходів, відповідно.

Водночас, аналіз розподілу часток доходу за децильними групами домогосподарств дає змогу дійти висновку про «справедливіший» розподіл РД у суспільстві: частки цього доходу, що припадають на останні децильні групи (дев'яту та десятую) є меншими за такі частки грошового та загального доходу (рис. 3).

Рис. 3. Частки грошового, загального та розширеного доходу домогосподарств, що припадають на децильні групи домогосподарств, визначених за рівнем відповідного доходу

Джерело: розрахунки автора, здійснені на основі репрезентативної моделі домогосподарств України [11].

Рис. 4. Різниця сум і часток розширеного та грошового доходу за децильними групами домогосподарств, визначених за рівнем відповідного доходу

Джерело: розрахунки автора, здійснені на основі репрезентативної моделі домогосподарств України [11].

При цьому, частки РД для інших децильних груп є більшими за ті ж частки грошового та загального доходів, що свідчить про фактично вищий рівень добробуту у домогосподарств-представників першої – восьмої децильних груп та нижчий ступінь економічної нерівності домогосподарств, визначений на основі РД (рис. 3). Отже, розподіл розширеного доходу є більш рівномірним у порівнянні з іншими видами доходів домогосподарств. Рис. 4 ілюструє різницю абсолютних і відносних значень розширеного та грошового доходу, розподіленого за відповідними децильними групами домогосподарств.

Грунтуючись на даних, наведених на рис. 4, можна зробити висновок, що найсуттєвіша різниця між абсолютними значеннями доходу характерна для сьомої – дев'ятої груп, що свідчить про більший рівень обсягу ресурсів, якими володіє середній клас домогосподарств України. Водночас, найбільша різниця відносних значень характерна для останньої децильної групи – 1,7 відсоткові пункти, що свідчить про порівняно меншу частку ресурсів, що отримує найзаможніша частина населення України за умови здійснення оцінювання на основі РД.

Доцільною є оцінка різниці розширеного доходу із грошовим і загальним доходом, дані щодо якої наведено на рис. 5.

Як свідчать отримані дані, відносна різниця має регресивний характер, тобто зменшується із ростом доходів домогосподарств. Так, найменшою різницею характеризуються домогосподарства останньої децильної групи, найбільша властива представникам другої децильної групи (для грошового доходу) або третьої групи домогосподарств (для загального доходу). Наведена різниця доходу зумовлена особливостями компонент, що включаються до доходу домогосподарств у межах концепції. Одним із основних факторів, що помітно впливають на розмір РД, є вартість соціальних послуг, зокрема витрати на освіту і охорону здоров'я.

Зважаючи на особливості імплементації концепції на мікрорівні, основними «бенефіціарами» витрат на освіту стали домогосподарства із дітьми – вони отримали додатковий дохід відповідно до кількості дітей у складі домогосподарства й їх віку.

У середньому РД для таких домогосподарств на 50 % перевищує грошовий дохід. Зазнав зміни і розподіл домогосподарств із дітьми за децильними групами – частина

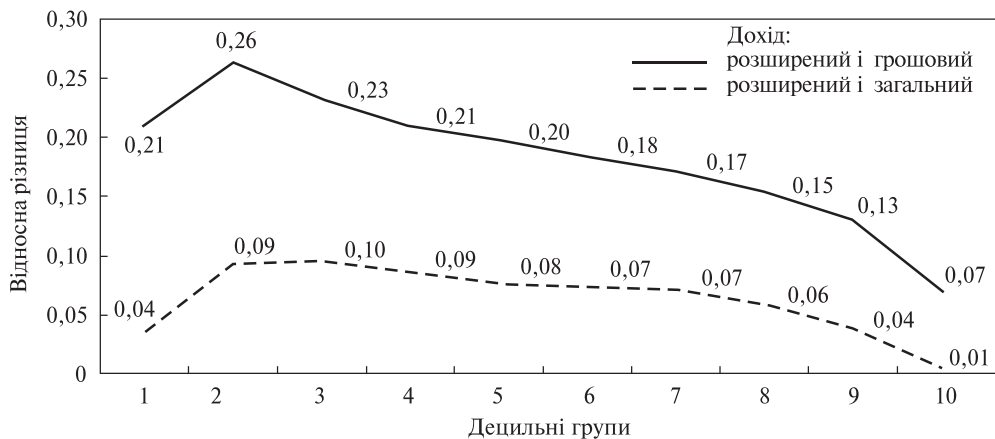

Рис. 5. Відносна різниця розширеного доходу і грошового та загального доходу за децильними групами домогосподарств, визначених за рівнем відповідного доходу

Джерело: розрахунки автора, здійснені на основі репрезентативної моделі домогосподарств України [11].

таких домогосподарств змістилась у вищі децильні групи. Компонент, що відображає витрати на охорону здоров'я, є більшим для порівняно великих домогосподарств. Для тих домогосподарств, які мешкають у власному житлі, РД є вищим унаслідок врахування імпутованої ренти. Це помітно впливає на оцінку економічної нерівності населення (таблиця). Відповідно до цих оцінок основний показник нерівності населення за доходами — індекс Джині, який є чутливим до змін на усій кривій розподілу, вказує на нижчий рівень розшарування населення за доходами у разі його оцінювання на основі РД.

Оцінки децильного та квінтільного коефіцієнтів фондів, визначені як відношення сум доходів крайніх децильних і квінтільних груп відповідно, також свідчать про порівняно вищі суми розширеного доходу перших груп відповідних розподілів і відносно нижчі суми доходів останніх груп розподілу домогосподарств.

Отже, розширений дохід охоплює більшу кількість компонент, нехарактерних для доходів за «класичною» концепцією: пряме і непряме оподаткування, імпутовану ренту, безкоштовні соціальні послуги. Це істотно позначається на оцінці економічної нерівності населення. Відповідно, за концепцією РД більш адекватно відображається диференціація населення за доходами для цілей дослідження питання ефективності механізмів перерозподілу в межах фіскальної та соціальної систем і визначення результативності функціонування цих систем із позиції успішності реалізації принципу соціальної справедливості для населення країни або її регіонів.

Доцільно зазначити, що оцінка РД у межах країни є складною, адже наявне інформаційне забезпечення не дало можливості адекватно врахувати основні компоненти під час процедури оцінювання. Відповідно, грошові оцінки більшості компонентів розширеного доходу є наближеними. Зокрема, в межах дослідження розмір імпутованої ренти визначено на основі даних Системи національних рахунків на рівні України. Точніші розрахунки в межах концепції вимагають як ґрунтового аналізу вартості проживання у орендованому житлі, що розроблений і використовується Державною службою статистики для інших цілей, так і коригування оцінок національного рівня відповідно до цін на наймане житло за регіонами. Останнє потенційно є предметом іншого дослідження, оскільки потребує істотного обсягу додаткової інформації

Таблиця. Оцінка показників економічної нерівності домогосподарств на основі їх грошового, загального та розширеного доходів

Показник	Дохід		
	Грошовий	Загальний	Розширений
Індекс Джині	0,32	0,31	0,29
Децильний коефіцієнт фондів	8,30	7,56	7,34
Квінтильний коефіцієнт фондів	5,57	5,15	4,91

Джерело: розрахунки автора, здійснені на основі репрезентативної моделі домогосподарств України [11].

та розробки спеціального підходу оцінювання імпутованої ренти в рамках концепції. Оцінку вартості соціальних послуг також треба здійснювати на регіональному рівні. Крім того, до вартості послуг, які отримує домогосподарство у закладах охорони здоров'я, закладах освіти, з об'єктивних причин включено витрати на утримання усього управлінського апарату систем охорони здоров'я і освіти, що може стати джерелом суттєвої похибки у ході оцінювання.

Розширений дохід можна розглядати як концептуально узагальнене поняття доходу домогосподарств у порівнянні із грошовим, загальним доходом та сукупними ресурсами. Водночас, для отримання більш ґрунтовних і надійних висновків щодо економічної нерівності населення на основі РД потрібне детальне опрацювання методології визначення, оцінювання основних компонентів розширеного доходу, а також інших аспектів методологічного характеру, що забезпечать адекватне зіставлення оцінок РД із іншими доходами домогосподарств. Варто враховувати, що результати досліджень свідчать, що економічна диференціація населення за грошовими та загальними доходами в Україні може бути помітно недооціненою. Багато дослідників вказують на занижені значення відповідних показників. За таких умов застосування концепції РД, яка ще більше знижує характеристики диференціації, у інших сферах, наприклад, для вимірювання рівня життя та бідності, є недоцільною.

Висновки. Розширений дохід є узагальненою моделлю доходів домогосподарств, що охоплює ряд додаткових компонент у порівнянні із традиційним підходом до визначення доходу – пряме і непряме оподаткування доходів населення, імпутовану ренту, вартість державних безкоштовних соціальних послуг. На основі репрезентативної моделі домогосподарств України розроблено підхід до оцінювання розширеного доходу, а також здійснено його оцінку. Визначено рівень економічної диференціації населення за розширеним доходом.

Оцінки показників економічної нерівності домогосподарств України, визначені на основі розширеного доходу, є нижчими за відповідні оцінки, отримані із використанням грошового і загального доходів. Зокрема, величина індексу Джині є меншою на 3 в. п. за відповідну оцінку, отриману із використанням грошового доходу.

Для різних груп домогосподарств компоненти розширеного доходу мають різну величину та зміст. Так, для домогосподарств із дітьми суттєвою є оцінка вартості послуг освіти, для більших за розміром домогосподарств – вартість послуг охорони здоров'я, для домогосподарств, які мешкають у власному житлі, у складі розширеного доходу враховується імпутована рента тощо.

Обмеженням застосування концепції розширеного доходу є брак наявного інформаційного забезпечення, що не дає можливості надійно та на регулярній основі

оцінювати величину усіх компонент розширеного доходу та їхнього впливу на рівень життя та диференціацію населення за доходами.

Застосування концепції розширеного доходу за наявних умов в Україні нині є найбільш доцільним для визначення ефективності механізмів перерозподільних механізмів соціальної і фінансової систем країни, а також з метою оцінювання результативності функціонування цих систем із урахуванням їх взаємозв'язку.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Byanyima W.* We have built an unequal world. Here's how we can change it: World Economic Forum Annual Meeting . — 22 Jan 2018. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <https://www.weforum.org/agenda/2018/01/we-have-built-an-unequal-world-heres-how-we-can-change-it> (дата звернення: 24.01.2018).
2. *Figari F., Paulus A.* The distributional effects of taxes and transfers under alternative income concepts: the importance of three «I»s // EUROMOD Working Paper No. EM15/13. — 2013. — 24 p. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <https://pdfs.semanticscholar.org/3ca0/f01da0aee139cf769cad43e3252cb3bc9db3.pdf> (дата звернення: 24.01.2018).
3. *O'Donoghue C., Baldini M., Mantovani D.* Modelling the redistributive impact of indirect taxes in Europe: an application of EUROMOD // EUROMOD Working Paper. — 2004. — #EM7/01. — 69 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.iser.essex.ac.uk/research/publications/working-papers/euromod/em7-01.pdf> (дата звернення 24.01.2018).
4. *Paulus A., Sutherland H., Tsakoglou P.* The distributional impact of in kind public benefits in European countries // EUROMOD Working Paper Series. — 2009. — #EM10/09. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.iser.essex.ac.uk/research/publications/working-papers/euromod/em10-09> (дата звернення: 24.01.2018).
5. *Frick J. R., Grabka M.M., Smeedin T.M., Tsakoglou P.* Distributional effects of imputed rents in five European countries // Journal of Housing Economics. — 2010. — Vol. 19, Is. 3. — P. 167–179 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1051137710000288> (дата звернення: 24.01.2018).
6. *Sung M. J., Park K.* Effects of taxes and benefits on income distribution in Korea // The Review of Income and Wealth. — 2011. — №57(2). — P. 345–363 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1475-4991.2010.00424.x/full> (дата звернення: 24.01.2018).
7. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник. — Київ, 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/07/zb_vrdu2016pdf.zip (дата звернення: 24.01.2018).
8. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2015 рік / Виконання державного бюджету : веб-портал Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=359194&&documentListstind=21> (дата звернення: 24.01.2018).
9. Методологічні положення оновленої версії системи національних рахунків 2008 року : Наказ Державної служби статистики України від 17.12.2013 № 398. — Київ, 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2013/398/met_polog.zip (дата звернення: 24.01.2018).
10. Національні рахунки України за 2015 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. — К., 2017. — 177 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/02/zb_nru2015pdf.zip (дата звернення: 24.01.2018).
11. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року. Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. — К., 2017. — 208 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/bl/01/BL_VNZ_16.zip (дата звернення: 24.01.2018).
12. Національні рахунки охорони здоров'я (НРОЗ) України у 2015 році. Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. — 2017. — 144 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/bl/02/bl_nroz15.zip (дата звернення: 24.01.2018).

13. Романчук Н.М. Модель системи соціального захисту та податкового навантаження: методологічні аспекти імплементації // Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці / Мукачівський державний університет. – 2017. – Вип. № 11. – С. 588–592.

REFERENCES

1. Byanyima, W. (2018) *We have built an unequal world. Here's how we can change it*. World Economic Forum Annual Meeting . 22 Jan 2018. Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2018/01/we-have-built-an-unequal-world-heres-how-we-can-change-it>.
2. Figari, F. & Paulus, A. (2013) *The distributional effects of taxes and transfers under alternative income concepts: the importance of three «I»'s* .EUROMOD Working Paper No. EM15/13. Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/3ca0/f01da0aee139cf769cad43e3252cb3bc9db3.pdf>
3. O'Donoghue, C., Baldini, M. & Mantovani, D. (2004). Modelling the redistributive impact of indirect taxes in Europe: an application of EUROMOD. *EUROMOD Working Paper, EM7/01*. Retrieved from <https://www.iser.essex.ac.uk/research/publications/working-papers/euromod/em7-01.pdf>.
4. Paulus, A., Sutherland, H. & Tsakoglou, P. (2010). The distributional impact of in kind public benefits in European countries. *Journal of Policy Analysis and management*, 29(2), 243-266. Retrieved from <https://www.iser.essex.ac.uk/research/publications/working-papers/euromod/em10-09>.
5. Frick, J.R., Grabka, M.M., Smeeding, T.M. & Tsakoglou, P. (2010). Distributional effects of imputed rents in five European countries. *Journal of Housing Economics*, 19, 167-179. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1051137710000288>.
6. Sung, M. J. & Park, K. (2011). Effects of taxes and benefits on income distribution in Korea. *The Review of Income and Wealth*, 57(2), 345-363. Retrieved from <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1475-4991.2010.00424.x/full> .
7. Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2015 rotsi (za danymy vybirkovoho obstezhennya umov zhyttya domohospodarstv Ukrainy) [Household Expenditures and Incomes of Ukraine, 2015 (according to the State sample survey of household living conditions)]. (2016). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/07/zb_vrdu2016pdf.zip [in Ukrainian].
8. Richnyy zvit pro vykonannya Derzhavnoho byudzhetu Ukrainy za 2015 rik [Annual report on implementation of the State Budget of Ukraine for 2015]. (2016). *treasury.gov.ua*. Retrieved from http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=359194&&documentList_stind=21 [in Ukrainian].
9. Metodolohichni polozhennya onovlenoyi versiyi systemy natsionalnykh rakhunkiv 2008 roku [Methodological provisions of the updated version of the system of national accounts in 2008]. (2009). State Statistics Service of Ukraine. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2013/398/met_polog.zip [In Ukrainian].
10. Natsionalni rakhunky Ukrainy za 2015 rik [National Accounts of Ukraine, 2015] (2016). State Statistics Service of Ukraine. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/02/zb_nru2015pdf.zip [in Ukrainian].
11. Osnovni pokaznyky diyalnosti vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2016/17 navchalnoho roku [Main indicators of activity of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of 2016/17 academic year]. (2017). State Statistics Service of Ukraine. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/bl/01/BL_VNZ_16.zip [In Ukrainian].
12. Natsionalni rakhunky okhorony zdorovya (NROZ) Ukrainy u 2015 rotsi [National Health Accounts of Ukraine, 2015: Statistical Bulletin] (2016). Statistics Service of Ukraine. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/bl/02/bl_nroz15.zip [in Ukrainian].
13. Romanchuk, N. (2017) Model systemy sotsialnoho zakhystu ta podatkovoho navantazhennya: metodolohichni aspekty implementatsiyi [Tax-Benefit Model: Methodological Aspects Of Implementation]. *Matematychni metody, modeli ta informatsiyi tekhnolohiyi v ekonomitsi - Mathematical methods, models and information technologies in the economy*, 11, 588-592. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 19.02.2018.

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.166>

УДК 331.5

JEL CLASSIFICATION: J21

І.Л. ПЕТРОВА

д-р екон. наук, проф., зав. каф.

маркетингу та поведінкової економіки

ВНЗ Університет економіки та права КРОК

03113, м. Київ, вул. Лагерна, 30–32

E-mail: petrovakrok@gmail.com

ІННОВАЦІЙНИЙ СЕГМЕНТ РИНКУ ПРАЦІ: ОЦІНКА ТЕНДЕНЦІЙ ТА ПЕРСПЕКТИВ

Основна ідея статті полягає в обґрунтуванні процесу формування ринку інноваційної праці як окремого сегменту, визначенні та оцінці його тенденцій і перспектив подальшого розвитку. Розкрито особливі риси інноваційної праці, які дають змогу виокремлювати її суб'єктів у специфічний сегмент ринку. Дано визначення ринку інноваційної праці та особливостей його функціонування, пов'язаних із взаємодією попиту і пропозиції, встановленням ціни праці, характером конкуренції. Доведено, що тенденції розвитку ринку інноваційної праці формуються під впливом факторів попиту (інноваційна активність підприємств, динаміка інновацій, упровадження інновацій, ринкової інноваційної інфраструктури) і факторів пропозиції (розвиток науки і освіти, чисельність працівників, зайнятих у сфері інноваційної діяльності, рівень професійно-кваліфікаційної підготовки інноваційних працівників, готовності до інновацій, інноваційної зайнятості). Ринок інноваційної праці представлено як елемент загального ринкового кругообігу. Введено поняття конгруентних інноваційних ринків (ринків інтелектуальної власності, інноваційних технологій, продуктів, інноваційної праці, інноваційної освіти) і розкрито принципи їх взаємозалежності та взаємодії. На основі цього аналізу встановлено, що досліджуваному ринку на даному етапі властиві низький та одночасно незадоволений попит на інноваційну працю, невідповідність та незбалансованість попиту і пропозиції за умов кількісного зменшення пропозиції, нерівномірність розвитку ринку інноваційної праці в аспектах регіонів та видів діяльності, незбалансованість і неузгодженість конгруентних інноваційних ринків, недосконалість інституціонального забезпечення, брак адекватних стимулів до інноваційної діяльності. Показано вплив ринку інноваційної праці на конкурентоспроможність національної економіки. Зроблено висновок про необхідність переходу від інерційного до модернізаційного сценарію розвитку ринку інноваційної праці в єдності з комплексними соціально-економічними перетвореннями, визначено параметри, умови та заходи щодо його реалізації.

Ключові слова: інноваційна праця, ринок інноваційної праці, конгруентні інноваційні ринки, інноваційна активність, модернізаційний сценарій розвитку.

І.Л. Петрова

д-р екон. наук, проф., зав.каф.

маркетинга и поведенческой экономики

ВУЗ Университет экономики и права КРОК

03113, г. Киев, ул. Лагерная, 30–32

E-mail: petrovakrok@gmail.com

© ПЕТРОВА І.Л., 2018

ИННОВАЦИОННЫЙ СЕГМЕНТ РЫНКА ТРУДА: ОЦЕНКА ТЕНДЕНЦИЙ И ПЕРСПЕКТИВ

Основная идея статьи состоит в обосновании процесса формирования рынка инновационного труда как отдельного сегмента, определении и оценке его тенденций и перспектив дальнейшего развития. Раскрыты особенные черты инновационного труда, позволяющие выделить его субъектов в специфический сегмент рынка. Дано определение рынка инновационного труда и особенностей его функционирования. Доказано, что тенденции развития рынка инновационного труда формируются под влиянием факторов спроса (инновационная активность предприятий, динамика инноваций, рыночной инновационной инфраструктуры) и факторов предложения (развитие науки и образования, уровень профессионально-квалификационной подготовки инновационных работников, готовность к инновациям, инновационной занятости). Введено понятие конгруентных инновационных рынков (рынки интеллектуальной собственности, инновационных технологий, продукции, инновационного труда, инновационного образования) и показаны принципы их взаимодействия. На основе анализа установлено, что рынку инновационного труда на данном этапе присущи низкий и в то же время неудовлетворенный спрос на инновационный труд, несоответствие и несбалансированность спроса и предложения на рынке инновационного труда при условии количественного уменьшения предложения, неравномерность развития рынка инновационного труда в аспектах регионов и видов деятельности, несбалансированность и несогласованность конгруентных инновационных рынков, несовершенное институциональное обеспечение, отсутствие достаточных стимулов для инноваций. Сделан вывод о необходимости перехода от инерционного к модернизационному сценарию развития рынка инновационного труда, определены параметры, условия и меры по его реализации.

Ключевые слова: инновационный труд, рынок инновационного труда, конгруентные инновационные рынки, инновационная активность, модернизационный сценарий развития.

I.L. Petrova
ScD (Economics), Prof., Head of Marketing
and Behavioral Economics Chair
University of Economics and Law KROK
03113, Ukraine, Kyiv, Lagerna St., 30-32
E-mail: petrovakrok@gmail.com

INNOVATIVE SEGMENT OF LABOUR MARKET: EVALUATION OF TRENDS AND PROSPECTS

The main idea of the article is the justification of the formation process of the market of innovative work as a separate segment, determining and evaluating its trends and prospects of further development. Particular features of the innovative work that allow uniting its subjects in a specific market segment are covered. The definition of innovative labor market and features of its functioning is given in the aspect of demand and supply interaction, labor price set, competition character. It is proven that the innovative labor market trends are emerging under the influence of factors of demand (the innovative activity of enterprises, innovation dynamic, innovation implementation, market innovation infrastructure) and factors of proposition (the development of science and education, quantity of employees in the sphere of innovative activity, the professional and qualification level of innovative employees, readiness to innovate, innovation employment). The innovative labor market is presented as a part of general market cycle. The concept of congruent innovation markets (markets of intellectual property, innovative technology, products, innovative work, innovative education) and the principles of their interaction are stated. On the basis of the analysis it is revealed that the characteristics of the market of innovative work, inherent at this stage, include the low and, at the same time, unsatisfied demand for innovative work, disparity and imbalance of supply and demand in the market of innovative work in conditions of quantitative reduction of the proposition, irregularity of the market development of innovative work in aspects of regions and activities, imbalance and lack of congruence of innovation markets, shortcomings of institutional support, lack of adequate incentives to innovation. A conclusion is made about the necessity of switching from the inertial scenario of innovative labor market development to modernization scenario in unity with complex social and economical transformation, which is defined in the aspects of the parameters, conditions and measures for its implementation.

Keywords: innovative work, innovative labor market, congruent innovative markets, innovation activity, modernization scenario.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Важливим імперативом трансформації ринку праці України є інноваційний розвиток економіки, що виявляється у формуванні специфічного сегменту в структурі ринку праці – ринку інноваційної праці. Інтегруючи інноваційні види діяльності, узгоджуючи попит на інноваційну працю з її пропозицією, цей сегмент ринку сприяє модернізації всієї системи соціально-трудових відносин. Разом з тим, в українській економіці процес становлення і функціонування ринку інноваційної праці відбувається з численними перешкодами, що позначаються на його незначній частці в структурі ринку праці, недосконалості механізму регулювання, нерозвиненості інноваційної інфраструктури, переплетінні формальних і неформальних організаційних утворень, недостатній інноваційній активності підприємств, впливу інноваційних працівників за кордон. Гальмування розвитку ринку інноваційної праці уповільнює оновлення соціально-економічної системи загалом.

Метою статті є аналіз тенденцій формування ринку інноваційної праці в Україні та визначення перспектив його подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зв'язок між розвитком ринку праці та інноваційними процесами в економіці є предметом підвищеної уваги у світовій та вітчизняній науці. Концептуальні підходи до трансформації зайнятості в умовах постіндустріального суспільства закладено в роботах Д. Белла (D. Bell) [1], М. Кастельса, М. Castells [2], Дж. Ріфкіна (J. Rifkin) [3] та ін. Поглиблення сегментації ринків праці як наслідок дії зазначених тенденцій досліджували Дж. Данлоп (J. Danlop) [4], П. Дерінжер (P. Deringer), М. Пайор (M. Piore) [5], Л. Санкова (L. Sankova) [6], Г. Стендінг (G. Standing) [7] та ін. В українській літературі проблематику інноваційної зайнятості розробляли І. Давидова (I. Davidova) [8], А. Колот (A. Kolot) [9], Е. Лібанова (E. Libanova) [10], І. Новак (I. Novak) [11], М. Семикіна (M. Semikina) зі співавт. [12] та ін. Водночас, формування ринку інноваційної праці як особливого сегменту, інакшого ніж описані у відомих сегментаційних моделях, все ще не стало фокусом спеціальних досліджень, не визначено методичні підходи до оцінки цього сегменту, проблеми, умови та перспективи його розвитку.

Новизною статті є обґрунтування ринку інноваційної праці як структурного сегменту та підходів до його оцінювання, введення у науковий обіг поняття конгруентних інноваційних ринків, виділення ознак модернізаційного сценарію розвитку ринку інноваційної праці.

Виклад основного матеріалу. Сучасний соціально-економічний розвиток країни визначений упровадженням і поширенням інновацій в економіці, інноваційною активністю підприємств, можливостями реалізації творчих здібностей працівників у сфері науки та винахідництва. Вагому частку доданої вартості в структурі валового внутрішнього продукту забезпечує творча, інноваційна праця, яка за змістом пов'язана з процесами розробки та втілення різноманітних нововведень у життя. Відомо, що в економічно розвинених країнах приріст валового внутрішнього продукту за рахунок сучасних знань, нової інформації та нових технологій становить 50–70 %.

Аналіз зарубіжного досвіду засвідчує, що інноваційний розвиток країн слугує могутнім поштовхом до змін у функціонуванні ринків праці, веде до зростання попиту на інноваційну працю і, відповідно, збільшення її пропозиції. Якщо у 1981 р. частка інтелектуальної праці у 13 країнах ОЕСР становила 53,9 %, то у 2014 р. – 80 % робочої сили [13].

Розвиток галузей, які визначають науково-технологічний прогрес, є ключовим компонентом нової моделі економічного зростання. В його основі лежить інноваційна праця, джерело створення і розповсюдження інновацій [12].

Інноваційна праця, за нашим підходом, є не просто інтелектуальною, творчою діяльністю людини. Її стрижневою рисою є спрямованість на реалізацію результатів у виробничих та соціальних процесах, комерціалізація та поширення інновацій в економіці. Це — свідомо доцільна діяльність на основі науково-технічних досягнень, спрямована на створення нових технологій, продуктів, послуг та інших нових споживчих цінностей, їх упровадження, використання, комерціалізацію у різних сферах з метою одержання корисного ефекту (економічного, соціального, екологічного та інших) та задоволення суспільних потреб. У процесі діяльності інноваційна праця є ключовим фактором не тільки технологічних нововведень, але й формування нових моделей поведінки, появи нових цінностей.

Основними сферами прикладання інноваційної праці є, по-перше, виробничі процеси, пов'язані з оновленням виробничого потенціалу суспільства; по-друге, процеси, пов'язані з доведенням товарів та послуг до споживачів; по-третє, процеси надання послуг бізнесу та державним підприємствам, організаціям і фізичним особам (населенню). За змістом інноваційна праця опосередковує всі стадії інноваційного циклу, у т. ч. фазу розробки і створення інновацій, фазу впровадження інновацій та фазу комерційного виробництва винаходів, яка передбачає інформаційно-маркетинговий супровід і підтримку нових продуктів на товарних ринках.

За умов ринкової економіки послуги інноваційної праці набувають товарної форми і стають об'єктом купівлі-продажу, а представники інноваційної праці утворюють специфічний сегмент ринку праці, що охоплює всіх осіб, зайнятих у всіх фазах інноваційного циклу, продуктом діяльності яких є інновації [14, с. 6]. Цей сегмент істотно відрізняється від тих, що представлені у відомих моделях сегментації ринку праці [4, 5, 7].

Соціально-економічну специфіку сегменту інноваційної праці, на нашу думку, розкривають, такі риси:

- новаторський характер праці, талант до розробки нових технологій та створення унікальних речей;
- вихід за межі стандартних, необхідних і достатніх компетенцій у сферу креативних та динамічних компетенцій;
- необхідність постійного оновлення знань через безперервне навчання;
- ненормованість праці та ставлення до неї, як до сфери самореалізації;
- мотивація до впровадження науково-технічної розробки, її найширшого використання, задоволення потреб ринку у новому продукті;
- переважне значення моральних стимулів та потреби у саморозвитку;
- формування нової культури соціально-трудових відносин, нових, гнучких та динамічних форм організації праці та зайнятості;
- створення нематеріальних цінностей, які становлять нематеріальні активи підприємства, його інтелектуальний капітал.

Ринок інноваційної праці, відтак, можна визначити як систему соціально-трудових відносин, що виникають з приводу залучення інноваційної праці у процеси виробництва, механізмів її координації, використання та оцінювання, а також узгодження інтересів продавців та покупців послуг інноваційної праці. На цьому ринку формується специфічний суб'єкт — інноваційний працівник, який відрізняється особливим набором компетенцій і новою моделлю трудової поведінки, яка вже не є

раціональною в класичному розумінні [6]. Послуги праці на цьому ринку є унікальними, не відтворюваними, не імітованими, тому формування ціни праці, характер і конкурентні переваги визначаються переважно неціновими факторами.

Ринковими регуляторами ринку інноваційної праці, як і у випадку інших ринків, є попит, пропозиція, ціноутворення, конкуренція. Проте формування цих явищ має істотні особливості. Попит на ринку інноваційної праці, з одного боку, уособлюють підприємства, цільовим призначенням яких є створення нових товарів та послуг на основі використання трудових послуг інноваційних працівників. З іншого боку, попит на ринку інноваційної праці виявляють працівники інноваційного типу, які претендують на відповідні робочі місця. У свою чергу, пропозиція на ринку інноваційної праці також двовекторна: з одного боку, сформована пропозицією інноваційних робочих місць, з іншого, пропозицією послуг інноваційної праці. Зрозуміло, що від балансу цих подвійних диспозицій на ринку інноваційної праці суттєво залежить його функціонування та розвиток. Однак в українській економіці попит і пропозиція на ринку інноваційної праці є незбалансованими, що підтверджується низьким попитом на інновації та інноваційних працівників, недостатнім рівнем оновлення робочих місць, незадовільною інноваційною активністю, переходом інноваційних працівників у неформальну сферу, відтоком за кордон.

Причини з одного боку низького, а з іншого — незадоволеного попиту на ринку інноваційної праці можна пояснити, виходячи з його залежності від попиту на ринку інновацій. Вирішальною особливістю функціонування ринку інноваційної праці є його взаємодія та взаємозв'язок з іншими інноваційними ринками, які, на наш погляд, є конгруентними. Конгруентність інноваційних ринків ми визначаємо як взаємообумовленість і взаємодію ринків, що опосередковують рух інновацій у національній економіці на різних послідовних етапах, а саме ринків: інтелектуальної власності, інновацій, інноваційних продуктів, інноваційної праці, освітніх послуг інноваційного спрямування. Взаємодія конгруентних інноваційних ринків відрізняється суттєвими суперечностями об'єктивного та суб'єктивного характеру:

- дисонанс, пов'язаний з реальною неможливістю узгодити пропозицію інновацій із попитом на них, які не співпадають у часі і мають значний ступінь невизначеності;
- суперечність між конкуренцією на інноваційних ринках і потребою в кооперації для скорішого поширення інновацій;
- парадокс інноватора, який полягає в одночасній відкритості й закритості інновацій. З одного боку, інновації для свого розвитку мають швидко поширюватися, іншого, їх приховують, оскільки дохід від інновацій тим більший, чим вищі бар'єри для входу на інноваційні ринки інших гравців;
- протилежність тенденцій до індивідуалізації інноваційної праці, поява нових форм самозайнятості [8] та посилення її глобального характеру;
- суперечність між об'єктивною гнучкістю ринку інноваційної праці і необхідністю стабілізації задля формування стійких конкурентних переваг і накопичення інтелектуального капіталу [15];
- асинхронність тенденцій попиту і пропозиції на ринках інновацій та інноваційної праці, що проявляються в нестачі компетентних працівників або, навпаки, низькому попиті на них з боку роботодавців, запізненням потраплянням інноваційного продукту на товарний ринок, недоходженням багатьох інноваційних ідей до стадії впровадження та комерціалізації тощо.

Ринок інноваційної праці утворюється під впливом сукупності факторів, які умовно можна згрупувати у фактори попиту і фактори пропозиції. Відповідно до цих основних факторів впливу, для характеристики тенденцій розвитку ринку інноваційної праці, на нашу думку, треба застосовувати прямі та опосередковані показники, які можуть бути згруповані за двома позиціями: ті, що визначають попит (рівень інноваційної активності підприємств, розвиток інновацій, ринкової інноваційної інфраструктури), і ті, які впливають на пропозицію на цьому ринку (розвиток науки і освіти, чисельність та рівень професійно-кваліфікаційної підготовки інноваційних працівників, готовності до інновацій, інноваційної зайнятості).

Попит на ринку інноваційної праці визначається, по-перше, рівнем інноваційної активності підприємств, які мають потребу в інноваційній праці. Протягом 26-річного періоду кількість підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, залишалася стабільно низькою, причому понад 80 % українських підприємств взагалі не вели такої діяльності. У 2014–2016 рр. частка підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, у загальній кількості промислових підприємств становила, відповідно, 16,1, 17,3 та 18,9 %, і є недостатньою для формування попиту на ринку інноваційної праці.

Зазначимо, що з 18,4 %, підприємств, які займалися інноваційною діяльністю, у 2014–2016 рр. лише 11,8 % здійснювали технологічні інновації, які, власне, є вирішальними для науково-технічного розвитку. Крім того, ці підприємства переважні суми коштів витрачали на придбання інших зовнішніх знань, машин, обладнання, програмного забезпечення (запозичені інновації) і значно менше – на НДР та ринкове запровадження інновацій [16, с. 93].

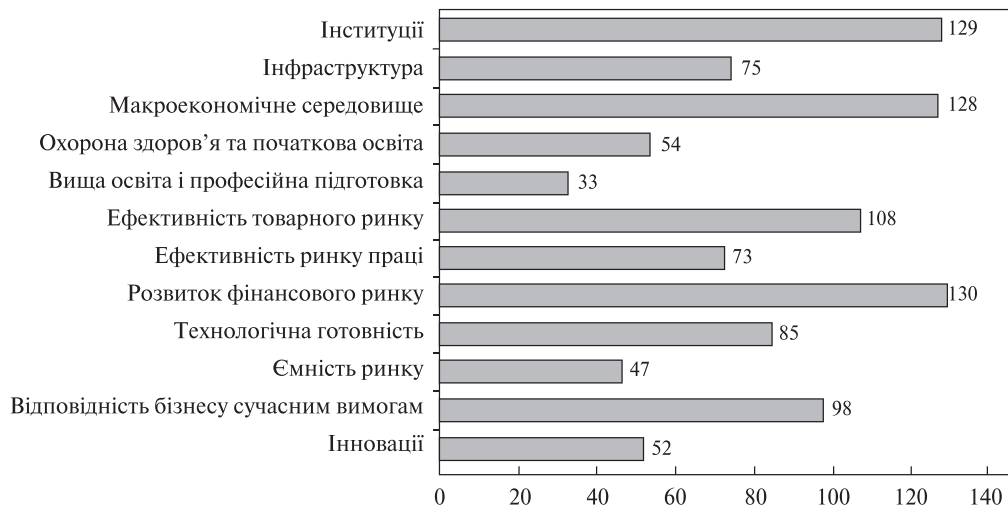
За цей же період найвища частка інноваційних підприємств була на підприємствах інформації та телекомунікації (22,1 %), переробної промисловості (21,9 %), фінансової та страхової діяльності (21,7 %), у сфері архітектури та інжинірингу (20,1 %). Лідерами за рівнем інноваційної активності були підприємства Рівненської, Харківської областей та м. Київ.

Рис. 1. Упровадження інновацій на промислових підприємствах

Джерело: розраховано автором за даними: www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html.

Рис. 2. Рейтинг України за 12 складовими Глобального індексу конкурентоспроможності у 2016–2017 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [17].

Вагомішу оцінку інноваційної активності підприємств дають показники реалізації інновацій, що чинять вплив не тільки на формування ринку інноваційної праці, але й на розвиток інших ринків, зокрема продуктових, які, у свою чергу, також стимулюють попит на інноваційну працю. Структуру реалізованих інновацій подано на рис. 1.

Упровадження нових технологічних процесів веде до змін у структурі зайнятості в інноваційному сегменті, а далі поширюється на інші сектори економіки, тому впровадження інновацій на промислових підприємствах є ще одним потужним фактором утворення попиту на ринку інноваційної праці.

Зв'язок між ринком праці та інноваційним розвитком простежується і в аспекті порівняння їхньої ролі у формуванні Глобального індексу конкурентоспроможності. Як видно з рис. 2, за складовою «інновації» Україна посідає 52-ге місце, тоді як за «ефективністю ринку праці» – 73-тє (обстежено 138 країн).

Можна припустити, що ринок праці не відповідає вимогам інноваційного розвитку, і головними причинами цього видаються незбалансованість освітньої та професійно-кваліфікаційної підготовки з новими потребами ринку праці та помітне погіршення якісно-кількісної структури працівників, зайнятих у сфері інноваційної діяльності на фоні загального скорочення їх чисельності.

Ємність ринку інноваційної праці в Україні є недостатньою для поширення інноваційних процесів в економіці, що потребують відповідного кадрового забезпечення. Частка виконавців НДР (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) у загальній кількості зайнятого населення становила у 2016 р. лише 0,60 %, у тому числі дослідників – 0,39 %. Для порівняння зазначимо, що в європейських країнах ця частка становила, відповідно, у Данії – 3,07 і 2,09 %, Фінляндії 2,95 і 2,12 %, Норвегії 2,73 і 1,90 %, Нідерландах 2,18 і 1,29 %, Словенії 2,12 і 1,23 %; нижчими були показники у Румунії 0,48 і 0,31 %, Кіпрі 0,69 і 0,50 %, Туреччині 0,76 і 0,65 % та Болгарії 0,77 і 0,54 %[18].

Таблиця 1. Динаміка чисельності працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, осіб

Працівники	2013	2014	2015	2016	Зростання (+) / зменшення (–) в 2016 р. до 2013 р., %	Зростання (+) / зменшення (–) в 2016 р. до 2014 р., %	Зростання (+) / зменшення (–) в 2016 р. до 2015 р., %
Усього	155386	136123	122504	97912	–37,0	–28,1	–20,1
дослідники	115806	101440	90249	63694	–45,0	–37,2	–29,4
техніки	14209	12299	11178	10000	–29,6	–18,7	–10,5
допоміжний персонал	25371	22384	21077	24218	–4,5	8,2	14,9
У тому числі мають науковий ступінь							
доктора наук	11155	9983	9571	7091	–36,4	–29,0	–25,9
доктора філософії (канд. наук)	41196	37082	32849	20208	–50,9	–45,5	–38,5

Джерело: розраховано автором за даними: www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html. Дані за 2013–2015 рр. ураховують постійних та тимчасових працівників (сумісників та осіб, які працюють за договорами цивільно-правового характеру, включаючи науково-педагогічних працівників), дані за 2016 р. наведені без урахування науково-педагогічних працівників.

Аналіз статистичних даних показує, що в Україні загальна чисельність працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, знижується. За період 2010–2016 рр., це скорочення становило 46,3 %, у тому числі кількість дослідників зменшилася на 52,4 % (табл. 1). Зазначимо, що майже половина дослідників – це люди після 50-ти років.

Зменшення чисельності працівників, зайнятих науковими дослідженнями та розробками, супроводжується низькою якістю самої інноваційної діяльності. З одного боку, більшість інновацій, використовуваних в економіці України, як зазначено вище, є запозиченими. З іншого, власні НДР зосереджуються у низько- та середньотехнологічних секторах виробництва. Так, у 2015 р. лише 10,7 % з 17,3 % інноваційно активних підприємств здійснювали високотехнологічне виробництво, тоді як понад 60 % із них належали до низько- і середньо низького технологічного виробництва [16, с. 95].

Вищу інноваційну активність виявляють підприємства з більшою чисельністю зайнятих. Зокрема, 40 % підприємств з кількістю працюючих понад 250 осіб є інноваційно активними, тоді як серед невеликих підприємств із кількістю працюючих менше 49 осіб таких було біля 15 % [18].

Закономірним є також те, що впровадження інновацій, зокрема технологічних, які передусім визначають інноваційний розвиток, більшою мірою здійснюється на підприємствах з вищою чисельністю зайнятих. На підприємствах та в організаціях, які здійснювали НДР, кількість виконавців таких робіт на кінець 2016 р. становила 97,9 тис осіб (з урахуванням сумісників та осіб, які працюють за договорами цивільно-правового характеру), з яких 65,1 % – дослідники, 10,2 – техніки, 24,7 – допоміжний персонал.

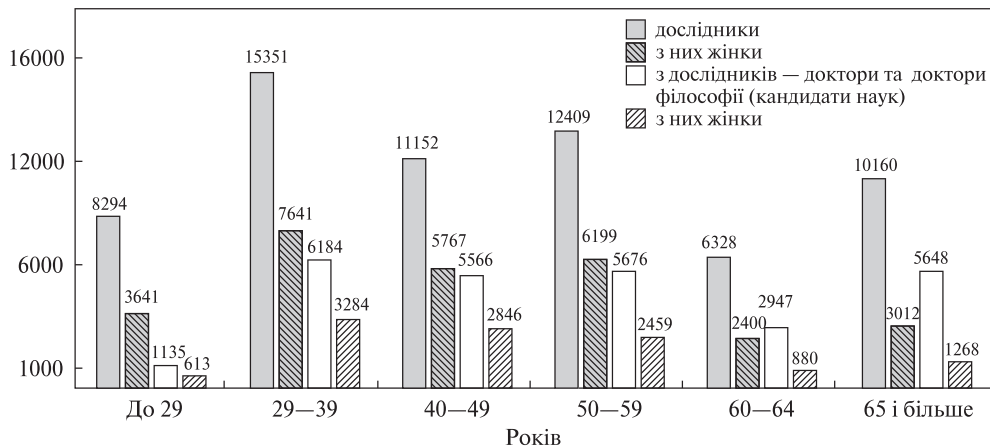

Рис. 3. Розподіл кількості дослідників за статтю, віком та вченим ступенем, осіб

Джерело: побудовано за [18].

У структурі дослідників найчисельнішою ланкою є підсегмент віком 30–39 років, понад 40 % якого становлять доктори та доктори філософії (рис. 3). За статтю в кожній віковій групі переважають чоловіки, за винятком осіб 40–49 років, серед яких жінки складають більше половини.

Застарілість технологічного базису української економіки, низька інноваційна активність на макро- і мікрорівнях, зменшувана частка працівників, що виконують наукові дослідження та розробки, відбиваються на консервативній структурі зайнятості. За даними Статистичної служби ЄС (*Eurostat*), для 28 країн-членів, у 2014 р. зайнятість в аграрному секторі становила 5 %, промисловому – 21,9, сервісному – 73,1 %. Натомість в Україні, у 2015 р. відповідна пропорція мала такий вигляд: 19,1, 15,1 і 65,8 %. При цьому важливе значення має якісна структура сфери послуг (третинний сектор). Більшість її працівників зайнято в оптовій і роздрібній торгівлі. Цей вид економічної діяльності разом із сільським господарством забезпечував 38,8 % усієї зайнятості в країні, тоді як частка зайнятих в інноваційних видах економічної діяльності (освіта, професійна наукова та технічна діяльність, інформація й телекомунікації) становила лише 13,3 %. Отже, структура зайнятості в Україні є неякісною, з низьким вмістом її інноваційних видів і домінуванням видів праці, характерних для застарілих технологічних укладів. Як справедливо зазначає І. Новак, переважна частина зайнятого населення все ще здобуває звичний обсяг матеріальних благ за рахунок рутинної праці, що здешевлюється під впливом науково-технічного і технологічного прогресу [11]. Сфера послуг є нерозвиненою, в її структурі превалюють фінансово-посередницькі та торгові, тоді як сектор інноваційних послуг (інноваційна інфраструктура) перебуває на початкових етапах формування.

На наш погляд, є сумнівною позиція багатьох експертів щодо необхідності важливого розвитку сільського господарства з асоційованими з ним виробництвами, оскільки така орієнтація економіки не спроможна забезпечити національної конкурентоспроможності. Остання можлива лише за умови інноваційного спрямування суспільного виробництва.

Треба зазначити, що у світовій літературі виділяються четвертинна та п'ятинна зайнятість, які виникають за рахунок виокремлення з третинного сектору, найбільшого за чисельністю зайнятих, ще двох секторів, що охоплюють зайнятість у сфері

послуг для бізнесу та зайнятість у сфері послуг для населення відповідно. Обидва типи зайнятості базуються на застосуванні інформаційно-комп'ютерних технологій.

Якісною характеристикою ринку інноваційної праці з боку пропозиції є професійно-кваліфікаційний рівень зайнятих. Показники стану освіти включено до індикаторів інноваційності економіки. За міжнародними даними, Україна увійшла в топ-50 країн за якістю освіти. Проте, попри усі здобутки освіти, вона ще не відповідає завданням формування працівника інноваційного типу.

Також показником інноваційної активності є ступінь готовності до інновацій, який, за даними Світового економічного форуму, посідає: за технологічною готовністю – 86 місце, за здатністю до інновацій – 52.

Про низьку готовність до інновацій свідчать результати обстеження інноваційної діяльності в економіці України за період 2014–2016 рр. (табл. 2).

Результати обстеження свідчать, що найвпливовішими чинниками недостатньої інноваційної активності є низький попит на інновації, на який, разом із невизначеним попитом на інноваційні ідеї, вказали 13 % не інноваційних підприємств. Ще 9,7 % таких підприємств відзначили відсутність ідей або можливостей для інновацій. Підкреслимо, що саме чинник попиту на інновації є ключовим у створенні попиту на інноваційну працю.

Таблиця 2. Розподіл неінноваційних підприємств за причинами, що перешкоджали здійсненню інновацій протягом 2014–2016 рр., %

Причини, що перешкоджали здійсненню інновацій	Кількість неінноваційних підприємств, %
Немає вагомих причин здійснювати інновації	83,0
У тому числі	
низький попит на інновації на ринку	10,2
через попередні інновації	8,7
через дуже низьку конкуренцію підприємства на ринку	5,9
відсутність хороших ідей або можливостей для інновацій	9,3
Можливого впровадженню інновацій перешкоджають вагомі чинники	17,0
У тому числі	
відсутність коштів у межах підприємства	9,7
відсутність кредитів або приватного капіталу	5,0
зависокі витрати на інновації	9,0
відсутність кваліфікованих працівників	2,0
відсутність партнерів по співпраці	1,4
труднощі в отриманні державної допомоги для інновацій	6,5
невизначений попит на інноваційні ідеї	2,8
занадто велика конкуренція на ринку	5,3
законодавчі / нормативні акти, що створили додаткове навантаження	5,8

Джерело: [19].

Сукупна дія попиту та пропозиції на інноваційних ринках (інтелектуальної власності, інноваційних технологій, інноваційної праці, інноваційних продуктів) визначає місце країни у світі за ступенем інноваційності. За міжнародними порівняннями Україну відносять до країн «інноваторів, що формуються», які значно відстають від інноваційних лідерів. Приналежність України до групи країн-інноваторів, що формуються, обумовлена неефективним використанням наявного людського потенціалу, неузгодженням конгруентних інноваційних ринків, низькою якістю дослідницької інфраструктури, нерозвиненістю сталих взаємозв'язків між елементами національної інноваційної системи в цілому та слабкою інтегрованістю в міжнародну науково-технічну та інноваційну кооперацію.

Отже, порівняльний аналіз факторів попиту (інноваційна активність підприємств) й пропозиції (інноваційна зайнятість, підготовка інноваційних працівників, ступінь готовності до інновацій) на ринку інноваційної праці з урахуванням взаємодії конгруентних ринків дає змогу зробити висновок про такі основні тенденції формування ринку інноваційної праці в Україні:

- низький та одночасно незадоволений попит на інноваційну працю;
- невідповідність та незбалансованість попиту і пропозиції на ринку інноваційної праці за умов кількісного зменшення пропозиції;
- нерівномірність розвитку ринку інноваційної праці на регіональному рівні та в аспекті видів економічної діяльності;
- недосконалість інституціонального забезпечення функціонування ринку інноваційної праці, переплетіння формальних і неформальних способів включення інноваційної діяльності у суспільне виробництво;
- незбалансованість і неузгодженість конгруентних інноваційних ринків;
- брак адекватних стимулів до інноваційної діяльності, еміграція інноваційних працівників, відсутність стратегічного підходу до інноваційної зайнятості.

Як наслідок, країна несе величезні втрати через недовикористання неосяжного потенціалу інноваційної праці та недосконалість механізмів її регулювання. Потрібні комплексні заходи з модернізації всього контексту інноваційного розвитку України. Формування ринку інноваційної праці жодним чином не може розглядатися як автономна проблема, враховуючи принаймні його похідний характер від інших взаємопов'язаних ринків. Навпаки, підходи до його подальшого розвитку лежать у руслі загальної модернізації української економіки. Нині можна окреслити параметри необхідних перетворень у процесі становлення ринку інноваційної праці.

На основі аналізу зарубіжного та вітчизняного досвіду економічної модернізації та проведеного дослідження* нами висловлена пропозиція щодо переходу від інерційного до модернізаційного сценарію розвитку інноваційного ринку праці. Його параметрами можуть бути такі:

- створення нових робочих місць, часткова або повна модернізація потрібних наявних робочих місць, рішуча ліквідація безнадійно застарілих робочих місць (у відсотковому відношенні 25 : 55 : 20);
- підвищення частки інноваційних підприємств, що впроваджують інновації, до 25 % їх загальної кількості;
- охоплення різними формами підвищення кваліфікації, у т. ч. університети третього віку, набуття другої професії, перепідготовки не менше 40 % економічно активного населення;

* НДР «Імперативи розвитку ринку праці України» виконана відділом соціально-економічних проблем праці Інституту економіки та прогнозування НАН України у 2015–2017 рр.

- підвищення частки інноваційної продукції до 10–20 % ВВП і 15–25 % експорту;
- зміна структури зайнятості інноваційного типу: не менше 2/3 зайнятих у третинному секторі; більше 25 % працівників з третинною освітою, кількість років освіти — не менше 14; 35–40 % керівників і фахівців вищого рівня кваліфікації в професійно-кваліфікаційній структурі, не менше п'яти дослідників на 1000 зайнятих; зайнятість у первинному секторі — 10 %, вторинному — 20, в третинному — 70; зростання зайнятості четвертинного (інформаційні технології, дослідження, торгівля, страхування, операції з нерухомістю, фінансові послуги) та п'ятинного секторів (охорона здоров'я, освіта, відпочинок, державне управління) та переважання зайнятості в інноваційних видах діяльності.

Умовами реалізації модернізаційного сценарію розвитку ринку інноваційної праці є такі:

1) удосконалення правового поля, орієнтованого на сприяння розвитку економіки та зайнятості в інноваційному напрямі; інституційне оформлення «нових практик» гнучкої зайнятості, інституалізація соціально-трудова відносин у сегменті інноваційної праці;

2) стимулювання попиту на інновації та на інноваційну працю в економіці, збільшення фінансування науки і спрямування коштів на цілі реалізації наукових досягнень;

3) упровадження маркетингового підходу до дослідження та управління новими формами зайнятості (сегментування за демографічними, освітніми, регіональними, професійними характеристиками, умовами праці та оплати);

4) всебічна підтримка інноваційної зайнятості, створення умов гідної праці в інноваційних сегментах ринку [9];

5) підвищення якості освіти, освіти впродовж життя, розробка інноваційних освітніх програм, спрямованих на формування випереджувальних динамічних компетенцій та розвиток креативного потенціалу населення;

6) забезпечення ефективної взаємодії конгруентних інноваційних ринків на основі побудови ефективних науково-виробничих-продуктових ланцюжків;

7) поживлення обороту робочих місць в економіці за рахунок уведення в дію інноваційних робочих місць із високим мультиплікативним ефектом;

8) сприяння професійній мобільності у сфері ринку інноваційної праці шляхом розвитку систем перепідготовки та забезпечення комунікацій;

9) оновлення системи соціального захисту у сфері ринку інноваційної праці, у т. ч. захист гнучких її форм;

10) удосконалення інфраструктури ринку інноваційної праці, розвиток приватно-державного партнерства в інноваційній сфері.

Пакет першочергових заходів щодо удосконалення механізму регулювання ринку інноваційної праці має включати: чітке визначення стратегічних пріоритетів держави у сфері інноваційної політики та інноваційної зайнятості; системне оцінювання ефективності розробки і впровадження інновацій з відповідним стимулюванням інноваційних працівників; збільшення державних інвестицій у інноваційні сфери діяльності; підтримка інноваційних підприємств (пільгове оподаткування, доступні кредити, організаційна допомога у проходженні інноваційного циклу); розвиток неформальних інститутів регулювання ринку інноваційної праці, нових форм самозайнятості; сприяння співробітництву освітніх закладів з науковими установами та підприємствами реального сектору економіки.

Висновки. Формування ринку інноваційної праці є новою ознакою трансформаційних процесів в економіці України. Тенденції його розвитку свідчать про значні суперечності, серед яких низький та одночасно незадоволений попит на інноваційну працю; незбалансованість попиту і пропозиції інноваційної праці за умов кількісного зменшення пропозиції; нерівномірність розвитку ринку інноваційної праці на регіональному рівні та в аспекті видів економічної діяльності; недосконалість інституціонального забезпечення, переплетіння формальної і неформальної зайнятості; незбалансованість і неузгодженість конгруентних інноваційних ринків; брак стимулів до інноваційної діяльності, еміграція інноваційних працівників, відсутність стратегічного підходу до інноваційної зайнятості.

Подолання цих суперечностей вимагає переходу від інерційного до модернізаційного сценарію розвитку економічної системи, органічним компонентом якої є ринок інноваційної праці. Визначеними параметрами його модернізації є створення нових робочих місць, часткова або повна модернізація потрібних наявних робочих місць, рішуча ліквідація безнадійно застарілих робочих місць (у пропорції 25 : 55 : 20), підвищення частки підприємств, що впроваджують інновації, до 25 % їх загальної кількості, охоплення різними формами підвищення кваліфікації не менше 40 % економічно активного населення, підвищення частки інноваційної продукції до 10–20 % ВВП і 15–25 % експорту, зміна структури зайнятості у напрямі підвищення частки її інноваційних типів.

Умовами реалізації модернізаційного сценарію розвитку ринку інноваційної праці визначено: встановлення стратегічних пріоритетів держави у сфері інноваційної політики та інноваційної зайнятості; інституційне оформлення «нових практик» гнучкої зайнятості, інституалізація соціально-трудова відносин у сегменті інноваційної праці; стимулювання попиту на інновації та інноваційну працю в економіці, впровадження маркетингового підходу до дослідження та управління новими формами зайнятості, всебічна підтримка інноваційної зайнятості, створення умов гідної праці в інноваційних сегментах ринку, підвищення якості освіти, забезпечення ефективної взаємодії конгруентних інноваційних ринків на основі побудови ефективних науково-виробничих-продуктових ланцюжків, поживавлення обороту робочих місць в економіці за рахунок уведення в дію інноваційних робочих місць із високим мультиплікативним ефектом, сприяння професійній мобільності у сфері ринку інноваційної праці, оновлення системи соціального захисту у сфері ринку інноваційної праці, удосконалення інфраструктури ринку інноваційної праці, розвиток приватно-державного партнерства в інноваційній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bell D. The coming of post-industrial society // Business and society review. Innovation, — 2011. — p. 5–23. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.os3.nl/_media/2011-2012/daniel_bell_the_coming_of_post-industrial_society.pdf (дата звернення: 22.03.2018).
2. Castells M. The Rise of the Network Society, 2nd Edition, with a New Preface. — Oxford : Wiley–Blackwell. 2009 — 656 p.
3. Rifkin J. The Third Industrial Revolution. — New York Times bestselling book. — 2011. — 291 p.
4. Dunlop J. T. Labor markets and wage determination: Then and now // How labor markets work. — Lexington Books, 1988. — P. 47–87.
5. Doeringer P., Piore M. Internal Labor Markets and Manpower Analysis. — Lexington, Mass. 1972. — 212 p.
6. Санкова Л.В. Занятость инновационного типа: пространство поиска национальной модели [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://cyberleninka.ru/.../zanyatost-innovatsionnogo-tipa-prostranstvo-poiska-natsion> (дата звернення: 01.03.2018).

7. *Standing G.* The precariat: the new dangerous class. — London : Bloomsbury Academic, 2011. — 198 p.
8. Давидова І.О. Інноваційна зайнятість в аспекті її сутнісних характеристик // Ефективна економіка. — 2015. — № 5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4041> (дата звернення: 01.03.2018).
9. Гідна праця: імперативи, українські реалії, механізми забезпечення: монографія / за наук. ред. А.М. Колота. — Київ : КНЕУ, 2017. — 500 с.
10. Лібанова Е.М. Проблеми розвитку ринку праці в контексті соціальної політики України, загрози та викликів ХХІ століття // Ринок праці та зайнятість населення. — 2012. — № 2. — С. 41–45.
11. Стратегія зайнятості для України: якими мають бути орієнтири // Дзеркало тижня. — 2017. — 20 листопада.
12. Інноваційна праця: діагностика проблем, важелі активізації: монографія / М.В. Семикіна, С.Р. Пасека, Л.А. Коваль, Л.Д. Збаржевецька / за наук. ред. М.В. Семикіної. — Черкаси : МАКЛАУТ, 2012. — 321 с.
13. OECD Services Trade Restrictiveness Index: Policy Brief. / OECD 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.oecd.org/mcm/MCM-2014-STRI-Policy-Brief.pdf> (дата звернення: 01.03.2018).
14. Петрова І.Л. Ринок інноваційної праці: тенденції формування в Україні // Україна: аспекти праці. — 2013. — № 5. — С.3–7.
15. Flexibility and competitiveness: labour market flexibility, innovation and organisational performance (FLEX-COM) Final report PSE project / Research DG European Commission Issued in September 2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.cordis.europa.eu/documents/.../90882401EN6.pdf> (дата звернення: 01.03.2018).
16. Стан розвитку науки і техніки, результати наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій за 2015 рік: аналітична довідка. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/informatsiyno.../2-3-ad-kmu-2015.pdf> (дата звернення: 01.03.2018).
17. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2016–2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-1> (дата звернення: 01.03.2018).
18. Здійснення наукових досліджень і розробок в Україні: доповідь. Архів, 2016 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.03.2018).
19. Обстеження інноваційної діяльності в економіці України за період 2014–2016 років (за міжнародною методологією): доповідь [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.03.2018).

REFERENCES

1. Bell, D. (2011). The coming of post-industrial society. *Business and society review. Innovation*, 5-23 os3.nl. Retrieved from https://www.os3.nl/_media/2011-2012/daniel_bell_the_coming_of_post-industrial_society.pdf
2. Castells, M. (2009). *The Rise of the Network Society*. 2nd Edition, with a New Preface. Wiley Oxford: Wiley-Blackwell.
3. Rifkin, J. (2011). *The Third Industrial Revolution*. New York: Times bestselling book.
4. Dunlop, J.T. (1988). Labor markets and wage determination: Then and now. *How labor markets work*. Lexington Books.
5. Doeringer, P. & Piore, M. (1972). *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*: Lexington: Mass.
6. Sankova, L.V. (n.d.). Zanyatost innovatsionnogo tipa: prostranstvo poiska natsionalnoi modeli [Employment of an innovative type: the search space of a national model]. *cyberleninka.ru*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/.../zanyatost-innovatsionnogo-tipa-prostranstvo-poiska-natsion> [in Ukrainian].
7. Standing, G. (2011). *The precariat: the new dangerous class*. London: Bloomsbury Academic.
8. Davydova, I.O. (2015). Innovatsiina zainiatist v aspekti yii sutnisny khkharakterystyk [Innovative employment: aspectsofitsessentialcharacteristics]. *Efektivna ekonomika - Effective economy*. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4041> [in Ukrainian].

9. Kolot, A.M. (Eds). (2017). *Hidna pratsia: imperatyvy, ukraïnski realii, mekhanizmy zabezpechennia* [*Decent work: imperatives, Ukrainian realities, mechanisms of provision*]. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
10. Libanova, E.M. (2012). Problemy rozvytku rynku pratsi v konteksti sotsialnoi polityky Ukrainy, zahroz ta vyklykiv XXI stolittia [Problems of Labor Market Development in the Context of Ukraine's Social Policy, Threats and Challenges of the 21st Century]. *Rynok pratsi ta zainiatist naseleennia - Labor market and employment of the population*, 2, 41-45 [in Ukrainian].
11. Novak, I. (2017). Stratehiia zainiatosti dlia Ukrainy: yakymy maiut buty oriientyry? [Employment strategy for Ukraine: what should the benchmarks be?]. *Dzerkalo tyzhnia - Mirror of the week* [in Ukrainian].
12. Semikina, M.V., Paseka, S.R., Koval', L.A. & Zbarzhevets'ka, L.D. (2012). *Innovatsiina pratsia: diahnostyka problem, vazheli aktyvizatsii* [*Innovative work: diagnostics of problems, levers of activation*]. M.V.Semikina (Ed.). Cherkasi : MAKLAUT.
13. OECD Services Trade Restrictiveness Index: Policy Brief. OECD 2014. Retrieved from <http://www.oecd.org/mcm/MCM-2014-STRI-Policy-Brief.pdf>
14. Petrova, I.L. (2013). Rynok innovatsiinoi pratsi: tendentsii formuvannia v Ukraini [Innovation Labor Market: Trends in Ukraine]. *Ukraina: aspekty pratsi - Ukraine: aspects of labor*, 5, 3-7 [in Ukrainian].
15. Flexibility and competitiveness: labour market flexibility, innovation and organisational performance (FLEX-COM) Final report PSE project. Research DG European Commission Issued in September 2005 (2005). Retrieved from <http://www.cordis.europa.eu/documents/.../90882401EN6.pdf>
16. Analitychna dovidka «Stan rozvytku nauky i tekhniky, rezultaty naukovoï, naukovo-tekhnichnoi, innovatsiinoi diïalnosti, transferu tekhnolohii za 2015 rik» [Analytical reference «The state of science and technology development, the results of scientific, scientific and technical, innovation, technology transfer for 2015»] (2016). *mon.gov.ua*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/informatsiyno.../2-3-ad-kmu-2015.pdf> [in Ukrainian].
17. Pozytisia Ukrainy v reytynghu krain svitu zaïndexom globalnoi konkurentospromozhnosti 2016-2017 [The position of Ukraine in the world ranking according to the Global Competitiveness Index 2016-2017]. (2016). *edclub.com.ua*. Retrieved from <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytynghu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti> [in Ukrainian].
18. Zdiïsnennia naukovykh doslidzhen i rozrobok v Ukraini [Realization of scientific researches and developments in Ukraine] (2016-2017). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
19. Obstezhennia innovatsiinoi diïalnosti v ekonomitsi Ukrainy za period 2014-2016 rokiv (za mizhnarodnoiu metodolohiieiu) [Survey of innovation activity in the Ukrainian economy for the period of 2014-2016 (according to the international methodology)] (2017). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 05.03.2018.

РЕЦЕНЗІЯ

НА МОНОГРАФІЮ В.П. ЗВОНАРЯ «СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СОЦІОЕКОНОМІЧНИЙ ФЕНОМЕН: ТЕОРІЯ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ»

Грунтовного дослідження соціальної відповідальності в Україні сьогодні вимагає відсутність соціальної згоди щодо здійснюваних ринкових трансформацій та їх неспідовності, високий рівень транзакційних витрат взаємодії економічних суб'єктів, незадовільний соціально-психологічний стан суспільства, що сприяють наростанню істотних протиріч у фундаментальних параметрах сталого розвитку національної економічної системи. З огляду на кризові явища, які тривають в Україні, назріла необхідність адекватних змін у системі соціального регулювання економічної взаємодії з урахуванням імперативів соціальної відповідальності.

У цьому контексті привертає увагу монографія В.П. Звоняра «Соціальна відповідальність як соціоекономічний феномен: теорія та українські реалії». У цій книзі викладено авторське системне дослідження теоретичної і практичної проблеми соціальної відповідальності в економіці України, уточнено вплив цього феномену на розвиток економічних процесів та на результативність здійснюваних у країні реформ.

Безумовним досягненням В.П. Звоняра є розроблення комплексного підходу до теоретико-економічного аналізу соціальної відповідальності, який передбачає дослідження соціальної відповідальності одночасно як властивості економічного суб'єкта і як стану економічних (транзакційних) відносин. На його переконання, соціальна відповідальність як властивість економічних суб'єктів втілюється у їх специфічній поведінці — економічній взаємності. Соціальна відповідальність як стан економічних відносин відображає характер стосунків між суб'єктами, засвідчує ступінь адекватності соціальних норм і повноти реалізації соціального капіталу. В.П. Звоняра переконливо доводить, що аналіз економічної взаємності як поведінкового стереотипу має першочергове значення, оскільки соціальна відповідальність як стан економічних відносин значною мірою є похідною від неї.

У монографії сформульовано і структуровано теоретичні закономірності та принципи формування феномену соціальної відповідальності. Упорядковано й описано цілісну методологічну основу для структуризації та теоретичного аналізу таких закономірностей і принципів. Знаково, що для цього використано теоретичні надбання економіки праці.

Також В.П. Звоняра запропонував методологічний підхід до теоретичного аналізу солідарності, довіри та свободи як базових передумов реалізації соціальної відповідальності — шляхом обґрунтування чіткої структури аналізу цих явищ, а також

комплексного поєднання економіко-гуманітарних, економіко-ресурсних та соціо-управлінських параметрів.

Розроблено пропозиції з формування і розвитку соціального капіталу, що охоплюють напрями формування громадянського суспільства, зокрема, активізацію взаємовідносин між органами державної влади та громадянським суспільством; розвиток волонтерського руху, а також посилення соціальної відповідальності, підвищення ефективності регіонального управління, обмеження конкуренції особистих економічних амбіцій, забезпечення продуктивної конкуренції ідей і бачень розвитку країни, спрямованих на стратегічну модернізацію українського суспільства.

Інноваційним рішенням є розроблена автором модель соціальної комунікації для досягнення балансу розподілу соціальної відповідальності у суспільстві. За результатами виконаного автором аналізу, основою цієї моделі слугує концепція і практика «розумної громади». На основі виокремлення і порівняння різноманітних підходів із зарубіжної практики сформульовано підстави для увиразнення соціально-економічного профілю такої громади.

Зважаючи на викладене, рецензована монографія В.П. Звоняра розширює межі наукових досліджень і виявляє нові шляхи стосовно економічного осмислення феномену соціальної відповідальності.

Рецензент

*А.Л. Баланда, д-р екон. наук, проф.,
Національна академія Служби безпеки України*

НОВІ ВИДАННЯ

ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ ІННОВАЦІЙНІ ВИДИ ЗАЙНЯТОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ РОЗВИТКУ Колективна монографія

За ред. Е. ЛІБАНОВОЇ

Монографію підготував колектив науковців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. В сучасних умовах пріоритетного значення набуває розвиток інноваційної зайнятості як необхідної передумови формування суспільства знань. Наукове осмислення тенденцій змін зайнятості в результаті поширення наукоємних та інформаційних технологій дало змогу обґрунтувати напрями регулювання сфери зайнятості враховуючи вплив інноваційних факторів розвитку. Здійснено типологізацію інноваційних видів зайнятості з урахуванням демографічного, техніко-інформаційного, економічного, освітньо-професійного, соціального та інституційного вимірів. Діагностовано та класифіковано основні ризики та загрози розвитку інноваційних видів зайнятості в Україні за результатами аналізу впливу чинників у межах релевантної ретроспективи та сьогодення. Розроблено рекомендації щодо стимулювання розвитку інноваційної зайнятості з метою забезпечення відповідності структурних зрушень на ринку праці пріоритетам реконструкції економіки України.

Монографія розрахована на фахівців у галузі демографії, соціальної економіки і соціальної політики, працівників державного управління, викладачів, аспірантів, студентів економічних та інших гуманітарних спеціальностей.

ISBN 978-966-02-8246-9

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. — Київ, 2016. — 328 с.

РОЖДАЕМОСТЬ И РОДИТЕЛЬСТВО В СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ

Під ред. И. КУРИЛО

В данном издании изложены некоторые результаты исследований рождаемости и родительства в Украине. Рассмотрены определенные концептуальные и методологические предпосылки исследования рождаемости и родительства в современном социально-демографическом контексте, проанализированы трансформации модели рождаемости в Украине, родительство в системе отношений института семьи и его особенности в разных типах семей, оценено состояние поддержки семей с детьми и пронаталистской политики в стране, а также некоторые направления их совершенствования с учетом опыта других европейских стран.

Адресовано демографам, социологам, экономистам, специалистам в области социальной политики, а также нынешним и будущим мамам и папам, бабушкам

и дедушкам — всем тем, кто интересуется вопросами репродуктивного поведения, формирования семей и ответственного родительства, демографического развития и семейной политики.

ISBN 978-613-4-97512-4

LAP LAMBERT Academic Publishing, 2018. — 124 с.

Л.М. ІЛЬЧ

СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТРАНЗИТИВНОГО РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

Монографія

У монографії розглянуто теоретичні, методологічні та практичні аспекти дослідження структурних трансформацій ринку праці та пов'язаних із ними освітньо-кваліфікаційних дисбалансів у зайнятості. Систематизовано знання про транзитивний ринок праці, критичні переходи робочої сили від одного стану ділової активності до іншого та чинники, що визначають ці переходи. Узагальнено методичні підходи до вимірювання освітньо-кваліфікаційної відповідності робочої сили потребам робочих місць та виконано діагностику для України, що дає змогу значно глибше аналізувати дисбаланс попиту і пропозиції праці. Досліджено розвиток національної системи кадрового забезпечення в умовах структурної перебудови економіки та інструменти реалізації європейських стандартів в освіті. Розроблено стратегічні напрями досягнення освітньо-кваліфікаційної відповідності робочої сили потребам транзитивного ринку праці.

Робота розкриває пріоритети державної політики у сферах кадрового забезпечення та праці. Монографія розрахована на широке коло фахівців органів державної та виконавчої влади, які займаються регулюванням освітніх процесів і зайнятості населення, науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами ринку праці.

ISBN 978-617-566-448-3

Київ: Алерта, 2017. — 608 с.

ГІДНА ПРАЦЯ: ІМПЕРАТИВИ, УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ, МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Колективна монографія

За ред. А.М. КОЛОТА

Монографія містить авторське трактування сутності, значення, оцінки стану, імперативів гідної праці та механізмів її розвитку. Одним із основних завдань цього дослідження є сприяння фундаментальному переосмисленню домінант розвитку сфери праці загалом та становлення гідної праці зокрема, що в перспективі має сформувати якісно нове, людиноцентричне економічне мислення, задіяти інноваційно орієнтовані механізми розвитку соціально-трудової сфери. За критичного узагальнення підходів до визначення індикаторів і показників гідної праці обґрунтовано авторське бачення соціально-економічних ознак (параметрів) гідної праці за умов євроінтеграції та формування інноваційно-інвестиційної моделі розвитку національної економіки. У ході дослідження автори отримали переконливі докази, що криза гідної праці, криза соціального в найширшому його розумінні — це криза цінностей, а тому закликають по-новому прочитати і зрозуміти сучасні цінності трудового життя, оцінити дійсну роль і значення соціального, морально-духовного,

позаекономічного у нашому житті. Автори сподіваються, що матеріали монографії сприятимуть утвердженню парадигмальних зрушень як у розумінні імперативів, тенденцій, перспектив розвитку інституту гідної праці, так і в опануванні сучасного теоретико-прикладного інструментарію подолання дефіциту гідної праці.

Призначено для працівників органів державного управління, роботодавців, профспілок, науковців, викладачів, аспірантів.

ISBN 978-966-926-152-6

KHEU. — Київ, 2017. — 500 с.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС: ЕКОНОМІЧНІ ВИКЛИКИ ТА НОВІ МОЖЛИВОСТІ

Наукова доповідь

За ред. В.М. ГЕЙЦЯ, Т.О. ОСТАШКО

У доповіді проаналізовано економічні, екологічні та науково-технічні чинники, що зумовлюють успішність імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Представлені рекомендації щодо розвитку вітчизняного експорту у ЗВТ з ЄС, модернізації вітчизняної промисловості та транспорту, сільського господарства, інститутів споживчого ринку, механізмів фінансової підтримки бізнесу та забезпечення інноваційного розвитку в контексті євроінтеграційних процесів. Запропоновано підходи до імплементації положень Угоди, що стосуються сільського розвитку та збереження довкілля.

Доповідь адресовано представникам державних органів управління, галузевих асоціацій та бізнесу, науковцям, викладачам ВНЗ.

ISBN 978-966-02-7973-5

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». — Київ, 2016. — 184 с.

В.І. ЛЯШЕНКО, О.С. ВИШНЕВСЬКИЙ

ЦИФРОВА МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ЯК МОЖЛИВІСТЬ ПРОРИВНОГО РОЗВИТКУ

Монографія

Опрацьовано тенденції розвитку цифрової економіки, яка постійно збільшується у структурі ВВП провідних економік світу. Доведено, що сучасні процеси цифрової трансформації економіки пов'язані з розвитком бізнес-моделей, які використовують цифрові платформи. Фактично протягом останнього десятиріччя відбувається революція платформ. Особливістю цифрових платформ є об'єднання різних груп споживачів, виробників, власників ресурсів на одному віртуальному майданчику. Цифрова платформа для задоволення наявних потреб зазвичай використовує не власні ресурси, а ресурси користувачів цифрової платформи, що обумовлює її домінування над традиційними моделями бізнесу. В Україні базисом економіки залишається фізичний капітал, сконцентрований у гірничо-металургійному, паливно-енергетичному та агропромисловому комплексах. Вітчизняний цифровий капітал перебуває на стадії формування, але вже спостерігається велика кількість позитивних прикладів. Можливості розвитку цифрової економіки в Україні пов'язані з розширенням використання цифрових платформ, які є точками зростання сучасної інформаційної економіки. Підкреслено, що перспективним напрямом розвитку цифрових платформ є технологія блокчейн, і в Україні вже є суттєвий потенціал для розвитку в цьому на-

прямі. Можливості застосування блокчейн-технологій продемонстровано на прикладі медичної та освітньої сфери.

Для керівників і фахівців центральних і місцевих органів влади, науковців, виробників, представників бізнесу, профспілок, викладачів, аспірантів, студентів, осіб, які цікавляться сучасними економічними моделями та перспективами розвитку економіки України у цифрову епоху.

ISBN 978-966-02-8440-1

Інститут економіки промисловості НАН України. — Київ, 2018. — 252 с.

О.Ф. НОВІКОВА, О.І. АМОША, В.П. АНТОНЮК, В.П. ВИШНЕВСЬКИЙ та ін.

СОЦІАЛЬНІ РЕСУРСИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ: МЕХАНІЗМИ МОБІЛІЗАЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ

Монографія

Визначено та обґрунтовано провідну роль соціальних ресурсів в системі сталого розвитку, у досягненні національних цілей сталого розвитку 2030. Розкрито концептуальні та правові засади управління соціальними ресурсами в державі і регіонах в умовах децентралізації. Обґрунтовано пропозиції з корекції суспільних відносин між центром і регіонами щодо делегування та розподілу функцій, повноважень, відповідальності для залучення та використанні соціальних ресурсів. Запропоновано інституційні та організаційні механізми розвитку громадянського суспільства в умовах децентралізації та демократизації управління. Розкрито унікальний національний досвід волонтерської діяльності в Україні як форми активізації соціальних ресурсів. Визначено напрями забезпечення інституалізації соціальної відповідальності, обґрунтовано її особливості в процесі модернізації соціальних відносин. Поставлена проблема соціальної відповідальності громадянського суспільства. Обґрунтовано потреби удосконалення системи забезпечення соціальної безпеки для формування умов збереження соціальних ресурсів, соціально-економічні механізми нагромадження людського капіталу в умовах децентралізації управління. Визначено потреби і напрями політики національної інтеграції українського соціуму. Досліджено й обґрунтовано можливості саморозвитку регіонів в умовах децентралізації. Вивчено концептуальні та науково-практичні засади використання податково-бюджетних інструментів для забезпечення розвитку соціальної сфери регіону в умовах децентралізації. Визначено ключові положення бюджетно-податкової децентралізації на даному етапі розвитку України. Обґрунтовано необхідність виконання принципу субсидіарності та вимог Європейської хартії місцевого самоврядування — зменшення залежності місцевих органів самоврядування від центрального уряду — шляхом зниження рівня бюджетних трансфертів із Державного бюджету та збільшення частки власних доходів місцевих бюджетів.

ISBN 978-966-02-8440-1

Інститут економіки промисловості НАН України. — Київ, 2018. — 252 с.

О.Ф. НОВІКОВА, О.І. АМОША, В.П. АНТОНЮК та ін.

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ: ВІД ПОДОЛАННЯ ПЕРЕШКОД ДО СТРАТЕГІЇ УСПІХУ

Монографія

У монографії проаналізовано проблеми соціально-економічного розвитку Донбасу, причини і наслідки воєнного конфлікту, масштаби вимушеного переселення меш-

канців Донецької та Луганської областей. Визначено довгострокові завдання щодо вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Розроблено теоретичні підходи до формування концепції відновлення та розбудови миру на сході України. Надано оцінку правових засад формування умов і можливостей захисту прав ВПО. Систематизовано міжнародний досвід вирішення їх проблем. Розроблено підходи до оцінки можливостей використання потенціалу ВПО як ресурсу розвитку територіальних громад. Визначено інноваційні механізми формування та залучення наукових, економічних і соціальних ресурсів до розв'язання проблем, які виникли внаслідок збройного протистояння на сході України. Проаналізовано потреби у відновленні соціальної інфраструктури на постконфліктних територіях. Визначено механізми розв'язання житлових проблем ВПО. Наведено перелік нових видань з проблематики успішних переселенців та окремі історії про них.

Для керівників і фахівців державних та регіональних органів управління, місцевого самоврядування, міжнародних фондів, українських та міжнародних громадських організацій, науковців, викладачів, аспірантів, студентів, усіх зацікавлених у вирішенні проблем ВПО та сходу України.

ISBN 978-966-02-8076-2

Інститут економіки промисловості НАН України. — Київ, 2016. — 448 с.

КЛІМАТИЧНІ ФІНАНСИ

Колективна монографія

За ред. М. І. КАРЛІНА

Визначено зміст, структуру та функції кліматичних фінансів. Вони включають економічні інструменти, важелі й нормативи, які використовуються як на глобальному рівні, так і на рівні окремих держав, регіонів певних країн, територіальних громад, домогосподарств для боротьби з потеплінням. Важливим елементом кліматичних фінансів виступають не лише штрафні санкції щодо тих, хто емітує викиди парникових газів, а й стимули для тих, хто максимально використовує відновні джерела енергії.

Видання рекомендоване студентам-економістам, аспірантам, екологам, працівникам природоохоронних органів і громадських екологічних структур, усім, хто хоче зрозуміти способи подолання потепління на планеті й в Україні за допомогою використання кліматичних фінансів.

ISBN 978-966-940-111-3

Львів: Вежа-Друк, 2017. — 184 с.

Т.П. МІНКА, Р.В. МИРОНЮК, А.А. МАНЖУЛА, І.С. КРАВЧЕНКО та ін.

АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Навчальний посібник

Керівник авт. колективу В.А. ГЛУХОВЕРЯ

У навчальному посібнику з урахуванням змін і доповнень до законодавства, зумовлених створенням та започаткуванням функціонування в Україні Національної поліції, розглянуто теоретико-правові основи адміністративної діяльності Національної поліції; визначено мету, завдання, форми та методи адміністративної діяльності Національної поліції; з'ясовано адміністративно-правовий статус поліцейських; виокремлено специфіку адміністративно-правової діяльності підрозділів Національної поліції в найбільш професійно орієнтованих сферах їх правозастосовної діяльності.

Навчальний посібник розроблено в межах програми навчальної дисципліни «Адміністративна діяльність Національної поліції». Він спрямований на підготовку високваліфікованих кадрів для Національної поліції та МВС України. Також посібник може стати допоміжним наочним навчальним засобом для працівників Національної поліції, зокрема працівників підрозділів поліції превентивної діяльності.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. — Дніпро, 2017. — 248 с.

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Колективна монографія

За ред. І.Й. МАЛОГО

Уперше комплексно досліджено проблематику державного антикризового управління національною економікою. Розкрито методологію, методи та інструменти державного управління національною економікою. Авторами визначено особливості антикризового управління економікою України за умов макроекономічної нестабільності на основі оцінювання макроекономічних шоків і детермінант збалансованого економічного розвитку. Висвітлено трансформацію публічного сектору з урахуванням поглиблення реформ та європейської інтеграції. Обґрунтовано сучасні пріоритети антикризового управління.

Рекомендовано для системи підготовки магістрів і докторів філософії з економіки, публічного управління та адміністрування. Також видання буде корисним для науковців, працівників державних і муніципальних органів управління, студентів ВНЗ економічного профілю.

ISBN 978-966-97147-8-7

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. — Київ, 2017. — 368 с.

ЩО УКРАЇНЦІ ЗНАЮТЬ І ДУМАЮТЬ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ: ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

За ред. Т. ПЕЧОНЧИК

У публікації міститься аналіз сприйняття та розуміння проблематики прав людини в українському суспільстві на загал і серед окремих цільових груп (державні службовці, судді, поліцейські, вчителі, журналісти, правоохоронці), виконаний за результатами загальнонаціонального та експертних соціологічних опитувань. Дослідження важливе для більш ефективної побудови стратегій і тактик проведення правопросвітницьких кампаній, розвитку формальної та неформальної освіти у сфері прав людини і формування data-based підходів і пріоритетів донорської діяльності у сфері прав людини в Україні.

Київ, 2017. — 308 с.

ДОПОВІДЬ ЩОДО СИТУАЦІЇ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ**16 ЛИСТОПАДА 2016 р. – 15 ЛЮТОГО 2017 р.***За ред. М.С. ПАШКЕВИЧ, Ж.К. НЕСТЕРЕНКО*

Сімнадцята доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) щодо ситуації з правами людини в Україні, підготовлена за результатами роботи Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ) охоплює період з 16 листопада 2016 року до 15 лютого 2017 року.

Висновки цієї доповіді ґрунтуються на даних, отриманих ММПЛУ з інтерв'ю 205 свідків і жертв порушень прав людини, проведених упродовж звітного періоду. У 85 % задокументованих випадків УВКПЛ вживало індивідуальні заходи реагування для забезпечення захисту прав людини, зокрема шляхом спостереження за судовими процесами, здійснення візитів до місць утримання, сприяння діям з боку власників мандатів спеціальних процедур Ради ООН з прав людини та / чи договірних органів з прав людини, а також передачі справ до державних установ, гуманітарних організацій та неурядових організацій для гарантування захисту.

Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, 2017. – 51 с.

ЛОГІКО-ІСТОРИЧНІ ПІДСТАВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ**Монографія***В.Г. ПІДЛІСНА*

У монографії представлено концепцію, яка розкриває логіко-історичне підґрунтя формування соціально-економічних циклів і базується на дослідженні взаємопов'язаного впливу техніко-технологічних, господарсько-економічних, інституційних, соціальних і воєнно-політичних чинників на динаміку суспільного відтворення. Ця концепція визначає панівні форми циклічного руху на всіх історичних етапах розвитку суспільства. В логіко-історичній послідовності проаналізовано розвиток наукових теорій соціально-економічної циклічності, обґрунтовано циклічний характер розвитку економічної теорії. Обґрунтовано нові форми соціально-економічних циклів, породжених ускладненням соціально-економічної динаміки в XX – на початку XXI ст., зокрема воєнно-економічні цикли, цикли в плановій і трансформаційній економіках.

Монографія призначена науковцям, аспірантам, фахівцям у сфері економіки, студентам вищих навчальних закладів.

ISBN 978-966-02-8239-1

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». – Київ, 2017. – 444 с.

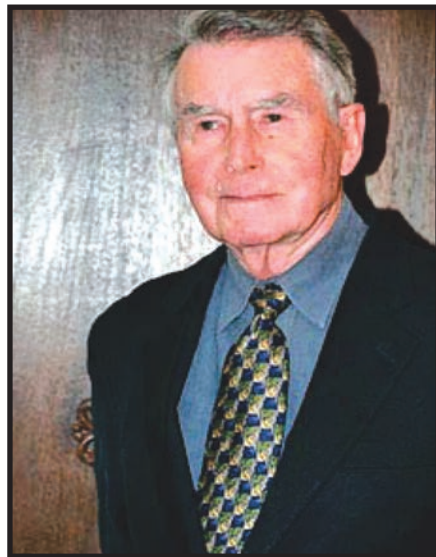
ПАМ'ЯТІ АНАТОЛІЯ РОМАНЮКА ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

5 березня 2018 року, у віці 94 років, у власному домі в Оттаві, після короткого періоду захворювання пневмонією, помер виданий вчений доктор Анатолій Романюк. 11 березня 2018 року його сім'я та друзі зібралися разом в Оттаві, щоб поділитися спогадами про його життя. Анатолій Романюк був люблячим чоловіком Марії Романюк, щасливим батьком Лари і Алекса, і несамолюбим дідусем Бельмонта.

Народився Анатолій 28 лютого 1924 року в селі Зарожани Хотинського району, Чернівецької області, в Україні (колишня Бессарабія та частина Румунії). Дитинство його було важким. Хотинський район був багатонаціональною територією з неспокійною історією, неодноразово переходив від Османської до Російської імперії, і нині він поділений між Молдовою та Україною. У п'ять років Анатолій втратив батька, і ця втрата справила на нього глибокий та тривалий вплив. У 2009 році після багаторічних ретельних досліджень він українською мовою написав біографію свого батька: «Біографія Івана Онуфрійовича Романюка». У ній описано коротке яскраве життя молодого сімейного чоловіка, який з честю відслужив в армії під час Першої світової війни, а після війни мешканці регіону визнали його гідним представляти їх у парламенті Румунії.

Під час Другої світової війни, щоб врятуватися від радянської окупації Румунії та України, Анатолій тікав далі у Європу. Під час втечі його схопили радянські спецслужби (попередники КДБ), а потім гестапо, двічі він ледь уникнув смерті. Але після порятунку протягом 16 років був розлучений зі своєю дорогою матір'ю та сестрою і змушений вести самотнє життя. Цей досвід мав глибокий вплив на нього. Він любив життя, досяг професійних висот, найкращим чином використавши свої здібності і талант, заслужив велику повагу всіх, хто його знав.

Анатолій Романюк прожив довге, визначне та вдячне наукове та адміністративне життя, залишив вагомий спадок у царині демографії. Він був плідним вченим, активно працював до самої смерті. Його останню статтю опубліковано в осінньо-зимовому випуску 2017 року журналу «Канадські дослідження народонаселення» (*Canadian Studies in Population*). Він був космополітом, добре знав світ, його завжди гостро цікавило вивчення інших культур, мабуть тому вільно володів шістьма мовами: французькою,

А. Романюк, 1967 рік

англійською, українською, румунською, німецькою та російською.

У 1945—1947 рр. він навчався в Університеті Ерлангена в Німеччині, де вивчав філософію та історію. Після закінчення університету продовжив навчання в університеті Лувена у Бельгії, де в 1952 році отримав ступінь магістра політичних наук та економічної теорії. У 1958 році переселився до Парижу, де рік провів у інтенсивному навчанні в Інституті національних статистичних та економічних досліджень (*Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques*, INSEE). У 1961 році, йому запропонували посаду наукового співробітника в престижному Управлінні досліджень народонаселення Принстонського університету, де він отримав Сертифікат у галузі демографії. Кандидатську дисертацію з

економіки Анатолій захистив в університеті Лувена в 1967 році.

Після переїзду до Канади він обіймав професорську посаду в Університеті Оттави (1964—1969) та в Університеті Монреалю (1969—1972). 1968 року д-р Романюк почав працювати в Статистичному Бюро Канади, яке тоді мало назву *Dominion Bureau of Statistics*. Протягом наступних 25 років за сприяння та підтримки колег він заснував Департамент демографії в Статистичному Бюро Канади і керував ним, створивши два спеціалізовані відділи з оцінки чисельності населення і демографічних прогнозів. Працюючи на посаді директора, він розширив методологічні можливості Департаменту, спираючись на роботу своїх відомих попередників Натана Кейфітца, Нормана Райдера та Карола Кротті. Команда д-ра Романюка також відповідала за демографічну частину Канадського перепису населення.

Невдовзі після виходу на пенсію зі Статистичного Бюро Канади в 1993 році він був запрошений на посаду ад'юнкт-професора кафедри соціології Університету Альберти, і продовжував публікувати важливі роботи з дослідження населення. У 2014 році після більше ніж шести десятків років професійної діяльності він завершив роботу в академічному світі.

Окрім членства в Міжнародному союзі наукових досліджень народонаселення, Американській асоціації народонаселення та Демографічній асоціації Квебеку, Анатолій Романюк працював віце-президентом (1978—1980) та президентом (1980—1982) канадського Товариства народонаселення і був президентом Федерації канадських демографів (1993—1996).

Йому належить вагомий внесок у різні області демографії — предметну, методологічну та теоретичну. У 2003 році на честь «його численних внесків у міжнародну та канадську демографію» був опублікований спеціальний випуск журналу «Канадські дослідження народонаселення» (т. 30, № 1). У 2008 році Анатолій Романюк отримав премію за видатні досягнення в професійній діяльності від Канадського товариства народонаселення за внесок у канадську демографію та галузь демографічних досліджень.

Однією з найважливіших робіт Анатолія Романюка, яка принесла йому національну славу, стала його монографія «Народжуваність у Канаді: від демографічного вибуху до раптового спаду народжуваності (від Baby-Boom до Baby-Bust)», надрукова-

на в 1984 році Статистичним Бюро Канади в рамках серії «Поточний демографічний аналіз» (видана французькою мовою як *La fécondité au Canada: croissance et déclin*). Ця книга містить великий за обсягом методологічний та теоретичний матеріал і відзначається тим, що демонструє недостатність репродуктивності в Канаді, що може мати критичні наслідки для зростання населення.

Інші новаторські роботи були опубліковані в різні періоди кар'єри Романюка, і охоплювали різноманітні області демографії та дослідження народонаселення — від демографії Африки та Східної Європи до соціальної демографії корінного населення, методологічних і теоретичних аспектів демографії та демографічних прогнозів народонаселення.

Внесок у демографію Африки

Працюючи в Принстоні, А. Романюк у співпраці з командою вчених, очолюваною Вільямом Брассом, до складу якої входили Енсли Коул, Пол Демені, Дон Хайзель, Френк Лорімер та Етьєн Ван Де Вальє, підготували класичну працю, яка стала фундаментальною у галузі демографічного аналізу: «Демографія Тропічної Африки» (*The Demography of Tropical Africa*. Princeton University Press, 1968). Ця книга стала найвищим досягненням багатьох років польових робіт команди видатних демографів в Африці. Розділ Анатолія Романюка під назвою «Демографія Демократичної Республіки Конго» стосується країни, яку він добре знав і зрозумів, в якій на початку своєї кар'єри він організував перший перепис населення. Складна робота, розпочата через рік після того, як Конго стала незалежною від Бельгії, тривала сім років, від початку збирання даних у 1954 році до публікації результатів у 1961 році. У неформальних розмовах з колегами Анатолій Романюк часто розповідав про деякі захопливі події, які пережив у цей період свого життя. На початку його перебування в Конго колоніальна адміністрація створювала перешкоди його роботі. Але йому вдалося успішно мобілізувати команду місцевих конголезців, які допомогли йому об'їздити Конго вздовж і впоперек, з одного села до іншого, отримуючи дозвіл племінних вождів порухувати мешканців.

А. Романюк також є автором праць «Народжуваність конголезького народу» (*La fécondité des populations congolaises*. Mouton, 1968) та «Конголезька демографія в середині XX століття» (*La démographie congolaise au milieu du XXe siècle*. Louvain University Press, 2006). У цих роботах, використовуючи методи демографічного аналізу на підставі недостатніх даних, А. Романюк запропонував надійні вимірювання рівня народжуваності, її регіональних та етнічних варіацій та дослідив основні культурні та епідеміологічні чинники. Його дослідження, засновані на антропологічних та медичних даних про стерильність та безпліддя серед певних племен в Африці, здобули йому широке визнання. Зокрема, він розглядав проблему безпліддя в рамках стану репродуктивного здоров'я. Зовсім недавно, у 2011 році він опублікував статтю «Збереження високої народжуваності в тропічній Африці: випадок Демократичної Республіки Конго» (*Persistence of high fertility in Tropical Africa: The case of the Democratic Republic of the Congo*. *Population and Development Review* 37(1):1–28).

Внесок у демографію корінних народів Канади

Після переїзду в 1964 році до Канади д-р Романюк зацікавився демографією її корінних народів. Він відчував, що його власний досвід роботи з африканською

демографією, з точки зору предмету та методології, може бути застосований для вивчення корінного населення Канади. Його робота, яка в своїй основі мала раннє обстеження ним району Джеймс Бей в Канаді, сприяла появі низки статей та наукових документів, які по-новому розкривають демографічну історію корінних народів Канади. Він висунув тезу про те, що особливості цього демографічного розвитку, з чітко вираженими хвилями демографічного колапсу і відновлення, а також повільність демографічного переходу, потрібно розглядати в контексті зустрічі корінних народів з європейською цивілізацією (див. «Корінне населення Канади: динаміка росту в умовах зустрічі цивілізацій»; *Aboriginal Population of Canada: Growth dynamics under conditions of encounter of civilizations. Canadian Journal of Native Studies* 20 (1), 2000). Ця тема була розглянута ширше в розділі «Населення аборигенів Канади: від зустрічі цивілізації до відродження та зростання», який з'явився в книзі «Населення аборигенів: соціально-демографічні та епідеміологічні перспективи» (*Aboriginal Populations: Social Demographic and Epidemiological Perspectives. University of Alberta Press*, 2014), в якій його співредактором був Френк Тровато.

Внесок у демографічне прогнозування

В області демографічного прогнозування внесок Анатолія Романюка був методологічний, епістемологічний та адміністративний. За даними перепису 1971 року він відновив Статистичне Бюро Канади як агентство федерального уряду, відповідальне за демографічне прогнозування. Його стаття «Демографічний прогноз як передбачення, моделювання та перспективний аналіз» (*Population projection as prediction, simulation, and prospective analysis*) була опублікована в бюлетені Відділу народонаселення ООН (*Population Bulletin*, 1990). Ця і наступні статті створили і зміцнили його репутацію в галузі демографічного прогнозування. Окрім впровадження інноваційних методів, він сприяв переоцінці сприйняття передбачень і прогнозів. Якщо виділити головне, в прогнозуванні він зосереджує основну увагу на перспективному аналізі, а не на передбаченні; на аналітичній ймовірності, а не на передбачуваності; на впливі, а не на точності даних як критерії підтвердження коректності прогнозу і на прогнозуванні як інструменті творення, а не на відкритті майбутнього. Його робота «Демографічний прогноз: епістемологічні міркування» (*Population Forecasting: Epistemological considerations*) була представлена Британському товариству населення у 2006 році.

В огляді роботи А. Романюка канадський демограф Томас К. Бурч коротко виклав природу його внеску в прогнозування: «А. Романюк вийшов за межі стриманого методологічного погляду більшості демографів, і висвітлив багатогранний характер демографічних прогнозів, зокрема його роль як основної моделі динаміки населення, тобто як теорії» (див. «Алгоритм поздовжнього компонентного прогнозу: метод, модель та теорія»; *The Cohort Component Projection Algorithm: Technique, model, and theory. Canadian Studies in Population*, 30(1):30, 2003).

Методологічний внесок

Творчі здібності Анатолія Романюка виявили себе у трьох конкретних методологічних областях.

По-перше, він здійснив інноваційне застосування для оцінки народжуваності та смертності населення за неточними даними нестандартних демографічних методів, які базуються на моделях стабільного населення Е. Коала і П. Демені та методах

В. Брасса для оцінювання народжуваності та смертності за даними про дітей, що були народжені. Таким чином, він зміг значно покращити оцінку основних демографічних параметрів для Конго та корінних народів Канади.

По-друге, він зробив важливий внесок у методологію прогнозування народжуваності. Зміст цього внеску розкритий у двох статтях, написаних у співавторстві з С. Мітра: «Пірсонівська крива I типу та її потенціал для прогнозування народжуваності» (*Pearsonian Type I Curve and its Fertility Projection Potentials. Demography*, 10 (3), 1973) і «Трипараметрична модель для прогнозування народження» (*Three Parameter Model for Birth Projection. Population Studies*, 27 (3), 1973). Цінність цієї моделі полягає в тому, що вона мінімізує необхідні вхідні дані при максимізації вихідних даних, і покращує аналітичні властивості пов'язаних параметрів.

По-третє, працюючи директором Департаменту демографії разом з колегами він значно вдосконалив методологію. Метою такого вдосконалення було підвищення точності та своєчасності оцінок населення та домогосподарств для періоду після проведення перепису (див. «Методи оцінки населення»; *Population Estimation Methods. Statistics Canada*, 1987).

Теоретичний внесок

Значний теоретичний внесок Анатолія Романюка був зроблений у дві конкретні сфери: демографічну теорію переходу та демографічну історію корінних народів. У першому випадку він зміг концептуалізувати та емпірично продемонструвати приріст природної народжуваності на ранніх стадіях модернізації. Основна ідея полягає в тому, що модернізація усуває або послаблює, скорочуючи їх тривалість, деякі традиційні фактори, що обмежують народжуваність, такі як тривале післяпологове утримання і грудне вигодовування, які використовувались до появи протизаплідних засобів. Важливими в цьому сенсі є дві з його статей: «Зростання природної народжуваності на ранніх стадіях модернізації: докази з Африканського прикладу, Заїр» (*Increase in natural fertility during earlier stages of modernization: Evidence from African Case Study, Zaire. Population Studies*, 34(2), 1980) та «Зростання природної народжуваності на ранніх етапах модернізації: приклади канадських індіанців» (*Increase in Natural Fertility during Earlier Stages of Modernization: Canadian Indians Case Study. Demography*, 11 (4), 1981).

Що стосується демографії корінних народів, то його Загальна концепція на основі історії є важливою віхою в розумінні їх народжуваності за історичний період, починаючи з перших контактів з європейцями. Двома фундаментальними стовпами парадигми є етноцентризм та статус залежності. У своєму розділі про народи-аборигени А. Романюк знову звертається до теоретичних поглядів на довгострокові демографічні наслідки культурного контакту з корінними народами Канади.

В останні роки він зацікавився дослідженням і розробкою теоретичних основ майбутнього демографічно зрілих суспільств, які давно завершили демографічний перехід. Він відчував, що концепція стаціонарного стану, запропонована британським філософом Джоном Стюартом Міллом, може бути плідно переформульована та застосована як політична база для вирішення критичних економічних, екологічних та соціально-демографічних проблем, з якими стикається сьогоденне населення, яке невпинно старіє. Ця ідея була представлена на кількох конференціях та в електронному виданні «Стаціонарне населення як політичне бачення» (*Stationary population as policy vision. Optimum Online: Journal of Management of Public Sector*, 42 (1), March 2012).

А. Романюк, 1997 рік

А. Романюк поглибив свою роботу у цій галузі в останній публікації «Стаціонарне населення, імміграція, соціальна згуртованість та національна ідентичність: який між ними зв'язок і які наслідки для політики держави? Погляд демографа — з особливою увагою до канадських проблем» (*Stationary population, immigration, social cohesion, and national identity: What are the links and the policy implications? With special attention to Canada, a demographer's point of view. Canadian Studies in Population* 44(3/4), 2017, переклад якої відкриває цей номер журналу «Демографія та соціальна економіка»).

Збір та управління даними

Протягом своєї тривалої і продуктивної кар'єри Анатолій Романюк також займався масштабними операціями зі збору, обробки, та управління статистичними даними. Національний перепис населення в Демократичній Республіці Конго на підставі імовірнісного відбору став видатним досягненням молодого демографа у важких умовах слаборозвиненої країни того часу (1950-ті роки). Це був грандіозний успіх, за який Демократична Республіка Конго нагородила його «Зіркою за службу» (*Etoile de Service*).

У Статистичному Бюро Канади він був залучений до переписів 1971—1996 років для визначення змісту інформації та її аналітичного дослідження. Він також був радником канадського уряду під час підготовки та проведення перепису населення в Україні в 2001 році, і заслужив нагороду Президента України за видатний внесок в цю роботу.

Анатолій Романюк як керівник відділу Статистичного Бюро Канади, колега та друг

Як засновник і директор відділу оцінки та прогнозування населення, а потім відділу демографії, Анатолій Романюк понад 20 років був архітектором та головною рушійною силою виконання основної демографічної програми Бюро. Професійний лідер та ініціативний керівник, він протягом багатьох років сформував добре інтегрований та збалансований комплекс видів діяльності: дослідження населення та його демографічних характеристик та компонентів (вік, стать, кількість шлюбів, народжуваність, смертність та міграція), поточні оцінки населення та оцінки між переписами, демографічні прогнози та демографічний аналіз.

А. Романюк був одним із тих рідкісних керівників в урядовому середовищі, якому вдалося успішно поєднувати керівництво високотехнологічною програмою і виконання власних технічних і змістовних демографічних досліджень. Більшість із вищезгаданих досліджень та публікацій здійснені тоді, коли він працював у Статистичному Бюро Канади і ніс важку управлінську та адміністративну відповідальність за його роботу.

Управлінський стиль доктора Романюка був досить неформальним. За винятком спеціальних зборів він не вимагав попереднього призначення зустрічі стосовно будь-якого питання. Він часто відвідував своїх підлеглих у їхніх офісах, а не викликав їх до свого. Його спокійний стиль керування, здатність підтримувати науковоорієнтовану

атмосферу, його працьовитість і відданість професії, а також широкий світогляд і вдячність за якісну роботу допомогли йому не тільки побудувати надійну демографічну програму, але і залучати та утримувати висококваліфікованих професійних демографів. Під його орудою співробітники відділу демографії склали найбільшу групу професійних демографів у країні. Він заслуговує особливої поваги за підтримку двомовного середовища та етнічної різноманітності персоналу Відділу демографії, яка не мала собі подібних у будь-якому іншому місці в Статистичному Бюро Канади. Йому також вдалося залучити для роботи над спеціальними проектами видатних демографів: професорів Натана Кейфітца, Нормана Райдера та Роланда Пресса. Інші відомі демографи також відвідували Бюро і проводили публічні лекції та семінари.

Д-р Романюк розмовляв, не підвищуючи голосу, мав чудову здатність примирення розбіжних поглядів та конкурентних інтересів. Особливо яскраво він демонстрував цю здатність, коли як Голова Федерально-Провінційного Комітету з демографії Статистичного Бюро Канади вміло знімав напругу під час гарячих дискусій. З моменту заснування Комітету його вміння спокійно і дипломатично згладжувати розбіжності та досягати обґрунтованих компромісів сприяло успішній роботі Комітету.

З Україною в серці

Народившись на території, яка на той час входила до складу Румунії, та проживши все доросле життя за межами України, Анатолій Романюк у душі завжди залишався українцем. Рятуючись від висилки до Сибіру, він у 1940 році покинув рідні краї, які зміг знову побачити лише у 1988 році. Після війни Анатолій вступив до Лювєнського університету, який набирав саме українських студентів. Українці мали свій гуртожиток, де в ідальні подавали українські страви. 1950 року його було обрано головою студентської громади Національного союзу українських студентів. На новорічний бал до університету приїздили українські сім'ї з прилеглих місцевостей. Коли на початку 1960-х років постало питання щодо країни подальшого проживання, однією з причин вибору Канади було те, що це була «найбільш українська країна поза Україною». Одним з найулюбленіших письменників А. Романюка був Микола Гоголь, а серед творів — його «Тарас Бульба».

Втрата рідної домівки залишила глибокий слід у тоді ще юнацькій душі Анатолія. Образ хати, чудових місцевих садів і краєвидів він зберігав у своїй пам'яті протягом усього життя як образ земного раю. «... Вгору від нашого саду простягалися виноградники, чи не найкращі в селі. А далі горою тягнуться сади, немов ліси. ... Дивовижна при-

А. Романюк з дружиною Марією біля свого будинку, 2015 рік

рода, тиша і спокій там панували. Просто рай на землі!» — пише Анатолій Романюк у своїй автобіографічній книзі «Хроніка одного життя: спомини і роздуми» (Львів, 2006). «А та «Говдя», своєрідний природний заповідник, підніжжя гори! Пам'ять про неї мене завжди супроводжувала, де б я не був у світі. Я все її бачив такою, як її бачив у дитинстві...», — продовжує він. У Канаді немає таких садів, казав він, але свою «Говдю» я знайшов — це був невеликий пагорб неподалік від будинку. Після першого відвідання рідного села у 1988 році Анатолій Романюк пережив шок: «Найбільше мене вразило те, що прекрасні сади, які я зберіг у своїй пам'яті і які ввижались мені буквально щонаочі, аж доки не засну, де б я не був — у Західній Європі, Африці чи Америці, — оті сади просто зникли з землі... Яка божевільна влада могла завдати такої кривди селу й природі, буквально викорчувавши всі дерева й виноградники! Пусткою там стояли городи, де колись буяла райська краса!», — пише він.

Значну частину свого життя А. Романюк присвятив своїй рідній землі, Хотинщині, створенню умов для дослідження і відродження історичної пам'яті цього краю. Він заснував Канадсько-Українську Фундацію імені братів Івана й Давида Романюків. На кошти фундації (фактично його особисті) була відновлена садиба батьків, розчищений став, закладено основи місцевого музею. Безпосередню допомогу надавав ветеранам та старшим людям, зокрема ліками, були призначені іменні стипендії студентам Чернівецького університету. Фундація спонсорувала видавничу діяльність місцевих авторів.

«Хоч моя дружина... дружньо ставиться до України, деколи я волію не розкривати своїх «витрат на Україну» або применшувати їх, щоб не нагадувала мені, що обов'язки батька насамперед...», зазначав Анатолій Романюк. За меценатську діяльність земляки обрали його почесним громадянином м. Хотин і Хотинського району Чернівецької області.

Уся родина Романюків володіє українською мовою, багато разів відвідувала Україну. Діти навіть були залучені до політичного життя України: Лара була спостерігачем від Канадського уряду, а Алекс — від Європейського союзу на виборах президента 2004 року, Лара спостерігала також за парламентськими виборами 2006 року.

Він особисто і його родина завжди радо приймали у себе демографів і статистиків з України, підтримував професійні контакти і у разі необхідності завжди надавав допомогу. Неоціненним є його

*Один з останніх візитів до Статистичного бюро Канади
(по ліву руку від А. Романюка — У. Сміт —
Голова Агентства статистики Канади), 2015 рік*

*Делегація Державного комітету статистики України
у будинку А. Романюка, 2001 рік*

внесок в організацію і проведення першого в історії незалежної держави перепису населення на його історичній батьківщині.

У 1998—2004 рр. доктор Романюк як радник від канадського уряду брав участь у всіх основних стадіях підготовки й проведення Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Від імені канадського уряду він дав техніко-економічне обґрунтування й оцінку канадської допомоги у

зв'язку з переписом, сприяв взаємодії Канади з міжнародними організаціям у забезпеченні технічної експертизи проведення перепису, був організатором і активним учасником дванадцяти семінарів, присвячених питанням організації та проведення перепису, які відбувались в Україні й Канаді.

А. Романюк разом з українськими й канадськими колегами брав безпосередню участь у всіх головних стадіях перепису: формуванні концепції перепису; плануванні всіх основних його операцій і складання бюджету; створення пов'язаного з переписом законодавства; навчанні персоналу перепису; висвітленні його тематики в засобах масової інформації; польовій роботі; обробці документів перепису, його якісній оцінці, оприлюдненні результатів і їх поширенні; розробці аналітичної програми перепису, зокрема, в галузі підтримки державної соціально-економічної політики й програм та ін. Він підготував 12 аналітичних наукових доповідей, що стосуються кожної з операцій перепису. У своїй доповіді канадському уряду він дав високу оцінку українському перепису, визначивши його як одне з основних всесвітньо визнаних досягнень

*Частина наукової бібліотеки
А. Романюка, подарована Інституту
демографії та соціальних досліджень імені
М.В. Птухи НАН України*

України після набуття нею незалежності. За внесок у проведення Всеукраїнського перепису населення 2001 року Анатолій Романюк був нагороджений Почесною грамотою президента України, Державний комітет статистики нагородив його відзнакою «Почесний працівник статистики України».

В Україні була опублікована книга Анатолія Романюка «Демографічні студії» (Київ, 1997), яка складається з десяти статей, перекладених українською мовою. Сім із них були присвячені предметній демографії, три — методиці демографічного аналізу. У передмові автор висловив сподівання, що «видання цієї книги буде поштовхом до зближення канадської та української демографії в їх загальному русі до вдосконалення методів та засобів демографічного аналізу, демографічного прогнозування і демографічної політики».

А. Романюк був закордонним радником Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України, на етапі його створення вплинув на назву та напрями його діяльності. З 2012 року був членом редакційної колегії журналу «Демографія та соціальна економіка», який видає інститут. У цьому ж році Анатолій Романюк подарував інституту частину своєї наукової бібліотеки.

Усі, хто знав Анатолія Романюка, мали до нього велику повагу. Він був мудрою, співчутливою, елегантною людиною з великим інтелектом. Він ніколи не відмовляв оточуючим у допомозі чи мудрій пораді, якщо вони її потребували.

Ми, як і всі його друзі та колеги, завжди будемо пам'ятати Анатолія Романюка, високо цінувати наші дружні спогади про нього та той чудовий досвід, який ми пережили разом, коли були поруч з ним. Він був джерелом натхнення і взірцем позитивної поведінки для всіх. Ми будемо сумувати за ним.

Березень, 2018 р.

*Франк Тровато,
Університет Альберти, відділ соціології*

*М.В. Джордж,
Статистичне Бюро Канади,
колишній старший радник відділу демографії
Університет Еморі, ад'юнкт-професор*

*Род Бежо,
Західний університет, відділ соціології*

*Олександр Гладун,
Інститут демографії та соціальних досліджень імені
М.В. Птухи НАН України, заступник директора*

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ

До опублікування у фаховому журналі приймаються наукові праці, які ніколи не друкувалися раніше. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження, новизну та обґрунтування наукових висновків відповідно до мети статті (поставленого завдання). Публікація статей для авторів — *без оплати*.

Стаття, подана без дотримання вимог, опублікуванню не підлягає. Рукопис не повинен перевищувати обсяг 17–20 сторінок (разом з літературою, анотаціями) формату А-4, набір тексту через 1,5 інтервали. Поля: всі — по 2 см, абзац — виступ на 1,27 см. Шрифт: Times New Roman, розмір — 14, виконані на комп'ютері у редакторі Word for Windows (*.doc). Для набору формул, графіків і таблиць треба використовувати спеціальні програми, вмонтовані у Word for Windows. Скановані рисунки і графіки вставляти заборонено. Статті потрібно подавати у друкованому вигляді та в електронному варіанті (електронною поштою). Для публікації в науковому журналі статті подаються українською, російською чи англійською мовами. У статті не повинно бути переносів слів. Останню сторінку статті обов'язково повинні підписати всі автори. Аспіранти і здобувачі мають подавати рекомендацію наукового керівника.

Разом із статтею повинен надати підписаний Ліцензійний договір на використання твору (форма розміщена на сайті журналу).

Кожна стаття повинна мати коди УДК, JEL Classification. *Схема розташування* аббревіатур, розміри шрифтів, інтервалів, послідовність розділів, підрозділів, складання літератури та ін. *детально висвітлена на сайті журналу: <http://www.dse.org.ua>*

На початку статті мають бути ПІБ автора (авторів), їхній науковий ступінь, посада, назва установи, де працюють, поштова та електронні адреси, назва статті, анотації, ключові слова — **трьома мовами**.

Стаття повинна складатися з таких розділів: постановка проблеми, актуальність обраної теми, новизна, аналіз останніх досліджень і публікацій, постановка мети і завдань, виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів, висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У кінці статті розташовують переліки посилань: література, References*.

Обсяг анотації українською та російською мовами — 250–300 слів, анотації англійською мовою — на 250–300 слів (не менше 1800 знаків без пробілів).

Обов'язкові вимоги до анотацій, які повинні бути: інформативними (без загальних слів); структурованими (відображати послідовну логіку опису результатів у статті); змістовними (відображати основний зміст статті; описувати основні цілі дослідження; підсумовувати найбільш значущі результати); містити конкретизацію авторського внеску (що *розроблено, запропоновано, обґрунтовано, здійснено, визначено, виявлено, впроваджено* і т. п.).

Авторська анотація має: містити пояснення, як було проведено дослідження, без методологічних деталей; не містити посилання та аббревіатури.

При викладі розділу «Аналіз останніх досліджень і публікацій» автору необхідно додатково коротко описати 3–4 приклади, яким аспектам досліджуваного питання інші науковці (ПІБ мовою статті та англійською) присвячували роботи.

Графічний матеріал — рисунки, ілюстрації, схеми, діаграми, усі умовні позначення на них мають бути чіткими та виразними. Під назвою рисунку розміщують джерела посилань.

Таблиці повинні мати назву, їх «шапка» — точно відповідати змістові граф, всі комірки таблиці повинні бути заповнені. Джерела посилань розміщують під таблицею.

Здійснюючи посилання на матеріали журналу «Демографія та соціальна економіка» необхідно використовувати таку транслітеровану назву журналу — *Demografiia ta sotsialna ekonomika*, та вказувати doi статті.

Увага! У зв'язку із включенням журналу до ряду міжнародних баз даних, список літератури має складатися з двох блоків: ЛІТЕРАТУРА і REFERENCES (ця вимога діє і для англomовних статей):

1) ЛІТЕРАТУРА — джерела мовою оригіналу, оформлені відповідно до ДСТУ 7.1:2006 (див. форму 23, затверджену наказом ВАК України від 03 березня 2008 р. №0147). За допомогою ресурсу VAK.in.ua (<http://vak.in.ua>) можна автоматично, швидко та уніфіковано оформити список використаних джерел;

---

2) REFERENCES – той же список літератури, транслітерований у романському алфавіті (рекомендації за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010, правила оформлення транслітерованого списку літератури References на сайті <http://www.dse.org.ua>, розділ для авторів).

Назви періодичних українсько- та російськомовних видань (журналів, збірників та ін.) подаються транслітерацією (правила української транслітерації: постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55, Урядовий кур'єр 10.02. 2010, № 5), а в дужках – англійською мовою. Електронне посилання – <http://www.slovnnyk.ua/services/translit.php>

Назви праць у списку літератури розміщують в порядку цитування в тексті.

Журнал «Демографія та соціальна економіка» (Demography and social economy) отримує DOI (цифровий ідентифікатор об'єкта) на всі статті з 2009 р.

Матеріали, що публікуються в журналі, підлягають конфіденційному рецензуванню, кожна стаття отримує не менше двох рецензій. За потреби може застосовуватися додаткове незалежне, конфіденційне рецензування.

Редакційна колегія журналу залишає за собою право рецензувати, редагувати, скорочувати (без змін позицій авторів) та здійснювати відбір статей. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень стаття може бути відхилена або направлена автору (авторам) на доопрацювання. Відхилені рукописи авторам не повертають. Рецензовані, доопрацьовані статті розглядає редакційна колегія журналу, рекомендує до друку Вчена рада Інституту.

Відповідальність за достовірність інформації, фактів та інших відомостей, посилань на нормативні акти, цитати, власні імена, а також правильність перекладу несуть автори публікації.

Матеріали, що публікуються в журналі, віддзеркалюють точку зору авторів, яка не завжди може збігатися з позицією редакційної колегії.

Термін подання статей до журналу:

- *до першого номеру до 20 грудня* (подання журналу до друку у березні наступного року);
- *до другого номеру до 25 березня* (подання журналу до друку у липні поточного року);
- *до третього номеру до 10 вересня* (подання журналу до друку у грудні поточного року).

До тексту статті обов'язково додається **авторська довідка**: ПІБ автора (авторів) повністю, науковий ступінь, учене звання, місце роботи автора, (співавтор) та посади, повна поштова адреса місця роботи (з індексом), чи повна поштова домашня адреса для отримання авторського примірника, електронна адреса, контактні номери телефонів авторів.

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ЛІТЕРАТУРИ (REFERENCES), ТРАНСЛІТЕРОВАНОГО* У РОМАНСЬКОМУ АЛФАВІТІ (ЛАТИНИЦЯ)

Для статей рекомендуємо такий варіант структури бібліографічних посилань в References: ПІБ авторів (транслітерація); назва статті у варіанті, що транслітерується, і переклад назви статті англійською мовою в квадратних дужках [ ]; назва джерела (транслітерація) і переклад назви джерела англійською мовою [ ]; вихідні дані з позначеннями англійською мовою або лише цифрові (останнє залежно від вживаного стандарту опису).

Детальний опис складання REFERENCES – транслітерованої літератури розміщено на сайті журналу <http://www.dse.org.ua>. На сайті <http://www.slovnnyk.ua> можна безоплатно скористатися програмою транслітерації українського тексту в латиницю. На сайті <http://www.translit.ru> – транслітерація текстів російською мовою.

---

* транслітерація – переведення однієї графічної системи алфавіту в іншу (передача літер однієї писемності літерами другої).

ПРОХОДЖЕННЯ РЕЦЕНЗУВАННЯ СТАТЕЙ В НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА»

I. Наукові статті, які реєструються в редакції журналу, проходять рецензування, яке виконують висококваліфіковані фахівці з відповідних наукових напрямів. Вони мають наукові ступені доктора або кандидата наук, дослідження і публікації за відповідною спеціальністю та тематикою. За необхідністю голова редколегії журналу додатково залучає фахівців за відповідною спеціальністю в разі виявлення різних позицій рецензентів, автора — стаття направляється третьому рецензенту та додатково розглядається на засіданні редколегії журналу. Рецензентів обирають голова редколегії журналу та його заступники.

У журналі прийнято двостороннє конфіденційне (сліпе) рецензування.

II. Рецензент повинен розглянути статтю протягом 10–12 робочих днів з моменту її отримання та направити рецензію редакції журналу особисто чи електронною поштою. У випадку неможливості прорецензувати статтю рецензент надсилає мотивовану відмову протягом трьох днів з дня отримання листа редакції журналу. Строки рецензування в кожному окремому випадку визначаються з урахуванням створення умов для максимально оперативної публікації статті, але не можуть перевищувати двох тижнів.

III. Рецензія має однозначно характеризувати теоретичну або прикладну значимість дослідження, співвідносити назву статті, мету статті і висновки автора з існуючими науковими концепціями. Необхідним елементом рецензії є оцінка рецензентом особистого внеску автора статті в рішення розглянутої проблеми, її актуальність та новизна. Доцільно відзначити в рецензії відповідність стилю, логіки й доступності викладу наукового характеру матеріалу, повноту і достатність розкриття теми у викладі статті, в розширених анотаціях, оцінити достовірність і обґрунтованість висновків автора, повноту, достатність і актуальність цитувань, здійснених автором, дотримання ним наукової етики, зокрема відсутність у рецензованій статті плагіату.

Висновок рецензента, укладений за запропонованою редакцією формою, повинен бути підписаний рецензентом із зазначенням місця роботи, посади, наукового ступеня, вченого звання, дати завершення рецензування.

IV. В разі отримання рецензії з зауваженнями та рекомендаціями, стаття із анонімною копією рецензії направляється авторам на доопрацювання.

Під час доопрацювання статей за зауваженнями рецензентів автор виділяє у доопрацьованому електронному варіанті статті змінений текст, додані речення, таблиці, рисунки чи інший доданий матеріал для оперативної перевірки рецензентом врахованих зауважень за наданими рецензіями.

Після доопрацювання автором (авторами) статті за зауваженнями, матеріали направляються рецензенту для перевірки внесених змін і доповнень.

Після отримання висновків рецензентів про придатність до опублікування доопрацьованих авторами статей редакційна колегія журналу ухвалює остаточне рішення щодо укладання номерів журналу.

V. Оригінали рецензій зберігаються в редакції журналу два роки.

VI. За наявності в статті істотної частини критичних зауважень рецензента, але при загальній позитивній рекомендації, редколегія може віднести матеріал до розряду полемічних і друкувати статтю з відміткою — «Наукова дискусія».

Договір про приєднання

Відповідно до Ліцензійного договору приєднання (ЛДП), надсилаючи статтю на розгляд, автор погоджується з умовами цього договору та передає ЛДП Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України (Редакції журналу «Демографія та соціальна економіка») права на публікацію статті та використання матеріалів. Авторське право залишається за автором статті. Виплата авторської винагороди автору/авторам за виконання твору шляхом його публікації у журналі «Демографія та соціальна економіка» не передбачена. Стаття друкується без оплати автором.

ЛІЦЕНЗІЙНИЙ ДОГОВІР ПРИЄДНАННЯ (License Agreement of Accession)

м. Київ

дата «__» __ 2018 р.

Цей ліцензійний договір приєднання (далі – Договір), який є Договором приєднання згідно зі статтею 634 Цивільного кодексу України, укладено між **Автором (Співавторами) (ПІБ**

ПІБ, ПОВНІСТЮ

(далі – Автор (Співавтори) і Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України (далі – Інститут) в особі заступника директора ПІБ (повністю), яка діє на підставі Статуту Інституту, (разом – Сторони) щодо статті «НАЗВА СТАТТІ мовою статті», викладеної українською (англійською, російською) мовою (далі – Твір)

1. Предмет Договору

1.1. Надаючи Видавцю будь-який твір, Автор (Співавтори) – фізична особа (особи), яка (які) своєю творчою працею створила (створили) твір, беззастережно погоджується (погоджуються) з умовами цього Договору.

1.2. Автор (Співавтори) надає (надають) Видавцю виключну ліцензію на використання твору на необмежений строк на безоплатній основі, а Видавець публікує статтю в журналі «Демографія та соціальна економіка».

1.3. Видавець отримує право на використання твору такими способами:

1.3.1. Копіювання, відтворення та технологічне опрацювання цілого твору або будь-якої його частини на комп'ютерному обладнанні Інституту (Редакції журналу «Демографія та соціальна економіка») шляхом запису, перезапису в цифровому форматі.

1.3.2. Рецензування, редагування, скорочення, перероблення або доопрацювання тексту твору чи зображення на електронних, паперових або будь-яких інших носіях за умови погодження з автором внесених виправлень.

1.3.3. Переклад цілого твору або будь-якої його частини англійською або іншою мовою.

1.3.4. Включення твору до складеного твору (журналу «Демографія та соціальна економіка»).

1.3.5. Публікація, видання, перевидання – випуск у світ, тиражування твору мовою оригіналу та в перекладі на будь-якому (цифровому та (або) паперовому) носії.

1.3.6. Розміщення (оприлюднення) твору в електронних та (або) паперових виданнях журналу «Демографія та соціальна економіка», у будь-якому цифровому форматі на сайті журналу «Демографія та соціальна економіка», на Інтернет-сайті Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та ін.

1.3.7. Включення назви твору та інформації про його Автора (Співавторів) до баз даних (переліку або покажчика публікації), посилань і цитат у будь-якому з видань журналу «Демографія та соціальна економіка» на будь-яких носіях.

1.3.8. Публічне використання твору або будь-якої його частини під час презентацій, тренінгів, засідань круглих столів, прес-клубів, прес-конференцій із посиланням на назву твору та видання,

---

в якому був опублікований твір, та його Автора (Співавторів).

1.3.9. Безкоштовне розповсюдження електронних видань з опублікованим (розміщеним) твором шляхом їх видання в електронному та будь-яких інших форматах, розміщення на інтернет-сайті журналу «Демографія та соціальна економіка», а також їх презентації, передавання в рекламних цілях тощо.

1.4. Територія використання — без обмежень.

1.5. Максимальний тираж твору на будь-яких носіях — без обмежень.

2. Гарантії Співавторів

2.1. Автор (Співавтори) гарантує (гарантують), що на час надання твору Видавцю:

2.1.1. Йому (їм) автору (Співавторам) належить (належать) авторські права на цей Твір.

2.1.2. Твір або будь-яка його частина є авторською розробкою, при цьому він раніше не був опублікований у будь-якому іншому виданні та його не буде надано для публікації або оприлюднення в іншому виданні.

2.2. Автор (Співавтори) гарантує (гарантують), що у Творі не використано частини або фрагменти інших Творів, авторські права на які належать третім особам, а всі цитати з Творів третіх осіб наведено з посиланням на ім'я автора та першоджерело.

3. Права Сторін

3.1. Видавець має право:

3.1.1. Встановлювати правила (умови) приймання та опублікування Творів у виданнях журналу «Демографія та соціальна економіка».

3.1.2. Використовувати Твір на свій розсуд будь-якими способами в межах цього Договору (відповідно до п. 1.3).

3.2. Автор (Співавтори) має (мають) право:

3.2.1. Отримувати від Видавця достовірну інформацію, необхідну для доопрацювання твору в цілому.

3.2.2. Отримувати від Видавця достовірні дані щодо внесених уточнень і виправлень до твору, давати письмову та усну згоду на їх внесення Видавцем.

3.2.3. Вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені (імен) Автора (Співавторів) на Творі та його примірниках і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо.

3.2.4. Вимагати виключити своє ім'я (свої імена) у разі використання твору Видавцем, повідомивши про це Видавця в письмовому вигляді не пізніше завершення підготовки до використання твору.

3.2.5. Протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню, змінам твору, якщо такі дії можуть завдати шкоди честі та репутації Автора (Співавторів).

4. Обов'язки Сторін

4.1. Автор (Співавтори) зобов'язується (зобов'язуються):

4.1.1. Надати Твір Видавцю відповідно до вимог щодо оформлення та подання Творів, які розміщуються на сайті Видавця.

4.1.2. Не публікувати Твір в інших друкованих і (або) електронних виданнях українською або іншими мовами і не розповсюджувати його без згоди Видавця.

4.2. Видавець зобов'язується:

4.2.1. Забезпечити рецензування твору, наукове, літературне та художньо-технічне редагування, виготовлення та (або) оброблення ілюстративного матеріалу (рисунки, графіки, таблиці, схеми, діаграми), виготовлення електронного оригінал-макету твору, відтворення і розповсюдження твору на будь-яких носіях згідно з умовами цього Договору.

4.2.2. Погоджувати з Авторами (Співавторами) внесені до твору виправлення у письмовому та усному вигляді.

4.2.3. У разі публікації, тиражування, оприлюднення твору зазначати ім'я (імена), псевдонім (псевдоніми) Авторів (Співавторів) відповідно до даних, які були надані у Творі або в супровідних документах, окрім випадку, передбаченому пунктом 3.2.4. розділу 3 цього Договору.

5. Відповідальність Сторін

5.1. Автор (Співавтори) несе (несуть) відповідальність за достовірність викладених у Творі фактів, цитат, розрахунків, висновків, посилань на законодавство України, офіційну документацію та (або) за наукову обґрунтованість твору.

5.2. Автор (Співавтори) несе (несуть) відповідальність перед третіми особами, які заявили свої права на твір.

5.3. Якщо Автор (Співавтори) твору при його поданні приховав (приховали) факт його публікації в будь-яких інших виданнях до моменту подання на розгляд Редакційної колегії журналу «Демографія та соціальна економіка», після підтвердження цього факту твір не підлягає опублікуванню, про що Автору (Співавторам) повідомляється у письмовій формі, та надана виключна ліцензія втрачає чинність.

6. Порядок розв'язання спорів

6.1. Усі спори, що виникають під час виконання цього Договору, або пов'язані з ним, вирішуються шляхом переговорів.

6.2. Якщо спір неможливо вирішити шляхом переговорів, то він вирішується в судовому порядку відповідно до законодавства України.

7. Внесок Автора (Співавторів) у Твір (статтю):

7.1. При написанні Твору (статті) автором (співавторами) не було використано найману працю інших осіб (ghostwriting), а до складу авторів не включено осіб, які в дійсності не мають відношення до даного дослідження (guest authorship), при наявності співавторства.

7.2. Загальний відсоток внеску Автора (Співавторів) (дизайн дослідження, збір даних, статистичний аналіз, інтерпретація та обробка даних, розрахунки, підготовка рукописів, підготовка малюнків, аналіз досліджень, праць інших авторів та пошук літератури, ін.), %:

ПІБ автора (співавтора)	Відсоток внеску, %	Внесок до статті	Підпис автора
1. один автор	100%	(Заповнити графи)	підпис
2. ...			

8. Інші умови

8.1. Якщо протягом трьох місяців з часу одержання Видавцем твір не отримав позитивної рецензії, що є підставою для його публікації, то Автор (Співавтори) має (мають) бути поінформований (поінформовані) про відхилення твору в письмовому вигляді – електронною поштою. Матеріальний носій твору, що надається Автором (Співавторами) Видавцю, поверненню не підлягає. Видавець не здійснює листування з Автором (Співавторами) з питань (мотивів) відхилення твору. Після цього всі права на твір, надані Видавцю за цим Договором, переходять до Автора (Співавторів).

8.2. Виплата авторської винагороди автору (авторам) твору за його використання за цим Договором **не передбачена**.

8.3. Автор (Співавтори) погоджується (погоджуються), що реалізація Видавцем переданих прав на безкоштовне використання твору відповідно до умов цього Договору не може вважатися посяганням на особисті немайнові та майнові права Автора (Співавторів).

8.4. Цей Договір є договором приєднання, умови якого визначаються Видавцем, і може бути укладений іншою Стороною не інакше як шляхом приєднання до цього Договору в цілому. Надання Автором (Співавторами) твору Видавцю на розгляд є згодою Автора (Співавторів) на укладання Договору на зазначених умовах.

8.5. Цей Договір набуває чинності з дня надання Автором (Співавторами) твору Видавцю.

АВТОР (ПІБ):

Адреса: Країна _____

Місто, область _____
вул. _____

Буд. _____ кв. _____

Паспорт серії _____ № _____

Дата видачі _____

Підпис автора _____

ЛДП Інститут демографії та
соціальних досліджень імені М.В. Птухи
НАН України

Адреса: 01032, м. Київ, бульвар Т. Шев-
ченка, 60

р/р 3521500106495

Банк: ГУ ДКСУ м. Києва

МФО 820019

ЄДРПОУ 26297291

Тел. 482-17-45, 486-04-97

Директор (заступник директора)

Інституту демографії та соціальних

досліджень імені М.В. Птухи

НАН України _____

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

К опубликованию в специализированном журнале принимаются научные труды, которые никогда не печатались ранее. Статья должна быть написана на актуальную тему, содержать результаты глубокого научного исследования, новизну и обоснование научных выводов, соответствующих цели статьи (поставленного задания). Публикация статей для авторов — **без оплаты**.

Рукописи принимаются объемом до 17–20 страниц (с аннотациями и литературой) формата А–4, набор текста 1,5 интервала. Поля все — по 2 см, абзац — на 1,27 см. Шрифт: Times New Roman, размер — 14, выполненные на компьютере в редакторе Word for Windows (*.doc). Для набора формул, графиков и таблиц используются специальные программы, вмонтированные в Word for Windows. Сканированные рисунки и графики вставлять запрещено. Статьи следует представлять в печатном виде и в электронном варианте (электронной почтой). Для опубликования в научном журнале статьи представляются на украинском, русском или английском языках. Статьи не должны иметь переносы слов. На последней странице статьи обязательно ставится подпись автора. Аспиранты и соискатели представляют рекомендации научного руководителя.

Вместе со статьей автор подает Лицензионный договор на использование произведения (форма размещена на сайте журнала).

Каждая статья должна иметь коды «УДК» и JEL Classification. *Схема размещения* аббревиатур, размеров шрифтов, интервалов, последовательность разделов, подразделов и др. детально освещена на сайте журнала <http://www.dse.org.ua>

В начале статьи должны быть ФИО автора (авторов), их научная степень, должность, название места работы, почтовый и электронный адреса, название статьи, аннотации и ключевые слова — на трех языках.

Статья должна иметь такие необходимые разделы как постановка проблемы, актуальность выбранной темы, новизна, анализ последних исследований и публикаций, постановка цели и задач, изложение основного материала исследования и полученных результатов, выводы и перспективы дальнейших исследований в этом направлении, в конце статьи располагают списки использованных источников: литература, References*.

Аннотации на украинском и русском языках должны иметь 150–250 слов. Аннотация **на английском языке — на 250–300 слов (не менее 1800 знаков без пробелов)**.

Обязательные требования к аннотациям, которые должны быть: информативными (без общих слов); структурированными (отражать последовательную логику описания результатов в статье); содержательными (отражать основное содержание статьи; описывать основные цели исследования, наиболее значительные результаты; содержать конкретизацию авторского вклада (*что проанализировано, предложено, разработано, обосновано, проведено, определено, выявлено, внедрено и т. д.*); компактными.

Авторская аннотация должна содержать объяснения, как было проведено исследование, без методологических деталей, **не содержать ссылок и аббревиатур**.

При изложении раздела «Анализ последних достижений и публикаций» автору необходимо дополнительно коротко описать 3–4 примера, каким аспектам исследуемого вопроса другие ученые (ФИО, на языке статьи и на английском) посвятили свои работы.

Графический материал — рисунки, иллюстрации, схемы, диаграммы, все условные обозначения на них должны быть четкими и выразительными. Под названием рисунка размещают источники ссылок. Таблицы должны иметь название, их «шапка» должна соответствовать содержанию граф, все графы шапки должны быть заполненными. Источники ссылок размещают под таблицей.

Внимание! В связи с включением журнала в ряд международных библиографических баз данных, список литературы должен состоять из двух блоков: ЛИТЕРАТУРА и REFERENCES (это правило действует и для англоязычных статей):

1) ЛИТЕРАТУРА — источники на языке оригинала, оформление соответственно ДСТУ «ГОСТ 7.1:2006» (см. форму 23; утверждена приказом ВАК Украины от 03 марта 2008 г. №147). С помощью VAK.in.ua (<http://vak.in.ua>) Вы можете автоматически, быстро и легко оформить «Список использованных источников».

2) REFERENCES — тот же список литературы, транслитерированный в романском алфавите (рекомендации международного библиографического стандарта APA-2010), правила оформления транслитерированного списка литературы и References — на сайте <http://www.dse.org.ua>, раздел для авторов). Фамилии авторов в литературе выделяются светлым курсивом.

Названия периодических украинско- и русскоязычных изданий (журналов, сборников и др.) пишутся транслитерацией (правила украинской транслитерации: постановление Кабинета Министров Украины от 27 января 2010 г. № 55, Урядовий кур'єр 10.02. 2010, № 5), а в скобках – на английском языке. Электронная ссылка <http://www.slovnuk.ua/services/translit.php>

Авторам при ссылке на материалы журнала «Демография и социальная экономика» использовать такое транслитерированное название журнала: *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*.

Названия трудов в списке литературы располагают в порядке цитирования в тексте. Для облегчения процедуры оформления научных литературных источников соответственно требованиям Государственной аттестационной комиссии (ВАК) Украины, можно пользоваться онлайн ресурсом автоматического оформления источников (по обновленным требованиям: инструкция, доступное объяснение): <http://vak.in.ua>.

Журнал «Демография и социальная экономика» (Demography and social economy) получает коды DOI (цифровой идентификатор объекта) на все статьи с 2009 г.

Материалы, публикуемые в журнале, подлежат внутреннему и внешнему рецензированию, которое осуществляют члены редколлегии журнала, специалисты соответствующей отрасли. Редакция получает не менее двух рецензий: внутреннюю и внешнюю. Для более объективной оценки научного содержания статей может применяться дополнительно независимое, конфиденциальное рецензирование (без указания фамилий авторов и рецензентов).

Редакционная коллегия журнала оставляет за собой право рецензировать, редактировать, сокращать (без изменений позиций авторов) и проводить отбор статей. При отрицательной рецензии или наличии существенных замечаний статья может быть отклонена или направлена автору (авторам) на доработку. Отклоненные рукописи авторам не возвращаются. Статья, представленная без соблюдения указанных требований, опубликованию не подлежит. Рецензированные, доработанные статьи рассматривает редакционная коллегия журнала, рекомендует к печати Ученый совет Института.

Ответственность за достоверность фактов и сведений, ссылок на нормативные акты, цитаты, имена, а также правильность перевода несут авторы публикации.

Материалы, публикуемые в журнале, отражают точку зрения авторов, не всегда могут совпадать с позицией редакционной коллегии.

Срок подачи статей в журнал:

- *к первому номеру до 20 декабря* (подача журнала в печать в марте следующего года);
- *ко второму номеру до 25 марта* (подача журнала в печать в июле текущего года);
- *к третьему номеру до 10 сентября* (подача журнала в печать в декабре текущего года).

К тексту обязательно прилагается авторская справка: ФИО автора (авторов) полностью, сведения о научной степени, ученом звании, сведения о месте работы, должности, полный почтовый адрес места работы (с индексом) или почтовый домашний адрес для получения авторского экземпляра, электронный адрес, контактные номера телефонов автора.

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СПИСКА ЛИТЕРАТУРЫ (REFERENCES), ТРАНСЛИТЕРИРОВАННОЙ* В РОМАНСКИЙ АЛФАВИТ (ЛАТИНИЦУ)

Для статей рекомендуем такой вариант структуры библиографических ссылок в References: ФИО авторов (транслитерация); название статьи в транслитерированном варианте и перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках [ ]; название источника (транслитерация) и перевод названия источника на английский язык [ ]; выходные данные с обозначениями на английском языке либо только цифровые (последнее – в зависимости от применяемого стандарта описания).

На сайте журнала <http://www.dse.org.ua> расположено детальное описание составления REFERENCES – транслитерированной литературы. На сайте <http://www.slovnuk.ua> возможно без оплаты воспользоваться программой транслитерации украинского текста в латиницу. На сайте <http://www.translit.ru> – транслитерация русского текста.

* транслитерация – перевод одной графической системы алфавита в другую (передача букв одной письменности буквами другой).

ПРОХОЖДЕНИЕ РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ СТАТЕЙ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ «ДЕМОГРАФИЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА»

I. Научные статьи, которые регистрируются в редакции журнала, проходят рецензирование высококвалифицированными специалистами с соответствующих научных направлений. Они имеют научные степени доктора или кандидата наук, исследования и публикации по соответствующей специальности и тематике. При необходимости председатель редколлегии журнала привлекает дополнительно специалистов по соответствующей специальности в случае выявления различных позиций рецензентов и автора — статья направляется третьему рецензенту и дополнительно рассматривается на заседании редколлегии журнала. Рецензентов избирает председатель редколлегии журнала и его заместители.

В журнале принято двустороннее конфиденциальное (слепое) рецензирование.

II. Рецензент должен рассмотреть статью в течение 10–12 рабочих дней с момента ее получения и направить рецензию редакции журнала лично или по электронной почте. В случае невозможности прорецензировать статью, рецензент направляет мотивированный отказ в течение трех дней со дня получения письма редакции журнала. Сроки рецензирования в каждом отдельном случае определяются с учетом создания условий для максимально оперативной публикации статьи, но не могут превышать двух недель.

III. Рецензия должна однозначно характеризовать теоретическую или прикладную значимость исследования, соотносить название статьи, цель статьи и выводы автора с существующими научными концепциями. Необходимым элементом рецензии является оценка рецензентом личного вклада автора статьи в решение рассматриваемой проблемы, ее актуальность и новизна. Целесообразно отметить в рецензии соответствие стиля, логики и доступности изложения научного характера материала, полноту и достаточность раскрытия темы в изложении статьи, в расширенных аннотациях, а также сделать резюме о достоверности и обоснованности выводов автора, полноту, достаточность и актуальность цитирования, проведенного автором, соблюдение им научной этики, в частности отсутствие в рецензированной статье плагиата.

Вывод рецензента, который утвержден по предложенной редакцией форме, должен быть подписан рецензентом с указанием места работы, должности, ученой степени, ученого звания, даты завершения рецензирования.

IV. В случае получения рецензии с замечаниями, предложениями, статья с анонимной копией рецензии направляются авторам на доработку.

При доработке статей по замечаниям и рекомендациями рецензентов автор выделяет в доработанном электронном варианте статьи измененный текст, добавленные предложения, таблицы, рисунки или иной материал для оперативной проверки рецензентом учтенных замечаний по представленным рецензиям.

После доработки автором (авторами) статьи по замечаниям, материалы направляются рецензенту для проверки внесенных изменений, дополнений.

После получения заключения рецензентов о пригодности доработанных авторами статей, редакционная коллегия журнала принимает окончательное решение относительно утверждения номеров журнала.

V. Оригиналы рецензий, протоколы заседаний редакционной коллегии хранятся в редакции журнала два года.

VI. При наличии в статье существенной части критических замечаний рецензентов, но при общей положительной рекомендации, редколлегия может отнести материал к разряду полемических и печатать статью с отметкой — «Научная дискуссия».

Договор о присоединении

Согласно Лицензионного договора (ЛДП) присоединения, отправляя статью на рассмотрение, автор соглашается с условиями настоящего договора и передает ЛДП Институту демографии и социальных исследований имени М.В. Птухи НАН Украины (Редакции журнала «Демография и социальная экономика») права на публикацию статьи и использования материалов. Авторское право остается за автором статьи. Выплата авторского вознаграждения автору / авторам за исполнение произведения путем его публикации в журнале «Демография и социальная экономика» не предусмотрена. Статья печатается без оплаты автором.

ЛИЦЕНЗИОННЫЙ ДОГОВОР ПРИСОЕДИНЕНИЯ (License Agreement of Accession)

м. Киев

дата «__»__ 2018.

Этот лицензионный договор присоединения (далее — Договор), является договором присоединения в соответствии со статьей 634 Гражданского кодекса Украины, заключен между Автором (Соавторами)

ФИО (полностью)

(Далее — Автор (Соавтор) и Институтом демографии и социальных исследований имени М.В. Птухи НАН Украины (далее — Институт) в лице директора (заместителя) директора ФИО (полностью), действующего на основании Устава Института, (вместе — Стороны) по статье «НАЗВАНИЕ СТАТЬИ « на языке статьи », изложенной на украинском (русском, английском) языке (далее — Произведение)

1. Предмет договора

1.1. Предоставляя Издателю любое произведение, Автор (Соавторы) — физическое лицо (лица), (которые) своим творческим трудом создал (создали) произведение, безоговорочно соглашается (согласны) с условиями настоящего Договора.

1.2. Автор (Соавторы) предоставляет (предоставляют) Издателю исключительную лицензию на использование произведения на неограниченный срок на безвозмездной основе, а Издатель публикует статью в журнале «Демография и социальная экономика».

1.3. Издатель получает право на использование произведения следующими способами:

1.3.1. Копирование, воспроизведение и технологическая обработка целого произведения или любой его части на компьютерном оборудовании Института (редакции журнала «Демография и социальная экономика») путем записи, перезаписи в цифровом формате.

1.3.2. Рецензирование, редактирование, сокращение, переработка или доработки текста произведения или изображения на электронных, бумажных или любых других носителях при условии согласования с автором внесенных исправлений.

1.3.3. Перевод целого произведения или любой его части на английском или другом языке.

1.3.4. Включение произведения в составное произведение (журнала «Демография и социальная экономика»).

1.3.5. Публикация, издание, переиздание — выпуск в свет, воспроизведение произведения на языке оригинала и в переводе на любом (цифровом и (или) бумажном) носителе.

1.3.6. Размещение (обнародования) произведения в электронных и (или) бумажных изданиях журнала «Демография и социальная экономика», в любом цифровом формате на сайте журнала «Демография и социальная экономика», на интернет-сайт Национальной библиотеки Украины им. В.И. Вернадского и др.

1.3.7. Включение названия произведения и информации о его Авторе (Соавторах) к базам данных (перечня или указателя публикации), ссылок і цитат в любом из изданий журнала «Демография и социальная экономика» на любых носителях.

1.3.8. Публичное использование Произведения или любой его части во время презентаций, тренингов, заседаний круглых столов, пресс-клубов, пресс-конференций со ссылкой на название произведения и издания, в котором было опубликовано Произведение, и его Автора (Соавтора).

1.3.9. Бесплатное распространение электронных изданий с опубликованным (размещенным) произведением путем их издания в электронном и любых других форматах, размещенные на интернет-сайте журнала «Демография и социальная экономика», а также их презентации, передача в рекламных целях и тому подобное.

1.4. Территория использования — без ограничений.

1.5. Максимальный тираж произведения на любых носителях — без ограничений.

2. Гарантии Автор (Соавтор)

2.1. Автор (Соавторы) гарантирует (гарантируют), что на время предоставления произведения Издателю:

2.1.1. Ему (им) Автору (Соавторам) принадлежит (принадлежат) авторские права на это Произведение.

2.1.2. Произведение или любая его часть авторской разработки, при этом оно ранее не было опубликовано в любом другом издании и его не будет предоставлено для опубликования или обнародования в другом издании.

2.2. Автор (Соавторы) гарантирует (гарантируют), что в Произведении не использованы части или фрагменты других Произведений, авторские права на которые принадлежат третьим лицам, а все цитаты из Произведений третьих лиц приведены со ссылкой на имя автора и первоисточник.

3. Права Сторон

3.1. Издатель имеет право:

3.1.1. Устанавливать правила (условия) приема и опубликования Произведения в изданиях журнала «Демография и социальная экономика».

3.1.2. Использовать Произведение по своему усмотрению любыми способами в рамках настоящего Договора (в соответствии с п. 1.3).

3.2. Автор (Соавторы) имеет (имеют) право:

3.2.1. Получать от Издателя достоверную информацию, необходимую для доработки произведения в целом.

3.2.2. Получать от Издателя достоверные данные о внесенных уточнениях и поправках к произведению, давать письменное и устное согласие на их внесение Издателем.

3.2.3. Требовать признания своего авторства путем указания надлежащим образом имени (имён) Автор (Соавтор) на Произведении и его экземплярах и любого публичного использования произведения, если это возможно.

3.2.4. Требовать исключить свое имя (свои имена) в случае использования произведения Издателем, сообщив об этом Издателя в письменном виде не позднее завершения подготовки к использованию произведения.

3.2.5. Противостоять любому извращению, искажению, изменениям произведения, если такие действия могут нанести ущерб чести и репутации Автора (Соавтор).

4. Обязанности Сторон

4.1. Автор (Соавторы) обязуется (обязуются):

4.1.1. Предоставить Произведение Издателю в соответствии с требованиями по оформлению и представлению Произведений, которые размещаются на Сайт Издателя.

4.1.2. Не публиковать Произведение в других печатных и (или) электронных изданиях на украинском или на других языках и не разглашать без согласия Издателя.

4.2. Издатель обязуется:

4.2.1. Обеспечить рецензирование Произведения, научное, литературное и художественно-техническое редактирование, изготовление и (или) обработку иллюстративного материала (рисунки, графики, таблицы, схемы, диаграммы), изготовление электронного оригинал-макета произведения, воспроизведение и распространение произведения на любых носителях согласно с условиями настоящего Договора.

4.2.2. Согласовывать с Авторами (Соавторами) внесенные в Произведение поправки в письменном и устном виде.

4.2.3. В случае тиражирования, публикации Произведения указывать имя (имена), псевдоним (псевдонимы) Автора (Соавтора) в соответствии с данными, которые были предоставлены в Произведении или в сопроводительных документах, кроме случая, предусмотренного пунктом 3.2.4. раздела 3 настоящего Договора.

5. Ответственность Сторон

5.1. Автор (Соавторы) несет (несут) ответственность за достоверность изложенных в Произведении фактов, цитат, расчетов, заключения, ссылок на законодательство Украины, официальную документацию и (или) за научную обоснованность произведения.

5.2. Автор (Соавторы) несет (несут) ответственность перед третьими лицами, которые заявили свои права на Произведение.

5.3. Если Автор (Соавторы) Произведения при его представлении скрыл (скрыли) факт его публикации в любых других изданиях до подачи на рассмотрение Редакционной коллегии журнала «Демография и социальная экономика», после подтверждения этого факта Произведение не подлежит опубликованию, о чем Автору (Соавторам) сообщается в письменной форме, и предоставленная исключительная лицензия теряет силу.

6. Порядок разрешения споров

6.1. Все споры, возникающие при исполнении настоящего Договора, или связанные с ним, решаются путем переговоров.

6.2. Если спор невозможно решить путем переговоров, то он разрешается в судебном порядке в соответствии с законодательством Украины.

7. Вклад Автора (Соавторов) в Произведение (статью)

7.1. При написании Произведения (статьи) Автором (Соавторами) не был использован наемный труд других лиц («ghostwriting»), а в состав Автор(ов) (Соавтор(ов)) не входят лица, в действительности не имеющие отношения к данному исследованию («guest authorship») (при наличии соавторства).

7.2. Общий процент вклада Автора, Соавторов, (дизайн исследования, сбор данных, статистический анализ, интерпретация и обработка данных, расчеты, подготовка рукописей, подготовка рисунков, анализ исследований, работ других авторов и поиск литературы, др.)%:

ФИО автора (соавтора)	Процент вклада, %	Вклад в статью	Подпись автора (авторов)
1.Если один автор	100%	(Заполнить графы)	подпись
2. второй	...		подпись

8. Другие условия

8.1. Если в течение трех месяцев с момента получения Издателем Произведение не получило положительной рецензии, что является основанием для его публикации, то Автор (Соавторы)

должен (должны) быть проинформирован (проинформированы) об отклонении Произведения в письменном виде – электронной почтой. Материальный носитель Произведения, предоставленный Автором (Соавторами) Издателю, возврату не подлежит. Издатель не осуществляет переписку с Автором (Соавторами) по (мотивам) отклонению Произведения. После этого все права на Произведение, предоставленные Издателю по настоящему Договору переходят к Автору (Соавтору).

8.2. Выплата авторского вознаграждения Автору (Соавторам) Произведения за его использование по настоящему Договору не предусмотрена.

8.3. Автор (Соавторы) соглашается (согласны), что реализация Издателем передаваемых прав на бесплатное использование Произведения в соответствии с условиями настоящего Договора не может считаться посягательством на личные неимущественные и имущественные права Автора (Соавтора).

8.4. Настоящий Договор является договором присоединения, условия которого определяются Издателем, и может быть заключен другой Стороной не иначе как путем присоединения к настоящему Договору в целом. Предоставление Автором (Соавторами) Произведения Издателю на рассмотрение является согласием Автора (Соавторов) на заключение договора на указанных условиях.

8.5. Настоящий Договор вступает в силу со дня предоставления Автором (Соавторами) Произведения Издателю.

АВТОР (ФИО):

Адрес: Страна _____

Город, область _____

ул. _____

Дом . _____ кв. _____

Паспорт серии _____ № _____

Дата выдачи _____

Подпись автора _____

ЛДП Институт демографии и социальных исследований имени М.В. Птухи
НАН Украины

Адрес:

01032, г. Киев, бульвар Т. Шевченко, 60

р / с 3521500106495

Банк: ГУ ДКСУ м. Киева

МФО 820019

ЕГРПОУ 26297291

Тел. 482-17-45, 486-04-97

Директор (заместитель директора)

Института демографии и социальных исследований имени М.В. Птухи НАН
Украины _____

GUIDELINES FOR AUTHORS

To be considered for a publication in the journal, only research papers that have never been published before are accepted. The article should be devoted to the relevant subjects, present the results of a thorough study, be characterized by innovations and scientific conclusions in accordance with article's goals (specified tasks). The publication is **free of charge** for the authors.

The length of accepted manuscripts should be 17–20 pages (including references and extended summaries) of A4 format, 1.5 spacing. All margins – 2 cm, indent – 1.27 cm, font:

Times New Roman 14 pt saved in Word for Windows (*.doc). To create formulas, tables and charts, special functions of the Word for Windows should be used. The articles should be provided in two copies, in printed and electronic variants (by e-mail or on a flash drive). The articles are accepted in Ukrainian, Russian or English. No separation of words is accepted. The last page should be signed by the author. Postgraduate students and competitors for PhD should provide a letter of reference from their supervisors.

The author should also sign the License Agreement to agree with publication in the Journal (the Form of Agreement is available at the web-site).

Every manuscript should be classified with UDC and JEL Classification Codes. ***The scheme of situation of abbreviations***, font sizes, intervals, structure of paragraphs and sub-paragraphs, as well as references, ***is described at the web-site in details (<http://www.dse.org.ua>)***.

At the beginning of the article, authors' name and surname should be placed, as well as their academic degree and rank, position, affiliation, postal and electronic address, the publication's title, summary and the key words – ***in three languages***.

The article should consist of the next structural components: description of the research problem, relevance of the theme, innovative character, analysis of the recent studies and publications, setting of the article's goal and tasks, the main findings of the study, conclusions and prospects of future studies in the field. The references are placed in the end of the article.

The Summary in Ukrainian and Russian should be within 150–250 words. The ***English Summary*** should be within 250–300 words (not less than 1,800 printed signs).

Mandatory guidelines for the Summary: informing character (no general words); well-developed structure (successive logic of description of the article's findings should be assured); relevant (description of article's main contents; define the study's main tasks; summarize the key findings and their importance); detailed definition of the author's contribution (which positions are developed, proposed, defined, justified, made, revealed, etc.); compact character.

Author's summary should: explain the study's approaches, but without methodological details; provide no references and abbreviations.

When describing the paragraph «Analysis of the recent studies and publications», the author should provide 3–4 examples of studies in brief, and describe the contribution of these authors (name and surname in the language of the article).

All graphic materials (figures, illustrations, schemes, charts, etc.) should be clear and expressive. The sources of information should be placed below the titles of figures.

The tables should be accompanied with a title, while their headlines should precisely respond to the contents, with no empty cells. The sources of information should be placed below the tables.

Attention! Due to inclusion of the journal into some international bibliography and reference databases, the References of publications should be prepared in two blocks: LITERATURE and REFERENCES (this requirement is also eligible for publications in English):

1) LITERATURE – sources of reference in Ukrainian, prepared in accordance with the Ukrainian standard of bibliography description (Form # 23, approved by the Decree of the State Certification Committee of Ukraine from March 3, 2008 №147). Based on VAK.in.ua (<http://vak.in.ua>) you can quickly, easily and automatically prepare your «LITERATURE» list.

2) REFERENCES – the same list of references transliterated into English (guidelines of international bibliographic standard APA-2010, guidelines of transliterated references at <http://www.dse.org.ua>, section for authors).

The titles of periodic journals in Ukrainian and Russian languages (journals, collections, etc.) are given in the transliterated form (guidelines of Ukrainian transliteration: decree of

---

the Cabinet of Ministers of Ukraine from 27 of January, 2010 №55, The Government Courier from 10.02.2010 № 5), while they should be accompanied with English translation in brackets. <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php>.

When citing the Journal «Demography and Social Economy», the authors should refer to the transliterated form of the Journal's name — Demohrafiia ta sotsialna ekonomika.

The references (no more than 15 works) are placed in accordance with the order of citing over the text. To simplify the procedure of citing references in accordance with the requirements of the State Certification Commission of the Ministry of Education of Ukraine, you could use the on-line resource for making automatic references: <http://vak.in.ua>.

The Journal «Demography and Social Economy» is classified with DOI index since 2009.

All manuscripts are subjects for internal and external review by the members of the

Editorial Board, and experts from the respective research fields. The Editorial Board should receive at least one external review and at least one internal review. To ensure the fair examination of scientific value of manuscript, an independent blind review can be used (without mentioning the names of authors and reviewers).

The Editorial Board has a privilege to review, edit, abridge (not changing author's opinion), and select the manuscripts. In case of a negative review or important remarks, the manuscript can be returned to the author (authors) for working out. Declined manuscripts should not be returned. The manuscripts submitted with no consideration of the mentioned requirements, cannot be published in the Journal. The reviewed manuscripts are examined by the Editorial Board of the Journal and recommended by the Scientific Council of the Institute.

The author is responsible for authenticity of the information, data, references, names and translation. The materials that are being published in the journal reflect the view of their authors, and not necessarily are agreeing with the position of Editorial Board.

Deadline for submission of articles to the journal:

- ***the first volume: 20th of December*** (journal submission for publication in March of this year);
- ***the second volume: 25th of March*** (journal submission for publication in July of this year);
- ***the third volume: 10th of September*** (journal submission for publication in December).

The manuscript should be attached with the author's reference: full name and surname of the author, academic degree and rank, affiliation, including institutions and positions, full postal address (with index), e-mail, contact telephone numbers

GUIDELINES OF MAKING THE REFERENCES IN THE ENGLISH TRANSLITERATION*

We recommend the next approach to structuring bibliographic references in the article: authors' surname and name (transliterated), a title of publication in the transliterated form and translation into English in the brackets [ ], reference in the transliterated form and its translation into English in the brackets [ ], output data with English specifications, or only digital data (depending on the used standard).

There is a detailed description of making the References at the web-site: <http://www.dse.org.ua>. A free program of transliteration of Ukrainian texts is available at the web-site: <http://www.slovnyk.ua>, while transliteration of Russian texts is available at: <http://www.translit.ru>.

---

* transliteration is the conversion of a text from one script to another (conversion of letters of some writing system into another one).

THE PROCESS OF REVIEWING THE ARTICLES SUBMITTED TO THE SCIENTIFIC JOURNAL “DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY”

I. Academic papers submitted to the Editorial Office have to pass through the process of reviewing by highly qualified experts in the relevant research fields. The experts hold the academic degrees (Doctors of Science or Candidates of Science (PhD) and have experience in the related studies, as well as academic publications. In case of a need, the Chairman of the Editorial Board invites additional scientific experts. If authors' views significantly differ from the reviewer's views, the article is submitted to the third party reviewer, while it is also discussed at the meeting of the Editorial Board. The reviewers are invited by the Chairman of the Editorial Board and the Deputy Chairman.

The blind peer review of two experts is conducted for all papers.

II. The reviewer should work on the article within 10–12 business days since the date of receipt and submit his/her review to the Editorial Board in person or by e-mail. If the reviewer is unable to review this article, he/she should send the motivated rejection within 3 days. The length of reviewing is identified individually in order to ensure the most expeditious publication of the article, but must not exceed two weeks.

III. The review should clearly identify the theoretical or practical significance of the study, and estimate the links between the article's title, objectives and conclusions with the existing scientific concepts. The reviewer should evaluate author's personal contribution to the study of research problems, its relevance and novelty. It is purposeful to mention the conformity of style, logics and comprehensibility of the presentation of research findings, as well as completeness and adequacy of representation in the title and the extended abstracts. Authors' conclusions might be evaluated in terms of reliability and validity, as well as ethical considerations, including plagiarism.

The review should be based on the proposed form, signed by the reviewer with identifying his affiliation, position, academic degree and title, date of signing the review.

IV. In the review provides additional comments and suggestions for the author, the paper is sent to the author with a confidential review.

When finalizing the articles with regard to the comments of reviewers, the author should mark the revised text, as well as amendments in the text, tables, figures and other additional information in order to enable the timely informing of the reviewer about the accepted suggestions.

After article's updating, the texts are sent to the reviewer to verify the accuracy of the revisions and amendments.

The final decision on publishing of the article is made by the Editorial Boars after receipt of the reviewer's conclusion.

V. The original texts of reviews are kept in the Editorial Office of the Journal for two years.

VI. In case of the reviewer's multiple critical comments, but general positive recommendations for publishing, the article might be placed in the category of polemical studies and marked with the note “Scientific discussion”.

In accordance with the License Accession Agreement,

by sending an article for review the author agrees to the terms of this agreement and transfers to the Institute of Demography and Social Studies named after MV. Ptukha of the National Academy of Sciences of Ukraine (editorial board of the journal “Demography and Social Economics”) the right for the publication of the article and use of materials. The copyright is owned by the author of the article. The payment of the author’s reward to the author / authors for the performance of the work by publishing it in the journal “Demography and Social Economy” is not provided. The author is not charged for the publication of the article.

License Accession Agreement

Kyiv

_____ 2018

This License Accession Agreement (hereinafter referred to as the “Agreement”), which is the Agreement of Accession in accordance with Clause 634 of the Civil Code of Ukraine, is concluded between Co-authors (Full name)

FULL NAME

(hereinafter referred to as the “Co-authors” and the Institute of the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (hereinafter referred to as the “Institute” in the person of Deputy Director Makarova Olena Volodymyrivna, acting on the basis of the Statute of the Institute (collectively referred to as the “Parties”) as to the article “(Title of the Article in the language of the article)”, set forth in English (in Ukrainian, Russian) (hereinafter referred to as the “Work”)

1. Scope of the Agreement

1.1. By providing the Publisher with any Work, Co-authors – an individual person (persons) who created the Work by his (their) creative labour, irrevocably agrees (agree) with the terms of this Agreement.

1.2. Co-authors grants (grant) to the Publisher an exclusive royalty-free license to use the Work for an unlimited period of time, and the Publisher publishes an article in the journal “Demography and Social Economics».

1.3. The Publisher acquires the right to use the work in the following ways:

1.3.1. Copying, reproducing and technological processing of the whole work or any part of it on the computer equipment of the Institute (editorial board of the journal “Demography and Social Economics”) by recording, rewriting it in a digital format.

1.3.2. Reviewing, editing, reducing, amending or improving of the text of the Work or image in hard copy or on electronic, or any other carrier, subject to coordination with the author of the corrections made.

1.3.3. Translating of the entire Work or any part of it into English or another language.

1.3.4. Including of the Work into a composite work (journal “Demography and Social Economics”).

1.3.5. Publishing, editing, reprinting – releasing to the world, duplicating of the work in the original language and in translation on any carrier (digital and / or in hard (paper) copy).

1.3.6. Placing (promulgating) of the Work in electronic and / or paper editions of the journal “Demography and Social Economics”, in any digital format on the website of the journal “Demography and Social Economics”, on the Internet site of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine, etc.

1.3.7. Including of the title of the Work and information about its Author (Co-authors) in the databases (list or index of publication), references and citations in any of the editions of the journal “ Demography and Social Economics “on any carrier.

1.3.8. Public use of the work or any part of it during presentations, trainings, round tables, press clubs, press conferences, with name-title reference of the Work, and publication in which the Work appeared.

1.3.9. Free distribution of electronic publications with published (placed) Work by the way of their publication in electronic and any other formats, placing on the Internet site of the journal "Demography and Social Economics", as well as their presentations, transfer for advertising purposes, etc.

1.4. Territory of use is unrestricted.

1.5. Maximum circulation of the product on any carrier is unrestricted.

2. Warranties and indemnities of the Co-authors

2.1. The Co-authors guarantees (guarantee) that at the time of submitting the work to the Publisher:

2.1.1. He (they) –Author (Co-authors) - olds (hold) the copyright to this Work.

2.1.2. The Work or any part of it is an author's original development, and has not previously been published in any other edition and will not be released or promulgated in any other publication.

2.2. The Co-authors guarantees (guarantee), that any parts or fragments of other Works, the copyrights of which belong to third parties, are not used in the Work aforementioned, and quotes from the Works of the third parties are cited with reference to the author's name and original source.

3. Rights of the Parties

3.1. The Publisher has the right to:

3.1.1. Establish the rules (terms) for accepting and publishing the Works in the editions of the journal "Demography and Social Economics".

3.1.2. Use the Work at its own discretion in any way within the confines of this Agreement (in accordance with clause 1.3).

3.2. The Co-authors has (have) the right to:

3.2.1. Receive from the Publisher reliable data to finalize the Work as a whole.

3.2.2. Receive from the Publisher reliable data on the specifications and corrections made to the Work, to provide written and verbal consent to their issuing by the Publisher.

3.2.3. Require recognition of the authorship by properly indicating the name (names) of the Author (Co-authors) on the Work and its copies and for any public use of the work, whenever practicable.

3.2.4. Require to exclude their name (names) in case of using the Work by the Publisher, by the way of informing the Publisher in writing, not later than the preparation for the use of the Work is completed.

3.2.5. Counteract any perversion, distortion, changes in the Work, if such actions can damage the honor and reputation of the Author (Co-authors).

4. Obligations of the Parties

4.1. The Co-authors undertakes (undertake):

4.1.1. To provide the Publisher with the Work in accordance with the requirements for the design and submission of Works, which are placed on the Publisher's site.

4.1.2. Not to publish the Work in other printed and (or) electronic editions in Ukrainian or other languages and not to distribute it without the consent of the Publisher.

4.2. The Publisher undertakes:

4.2.1. To provide reviewing of the Work, content and copy editing, producing and (or) processing of illustrative material (drawings, graphs, tables, charts, diagrams), producing of an electronic make-up page of the Work, reproducing and distributing of the Work on any carriers in accordance with the terms of this Agreement.

4.2.2. To agree upon with the Co-authors the written and verbal amendments made to the work.

4.2.3. In case of publication, duplication, promulgation of the Work, to indicate the name (names), pseudonym (pseudonyms) of the Co-authors according to the data provided in the Work or in the accompanying documents, except as otherwise provided herein by paragraph 3.2.4. Section 3 of this Agreement.

5. Responsibilities of the Parties

5.1 The Co-authors bears (bear) responsibility for the authenticity of the facts, quotations, calculations, conclusions, references to the legislation of Ukraine, official documentation and (or) the scientific validity of the Work.

5.2. The Co-authors bears (bear) the responsibility to third parties who claim their rights to the Work.

5.3. If the Co-authors of the Work, when submitting it, have concealed the fact of its publication in any other editions before its submission to the Editorial Board of the journal "Demography and Social Economics", after confirmation of the fact, the Work shall not be subject to publication, the Co-authors shall be advised in writing, and the granted exclusive license shall expire.

6. Dispute settlement process

6.1. Any disputes arising in connection with the execution of this Agreement, or related to it, shall be settled by negotiation.

6.2. If the dispute cannot be settled through negotiations, it shall be settled in court in accordance with the legislation of Ukraine.

7. Contribution to the Work (article):

7.1. When writing the Work (article), hired labor of other persons («ghostwriting») was not used by the Author (Co-authors), and the list of authors does not include persons, not related to this research («guest authorship»).

7.2. Total percentage of the Author (Co-authors) is (research design, data collection, statistical analysis, interpretation and processing of data, calculations, preparation off manuscripts, preparation of drawings, analysis of research and works by other authors and literature search, etc.) (%):

Full name of the author (co-author)	Total percentage, %	Contribution to the article	Author's signature
1.		(Fill the space)	
2.			

8. Other terms

8.1. If, within three months from the date of receipt by the Publisher, the Work does not receive a positive review, which is the basis for its publication, the Author (Co-authors) shall be advised about the rejection of the Work in writing: by e-mail. The tangible medium of the Work provided by the Author (Co-authors) to the Publisher is not subject to return. The Publisher does not correspond with the Author (Co-authors) regarding the reasoning (motivation) for rejecting the work. After this, all rights to the Work, granted to the Publisher under this Agreement, are transferred to the Author (Co-author).

8.2. Payment of the author's remuneration to the Author (Co-authors) of the Work for its use is not provided under this Agreement.

8.3. The Author (Co-authors) agrees (agree) that the implementation by the Publisher of the transferred rights to the free use of the Work in accordance with the terms of this Agreement cannot be considered an encroachment on the personal non-property and property rights of the Author (Co-authors).

8.4. This Agreement is an Accession Agreement, the terms hereof are determined by the Publisher, and may be concluded by the other Party only by way of accession to this Agreement as a whole. Submitting the Work to the Publisher for review by the Author (Co-authors) is subject to the consent of the Author (Co-authors) for the conclusion of the Agreement on the specified conditions.

8.5 . This Agreement becomes effectible on the date of submitting the Work to the Publisher by the Author (Co-authors).

AUTHOR (Full name) _____
Address: country _____
City, oblast _____
Street _____
Building _____ apartment _____
Passport series _____ No _____
Date of issue _____

Signature of the Author _____

Ptoukha Institute for Demography
and Social Studies of the National Academy
of Sciences of Ukraine
Address: 01032, Kyiv,
T. Shevchenko Boulevard, 60
s/a 3521500106495 p/p 3521500106495
Bank: GU DKSU Kyiv
MFO 820019
EDRPOU 26297291
Tel. 482-17-45, 486-04-97
Deputy Director of the Ptoukha Institute for
Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine
O.V. Makarova _____